

**TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ EĞİTİM VE KÜLTÜR
İLİŞKİLERİ (1969-2001)**

Doktora Tezi

Günel HÜSEYNOVA

Eskişehir – 2023

**TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ
(1969-2001)**

Günel HÜSEYNOVA

Doktora Tezi

Danışman: Prof. Dr. Kemal YAKUT

Eskişehir

Anadolu Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Mayıs 2023

ÖZET

TÜRKİYE-AZERBAYCAN ARASINDAKİ EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİ (1969-2001)

Günel HÜSEYNOVA

Tarih Anabilim Dalı

Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mayıs 2023

Danışman: Prof. Dr. Kemal YAKUT

Azerbaycan'ın Bolşevik Rusya tarafından “Sovyetleştirilmesi”nden (1920) sonra, Türkiye-Azerbaycan arasındaki ilişkiler çok kısa sürede kopma noktasına gelmiştir. 1970’li yıllardan itibaren Azerbaycan ile Türkiye arasında asgari düzeyde kültürel ilişkiler, 80’li yılların sonlarından itibaren ise eğitim ilişkileri yeniden gelişmeye başlamıştır. XX. yüzyılda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin özellikle eğitim ve kültürel alanlarını kapsayan kısmı son derece az araştırılmıştır. Eğitim ve kültürel alanlarında ilişkilerin öğrenilmesi hem bilim çevreleri, hem kamuoyu için önemli olduğuna göre, bu araştırmanın temel amacını oluşturmaktadır. Azerbaycan'ın Türkiye ile eğitim-kültür alanlarında ilişkilerinin sürekli olarak geliştirilmesinin biçim ve yönleri, bu ilişkilerin geliştirilmesi için yeni önerilerin ortaya konması için bırakılmış hataların belirlenmesi açısından bu çalışma önemli sayılmaktadır. XX. yüzyılda Azerbaycan'ın Türkiye ile eğitim-kültür alanında ilişkilerinin tarihinin tarafsız ve gerçekçi bir yaklaşımla öğrenilmesi, ayrıca iki ülke arasında kültürel ve eğitim ilişkilerinin bir bütün olarak ilk kez bu düzeyde öğrenilmesi, tezin önemini artıran temel unsurlardır. Tez çalışmasında iki ülke arasında imzalanan resmi belgeler, arşiv belgeleri, konuya dair yazılmış bilimsel çalışmalar, süreli yayınlar incelenmiştir. Çalışmada tarih biliminin genel metodolojik ilkeleri-tarihilik, gerçekçilik, tarafsızlık ve olaylara karşılaştırmalı ve eleştirel yaklaşım gibi bilimsel ilkelere uyulmuştur. 1969-2001 yıllarını kapsayan dönemde genel olarak iki ülkenin eğitim ve kültürel alanlardaki ilişkileri yükselen hatla gelişmiştir. İlişkilerin gelişiminde liderler kadar, ülkelerin iç durumu, bölgesel ve küresel gelişmeler de etkili olmuştur.

Anahtar Sözcükler: Eğitim ilişkileri, Kültürel ilişkiler, Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, TÜRKSOY, Haydar Aliyev, Azerbaycan

ABSTRACT

TURKIYE-AZERBAIJAN EDUCATION AND CULTURE RELATIONS (1969-2001)

Gunel HUSEYNOVA

Department of History

Anadolu University, Institute of Social Sciences, May 2023

Supervisor: Prof. Dr. Kemal YAKUT

After the “Sovietization” of Azerbaijan by the Bolsheviks (1920), the relations between the two states came to a breaking point in a very long time. Since the 1970s, cultural relations have been tried to be developed at a minimum level, and since the late 80s, relations in the field of education have been tried to be developed. In the XX century, the part of Turkiye-Azerbaijan relations, especially in the cultural and educational fields, have been studied very little. Since learning the relations in the fields of culture and education is important for both the scientific community and the public, this constitutes the main purpose of this research. The forms and aspects of the continuous development of relations between Azerbaijan and Turkiye in the fields of culture and education are considered important in terms of identifying the mistakes left in order to put forward new proposals for the development of these relations. Learning the history of Azerbaijan’s relations with Turkey in the field of education and culture in the XX century with an impartial and realistic approach, as well as learning the cultural and educational relations between the two countries as a whole for the first time at this level are the main elements that increase the importance of the thesis. In the thesis study, official documents signed between the two countries, other archival documents, scientific studies written on the subject, and periodicals were examined. In the thesis study, scientific principles such as general methodological principles of historical science- historicity, realism, objectivity, comparative and critical approach to facts and events were followed. In the period covering the years 1969-2001, the relations between the two countries in the fields of education and culture developed with a rising line. In the development of relations, as well as the leaders, the internal situation of the countries and regional and global developments have also been effective.

Keywords: Educational relations, Cultural relations, Turkiye-Azerbaijan relations,
TURKSOY, Heydar Aliyev, Azerbaijan

TEŞEKKÜR

Tez çalışmam süresince değerli görüşleri ile bana yön veren ve destek olan Tez Danışmanın, kıymetli hocam Prof. Dr. Kemal YAKUT'a şükranlarımı sunarım.

Her zaman manevi desteğini hissettiğim biricik annem, Gence Devlet Üniversitesi'nin öğretim üyesi Ülker MEMMEDOVA'ya bir ömür boyu teşekkürü borç bilirim.

Son olarak, Mingে্çevir Devlet Üniversitesi'nin öğretim üyesi, Doç. Dr. Asım MEMMEDOV hocama arşiv belgelerine ulaşmamda ve değerlendirmemde, aynı zamanda tez çalışması süresince verdiği değerli desteklerinden dolayı teşekkür ederim.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Anadolu Üniversitesi tarafından kullanılan “bilimsel intihal tespit programı”yla tarandığını ve hiçbir şekilde “intihal içermediğini” beyan ederim. Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçları kabul ettiğimi bildiririm.

.....

(İmza)

Günel HÜSEYNOVA

İÇİNDEKİLER

Sayfa

BAŞLIK SAYFASI	i
JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI.....	ii
ÖZET	iii
ABSTRACT.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLOLAR DİZİNİ.....	xi
SİMGELER VE KISALTMALAR DİZİNİ.....	xii
GİRİŞ.....	1
1. 1900-1967 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ	10
1.1. XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan`da Modernleşme Süreci ve Osmanlı Devleti'yle İlişkiler	10
1.2. Osmanlı – Azerbaycan Eğitim ve Kültür İlişkileri	14
1.2.1. Osmanlı-Azerbaycan eğitim ilişkileri.....	14
1.2.1.1. Osmanlı Devleti`nin Azerbaycan`a eğitim yardımları	14
1.2.1.2. Türk muallimlerin Azerbaycan`da eğitim hizmetleri.....	17
1.2.1.3. Azerbaycanlı gençlerin Osmanlı Darülfünun`unda öğrenim görmesi.....	19
1.2.2. Osmanlı- Azerbaycan kültür ilişkileri	22
1.2.2.1. Osmanlı – Azerbaycan kültür ilişkilerini geliştirme çabaları..	22
1.2.2.2. Türkiye-Azerbaycan tiyatro ilişkileri	23
1.2.2.3. Anadolu`da yapılan Azerbaycan kültürel etkinlikleri.....	25
1.2.2.4. Osmanlı-Azerbaycan kültür ilişkilerinin gelişiminde Resulzade`nin rolü	27
1.2.2.5. Azerbaycan aydınlarının Türkiye ile bağları	32
1.3. 1920-1967 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Eğitim ve Kültür İlişkilerinde Sovyet Etkisi.....	35

1.3.1. Azerbaycan`da Sovyet yönetiminin kurulması sonrası yaşanan gelişmeler	35
1.3.2. 1920`li yıllarda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin genel görünümü...	45
1.3.3. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimine Narmanov`un katkıları	48
1.3.4. İbrahim Abilov`un Türkiye ile kültürel ilişkiler alanındaki çalışmaları.....	50
1.3.5. Türk öğretmenlerin Sovyet döneminde Azerbaycan eğitime katkıları.....	51
1.3.6. Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı	54
1.3.7. Latin alfabesine geçiş ve Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerine etkileri	58
1.3.8. 1930-1967 yılları arasında Azerbaycan - Türkiye eğitim ve kültür ilişkileri.....	62
1.3.9. Nazım Hikmet`in Azerbaycan edebi-kültürel muhitine etkileri.....	67
2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN SSC ARASINDA EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİNİN YENİDEN CANLANMA DÖNEMİNE GİRMESİ (1969 – 1991)	
.....	73
2.1. SSCB – Türkiye İlişkilerinin Yumuşama Sürecine Girmesi.....	73
2.2. 1969-1991 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Yeniden Canlanma Sürecine Girmesi	82
2.2.1. Haydar Aliyevin Azerbaycan`da iktidara gelmesi ve ülkenin gelişimine katkıları.....	82
2.2.2. SSCB`nin değişen dış politikası ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi	91
2.3. 1969-1991 Yılları Arasında Bilim ve Teknik Alanlarda Türkiye-Azerbaycan İlişkileri	92
2.3.1. Azerbaycanlı bilim insanlarının Türkiye`yi ziyaretleri ve bilimsel yayın mübadelesi.....	93
2.3.2. Türk bilim insanlarının Azerbaycan`ı ziyaretleri.....	95
2.3.3. Tıp ve petro-kimya eğitimi alanında ilişkiler	97
2.4. 1969-1991 Yılları Arasında Azerbaycan-Türkiye Kültürel İlişkilerinin Gelişimi.....	99

2.4.1. Azerbaycan`ın kültürel gelişiminin Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerine katkısı	99
2.4.2. Azerbaycan ile Türkiye Arasında Kültür ve Spor İlişkileri	103
2.4.3. Türkiye-Azerbaycan kültürel ilişkilerinin gelişmesinde Haydar Aliyev faktörü.....	110
2.5. 1980`li Yıllarda SSCB`nin Çözülme Sürecine Girmesi ve Türkiye - Azerbaycan Eğitim İlişkilerinin Temellerinin Atılması	119
3. 1991-2001 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN EĞİTİM İLİŞKİLERİ	122
3.1. 1991-2001 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Genel Görünümü.....	124
3.1.1. Sovyetler Birliği`nin çöküşü ve Azerbaycan`ın bağımsızlığını kazanması	124
3.1.2. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine genel bir bakış.....	136
3.2. Ebulfez Elçibey Döneminde (1992-1993) Türkiye-Azerbaycan Eğitim İlişkileri	1225
3.2.1. Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerinin yasal dayanağın oluşturulması için ilk adımlar	1425
3.2.2. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasında eğitim işbirliği.....	14851
3.2.3. Azerbaycan`da Türk eğitim kurumlarının açılması ve sonuçları	150
3.2.4. Azerbaycan`dan Türkiye`ye “Beyin Göçü”	15255
3.3. Haydar Aliyev Döneminde Türkiye-Azerbaycan Eğitim İlişkileri.....	15558
3.3.1. Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerinin gelişim süreci	15558
3.3.2. Azerbaycan`da Türk okullarının açılması ve faaliyetleri	16366
3.3.3. Azerbaycan`da Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı`na bağlı eğitim kurumları	16568
3.3.4. Azerbaycan`da Türk yükseköğretim kurumlarının açılması ve faaliyetleri	16871
3.3.5. Azerbaycan`la Türkiye arasında öğrenci ve personel değişimi	17377
3.3.6. Türkiye ile Azerbaycan arasında ortak bilimsel çalışmalar	18184

4. 1991-2001 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN KÜLTÜR İLİŞKİLERİ: ROMANTİZMDEN GERÇEKÇİ YAKLAŞIMA EVRİLME	188
4.1. Türkiye -Azerbaycan Kültürel İlişkilerinin Romantik Aşaması	185
4.1.1. Kültürel ilişkilerin genel görünümü	185
4.1.2. 1990-2001 yılları arasında kültürel anlaşmaların imzalanması ve kurumsallaşma girişimleri	187
4.2. Haydar Aliyev Döneminde Türkiye-Azerbaycan Kültür İlişkileri: Gerçekçi Yaklaşım Giden Süreç	191
4.2.1. Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin genel görünümü.....	191
4.2.2. TÜRKSOY`un kurulması ve kültürlerarası etkileşime katkıları.....	194
4.2.3. Azerbaycan Atatürk Merkezi`nin kurulması ve iki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişmesinde yeni bir aşama	198
4.2.4. Tiyatro-opera alanında etkinlikler	201
4.2.5. Müzik ve dans eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalar	202
4.2.6. Radyo-televizyon, sinema ve resim vs. kültürel sanat faaliyetleri....	204
SONUÇ	207
KAYNAKÇA.....	218
EKLER	

TABLÖLAR DİZİNİ

Sayfa

Tablo 1.1. Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan ve Türkiye'nin eğitim-kültür göstergeleri.....	64
Tablo 3.1. Devlet İktisat Üniversitesi'ne bağlı Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenci sayısının yıllara göre dağılımı	170
Tablo 3.2. Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bakü Devlet Üniversitesi'nde açılan İlahiyat Fakültesi mezunlarının yıllara göre dinamik dağılımı.....	173
Tablo 3.3. Türkiye üniversitelerinde yüksek öğrenim gören Azerbaycanlı öğrenci sayısı	176
Tablo 3.4. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüksek öğretim kurumlarında okumak için Türkiye'den gelen öğrenci sayısının dinamikleri	177

KISALTMALAR DİZİNİ

AC MGBA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Güvenlik Bakanlığı Arşivi
ACCOSBA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Ofisi Siyasi Belgeler Arşivi
ACDA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Arşivi
ACDİBA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı Arşivi
ACEBDİA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Arşivi
ACMMA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Arşivi
ACMMUİOA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi Uluslararası İlişkiler Ofisi Arşiv
ADİÜA	: Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi Arşivi
ADMİU	: Azerbaycan Devlet Medeniyet ve Sanat Üniversitesi
AHC	: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti
AK(b)P	: Azerbaycan Komünist (Bolşevik) Partisi
AKP	: Azerbaycan Komünist Partisi
AMEA	: Azerbaycan Milli Elmler Akademisi
ACESDA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Edebiyat ve Sanat Devlet Arşivi
ARSPİHDA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Partiler ve İctimai Hareketler Devlet Arşivi
AzAtaM	: Azerbaycan'da Atatürk Merkezi
AzTU	: Azerbaycan Teknik Üniversitesi
BDÜA	: Bakü Devlet Üniversitesi Arşivi
BOA, DH.HMŞ	: Dahiliye Nezareti Hukuk Müşavirliği Kalemi
BOA, DH.HMŞ	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı
RFDA	: Rusya Federasyonu Devlet Arşivi
RK(b)P	: Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi
RK(b)P MK	: Rusya Komünist (Bolşevik) Partisi Merkez Komitesi

RSFSC	: Rusya Sovyet Federe Sosyalist Cumhuriyeti
SSCB	: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
CCP	: Sovyet Sosyalist Respublikası
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon
TTK	: Türk Tarih Kurumu
TÜDEV	: Türk Dünyası Eğitim Vakfı
UNESCO	: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization
YÖK	: Yüksek Öğretim Kurumu

GİRİŞ

Tezin Konusu

XX. yüzyılda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çok yönlü ilişkiler ağı oluşturduğu ülkelerin başında Türkiye Cumhuriyeti gelmektedir. Bu da çok doğaldır, çünkü iki devleti birbirlerine bu düzeyde yaklaştıran tarihi, etnik, dini, coğrafi faktörler bulunmaktadır.

İki ülkenin XX. yüzyılda mevcut olan ilişkilerinin öğrenilmesi için bugüne kadar yürütülen çok sayıda araştırmamanın büyük çoğunluğu ilişkilerin daha ziyade siyasi, diplomatik ve askeri yönünü kapsamaktadır. Her ne kadar iki ülke ilişkilerinin hemen hemen tüm alanlarında daha derin araştırmaların yürütülmesine ihtiyaç olsa da, özellikle bu ilişkilerin kültür ve eğitim yönleri ile ilgili araştırmalara daha çok ihtiyaç duyulmaktadır. Nitekim kaynak taraması yapıldığı zaman, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin XX. yüzyıldaki serüveni ile ilgili ya da belli bir dönemde iki ülkenin eğitim kültür ilişkilerinin kapsamlı araştırıldığı çok az çalışmaya rastlanmaktadır.

1920 yılında Bolşevik Rusya'nın Azerbaycan'ı işgal edip "sovyetleştirmesi"nden sonra, iki Azerbaycan-Türkiye ilişkileri 1930'lu yılların başlarına kadar gelişerek devam etmiş, fakat 1930'lu yıllardan itibaren hızla ilişkiler zayıflamış ve kopma noktasına gelmiştir. 1960'li yılların ikinci yarısından itibaren SSCB'nin Batılı devletlerle ilişkilerini normalleştirmesi çabalarına paralel olarak Türkiye ile de ilişkilerini geliştirme kararı alması, Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin de yeniden kurulmasına neden olmuştur. 1970'li yıllarda taraflar arasında gerçekleşen diplomatik ziyaretler, kültür ve bilim alanlarında da ilişkilerin yeniden tesis edilmesini sağlamış, 80'li yılların sonlarından itibaren ise eğitim alanında ilişkiler de geliştirilmeye çalışılmıştır.

1930'lu yıllara kadar Türkiye ile Azerbaycan arasında kültür, eğitim ve edebi ilişkiler son derece canlı olmuştur. XX. yüzyılın başlarındaki Azerbaycan edebi ve kültürel muhitinin gelişmesini Türkiye'deki edebi ve kültürel cereyanlar büyük ölçüde etkilemiştir. Örneğin, bu yıllarda Azerbaycan edebiyatının halka yönelmesi bir taraftan Çarlık Rusyası'ndaki sosyal demokrat düşüncelerin yaygınlaşması ile genişlenmiş, diğer taraftan ise Türkiye'deki milli edebi cereyanların etkisiyle halk diline ve milli kültüre büyük değer verilmeye başlanmıştır. Diğer taraftan Türkiye'deki milli edebiyat cereyanına sanatçılar da konu ve ilhamlarını Kafkaslar'dan, Türkistan'dan, ortak Türk tarihinden alarak bu bölgelerde yaşamakta olan kardeşleriyle gönül bağlarını güçlendirmek istemişlerdir.

Günümüzde artık Azerbaycan halkının bağımsız devletinin mevcut olduğu gerçeğinden hareketle Azerbaycan ile Türkiye Cumhuriyeti arasında XX. yüzyılda mevcut olmuş çokyönlü ilişkilerin, aynı zamanda kültür ve eğitim ilişkilerinin tarihinin tüm yabancı ve zararlı bakış ve yaklaşımlardan uzak, objektif, tarihi gerçeklere uygun bir şekilde araştırılarak öğrenilmesi için gereken ortam oluşmuştur. Bu ortam, elde edilen kaynakların incelenerek değerlendirilmesi ve ortaya çıkan sonuçların objektif olarak kaleme alınmasına hiçbir engel oluşturmamaktadır. Aynı yaklaşımın Sovyetler Birliği döneminde de mevcut olduğunu söylemek mümkün değildir. Dolayısıyla, tezin konusu bir bütün olarak araştırılması gereken Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemli bir boyutunu ortaya çıkaracaktır. İster Türkiye’de, isterse de Azerbaycan’da XX. yüzyılın 60’lı yıllarında iki devlet arasında eğitim ve kültür arasında ilişkilerin gelişimi, farklı tarihi dönemlerde (1969-1991, 1991-2001) ilişkilerinin düzeyi ve kapsadığı meseleler, bu ilişkileri etkileyen faktörlerin incelendiği bir bilimsel çalışma yapılmamıştır. XX. yüzyılın 60’lı yıllarından itibaren başlayan dönemde iki ülke ilişkilerinin bir yönünü veya kültürel ilişkilerin bir alanını kapsayan birkaç bilimsel çalışma yapılsa da, bu çalışmalar, araştırılan dönemde eğitim ve kültür alanlarında iki ülkenin ilişkilerini anlatmakta yetersiz kalmaktadır. Tüm bu eksiklikler ve konunun iki ülke arasındaki ilişkilerinin önemli yönlerinin ortaya konulması açısından önem taşıması, tez konusunun güncelliğini artırmaktadır.

Amaç ve Önem

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan’ın dış politikasında en önemli yeri tutan devlet Türkiye Cumhuriyeti’dir. Sovyetler Birliği döneminde Türkiye ile ilişkiler sekteye uğramış ve bu durum iki ülkenin XX. yüzyılda mevcut olan ilişkilerinin geniş bir biçimde araştırılmasını engellemiştir. Sovyet döneminde Türkiye ile ilgili bilgiler çok kısıtlı tutulmuş ve bu konudaki araştırmalara daha ziyade Sovyet yönetiminin çıkarları doğrultusunda yaklaşmıştır. Dolayısıyla, Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan sonra Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin dönemsel olarak tarihi açıdan geniş bir perspektifte incelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Çünkü günümüzde bile, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tüm yönlerinin araştırılması hem bilimsel açıdan hem de kamuoyu açısından büyük rağbet görmekte, ortaya çıkarılan yeni tarihi gerçekler iki ülkenin ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamaktadır. XX. yüzyılda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin özellikle kültürel ve eğitim alanlarını kapsayan kısmı son derece sınırlı araştırılmıştır. Bu konuda

yazılan eserlerin azlığı ve kapsam olarak çok kısıtlı konu ve zaman dilimlerini içermesi bu alandaki ilişkilerin ortaya çıkması ve gelişiminin tarihi belgeler ışığında derinden incelenmesini ve gerçeklerin ortaya çıkarılmasını zorunlu kılmaktadır. K t r ve eēitim alanlarında ilişkilerin  ērenilmesi hem bilim çevreleri, hem kamuoyu için önemli olduēuna göre, bu araştırmanın temel ilkeleri Azerbaycan`ın Türkiye ile kültür-eēitim alanlarında ilişkilerinin sürekli olarak geliştirilmesinin biçim ve yönleri, bu ilişkilerin geliştirilmesi için yeni önerilerin ortaya konmasını hedeflemektedir.

Bu açıdan tez çalışmasının temel amacına ulaşmak için ařaēıda belirtilenlerin gerçekleştirilmesine çalışılacaktır:

- Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki eēitim ve kültür ilişkilerinin ilke va mahiyetinin  ērenilmesi,
- Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki kültür ve eēitim ilişkilerinin siyasi ve hukuki temellerinin araştırılması,
- Azerbaycan ile Türkiye arasında kültür ve eēitim ilişkilerinin kendine has özelliklerinin ve gelecek perspektiflerinin ortaya konulması,
- Azerbaycan ile Türkiye arasında gelecekte de bu alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olacak önerilerin verilmesi.

Tezin önemini artıran temel etkenler maddeler halinde ařaēıda sıralanmıştır:

1. Araştırılan dönemde Azerbaycan`ın Türkiye ile eēitim ve kültür alanlarında ilişkilerinin tarihinin tarafsız ve gerçekçi bir yaklaşımla  ērenilmesi;
2. İki  lke arasında kültürel ve eēitim ilişkilerinin bir bütün olarak ilk kez bu düzeyde  ērenilmesi;
3. Kültürel ve eēitim alanında ilişkilerin gelişmesinin ve sekteye uēramasının iki toplumun gelişmesine etkilerinin belirlenmesi.  rneēin, Türkiye`nin 1918 yılında Azerbaycan`a g nderdiēi  ēretmenlerin ve okul malzemesi yardımlarının Azerbaycan halkının gelişimine katkıları tarihi belgeler ve söz konusu  ēretmenlerin hatıratları ışığında incelenmiştir. Yine Türkiye`de Latin Alfabesine geçilmesinde Azerbaycan  rneēi ve Azerbaycan`dan gönderilen örnek dersliklerin katkısının incelenmesi önemli bulgular ortaya koymuştur.
4. Tez çalışmasında kaynak olarak kullanılacak tarihi belgeler içinde bazıları ilk defa bu çalışmada yer almıştır.

Tez çalışmasında ortaya konulan bilimsel sonuçlar, incelenmiş materyaller ve genellemeler, bu konuda ileride gerçekleştirilecek bilimsel çalışmalar için kaynak niteliği taşıyacak, iki ülkenin dış politikasında kültürel ve eğitim alanında ilişkilerin geliştirilmesinde başvurulabilir bilimsel çalışmalar arasında yer alacaktır: Özellikle,

- Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin söz konusu döneminin öğrenilmesinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin genel olarak diğer Türk halkları ile ilişkiler tarihinin veya bu konuda yazılacak genel araştırma eserlerinin yazımında,
- Azerbaycan'ın dış politika ve uluslararası ilişkiler tarihinin yazımında,
- Diğer ülkelerle eğitim ve kültür alanlarında ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesine örnek oluşturmaları bakımından,
- Kültürel, eğitim ve insani ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi alanında,
- Üniversitelerde tarih ve uluslararası ilişkiler tarihine ait seçme derslerde,
- Azerbaycan Devleti'nin dış politikası sürecinde yer alan tüm kurum ve kuruluşların çalışmalarında vb.

Son olarak, belirtmek gerekir ki, tez çalışması Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin, özellikle kültür ve eğitim ilişkilerinin daha da geliştirilmesi için çok faydalı olacaktır.

Kapsam ve Sınırlılıklar

Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin tarihi çok eskilere dayansa da, bu ilişkilerin XX. yüzyılı kapsayan aşaması ilişkilerin farklı alanları kapsamı, derinliği, hissi dolgunluğu ve daha ziyade karşılıklı fayda üzerine kurulması ve işbirliğine dayanması açısından en önemli aşamasını oluşturmaktadır. Baktığımız zaman XX. yüzyıl hem Anadolu Türklüğü, hem de Azerbaycan Türklüğü açısından hayati öneme sahip çok sayıda ve karmaşık tarihi gelişmelerin yaşandığı bir yüzyıl olmuştur. Bu gelişmeler iki toplumun önceki yüzyıllardan farklı olarak varolma mücadelesinde daha yakın işbirliği içinde olunmasını gerektirdiğini şartlandırmıştır. Söz konusu gerçekliğin farkında olan iki toplum ve onları yöneten siyasal yapılar, sadece siyasi ve askeri alanda değil, ekonomik, kültürel ve eğitim alanlarında da daha derin ve kuvvetli ilişkilerin kurulmasının gerekliliğini anlamış ve bu yönde girişimlerini artırmışlardır. Fakat belli dönemlerde ilişkilerin sekteye uğraması da istem dışı gelişmelere bağlı olmuştur. Bu gelişmelerin etkilerini anlamak için tez çalışmasında sadece kültür ve eğitim alanında ilişkilere değil, aynı zamanda siyasi ve diplomatik gelişmeler de incelenerek, bu gelişmelerin kültürel ve eğitim alanındaki ilişkilere etkileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

Ayrıca 1960'lı yıllardan sonraki dönemde Türkiye-Azerbaycan eğitim-kültür ilişkilerinin dolgun biçimde ortaya konması açısından gerekirse, XX. yüzyılın önceki dönemlerinde taraflar arasında bu alanlarda ilişkilerin hangi durumda olduğunun belirlenmesi için kaynaklara başvurulmuştur. Aynı zamanda araştırma döneminde iki devlet arasında eğitim-kültür ilişkilerinin daha iyi anlatılması için XX. yüzyılın ilk çeyreği ile karşılaştırma yapılmıştır.

Tez konusu araştırılırken, genellikle taraflar arasında eğitim ve kültür alanlarında XX. yüzyılda gelişen ilişkiler tüm yönleri ile incelemeye tabi tutulmuştur. Fakat bu ilişkilerin gelişiminde yer alan veya ilişkilerin sekteye uğramasına neden olan faktörler üzerinde daha fazla durulmuştur. Buna rağmen, Sovyet dönemi kaynaklarına ulaşılması açısından halen ciddi kısıtlamaların olması bu dönemde mevcut olan ilişkilerin tam anlamıyla araştırılması önünde ciddi sıkıntılar oluşturmaktadır. Dolayısıyla araştırılan dönemle ilgili doğrudan arşiv kaynaklarına ulaşmada yaşanan sorunlar, bu kaynaklardan yararlanılarak yazılan eserler ve döneme ait süreli yayınlara daha çok baş vurularak giderilmeye çalışılmıştır. Araştırma sırasında pandemi gibi farklı nedenlerle, daha ziyade Azerbaycan kaynaklarından yararlanılmıştır. Türkçe kaynaklardan ise daha çok bu konuda basılmış araştırma eserlerine, arşiv belgelerine ve temel metinlere başvurulmuştur.

Yöntem

Tez çalışmasında tarih biliminin genel metodolojik ilkeleri – tarihilik, gerçekçilik, tarafsızlık, olaylara karşılaştırmalı ve eleştirel yaklaşım ve diğer bilimsel ilkelere uyulmuştur. Tezi yazarken kronolojik sıralamaya ve konuların bağlantılı olmasına dikkat edilmiştir. Tez konusuna dahil olan gelişmeler araştırılırken gerçek verilerin incelenmesi, bu belge ve bilgiler arasında bağlantının kurulması, objektif sonuçların çıkarılması dikkat merkezinde tutulmuştur.

Varsayımlar ve Hipotezler

1. Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkileri Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'ya yönelik siyasi çıkarlarının bir uzantısı olarak gelişmiştir.
2. Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerinin kurulmasında Azerbaycan Türklerinin milli uyanış sürecine girmesi daha belirleyici olmuştur.
3. Taraflar arasında ilişkilerin kurulmasında Osmanlı Devletini yönetenlerin Türkçülük düşünceleri belirleyici olmuştur.

4. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında Osmanlı'nın, Azerbaycan halkının okur-yazar oranının yükselmesinde ise Türkiye'den gelen öğretmenlerin katkısı büyük olmuştur.
5. Azerbaycan Halk Cumhuriyeti döneminde (1918-1920) kültürel ilişkiler büyük gelişim göstermiştir.
6. Azerbaycan'ın "bolşevikleştirilmesi" iki devlet arasında toplumsal yapının her alanında olduğu gibi, eğitim ve kültür alanında da ilişkilerin kesintiye uğramasına neden olmuştur. Bu konuda belirleyici olan Sovyetlerin iç ve dış politikası olmuştur.
7. Sovyetler Birliği, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişiminde isteksiz olmuş, zaman zaman Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerinin kurulması, Moskova'nın Türkiye siyasetinin uzantısı olarak ortaya çıkmıştır.
8. 1960'lı yıllardan itibaren Türkiye-Azerbaycan eğitim-kültür ilişkilerinin yeniden kurulmasında, Soğuk Savaş ortamının yumuşaması ve bunun sonucu olarak Sovyetler Birliği'nin Türkiye'ye karşı ılımlı siyasete dönmesi, aynı zamanda Türkiye'de sol eğilimli ideolojileri yükselişe geçmesi etkili olmuştur.
9. 1980'li yıllarda Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkilerinin daha hızla gelişmesi Sovyetlerin dağılma sürecine girmesinin sonucuydu ve bu ilişkiler Azerbaycan'da milli uyanışa büyük katkı sağlamıştır.
10. 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşması iki ülke arasında eğitim ve kültürel ilişkilerin gelişimine olumlu yansımıştır.
11. Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazandığı 1991 yılından Haydar Aliyev'in yönetime geldiği 1993 yılına kadar Türkiye-Azerbaycan eğitim-kültür ilişkileri diğer alanlarda olduğu gibi abartılı söylem ve tutarsız eylemler üzerine kurulmuş, aceleci davranılmış, Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra ise Türkiye-Azerbaycan ilişkileri pragmatik temeller üzerine oturtulmuştur.

Bu çalışmadaki "tezim" şudur: XX. yüzyılda Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkileri inişli çıkışlı bir süreç izlemiş ve gereken düzeye ulaşamamıştır. Bunun da başlıca nedeni iki ülkenin iç ve dış politikasında yaşanan gelişmeler olmuştur.

Özgün Değer

Tez çalışmasında 1960'lı yıllardan itibaren iki ülke arasındaki kültür, bilim, edebiyat, eğitim alanlarındaki ilişkiler analiz edilecektir. Bu zaman sadece ilişkilerin

kronolojik sırasına dikkat edilmemiş, bu ilişkilerin kurulmasında, gelişmesinde ve sekteye uğramasında etkili olan faktörler incelenmiştir. Bu yönleri ile tez çalışması, bugüne kadar iki ülkenin eğitim ve kültürel ilişkilerinin öğrenilmesi amacıyla yapılmış ilk kapsamlı bilimsel çalışma olma özelliği taşımaktadır.

Ayrıca, araştırma sonuçları, tez çalışmasında yararlanılan tarihi belgeler ve materyaller:

- Azerbaycan-Türkiye eğitim-kültür ilişkilerinin tarihinin öğrenilmesinde;
- İki ülke arasında eğitim ve kültürel alanlarda ilişkilerin geliştirilmesinde;
- Azerbaycan ve Türkiye tarihinin ve iki devletin dış politikasının öğrenilmesinde;
- Ders kitaplarının hazırlanmasında;
- İki ülke arasında mevcut olan ilişkilerinin kültürel ve eğitim boyutlarının araştırılmasında ve öğrenilmesinde ilgili kişi ve kurumların dikkatine sunulacaktır.

Konuya Dair Daha Önce Yapılmış Çalışmalar

Tez konusu ve araştırma soruları ile ilgili temel kaynakları öncelikle iki ülke ilişkilerinin kurulması ve gelişiminin temelini oluşturan resmi belgeler, anlaşmalar, kararlar, arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

Tez çalışmasında ayrıca, araştırılan dönemde yayınlanan gazetelerde konu ile ilgili haber ve yorumlardan geniş bir biçimde yararlanılmıştır.

Tez çalışmasında iki ülke ilişkilerinin gelişiminde yer alan devlet kurum ve kuruluşlarının internet sitelerinde yer alan bilgilere başvurulmuştur.

Tez çalışmasında, Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerinin belli dönemleri ve kısımlarını kapsayan bilimsel araştırmalardan ve eserlerden, sempozyum ve kongre bildirilerinden, hatıratlardan yararlanılmıştır. Aşağıda isimleri kaydedilen yazarların bilimsel çalışmaları, araştırma konusunun belli dönem ve kısımlarını kapsamaları ve incelemesi açısından önemli olduğu için söz konusu bilimsel çalışmalardan yararlanılmıştır.

XX. yüzyılda Azerbaycan'ın Türkiye ile kültür-eğitim ilişkileri ile ilgili A. Avşar, A. Bije (1965), T. Dadaşov (1993), İ. İsmayılov (2000, 2009), T. Paşaoğlu (1993), M. Sofiyev (1968, 1973), F. Şabanov (1980), H. Aliyev (1972), M. Kerimov (2000) gibi araştırmacıların eserleri önemli kaynakları arasında bulunmaktadır. Bu eserlerin büyük

çoğunluğu Sovyetler Birliği-Türkiye, Bolşevik Rusya-Türkiye ilişkilerine ait olsa da, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin farklı yönleri ile ilgili de bilgiler bulunmaktadır.

Konunun araştırılması zamanı günümüz Azerbaycan araştırmacıları N. Caferov (2004), N. Ahmedli (2002), F. Ahmedova (1998), M. F. Hüseynova (2006, 2007), H. Hasanov (2005), C. Heseli (2005, 2009, 2012), Ş. Gurbanov (2003), A. Abilova (2003), A. İsgenderova (2003), A. Nezerli (2008), M. Abdullayev (1994, 1998), M. Süleymanlı'nın (2003, 2004) eserlerinden de yararlanılmıştır.

Son yıllarda Azerbaycan'da yayınlanmış bazı makale ve eserlerde Türkiye ile kültür, eğitim spor, edebiyat alanlarındaki ilişkilerin tarihini yansıtan materyaller de bulunmaktadır. 1920'li yıllarında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin önemli bir kısmını Türkiye'de faaliyette bulunan Azerbaycan mühacirleri ile ilgili meseleler oluşturmaktadır.

Tez çalışmasında Türk araştırmacılarının eserlerinden de yararlanılmıştır. İncelenen eserlerde Sovyet-Türkiye ilişkileri, Güney Kafkasya'da yaşanan gelişmeler ekseninde Azerbaycan'ın yeri ve rolü ile ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır. Bu yazarların eserlerinin bir kısmında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine daha geniş bir yer verilmiştir. Örneğin, A. Aslan (1994), M. Aslan (2008), C. Benhur (1991), C. Sar (1997), O. Çelik (2000), A. Bayat (1992), N. Keykurun (1964), B. Şimşir (2011) gibi araştırmacıların çalışmalarında iki devlet arasında ilişkilerin farklı yönleri geniş bir biçimde ışıktırılmıştır.

Genellikle hem Azerbaycanlı hem de Türk araştırmacıların eserlerinde dikkat çeken husus, araştırmalarında daha ziyade kendi ülkelerinin arşiv belgelerine ve diğer kaynaklara atıfta bulunmalarıdır.

XX. yüzyılın ilk çeyreğinde Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkilerinin tarihinin öğrenilmesinde Yakub Mahmudov'un editorlüğü ile yayınlanmış iki ciltlik Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi büyük önem taşımaktadır. İster Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin Osmanlı devleti ile, isterse de daha önceki yıllarda taraflar arasında ilişkilerin ortaya çıkışı ve gelişimi ayrıntılı bir biçimde ortaya konmuş, bu konuda çok sayıda belgelere yer verilmiştir.

Araştırmacı Musa Gasımlı'nın "Haydar Aliyev – İstiklala Giden Yol (1967-1987)" (2006) eserinde Haydar Aliyev'in Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'ın lideri olduğu ve Moskova'da Politbüro üyesi olarak görev aldığı yıllarda Azerbaycan'ın tüm alanlarda yeniden yapılanması ve gelişmesi için yaptığı çalışmalar incelenmiştir. Bu

eserde, araştırma konumuz açısından önemli olan iki husus mevcuttur ki, bunlardan birincisi, tam da 1967 yılından itibaren Türkiye-Sovyetler Birliği ilişkilerinde yaşanan kıpırdanmalar incelenmiş, bu gelişmenin Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin kurulmasına etkileri ve pratik sonuçları ortaya konulmuştur. Dolayısıyla, eserde, söz konusu yıllarda Türkiye-Azerbaycan kültür-edebi ilişkilerinin kurulması ve gelişmesi ile ilgili bilgiler yer almaktadır. İkinci husus ise, adı geçen eserde çok sayıda arşiv belgelerinden yararlanılmasıdır. Azerbaycan, Rusya, Gürcistan arşivlerinde uzun yıllar “tam gizli”, “gizli”, “hizmet amaçlı kullanım için” adı altında tutulan dökümanlardan, ABD, Türkiye, Birleşik Krallık, Polonya, Fransa ve Rus araştırmacıların eserlerinden vs. kaynaklardan yararlanılarak yazılmış eserin bu özelliği onun bilimsel değerini daha da artırmaktadır.

M.Gasımlı'nın 2007 yılında yayınlanan “SSCB-Türkiye İlişkileri (1960-1979)” adlı bilimsel çalışması, söz konusu dönemde Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin gelişimini örneklerle antanması bakımından değerli bir eserdir. Ayrıca bu eserde, iki ülke arasında karşılıklı resmi ziyaretlerle ilgili değerli bilgiler bulunmaktadır.

İsrafil İsmayılov'un 2004 yılında yayınlanan “Azerbaycan-Türkiye Kültürel İlişkileri XX Yüzyılda” kitabı hem Osmanlı devletinin Kuzey Azerbaycan'la olan ilişkilerini incelemiş, hem Türkiye Cumhuriyeti'nin Güney Azerbaycan'la olan ilişkilerini kapsamlı bir biçimde incelemiştir.

Türk yazarlardan Sebahattin Şimşir'in “Azerbaycan'ın İstiklal Mücadelesi” eserinde 1900'lü yılların ilk çeyreğinde Osmanlı-Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti-Azerbaycan ilişkilerini de geniş şekilde incelemesi ve söz konusu taraflar arasında kültür-eğitim ilişkilerini ele alması bakımından önemli bir bilimsel çalışmadır.

Tez çalışmasında yukarıda kaydedilen bilimsel çalışmaların yanı sıra, ismini kaydedemediğimiz çok sayıda bilimsel kitap ve makalelerden yararlanılmıştır.

1. 1900-1967 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİNİN GELİŞİMİ

1.1. XX. Yüzyılın Başlarında Azerbaycan'da Modernleşme Süreci ve Osmanlı Devleti'yle İlişkiler

1905 Rus İhtilali, Çarlık Rusyası'nın Japonya ile giriştiği savaşta bozguna uğramasının bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Rusya'nın ilk defa hem Asyalı, hem de Hristiyan olmayan bir güç tarafından yenilgiye uğratılması, bir yandan Rusya'nın Orta Asya ve Kafkasya'daki tarihi varlık sebebini (Batı adına Asya'nın kontrolü) zedelemiş, öte yandan bununla bağlantılı olarak, oldukça geniş coğrafyada Çarlık'tan kurtulma yönünde büyük beklentileri harekete geçirmiştir. Bunun sonucunda, 1905 Devrimi'nin de başlamasıyla, Çarlık meşru bir yönetim getirmek zorunda kalmıştır. Bu gelişme Azerbaycan'daki modernleşme hareketleri açısından önemli bir dönüm noktasıdır (Özcan, 2004, s. 81).

Ulusal hak talepleri çerçevesinde Rus Sosyal Demokrat hareketiyle de yakın işbirliği söz konusudur. Bu gelişmeler Çarlığın tasfiyesi yönünde ilk adımlar olarak görülebilir. Bu koşullarda Azerbaycan'ın modernleşmesi giderek özgün çizgileriyle ortaya çıkmış ve bağımsız bir görünüm kazanmıştır.

Rusya Azerbaycanı'nda, kaynağı Rusya'da meydana gelen gelişmeler olmakla birlikte, Rusya'yı örnek almakla yetinmeyen, ayrı bir “batılılaştırma” hareketi başlamıştır. Rusya'nın yanı sıra Batı Avrupa'nın örnek alınması, Avrupa değerlerine bağlı bir aydınlar zümresinin ortaya çıkışı ile paralel gelişmiştir.

Azerbaycan Türklerinin Osmanlı'ya bakış tarzı, bu “batılılaştırma” isteğinin bir parçasını oluşturmuştur. XX. yüzyılın başlarında Osmanlı- Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesinde Çar Rusyası'nda başlayan aydınlanma hareketinin ve bu hareketin Azerbaycan'daki öncülerinden biri olan – Ahund Yusuf Talıbzade'nin büyük katkıları olmuştur. İki taraf arasındaki ilişkilerin hızla gelişmesinin temelinde eğitim ve hayır faaliyetleri bulunuyordu. Azerbaycan'ın muhacir aydınlarından Nağı Keykur'un Ankara'da yayınlanan “Azerbaycan” aylık kültür dergisinde “Büyük bir hayırsever olan Hacı Zeynalabdin Tağızade” başlıklı makalesinde yazıyor ki, “Kuran-ı-Kerim'i ilk defa Azeri şivesi ile Türkçeye tercüme ettiren Tağıyev olmuştur. Tercüme edilen bu Kuran'ı 4000 altın lira değerinde pahalı taşlarla ve elmaslarla süsleterek, Yusuf Ziya

Talibzade'nin vasıtası ile İstanbul'a Sultan Abdülhamit'e hediye göndermiştir (Naki, 1957, s.17).

İki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesini konu alan başka kaynaklarda da, Azerbaycan Türklerinin “Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi” aracılığı ile, 1906–1907 yıllarında Osmanlı Hükümeti ve Osmanlı Sultanı ile ilişkiler kurduğu görülmektedir. Hatta, cemiyet bu tarihlerde, Talibzade Ahund Yusuf Efendi'yi İstanbul'a göndermiştir (Aslan, 2000, s. 44).

1905 yılından itibaren Azerbaycan Türkleri hem bireysel, hem de vakıflar aracılığı ile Osmanlı Devleti ile ilişkiler kurmuşlardır. Bu kişiler ve vakıflar, Azerbaycan halkının toplumsal ve kültürel bakımdan gelişmesinde Osmanlı Devleti'nden yardım istemiş, eğitim ve din konularında bazı taleplerde bulunmuşlardır. Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi kurulduğu ilk yıllardan itibaren, Osmanlı Padişahı ve hükümeti ile ilişkiler kurmak için çaba sarf etmiştir. Bu amaçla Cemiyetin üyesi, öğretmen ve Bakü'de basılan Yeni Hayat Gazetesi'nin yazarı Ahund Yusuf Talibzade 1907 yılının Ağustos'unda Osmanlı'dan yardım isteğinde bulunmak amacıyla İstanbul'a gönderilmiştir.

Araştırmacıların gösterdiği gibi, Talibzade görüşmelerde yalnız Azerbaycan Türkleri için değil, Rusya'da yaşayan 30 milyon Müslüman için yardım isteğinde bulunmuştur (Aslan, 2000, s. 64). Talibzade Yusuf Efendi, Bakü'de İslam Hayriye Cemiyeti'nin kurucusu ve başkanı olan Hacı Zeynalabdin Tağıyev'in benimsediği çizgiyi ana hatları ile şu şekilde özetlemiştir:

1. Şimdiye kadar Kafkasya Türkleri yazışmalarda hep Farsçayı kullanmışlar. Bundan sonra Farsçanın yerine ana dilimiz olan Türkçenin kullanılması ve geliştirilmesi.
2. Bilumum okul kitaplaramızın Osmanlı Türkçesi ile yazılması.
3. Okul programının Osmanlı eğitim programına uygun yapılması.
4. Merkezi Bulgaristan'da ve İran'ın Urmiye şehrinde bulunan Ermeni-Amerikan ve Ermeni-Protestan Komitelerinin Kafkasya ve Azerbaycan Türklerini Hilafet makamına bağlılıktan ve mukaddes amaç olan İslam ittihatından uzaklaştırmak için Arapça, Türkçe, Farsça ve Kürtçe bilen Ermeniler tarafından Kafkasya'ya zararlı yayınlar sokumları. Bunları bir an önce etkisiz hale getirmek ve bölgedeki Müslümanları bilinçlendirmek amacı ile gazete, dergi ve kitap gibi yayınların arttırılması.

5. İran'a, Mısır'a ve Avrupa'ya firar edip, ancak oralarda tutunamayarak Kafkasya'ya geri dönmek isteyenlere izin verilmemesi.
6. Okul müdürleri ve öğretmenlerin Osmanlı Hükümeti'nin de uygun görmesi ile İstanbul'dan tedarik edilmesi.
7. Dini kitapların tefsirleri, Peygamberimizin hadisleri, ahlaki kitaplar ve bu konulardaki yararlı eserlerin yayınlanması” (Aslan, 2000, s. 64-65).

Rusya medyası da bu yıllarda “Panslavist” propaganda ile meşgul idi. Türk dünyasını hedef gösteren bu propaganda o derecede korkunç bir düzeye ulaşmıştı ki, Rus yazarlarından biri Balkanlara gidecek “Tıbbi Yardım Birliği'ne” müracaatında şöyle yazıyordu: “Bir Slavyan, bir Hristiyan varken, Türk yaralılarına yardım etmeyiniz” (Resulzade, 1990, s. 23).

XX. yüzyılın başlarında Bakü'de 30 kadar hayır kurumu faaliyet gösteriyordu. 1906 yılında Bakü'de kurulan “Neşri-maarif” adlı Cemiyetin amacı, Bakü'de ve vilayette yaşayan Müslümanlar arasında bilim ve eğitimi, özellikle okuma ve yazma oranını yükseltmekti (Babaşlı, 2003, s. 226). “Neşri-Maarif” cemiyetinin düzenlediği etkinliklere Bakü'de bulunan konsoloslukların görevlileri ve vatandaşları da katılıyordu. 1912 yılında düzenlenen böyle etkinliklere Osmanlı Devletinin konsolosu Ali Kemal Bey de katılmıştı. Cemiyetin tarihinde takdir edilecek olaylardan biri 1909 yılında Kars, Oltu ve Iğdır'da açtığı şubeler aracılığı ile Rus esareti altında yaşayan kardeş Türk halkına gösterdiği insani yardım ve savaş esnasında Kafkas cephesinden Azerbaycan'a getirilmiş yetim Türk çocuklarının barınması ve eğitimi ile yakından ilgilenmesi olmuştur. Türk araştırmacıların da yazdığı gibi, Cemiyet Kars ve civar bölgelerde yaşayan Rus ve Ermenilerden farklı olarak, okuma yazma oranının %1 olduğu Türklere okuma yazma öğretilmesi, bu amaçla yeni okullar ve kurslar açılması, eski medreselerin yeniden faaliyete başlaması yönünde de ciddi işler görmüştür (Babaşlı, 2003, s. 228).

Rusya'da yaşayan Türk ve Müslüman halkların yardımı ile birlikte, Balkan Savaşları'nda Çarlık yönetiminin Türklük ve Müslümanlık aleyhinde tavır takınması, özellikle bu ülkede yaşayan Azerbaycan Türkleri üzerinde etkili oldu. 1911 yılında kurulan ve ilk üyeleri arasında Yusuf Ziya Talıbzade'nin de bulunduğu Musavat Partisi, Balkan Savaşı'da bir bildiri yayınlayarak, Azerbaycan Türklerini Osmanlı'ya yardıma çağırdı (RFDA, fon kodu 101/ catalog no. 74/ dosya no.6/ yaprak A, 13). Söz konusu bildiride Osmanlı'ya yardım edilmesinin önemi vurgulanmış ve her türlü yardımın

yapılması istenmiştir. Bildiri ili ilgili M. A. Resulzade şöyle yazmaktadır: “Bu bildiri, arkadaşımız Yusuf Ziya tarafından İstanbul’a götürüldü. Sebilürreşad Mecmuası bu bildiriye aynen yayınlarak, Kafkasya Müslümanlarının Türkiye’ye gösterdikleri ilgiden dolayı memnuniyetini beyan yollu satırlar yazdı” (Resulzade, 1966, s. 14).

Balkan Savaşı’nda Azerbaycan Türkleri ister maddi, isterse de manevi olarak Türkiye’ye yardım etmiş, birçok Azerbaycanlı Balkan Harbi’nde gönüllü olarak savaşmıştır. Türkçülük düşüncesinin ön plana çıktığı bu dönemde, Birinci Dünya Savaşı başlamış ve Osmanlı Devleti’nin Rusya’ya karşı savaşa başlaması, hatta başlangıçta bazı üstünlükler kazanması, Azerbaycan Türklerinin milli bağımsızlığa olan ümitlerini artırmıştır. Türk Ordusu’nun Sarıkamış’taki yenilgisi bu arzularla yaşayanları meysus etmiştir.

Azerbaycan’ın Türkçü aydınlarından Hüseyin Baykara “Türk Kültürü” dergisinde Osmanlı Türklerine olan rağbeti dikkat çekici bir şekilde yazmıştır: “Bu sempati sözde değildi. Balkan Harbi’nde, bu savaşı Rus Çarizmi’nin provoke ettiğini Kazan, Kırım, Taşkent ve Bakü’deki Türk basını Rus sansüründen geçirebildiği kadarıyla Müslüman halka anlatıyor ve kardeş Türkiye’ye yardıma sesliyordu. Bunun sonucu olarak, Rus işgali altındaki Türk ülkelerinden İstanbul’a gönüllüler akın etmeğe başlamıştı. Azerbaycan, Dağıstan ve Kuzey Kafkasya’dan gelen gönüllüler için “Kafkas Gönüllü Kıtası” adlı askeri birlik oluşturulmuştu. Hüseyin Baykara yazıyordu: “1912 yılında Balkan Savaşı başlamış, Azerbaycan’da kurulan “Kafkas Gönüllü Kıtası Mehmetçiklerle omuz omuza savaşa atılmıştı” (Baykara, 1992, s. 176).

Genel olarak, Balkan Savaşı’nda Azerbaycan’dan Türkiye’ye çok sayıda gönüllü savaşçı akın etmiş, hatta İstanbul’da bu gönüllülerden oluşan “Kafkas Gönüllü Kıtası” kurulmuştur. Enver Paşa’nın himayesi altında oluşturulan dörd taburluk alayın komutanı Süleyman Asker Bey, Kafkas Tabur Komutanı ise Cahangiroğlu İbrahim Bey tayin edilmişti. Daha sonra İbrahim Beyin kardeşi Hasan Beyin de ona katılması ile birlikte, Bulgarlara karşı savaşmışlar. Hatta İbrahim Bey, Edirne’ye ilk giren kuvvetler arasında yer almıştı (Aslan, 2000, s. 52).

Birinci Dünya Savaşı öncesinde, özellikle Azerbaycan aydınları Ruslara karşı faaliyetlerini arttırmış, Osmanlı Devleti’ne yaklaşmıştı. Bu konuda Rus liberallerinin Osmanlı’yı parçalamak, İstanbul’u ele geçirmek için Ermeni faktöründen yararlanmak istemelerinin önemli etkisi olmuştur (Yakub, 1996, s. 43-44). Ayrıca, Azerbaycan

aydınları ve siyasetçileri I. Dünya Savaşı'yla sınırların değişeceğini anlıyor ve Osmanlı'nın yıkılmasını kendileri için de bir tehdit olarak görüyorlardı.

1.2. Osmanlı – Azerbaycan Eğitim ve Kültür İlişkileri

1.2.1. Osmanlı-Azerbaycan eğitim ilişkileri

1.2.1.1. Osmanlı Devleti'nin Azerbaycan'a eğitim yardımları

Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra, hükümet, toprak bütünlüğü, egemenlik ve yıkılan ekonominin yeniden kurulması gibi büyük sorunlarla karşı karşıya bulunmasına rağmen, eğitim ve kültür alanlarını da ihmal etmemiştir. İlk üç hükümette Azerbaycan Başbakanı Feteli Han Hoyski ve Eğitim Bakanı Nesib Bey Yusufbeyli'nin milli kültürel değerlere bağlı ve aydın kişiler olmaları da bu çalışmada önemli rol oynamıştır. Azerbaycan Hükümeti halkın eğitim okur-yazar olmasına, eğitimin millileştirilmesine ve yeni okulların açılmasına büyük önem vermiştir. Çünkü ülkede durum hiç de içaıcı değildi.

Birinci Dünya Savaşı'nın Güney Kafkasya'da ortaya çıkardığı karmaşık sosyo-politik ve ekonomik durum, 1917 yılında Rusya'da yaşanan burjuva ve bolşevik devrimleri de diğer toplumsal alanlarda olduğu gibi eğitim alanında da ciddi sorunlar oluşturmuştu. Örneğin, 1914 yılında Azerbaycan'da toplam 976 okul mevcuttu ve söz konusu okullarda yaklaşık 73 bin öğrenci eğitim görüyordu. 1919-1920 eğitim-öğretim yılında ise okulların sayısı 666'ya gerilemiştir. İlkokullarda 78 bin ve ortaokullarda 9.600 öğrenci eğitime devam etmekteydi. Okul sistemini düştüğü bu gerileme döneminden çıkarmak ve eğitimi geliştirmek Azerbaycan Hükümetinin önündeki önemli görevlerden biriydi (Hasanova, 2010, s.157-158). Bu amaca ulaşmak için ise Türkiye'nin bu konudaki deneyiminden ve özellikle de yardımlarından yararlanılması tek çıkış yoluydu.

Bu dönemde İstanbul basınında Azerbaycan'da okul ve eğitim sistemindeki sıkıntılarla ilgili bazı alaycı yazılar da yazılmaktaydı. Örneğin, 6 Ağustos 1918'de Atı Gazetesi'nin 215. sayısında yayınlanan Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitimle ilgili bir makale, ülkede eğitimin berbat durumda olduğu ve bu alanda ciddi bir çalışmanın yapılması gerektiği belirtilmiştir. Makalede bazı mecaz ve küçük düşürücü kelimelere yer verilmiştir:

“Bu küçük cumhuriyetin Eğitim Bakanı'nın başında çok büyük bir şapka var. Bir gün odasında şapkasını önüne koymuş, başını ellerinin arasına almış ve derin derin düşünürken kendi kendine sormuş. Şüphesiz Azerbaycan'ın eğitim ihtiyacını düşünüyorsunuz değil mi?

Evet canım, bu konuyu düşünüyorum ve Azerbaycan'ın kültür düzeyini İstanbul'a getirmenin bir yolunu arıyorum. Fakat... Merak ediyorum ne oluyordu? Milli Eğitim Bakanı ani bir soğuk algınlığıyla umutlarının sonunu bu şekilde kapattı” (Azerbaycan Cumhuriyeti'nde maarif, 1918, s. 2).

Araştırmacı, Azerbaycan'da eğitimin geliştirilmesi için finansman kaynağının Bakü petrolü olduğunu işaret etmektedir. Ancak o zamanlar Bakü henüz Azerbaycan Halk Cumhuriyeti (AHC) yönetiminin değil, Bakü'de bulunan ve Bolşevik Moskova'nın direktifi ile hareket eden Kommuna'nın denetiminde bulunmaktaydı. Dolayısıyla, milli hükümetin önünde duran öncelikli görev, Azerbaycan'ın her anlamda kalbi konumunda bulunan Bakü'nün Bolşevik-Taşnaklardan kurulu Bakü Kommunası'nın denetiminden kurtarmak ve ülkenin başkentinin Gence'den Bakü'ye taşımaktır. 17 Eylül 1918 yılında Bakü Bolşevik yönetiminden kurtarıldıktan sonra, milli hükümet bu şehre taşındı ve hızlı bir yapılanma çalışmalarına koyuldu. Eğitim yeni kurulan devletin öncelikli konularından biriydi ve bu alanda ciddi bir atılımın gerçekleştirilmesi yalnız Osmanlı Devleti'nin yardımları ile mümkündü. Hükümet bu noktadan hareketle en kısa sürede Osmanlı yönetimine müracaat etti ve bu konuda hızlı ilerleyen bir süreç başladı. 22 Haziran 1918'de AHC yönetimi, Gürcistan'ın Gori şehrinden bulunan Öğretmenler Okulu'nun eski müfettişi Firudun bey Göçerli'ye, adı geçen eğitim kurumunun Azerbaycan şubesinin Gori'den Azerbaycan'ın Gürcistan sınırında bulunan Gazah şehrine taşınması için 5.000 ruble kredi tahsis etmeye karar verdi (Азербайджанская Демократическая Республика, 1998, s. 219). Göçerli, bu para sayesinde Azerbaycan şubesinin mülkünün Gori'den Gazah'a taşınmasına muvaffak oldu. Okulun nakli tamamlandıktan kısa bir süre sonra, 8-9 Ağustos 1918 tarihlerinde yapılan sınav sonuçlarına göre, okula 35 öğrenci alındı. Bu okul, Azerbaycan'daki ilkokullar için bir öğretmen yetiştirme merkezi olarak büyük önem taşımaktaydı.

Azerbaycan yönetiminin 27 Haziran 1918 tarihli kararı ile Azerbaycan Türkçesi, devletin resmi dili ilan edildi (Азербайджанская Демократическая Республика, 1998, s. 219). Bu kararın uygulanabilmesi için devlet kurumları ile birlikte ülkedeki eğitim kurumlarında eğitimin Rusça'dan Azerbaycan Türkçesine aktarılması gerekiyordu. Genel olarak, eğitimi ulusal çıkarlara yönlendirmek ve milli devletin taleplerine uygun olarak yeniden yapılandırmak için okulları millileştirmek gerekliydi. Bunun için öncelikle Azerbaycan Türkçesinde eğitim verecek öğretmenlerin eksikliği ve gerekli ders kitapları gibi sorunların ele alınması gerekiyordu. Aynı zamanda ülkedeki Rus ve Ermeni azınlıkların Azerbaycan Devletinin tanınmamasına karşı direnişleri eğitimin

millileştirilmesini engellemiştir. Tüm bu zorluklara rağmen hükümet okulları millileştirme politikasını uygulamaya kararlıydı. Azerbaycan okullarının millileştirilmesini gerçekleştirmek için Türkiye'den öğretmenleri davet etmeyi ve ders kitaplarını getirmeyi gerekli gören hükümet, bu amaçla 22 Temmuz 1918'de İstanbul'a yetkin bir kişi göndermeye karar verdi. Bu karar üzerinde yapılan bazı çalışmalardan sonra, hükümet 28 Ağustos 1918'de okulların kamulaştırılmasına karar verdi (Азербайджанская Демократическая Республика, 1998, s. 224-225). Karara göre, tüm ilköğretim okullarında eğitim ana dilde yapılacak, aynı zamanda devlet dili de zorunlu olarak müfredata dahil edilecekti. Tüm yüksek, ilk ve orta öğretim kurumlarında eğitim devlet dilinde yapılacaktı. Temmuz ayında Maarif Nazırı N. Yusufbeyli, İstanbul'daki Azerbaycan temsilciliğinin başkanı Mehmet Emin Resulzade'ye, Türkiye'den Azerbaycan'a çok sayıda eğitim araç ve gereçleri, aynı zamanda öğretmen gönderilmesini sağlamak için Osmanlı yönetimi ile görüşülmesi için talimat verdi. Mehmet Emin Resulzade bu çağrıyla ilgili olarak İstanbul'daki Kafkas Terakki Cemiyeti Başkanı Mesud Efendi ile de bir görüşme gerçekleştirdi. Ağırlıklı olarak Azerbaycanlı göçmenlerden oluşan ve Osmanlı hükümeti tarafından desteklenen Kafkas Terakki Cemiyeti, bölge ile Türkiye arasındaki bağları genişletmek ve Kafkasyalı Müslümanların İstanbul'da eğitim görmelerine yardımcı olmak, gelecekte Kafkas Müslümanlarının Osmanlı İmparatorluğu'na katılmasının yolunu açmak için çalışmaktaydı (Kafkas Terakki Cemiyeti, 1934, s. 3). Resulzade bu Cemiyetten, Kafkas kökenli olan ve belli bir uzmanlığa sahip olan, anavatanlarına dönmek isteyen kişilerin listesini oluşturmasını ve adreslerini de kaydetmesini istemiştir. Resulzade, 19 Temmuz 1918 tarihinde Azerbaycan hükümetine yazdığı bir mektupta, İstanbul'dan ders kitapları ve diğer eğitim araç ve gereçlerinin gönderilmesinde hiçbir engel bulunmadığını, fakat Azerbaycan'ın ihtiyaç duyduğu kadar öğretmenin gönderilmesinin mümkün olmadığını yazmıştır (ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 48). 1918 yılının Ağustos ayında Osmanlı Eğitim Bakanı Nazım Bey ile görüşerek bu sorunu çözmeye çalışmıştır. Olumlu geçen görüş sonrası on yedi öğretmen ve bir miktar eğitim araç ve gerecinin Azerbaycan'a gönderilmesine karar verilmiştir (ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 27a.).

Daha sonra Azerbaycan'ın İstanbul'a büyükelçi olarak atanan Alimerdan Topçubaşı, Osmanlı hükümet yetkilileriyle yaptığı görüşmelerde Azerbaycan'a Türkçe öğretmeni ve daha fazla ders kitabının gönderilmesi konusunu gündeme getirmiş, 28

Ekim 1918'de Osmanlı Maarif Nezaret'nde bir danışmanla yaptığı görüşmede, dört ay önce hükümetinin Osmanlı'dan Azerbaycan'a öğretmenler göndermesi yönündeki çağrısını hatırlatmış ve bu sorunun çözülmesi için yardım istemiştir. Danışman, bakanı bu konuda bilgilendireceğine ve sorunu en kısa sürede çözmeye çalışacağına söz vermiştir (Топчибащев, 1994, s. 25-27).

1.2.1.2. Türk muallimlerin Azerbaycan'da eğitim hizmetleri

Belirtmek gerekir ki, Türk öğretmenler Azerbaycan'da çalışmaya büyük ilgi göstermişlerdir. Azerbaycan tarafının öğretim kadrosuna yönelik başvurusu hakkında bilgi alan Türk öğretmenler, gönüllü olarak hem Osmanlı Eğitim Nezareti'ne hem de Azerbaycan'ın İstanbul'daki temsilciliğine başvurarak, Azerbaycan'a gidip orada çalışmak istediklerini söylemişlerdir (Vatancüda, 1931, s. 42-44). Bu nedenle Osmanlı Maarif Nazırı danışmanı ile yaptığı görüşmede A. Topçubaşı, İstanbul'dan Azerbaycan'a gitmek için başvuran tüm öğretmenleri birlikte göndermesini ve Azerbaycan tarafını bu konuda bilgilendirmesini istedi. Eğitim danışmanı, Azerbaycan'da çalışmak isteyenler hakkında gerekli bilgileri bir an önce toplamayı ve onları en kısa sürede deniz yoluyla Batum'a göndermeyi taahhüt etmiştir. Osmanlı devleti, kısa sürede yeteri kadar Türk öğretmeni Azerbaycan'a göndererek beklentileri karşılamıştır. Kasım 1919'a kadar Azerbaycan'da 50'den fazla Türk öğretmen gelmiştir (Resulzade, 1990, s. 125). Gelen öğretmenler arasında kadınlar da bulunmaktaydı. Ayrıca Kafkas İslam Ordusu'nun Azerbaycan askeri okullarında görevli ve öğretmenlik yapan subaylarının yanı sıra, bu orduda görev yapan ve Azerbaycan'da sivil okullarda öğretmenlik yapmak isteyen pedagojik eğitim almış Türk askerleri de vardı.

Türkiye'den gelen öğretmenler, Azerbaycan'da sadece ortaokullarda çalışmadılar. Gence, Gazah, Bakü, Şeki ve Lenkeran'da mevcut olan öğretmen okullarında, spor kurslarında da çalışarak öğretmen yetiştirmişlerdir. Ayrıca, Azerbaycan'da eğitimin yabancı unsurlardan temizlenmesi ve millileştirilmesine de katkıda bulunmuşlardır.

Azerbaycan Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye'den gelen öğretmenlerle özel olarak ilgilenmiş, onlara sadece yaptıkları iş karşılığında maaş ödenmemiş, yol ve kira giderleri için ek ödemeler de yapılmıştır. Bu proje kısa sürede, 1919 yılında sonuç vermeye başlamıştır. Ülkede öğretmen eksikliğini gidermek için Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, Gence, Şeki ve Zagatala'da kısa süreli pedagojik kurslar açmaya, okullarda öğretmenlik yapmak isteyen diğer eğitilmiş insanları bu kurslara dahil etmeye karar vermiş, bu amaçla

Bakanlar Kurulu hazine den 125.759 ruble para ayrılmıştır. 24 Ağustos 1918`de Devlet okulları Müfettişliği`ni kurmaya ve devlet okullarının öğretmenlerine kurslar düzenlemeye karar verilmiş ve bu amaçla Eğitim Bakanlığı`nın ihtiyaç duyduğu bütçe ayrılmıştır. Aynı gün hükümet, Şeki`de bir erkek spor salonu açmak için bakanlığa 21.046 ruble daha tahsis etmiştir (Азербайджанская Демократическая Республика, 1998, s. 248).

Azerbaycan hükümeti, yeni ilk ve orta dereceli okulların açılmasının yanı sıra, 1914`ten itibaren Gence`de ve 1916`dan itibaren Bakü`de faaliyet gösteren Öğretmenler Okulu`nun yeniden yapılandırılması için adımlar atmıştır. Azerbaycan`da bayan öğretmenler yetiştiren ilk kurslar yine bu yıllarda açılmıştır. Bakü Muallimhanesi`ne kız öğrencilerin alınacağına dair Eylül 1918`de yapılan duyuruya göre liseyi bitiren kız öğrenciler buraya sınavsız alınacaktı. Söz konusu lise eğitimi almayan kızlar ise giriş sınavına tabi tutulacaklardı. Bu okullarda eğitim süresi 4 yıldır. İhtiyaç sahibi ve eğitimde başarılı olan öğrencilere aylık 25 ruble maaş verilmekteydi.

Sonraki yıllarda hükümet yeni ortaöğretim okulları, spor okulları ve ülkenin ilk yüksek öğretim kurumu olacak Bakü Üniversitesi`ni açmak için ciddi çalışmalar yapmıştır. Azerbaycan`da askeri okulların açılması da bu dönemin öncelikli ihtiyaçlarından biriydi. Cumhuriyet`in kuruluşundan Birinci Dünya Savaşı`nın sonuna kadar, Kafkas İslam Ordusu`nun Türk subayları, Azerbaycan`da askeri okulların kurulmasında ve bu okullardaki eğitim sürecinin düzenlenmesinde özel bir rol oynamışlardır. Yukarıda da bahsedildiği üzere, ordudaki subay ihtiyacını karşılamak amacıyla, Haziran 1918`de Gence`de kurulan askeri okul ve Ağustos ayında Yedek Subay Adayları Eğitimi adı verilen askeri eğitim faaliyetleri doğrudan Türk subaylarının kontrolü altındaydı. (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998, s. 265). Bu askeri okulların kursiyerleri, Azerbaycan ordusunun subay ihtiyacının karşılanmasında önemli rol oynamışlardır. Azerbaycan hükümeti, askeri okulların açılması ihtiyacını dikkate alarak, 27 Ekim 1918`de ülkede üç yeni askeri okul açılmasına karar vermiş, bu amaçla 50.000 ruble tahsis etmiştir (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998, s. 267).

1918 yazında ders kitaplarının ve diğer ek kitapların Osmanlı`dan Azerbaycan`a getirilmesi için belirli çalışmalar yapılmıştır. Bu, Birinci Dünya Savaşı`nın bitiminden sonra da devam etmiştir. Okulların millileştirilmesini başarıyla yürüten Azerbaycan Eğitim bakanlığı, 1919 yılının Temmuz`unda bu işi devam ettirmek için okullarda Türkçe ders kitapları ve eğitim araç-gereçlerinin karşılanması konusunu yeniden gündeme

getirmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde oluşturulan bir komisyon, Türkiye`den ithal edilecek kitapların bir listesini hazırlamıştır. Azerbaycan Parlamentosu`nun 18 Eylül 1919`da kabul ettiği yasaya göre, halk kütüphanelerine Türkçe kitap alımı için Eğitim Nezaretine 1 milyon ruble tahsis edilmiştir. Nisan 1920`de Azerbaycan Cumhuriyeti`nde toplam 95.000 kitap nüshası bulunan 11 kütüphane bulunmaktaydı (Nuriyeva, 2015: 500). Türkiye`den Azerbaycan`a ders kitaplarının yanı sıra diğer kıraat kitapların getirilmesine Sovyet döneminde bile devam edilmiştir.

1.2.1.3. Azerbaycanlı gençlerin Osmanlı Darülfünun`unda öğrenim görmesi

Azerbaycan gençlerinin Türk üniversitelerinde öğrenim görmesi konusu da eğitim alanında Azerbaycan-Osmanlı işbirliğinde özel bir yere sahip olmuştur. Bu alandaki ilk adımların Azerbaycan`ın bağımsızlık ilanından çok önce atıldığını belirtmek gerekir. XIX. yüzyılın sonları - XX. yüzyılın başlarında Ali Bey Hüseyinzade, Hüseyin Cavid, Abdulla Memmedzade, Meşedi Cemil gibi Azerbaycanlı gençler kendi istekleriyle İstanbul`daki üniversitelerde yükseköğrenim görmüşlerdir (Газета Бакинский Рабочий, 1990, s. 4). Birinci Dünya Savaşı`nın patlak vermesi, bu sürecin kesintiye uğramasına neden olsa da, Çarlık Rusyası`nın çöküşünden sonra Azerbaycan gençleri yeniden eğitim için Osmanlı`yöneldikleri görülmektedir.

Azerbaycan Cumhuriyeti`nin kuruluş arifesinde Güney Kafkasya`da yaşanan anarşi nedeniyle Bakü Harp Okul öğrencisi Zeynalabdin Hüseyinzade, 1918 Mayıs`ında yarım kalan eğitimine Türkiye`de devam etmesi için Osmanlı Harbiye Nezaretine başvurmuştur. Enver Paşa, bu çağrıya olumlu yanıt vermiş ve 25 Mayıs 1918`de bahsi geçen şahsın İstanbul Kuleli Okulu`na kabulüne ilişkin hükümete bir bildiri göndermiştir. 26 Mayıs`ta Zeynalabdin Hüseyinzade, Osmanlı Padişahı Mehmed Reşad, Sadrazam Talat Paşa ve Harbiye Nazırı Enver Paşa tarafından imzalanan rıza mektubu ile İstanbul Kuleli Askeri Okulu`na kabul edilmiştir. O dönemde İstanbul basınında Bakü`de ikamet eden Zeynalabdin Hüseyinzade hakkında çıkan yazılarda, Nargin arasındaki esir kampında tutulan Türk tutsaklara yardım ettiğini ve oradan bazı esirlerin kaçırılmasını organize ettiği yazmıştır (Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti, 1998, s. 267).

10 Nisan 1918`de Almanya`da okuyan Rus Türk tiyatrosu gençlerinin girişimiyle Berlin`de Rus Müslüman Öğrencilere Yardım Cemiyeti adı verilen bir cemiyet kurulmuştur. Berlin hükümeti tarafından resmi olarak tescil edilen dernek, eski Rusya

İmparatorluğu'nun Müslüman Türk bölgelerinden gelen gençlerin Almanya'da eğitim görmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktaydı (Rusyalı İslam Şâkirdlerine Yardım Cemiyeti (1334). Tanin, № 3414. s.4). Derneğin Berlin ve İstanbul hükümetleri tarafından desteklenen resmi açılış törenine, Osmanlı'nın Almanya'daki Büyükelçisi İbrahim Hakkı Paşa, Edhem Bey, askeriataşe Cemil Bey ve diğer Türk siyasetçiler katılmış, Profesör Mart Man ve diğerleri eşleriyle birlikte, Kazan Türklerinin aktivisti Abdurraşid İbrahim de katılmışlardı. Etkinliğe katılan Alman siyasetçilerden Dr. Kozak, Almanya'ya eğitim görmük amacıyla gelen 10 Türk-Tatar gencine Almanlar tarafından aylık 1.800 mark burs verileceğini açıklayarak, bunu sağladığı için yeni kurulan derneğe teşekkür etmiştir (Türk Yurdu, 1918, 14/159, s.329-330).

29 Ekim 1918'de Azerbaycan Hükümeti, Milli Eğitim Bakanı'nın tavsiyesi üzerine yurt dışına gitmek isteyen Azerbaycanlı öğrencilerin bireysel olarak öğrenim görmelerine izin vermeye karar vermiştir. Bu karara göre, ihtiyaç sahibi öğrencilere burs verilmesi konusunun görüşülmesi ve karara bağlanması gerekmekteydi. Konunun gerçekçi bir şekilde araştırılması için öğrencilerin askere alınması 10 Kasım 1918 tarihine ertelenmiştir (ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 17).

Ağustos 1918'de Osmanlı Maarif Nazırı Nazım Bey ile görüşmesi sırasında Resulzade, Azerbaycan'a öğretmen yetiştirilmesine yardımcı olmak üzere İstanbul'daki bir pedagoji okuluna Azerbaycanlı öğrencilerin alınması konusunu gündeme getirmiştir. 2 Eylül 1918 tarihinde Azerbaycan hükümetine yazdığı bir mektupta, Azerbaycan Eğitim Bakanlığı'ndan Türkiye'ye eğitim için gönderilecek öğrenci sayısını belirlemesini ve sürecin sağlıklı yürütülmesi için bu sayının kendisine bildirilmesini istemiştir (ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 17a-18a).

Resulzade'den sonra Azerbaycan'ın İstanbul'daki diplomatik misyonuna başkanlık eden Topçubaşı, Osmanlı Darülfünun'da eğitim gören Azerbaycanlı öğrencilerin konusunu da gündemde tutmuştur. Ayrıca 28 Ekim 1918'de Osmanlı müşaviri ile yaptığı görüşmede daha fazla Azerbaycanlı gencin eğitim görmesi için Türkiye'ye gönderilmesi konusunu gündeme getirmiştir. Müşavir, bu konuyu görüşmek üzere Osmanlı Maarif Nezareti ile görüşmeyi tavsiye etmiştir (Топчибащев, 1994, s. 76). Maarif Nazırı ile yapılan görüşmeler sonucunda Azerbaycanlı gençlerin Osmanlı Darülfünun'da eğitim görmeleri için anlaşmaya varılmıştır. Sonuç olarak Azerbaycan gençleri Osmanlı Darülfünun'da eğitim almışlar.

Osmanlı Darülfünûn'ında okuyan Azerbaycanlı öğrenciler arasında birlik oluşturmak ve onlara maddi ve manevi destek sağlamak amacıyla, Ekim 1919'da İstanbul'da Azerbaycan Türk Talebe Cemiyeti adında bir dernek kurulmuştur (BOA, DH.HMŞ, no 4-1/4-96).

Azerbaycan Parlamentosu'nun 1 Eylül 1919'da gerçekleşen 70. Oturumunda, devlet bütçesi hesabına yüz Azerbaycanlı öğrencinin yabancı üniversitelere gönderilmesine karar verilmiştir (AHC Parlament Stenoqrafları, 1998, s. 74).

Bu öğrencilerden dokuzu Türkiye'ye gönderilecekti. Ocak 1920'de Bakü'den törenle gönderilen yüz genç çeşitli üniversitelere kabul edilmişlerdi. Eğitim-öğretim yılının ortası olduğu için bazı gençler üniversitelere dinleyici olarak alınmış ve yeni eğitim-öğretim yılında öğrenci statüsü kazanmışlar. Örneğin, 1892 yılında Zagatala'da doğan Muhammed Zeki'nin Azerbaycan hükümeti tarafından Osmanlı Askeri Mektebi'ne kabulü ile ilgili olarak Şubat-Nisan 1920'de Osmanlı makamları ile arasında yapılan yazışmalarda, mevcut akademik yılının sonu olduğu için onu kabul etmenin imkansız olduğu ortaya öne sürülmüştür. Fakat Muhammed Zeki'nin Azerbaycan Cumhuriyeti hükümeti tarafından gönderildiği gerekçesiyle bu itiraz reddedilmemiş ve okula öğrenci olarak kabul edilmiştir. Yeni eğitim-öğretim yılının başından itibaren Muhammed Zeki'nin yapacağı sınav sonuçlarına göre okulun birinci sınıfına alınmasına karar verilmiştir (BOA, DH.İ.UM, no 5-2\1-18v.1-6). Bu belgelerde, ayrıca Muhammed Zeki'nin tüm eğitim masraflarının Azerbaycan Eğitim Bakanlığı tarafından karşılandığı hususu da yer almıştır. Arşiv belgelerinde, Nisan 1920'deki işgal sonrası dönemde Azerbaycan gençliğinin Osmanlı Darülfünûn'a kabulüne ve onlara verilen tavizlere ilişkin belgeler de bulunmaktadır. Örneğin, Mart 1922'de Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti'nin eski Maliye Bakanı Abdulali Bey Emircanov, oğlu Rüstem Fuad Efendi, Galatasaray Lisesi'ne ücretsiz giriş için Osmanlı Maarif Nezaretine başvurmuştur. Boş kontenjanlar dolduğu için 28 Mart'ta Maarif Nazırı Said Bey karar vermesi için Padişaha başvurmuş, 1 Nisan 1922'de padişah Vahdettin, A. Emircanov'un durumunu göz önünde bulundurarak, istisnai hal gibi oğlunun liseye ücretsiz alınmasına izin vermiştir (İsmayılov, 2004, s. 71).

1.2.2. Osmanlı- Azerbaycan kültür ilişkileri

1.2.2.1. Osmanlı – Azerbaycan kültür ilişkilerini geliştirme çabaları

1918 yazında İstanbul Konferansı'na gönderilen Azerbaycan heyetinin, Osmanlı kamuoyunu Azerbaycan hakkında bilgilendirmek ve Azerbaycan kültürünü Türkiye'de tanıtmak için yaptığı çalışmalar da takdire layıktır. Heyet başkanı M. E. Rasulzade 6 Eylül 1918'de Türk Ocağı'nda Azerbaycan'ın tarihi, siyasi, ekonomik, sosyal ve edebi özellikleri hakkında büyük bir konferans gerçekleştirmiştir. Konferansa katılan Türk aydınları ve kamuoyuna Azerbaycan'ın tarihi, dili, edebiyatı ve sanatı hakkında geniş bilgi verilmiş, Rus Devrimi sonrası ülkede yaşanan siyasal ve askeri gelişmeler anlatılmıştır (Resulzade Mehmed Emin Bey'in Konferansı, 1918, s. 2). Bu konferansla ilgili duyurular birkaç gün önce İstanbul gazetelerinde yayınlanmıştır (Türk Ocağı'nda Bir Konferans, 1918, s. 2; Azerbaycan Hakkında Konferans, 1918, s. 2). Dolayısıyla konferansa gelen katılımcı sayısı oldukça fazla olmuştur. 14 Eylül 1918'de Türkiye, Azerbaycan, Kuzey Kafkasya ve Türk dünyasının diğer bölgelerinden gelen temsilcilerin katılımıyla "Türk Ocağı"nda resmi kabul düzenlenmiştir. Halide Edip, Nakiya Nigar, Hatice gibi Türk kadınlarının katıldığı resmi resepsiyona Azerbaycanlılar A. Ağaoğlu ve A. Hüseyinzade, Kafkasya'nın tanınmış ekonomistleri Farah Vezirov, Kırım Büyükelçisi Hayri Ayvazov ile diğer ünlü isimler ve siyasiler katılmıştır. Türk halklarının opera müziği ve edebiyatı örneklerini sergileyen ve seslendiren bu resmi resepsiyonun temel amacı, söz konusu halkların sosyo-politik ve edebiyat çevreleri arasında yakın ilişkilerin kurulmasıydı (Топчибащев, 1994, s. 76).

Daha sonra Ekim 1918'de Bakü'de "Türk Ocağı" adlı bir cemiyet kurulmuştur. Cemiyetin amacı, Azerbaycan ve Osmanlı Türkleri ile eski Rus İmparatorluğu topraklarında yaşayan türk halkları arasında kültürel bağları geliştirmek ve onları birbirine yaklaştırmaktı. Müsavat Partisi'nin Bakü şube Başkanlığı'nın girişimiyle Aralık 1919'da "Türk Ocağı" siyasi kulübünün açılmasına karar verilmiştir. Bu amaçla M. E. Resulzade, R. R. Şerifzade, Ş. Rustambeyov, R. Ağabeyov, S. Hüseyin ve M. Şeyhzamanov gibi ünlü siyasi ve kültürel şahsiyetlerden oluşan bir komisyon kurulmuştur (Türk Ocağı'nda resmi kabul, 1918, s. 2).

Bakü'de Müsavat Partisi üyelerinin katılımıyla "Türk Geceleri" adı verilen müzik konserleri düzenleniyordu. Konser programının hazırlanmasını ve kompozisyonunu özel bir komisyon gerçekleştirmekteydi. Diğer Türk halklarının müziklerinin geniş bir şekilde

işlendiği programlar oldukça ilgi çekici ve özgündü. “Türk Geceleri” konserlerinde Azerbaycanlı, Türk ve Tatar şair, sanatçı ve ressamlar temsil edilmiştir. Bu etkinliklere halk temsilcilerinin yanı sıra, devlet ve hükümet yetkilileri de yer almaktaydı (Nuriyeva, 2015, s. 496-497).

Türkiye ve Azerbaycan halkları arasındaki kültürel, gelenek-görenek, dil gibi önemli konularda ortak özellikler hayatın her alanında kendini göstermiştir. XIX. yüzyıldan başlayarak tiyatro sanatı alanında iki toplum arasında ilişkiler tesis edilmeye başlanmış. XX. yüzyılın başlarından itibaren bu konuda ilişkiler ivme kazanmıştır. Azerbaycan-Türkiye tiyatro ilişkilerinin kuruluşu ve gelişimi üzerine yapılan araştırmalar, bu ilişkilerin her iki ülkede de gösteri sanatlarının bir bütün olarak gelişmesinde güçlü bir etkisi olduğunu kanıtlamaktadır. Sadece Azerbaycan’da değil, tüm Doğu’da ilk oyun yazarı olarak tanınan Mirza Fetali Ahundov’un komedilerinin birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sahnelenmesi, iki toplumun kültürel açıdan ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Fakat Osmanlı’da ilk özgün milli oyun, 1872’de sahnelenen Namık Kemal’in dramı “Vatan” olmuştur (Uslu, 2015).

1.2.2.2. Türkiye-Azerbaycan tiyatro ilişkileri

Özellikle geçen yüzyılın başında-1905-1920 yıllarında Türk yazarlarının eserlerini Azerbaycan tiyatrolarının sahnelerinde tekrar tekrar sergilemeleri bu ilişkilerin sağlam temellerini atmıştır. Bakü’nün 15 Eylül 1918’de Kafkas İslam Ordusu tarafından kurtarılması, Azerbaycan’ın bir devlet olarak yeniden tarih sahnesine çıkmasına neden olan tarihi bir olaydır. Dolayısıyla, bu tarihi olay hem şiirde, hem romanda, hem de tiyatrodaki bu konuda yeni eserler ortaya çıkarmıştır. Örneğin, Mirza Bala Memmedzade, “Bakü Mücadelesi” adlı eseriyle bu zaferi insanların kalplerinde ve ruhlarında bir destan haline getirmiştir. Mirza Bala, Bakü’nün Eylül 1918’de kurtarılmasını yansıtan “Bakü Mücadelesi” eserinde Türk askerinin kahramanlıklarına geniş yer verilmektedir. Memmedzade’nin tiyatroyu sevdiğini “Azerbaycan’da Siyasal Düşünce Tarihi ve Mirza Bala Memmedzade” üzerine bilimsel-eleştirel bir analiz yapan Mübariz Süleymanlı’nın bir makalesinde daha geniş bir biçimde görebiliriz (Azerbaycan-Türkiye arasında tiyatro ilişkileri, 2013, s. 15).

Tiyatro konusunda Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine daha yakından bakacak olursak, Azerbaycanlı aydınlar ve tiyatrocular arasında Türk kültürüne, edebiyatına ve sahne yapımlarına yoğun bir ilgi olduğunu belirtmek gerekir. Yeni oyun yazarlarımızdan

bazıları başta Namık Kamal olmak üzere Türk yazarların oyunlarından etkilenmiştir. Bu husus özellikle Cafer Cabbarlı'nın eserlerinde belirgindi.

İrade Resuli'nin "Bizim Dramamızda Türkiye" adlı eseri Azerbaycan tiyatrosunda Türkiye konusunu araştırmıştır. Eserde Türkiye'de toplumsal yaşantıyı anlatan, Türk halklarının kültürel ve tarihi birliği düşüncesini destekleyen eserler, Hüseyin Cavid'in "Uçurum" ve "Felaket", Cafer Cabbarlı'nın "Edirne'nin Fethi" adlı eserleri ele alınmaktadır. Kitapta Türk halklarının ulusal bağımsızlık mücadelesini yücelten dramatik örneklerin yanı sıra İlyas Efendiyev'in "Yalnız Kokulu Ağaç" adlı oyunu da yer almıştır (Azerbaycan-Türkiye arasında tiyatro ilişkileri, 2013, s. 15).

Tiyatro toplulukları ve daha sonra Azerbaycan-Türk Dram Tiyatrosu, Azerbaycan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kültürel bağların gelişmesinde ve Azerbaycan kültürünün Türkiye'de tanıtılmasında çok değerli hizmetler sunmuştur. O dönemde Azerbaycan tiyatro alanında Türkiye'nin önündeydi. Azerbaycan tiyatro topluluklarının gösterilerinde kadınların rolü Türkiye'de büyük yankı uyandırmış ve Ağustos-Eylül 1918'de İstanbul basınında şaşırtıcı yazılar ve söyleşiler yayımlanmıştır (Azerbaycan Hariciye Nazırı ile gayri siyasi bir mülakat, 1918, s. 12). Bu makaleler İstanbul'da, Azerbaycan tiyatrosuna büyük ilgi uyandırmıştır. Ekim 1918'de Azerbaycan Türk Dram Operetta Kumpanyası Türkiye turuna çıkmıştır. Azeri sanatçıların İstanbul'daki turnesi dört ay sürmüştür. Ocak-Mayıs 1918'de İstanbul'a yaptığı ziyarette Azerbaycan Türk Dram Operetta Kumpanyası burada tiyatrolarda çok sayıda Azerbaycan oyunu sergilemiştir. Azerbaycan tiyatro topluluğu, 5 Şubat 1918'de İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Ulusal Tiyatro'da öğleden sonra iki kez "Arşın Mal Alan" ve 6 Şubat'ta Kadıköy'deki Kuşdil Tiyatrosu'nda "Meşedi İbad" adlı oyunu sahnelemiştir. "Elli Yaşında" 8 Şubat'ta Ulusal Tiyatro'da günde iki kez ve akşamları sahnelenmiştir (Azerbaycan Türk dram-operet kumpanyası, 1919, s. 2).

Bu gösteriler sırasında seslendirilen "Birinci Bahar", "Mart", "Papuri", "Vals", "Bend Oldum" ve diğer Azerice şarkılar büyük ilgi görmüştür (Azerbaycan Türk dram-operet kumpanyası, 1919, s. 4). Azerbaycan tiyatro topluluğunun bu performansı, Azerbaycan kültürünün Türkiye'de tanıtılmasında önemli rol oynamış ve iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesinde büyük etkisi olmuştur. Azeri tiyatro topluluğunun İstanbul'daki faaliyetleri Osmanlı basınında geniş bir biçimde ıskandırılmıştır. Zaman Gazetesi'nin 8 Şubat 1919 tarihli sayısında Azerbaycan tiyatrosu hakkında geniş bir yazı yayınlanmıştır. Ocak ayından bu yana İstanbul'da

bulunan Azerbaycan Türk Dram Operetta Topluluğu'nun sahnelediği performanslar hakkında detaylı bilgi veren yazıda, Azerbaycan'ın tiyatro alanında Türkiye'nin çok ilerisinde olduğu vurgulanmaktaydı. Yazıda, "Bir milletin kültüre olan kabiliyetini ve kabiliyetini çeşitli kültür kurumlarının mevcut eserleriyle askeri başarılarından ölçmek daha doğrudur". Azerbaycan'dan şehrimize gelen tiyatro personelinin çok şey öğrendik. Dünyanın böylesine büyük krizler ve yoksunluklar içinde olduğu bir zamanda, özellikle acılı yaşam mücadelelerinin ortasında Azerbaycan gibi bir ülkenin İstanbul'a kusursuz bir ekip göndermesini bekleyemezdik. Onlardan bahseden en iyi sanatçılarımızdan biri, ekibin o kadar ahenk ve disipline sahip olduğunu, şu ana kadar hiçbir salonumuzun bu fırsatı yakalayamadığını söyledi (Azerbaycan tiyatrosu, 1919, s. 2). Haberde, Azerbaycan'da yazılan tiyatro eserlerinden haberdar olmayan İstanbul tiyatro severlere bu eserler hakkında geniş bilgi verildiği de kaydedilmiştir (Azerbaycan tiyatrosu, 1919, s. 2). Azerbaycan tiyatro topluluğunun oyuncularını rolleriyle seyircinin sevgisini kazanmıştır. Bunlar arasında İstanbul basınında Eşref bey Yuzbaşızade, Muhsin bey Caferov, Hasan bey Abdullazade, Mustafa bey Merdanov, Paşa bey Muhammedov, İbrahim bey İsfahanlı (Gasimov) ve diğerleri hakkında bilgilendirici yazılar ve resimler yayınlanmıştır.

1.2.2.3. Anadolu'da yapılan Azerbaycan kültürel etkinlikleri

XX. yüzyılın başlarından Azerbaycanlı yazarların çalışmalarında sık sık Türkiye konusuna yer ayırdıkları görülmektedir. Bunlar arasında Asım Hacı Abdürrehimzade'nin "Edirne Nuharebesi Yahut Kahramanı Şükrü Paşa", Genceli Muallim Mehmetzade'nin "Enver Bey yahut Kamil Paşa Kabinesi", Cafer Cabarlı'nın "Enver Bey yahut Edirne'nin fethi" gibi eserleri örnek göstermek mümkündür (Gafarov, 2018, s.130).

Türkiye'ye olan bu ilgi yalnız yazılan eserlerle sınırlı kalmamış, 1919 yılının Ocak ayında Tiflis Azerbaycan Tiyatrosu sanatçılarından oluşan büyük bir grup zengin repertuarla Anadolu turnesine çıkmışlardı. On bir ay gibi uzun bir süre turnede bulunan Azerbaycanlı tiyatrocular, bu zaman zarfında Türk halkına Azerbaycan'ın sahne eserlerinden en iyi numuneleri sunmuşlardı. Azerbaycan sanatçılarının Türk kamuoyu ve basınında çok olumlu izlenimler bıraktığı anlaşılmaktadır (Tasvir-i Efkar. (20 Ocak 1919). 8). Söz konusu dönemde Türkiye'nin en usta kalemlerinden sayılan Reşat Nuri (Güntekin) Beyin Azerbaycan tiyatrosu ile ilgili Büyük Mecmua Dergisi'nin 6 Mart 1919 tarihli sayısında yazmış olduğu makaleden bazı pasajlar şöyledir:

“... İstanbul'daki kumpanya, rivayet edildiğine göre, daha ziyade amatörlerden mürekkep bir heyettir ve bahusus aktrisler de pek yenidir. Son senelerde Azerbaycan'ı ziyaret edenler orada hemen hemen Avrupa tiyatrolarına yakın tiyatro kumpanyaları olduğunu söylüyorlar. Bunu söylemekten maksadımız şehrimizdeki kumpanyayı küçük ve ehemmiyetsiz görmek değildir. Bilakis buradaki kumpanyayı Darülbeyti heyeti müstesna olmak üzere - şimdiye kadar İstanbul'da teşekkül elmiş ve yaşamış kumpanyaların hepsinden iyi bulduk. Azerbaycan'ın orta kıymette olan bir kumpanyası bu kadar iyi olursa, oradaki yerli ve teşkilatlı tiyatroya heyetlerinin her halde mükemmel şeyler olması lazım gelir ki, anlatmak istediğimiz de bu idi.

Gerek piyesler ve gerek temsillerin bizde ilk uyandırdığı fikir Azerbaycanlıların tiyatroyu gayet cedit ve ehemmiyetle telakki etmeleri ve bu hususta Türkiye'yi geçmiş olmaları oldu. Memleketimiz tiyatroyu hemen daima çoluğu çocuğu, işsizler ve sarhoşları eğlendiren bir “oyun” telakki etti. Tuluat kampanyalarının bütün sermayesi birkaç hindi piyesi kanavas, sekiz on hile, bir iki dizine tıslahlı küfürden ibaretti. Demek ki, İstanbul halkı, sokak süpürücülerinden eski devrin muhteşem kordonlu yaverlerine varıncaya kadar kırk seneden beri bu ahmak şeyleri dinlerken, Azerbaycanlılar boş durmuyorlar çalışıyorlar.

(...) Azerbaycan tiyatrosu her yaşayan mevcut gibi büyümeye tekemmül etmeye namzet bir sanattır. Şarkın iptidailiğinden ve geriliğinden onda bir şey bulunabilir. Fakat herhalde canlı bir çiçekvelev ki, pek nadide ve zarif bir şey olmasa da, ince bir sanatla tertip edilmiş kağıt çiçeklere müreccaktır. Azerbaycan Türkçesini Azerbaycan artistlerinin ağzından işitmek bir zevktir. Kulağımıza memleketimizin bazı kısımlarında konuşulan Türkçe'den daha munis ve tatlı gelen bu lehçeyi Azerbaycan tiyatrosu için bir zarar addedenler fikrimizce doğru düşünmüyorlar. En manasız söz onların diliyle telaffuz edildiği halde hoş bir şey oluyor.

(...) Azerbaycan tiyatrosuna lazım gelen rağbeti İstanbul'un esirgememesi her halde şıyan-ı temennidir” (Reşad Nuri Güntekin'in tiyatro ile ilgili makaleleri, 1976, s. 288-291).

Azerbaycan halkının kültürünü, toplumsal hayatını Türk halkına tanıtmak için Sovyet Azerbaycan'ın Ankara temsilcisi İbrahim Abilov'un da sık sık kültürel etkinlikler düzenlediği görülmüştür. Bu etkinliklerde Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine yazılan marşların yanı sıra, Azerbaycan tiyatro ve müzik sanatından en güzel örnekler sergilenmiştir. Bu etkinliklerin çoğunda Mustafa Kemal Paşa'nın bizzat iştirak ettiği görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa ile beraber TBMM ricali ve Ankara'daki yabancı temsilcilerini de katılımıyla gerçekleşen bir “Azerbaycan Gecesi”nde hafızalarda kalan en önemli olaylardan biri de Azerbaycan elçiliğinde tasarufat müdürlüğünü yapan Nadir İbrahimov'un “Sakarya Zaferi” dolayısıyla yazmış olduğu meyhane türküsünün bir grup tarafından sahnede bir ağızdan seslendirilmesi idi (Vakit, 25 Aralık 1921. 4).

Sovyet Azerbaycan'ın Ankara temsilciliği tarafından bu tür etkinlikler zaman zaman çeşitli vesilelerle sürdürülmeye çalışılmıştır. Bu tür sosyal içerikli faaliyetler iki kardeş

halkı birbirine daha çok yakınlaştırmıştır (Vakit, 8 Ocak 1922, 2). İbrahim Abilov Türkiye ve Azerbaycan kültürel ilişkileri üzerine düşüncelerini basına aktarırken şunlara dikkat çekmiştir:

“...Lisan ve edebiyat hususundaki iştirak ve yakınlığın gittikçe artmaması imkansız bir şeydir. Lisan birliğine doğru gidiliyor. Edebiyat gitgide iki taraf için müşterek bir şekil alacaktır. Biz bu iştirake boş el ile karışmayacağız. Çarlık Rusyası'nın bizi haktan mahrum etmesinin neticelerinden biri de bizim sanayi-i nefiseye ehemmiyet vermemizdir. Çarlığın bize yegane faidesi bu olmuştur. Biz başka lisanlardan adaptasyonlar yapmaya meyl etmiyoruz. Vücuda gelirdiğimiz sahne eserlerinde kendi ruhumuz, kendi ilhamımız, kendi sahne sanatınız vardır. “Arşın Mal Alan” gibi operamız Rus, Gürcü, Yahudi ve Ermeni lisanlarına tercüme edilmiştir. New-York'ta büyük muvaffakiyetle oynanıyor. Operamız, Avrupa operalarının tercümeleri değil, “Leylia ile Mecnun”, “Aşık Garip”, “Aslı ve Kerem” gibi şeylerdir. Azerbaycan kendi hayatına ait sinema flmleri vücuda getirmek hususunda da iyice ileri gitmiştir. Bu nev filmlerin yakında Türkiye'de de gösterileceğini umut ederim (Vakit, 8 Ocak 1922, 4).

1.2.2.4. Osmanlı-Azerbaycan kültür ilişkilerinin gelişiminde Resulzade'nin rolü

Mehmet Emin Resulzade, iki halkın ilişkilerinin temelini şu şekilde özetlemektedir: “Türk milleti, tarihi yazan ve ona yön veren dünyanın büyük milletlerinden biridir. Dili, dini ve gelenekleri aynı olan büyük Türk milletinin evlatları, kardeşliği sarsılmaz ve ebedi olarak imtihan edilen “büyük Türk ağacının farklı isimlerdeki bir dalı”dır. Hem Türkler hem de Azeriler milliyetlerine göre Türk, dinlerine göre İslam ve kültürlerine göre Doğulu'dur” (Resulzade, 1990, s. 114). Yıllar sonra Haydar Aliyev iki halkın ilişkilerinin öneminden bahsederken şunları söylemiştir: “Azerbaycan ve Anadolu Türkleri yüzyıllardır birbirleriyle yakın temas halinde, birbirlerine yardım ve destek olmuşlardır. Bu nedenle, Azerbaycan'ın birçok önemli şahsiyeti, tarihin farklı dönemlerinde Türkiye'de çalışmış, yeteneklerini gösterebilmiş, iki halkın ilişkilerinin gelişmesinde büyük hizmetler sunmuşlar. Bunların hepsi bizim dostluğumuzun ve kardeşliğimizin büyük bir tarihidir” (Aliyev, 1996).

XX. yüzyılın başlarında sürgünde yaşamaya zorlanan Azerbaycanlı aydınların birçoğu Türkiye'nin ideolojik hayatında da çok önemli rol oynamışlar. Ali bey Hüseyinzade, Ahmed Ağaoğlu, Mirza Bala Memmedzade, Abdul Vahab Yurdsever, Ahmed Caferoğlu gibi Azerbaycanlı aydınlar, Türkiye'nin sosyo-politik ve kültürel hayatına olumlu katkılarının yanı sıra, Türk toplumunda Azerbaycan hakkında objektif bir kanaat oluşturulmasında çok değerli hizmetlerde bulunmuşlar.

Mehmed Emin Resulzade, XX. yüzyılda Türkiye’de bulunan Azerbaycanlı muhacir aydınların örgütlü faaliyetlerine yön veren en önemli şahsiyettir. Ömrünün büyük bir kısmını Türkiye’de geçiren ve Ankara’nın Asri Mezarlığı’nda defnedilen Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin kurucusu bu müstesna şahsiyetin bu konudaki katkıları başka kimselerle kıyaslanamayacak kadar fazladır. Ancak konunun genişliği göz önüne alındığında, Resulzade’nin Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerindeki rolü hakkında sadece en çarpıcı gerçeklere dokunulacaktır.

Çarlık yönetimi tarafından tutuklanma tehdidiyle bağlantılı olarak, 1908 yılının sonlarında İstanbul’a gelen Resulzade oradaki 2 yıllık verimli faaliyetin ardından Çar hükümetinin ısrarıyla yeniden İstanbul’a göç etmiştir. Rasulzade burada A. Hüseyinzade ve A. Ağaoğlu ile görüşmüş, Yusuf Akçuralı ve Ziya Gökalp gibi önemli şahsiyetlerle tanışmıştır. “Jön Türkler”e sempati duymuş, “Türk Ocağı”nda çalışmış ve Kasım 1911’de yayınlanmaya başlayan Türk Toprakları Dergisi’nin aktif yazarlarından biri olmuştur (Cahangirli, 2006, s. 114). Onun ilgi çekici yazılarından biri, 1993 yılında İstanbul’da kitap halinde yayınlanan “İran Türkleri”adlı altı bölümlük eseridir (Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin inkişafında ziyalıların rolü. (5 Mayıs 2018). 525. Gazete, 6).

1913 yılında Romanovlar Hanedanı’nın 300. yılı dolayısıyla çıkarılan aftan sonra Bakü’ye dönen Resulzade’nin sosyo-politik ve sanatsal çalışmalarında Türk kültür ortamının etkisinin hissedildiği yeni bir dönem başlamıştır. (Azerbaycancılık fikrinin, bağımsızlık ideolojisinin oluşum dönemi) Bu dönem daha edebi bir dille ifade etsek, “Azerbaycan ideolojisi, Türk milliyetçiliğinin ideolojisiyle evlendi” (Resulzade, 1991, s. 43). Turancılık, Türkçülük ile Azerbaycan arasındaki en kalıcı bağ haline geldi.

Çeşitli partilerin üyelerinden oluşan Azerbaycan Milli Konseyi’nin başkanı olarak Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti’nin ilan edildiği günden itibaren Osmanlı İmparatorluğu ile kapsamlı ilişkiler kurmaya çalışmıştır. 4 Temmuz 1918’de “Osmanlı Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Dostluk Antlaşması” imzalanmıştır. Anlaşma, Adiliye Nazırı Halil Menteşe, Kafkas Cephesi Başkomutanı Vehib Paşa, Azerbaycan Milli Konseyi Başkanı Resulzade ve Dışişleri Bakanı Muhammed Hasan Hacinski tarafından imzalanmıştır (Mehemmedzade, 1992, s. 114). Bu, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti’nin başka bir devletle imzaladığı ilk anlaşmaydı. On bir maddeden oluşan bu anlaşmanın 7, 8 ve 9. maddeleri doğrudan Azerbaycan-Türkiye kültür ilişkilerini ihtiva etmekteydi. Rus-Ermeni milliyetçilerinin, Bolşevik-Taşnak gruplarının azgınlaştığı bir dönemde, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti, Türk ordusunun doğrudan yardımıyla ve

Resulzade önderliğindeki Azerbaycanlı devlet adamlarının ve hükümet yetkililerinin çabaları ve ilkeli duruşuyla bağımsızlığını kazanmıştır Resulzade, 1991, s. 44).

Resulzade'nin isteği ile A.Topçubaşı, Osmanlı Devleti'nin Maarif Nezareti, ayrıca önde gelen aydınların yardımıyla İstanbul'da bir "Azerbaycan Basın Bürosu" kurmayı başarmıştı (Resulzade, 1994, s. 127). Azerbaycan Basın Bürosu, Azerbaycan ile ilgili enformasyonun toplanmasında ve yayılmasında önemli bir görev üstlenmiştir. Görüldüğü gibi Resulzade, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kültürel inşasında bilim ve eğitimin gelişmesi için Türkiye'nin desteğine büyük önem vermiştir. O dönemde ilkokulların artması için İstanbul'dan özel olarak öğretmenler getirilirdi. Azerbaycan gençliğini bilim ve teknoloji çağına hazırlamak için Bakü'de Azerbaycan Darulfunu'nu açan yüze yakın öğrenci devlet parasına Avrupa üniversitelerine ve diğer üniversitelere gönderilmiş ve bir o kadar öğrencinin de İstanbul'a gönderilmesine karar verilmiştir (Resulzade, 1990, s. 45).

Azerbaycan'ın bilim, eğitim ve kültür alanındaki rönesansının yankılarının dünyaya yayılması çok da uzun sürmemiştir. Bu haber doğrudan Azerbaycan'ı savunan Türkiye'de büyük sevinçle karşılanmıştır. 15 Ocak 1920'de Paris Barış Konferansı'nda Azerbaycan'ın bağımsızlığının de-facto tanınması haberi, zor bir dönemden geçen kardeş Türkiye tarafından da memnuniyetle karşılanmıştır (Resulzade, 1991, s. 192).

Fakat ne yazık ki, bu mutluluk verici gelişme fazla uzun sürmemiş, Azerbaycan'ın üzerini kuzeyden gelen "kara bulutlar" kaplamıştır. 27 Nisan 1920 günü 11. Kızıl Ordu Azerbaycan'ı işgal ederek AHC'nin varlığına son vermiş, ülkede Moskova'nın direktivleri ile hareket edecek kukla bir Bolşevik bir yönetim oluşturulmuştur. Sovyet döneminde yazılanların aksine, Nisan 1920'de Azerbaycan'da devrimci koşullar olmadığı ve yaşananların ise bir devrim olmadığı, doğrudan bir işgal olduğu gerçektir. O gün, dünya ülkeleri tarafından tanınan egemen bir devlet, sadece dış saldırganlığın bir sonucu olarak, uluslararası ilişkilere ve uluslararası hukuka aykırı olarak zorla işgale maruz kalmıştır (Hasanov, 1993, s. 31-35).

Böylece, bağımsızlığı Paris Barış Konferansı tanınan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin uluslararası ilişkiler sistemindeki varlığı, 27 Nisan tarihinde yaşanan işgalle son bulmuştur. Antanta devletleri işgali sessizce karşılamışlar. Azerbaycan'ın Paris'teki temsilcileri, siyasi göçmenlerin ilk grubunu oluşturmuşlar. M. E. Resulzade 1922 yılında Bolşevik kontrolünden kaçarak Moskova'dan Avrupa ülkelerine, Avrupa üzerinden ise Türkiye'ye gelmiştir. Böylece Azerbaycan'ın en büyük istiklal

mücahitlerinden biri olan Resulzade'nin ömrünün sonuna kadar süren hicret dönemi başlamıştır (Şimşir, 2013, 25).

O dönemin ilk yıllarını hatırlatan M. B. Memmedzade, Mehmet Emin Resulzade göç ettiğinde, göçün başı ve disiplini olmayan sefil bir durum olduğunu yazıyor. Müsavat Partisi'nin lideri, şefi ve genel temsilcisi olarak öncelikle Müsavat Partisi'nin dış bürosunu örgütlemiş, Eylül 1923'te Yeni Kafkasya Dergisi'ni yayınlamaya başlamıştır (Akın, 2018, s.565).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini güçlendirmek için yorulmadan çalışan Resulzade, hedefe ulaşmanın en iyi yolu olarak kitap yayıncılığına ve basın dağıtımına özel önem vermiştir. Dolayısıyla bu işe Azerbaycan hakkında detaylı ve objektif bilgilerin yayılması ile başlamıştır. Daha sonra “Azerbaycan Cumhuriyeti” adlı bir kitap yayınlamıştır. Sürgündeki ilk eseri olan bu kitapta, Azerbaycan'ın başına gelen felaketi kapsamlı ve ayrıntılı bir şekilde analiz etmektedir. Çalışma, Avrupa ve Türk basınında büyük ilgi görmüş ve Azerbaycan meselesinin yeniden uluslararası bir mesele haline gelmesine vesile olmuştur. Türk basını bu çalışmayı sıcaklık ve samimiyetle karşılamıştır. Tanin Gazetesi bu konuda şöyle yazmıştı: “Kardeş Azerbaycan Cumhuriyeti, ırk, din ve kültür birliği olmak üzere üç güçlü bağ açısından Türkiye'ye yakın ve sınırdışken, Azerbaycan hakkındaki bilgilerimiz ne yazık ki, kusurludur” (Kasimov, 2006, s. 26-27). M. E. Resulzade'nin bu çalışması, söz konusu eksikliğin giderilmesinde önemlidir. Prof. Fuad Köprülüzade'nin kitabının incelenmesine ayrılan bir makale kaleme almış ve Yeni Kafkasya Dergisi'nde yayınlanmıştır (Enserov, 2018, s.111-112).

Bu gazetelerin yanı sıra İstanbul'da yayınlanan “Akşam”, “İkdam” ve “Emel” gazeteleri de Mehmed Emin Bey'in çalışmalarına yazılar ayırmış ve onu sıcak bir şekilde karşılamıştır. “Azerbaycan Cumhuriyeti” eseri sadece Türkiye ve Avrupa'da değil, aynı zamanda Sovyetler Birliği'nde de yankı bulmuştur. Bunlar yurtdışında başlayan faaliyetin yarattığı endişe ve korkulardı. Bakü'de yayınlanan Türkçe “Komünist” ve Rusca “Bakinski Rabichi” gazetelerinde, Tiflis'te basılan “Yeni Fikir” gazetesinde ve “Zarya Vostoka” gazetesinde bu konuda tepki yazıları yayınlanarak komünist politikanın “kutsallığı” kanıtlanmaya çalışılmıştır. “Azerbaycan Cumhuriyeti”ni çok takdir eden Ali bey Hüseyinzade, “İstanbul ile Bakü, iki kardeş Türk şehri ve Osmanlı ile Azerbaycan arasında kalın bir sis perdesi görmemizi ve duymamızı engelledi” diye yazmıştır. 1923'te İzmir'de düzenlenen “Kitap Şenliği”nde yeni yayınlanan “Azerbaycan Cumhuriyeti” kitabı Atatürk Ödülü'nü almıştır. Resulzade tarafından kurulan Yeni Kafkasya Dergisi,

sadece Azerbaycanlılar tarafından değil, Sovyetler Birliği`ndeki Türkler tarafından da yayınlanan ilk dergi özelliği taşıyordu. Bu dergi “Azerbaycan, Kafkaslar ve sömürü altındaki Türklerin ulusal bağımsızlığını tanıtmaya ve Türk kamuoyunu bilinçlendirmeye odaklanmıştır. Bolşevikler, Yeni Kafkasya`nın açık ve net bir program doğrultusunda başarılı bir şekilde yayınlanmasıyla büyük telaş içindelerdi. Öyle bir gün yoktu ki, Bakü ya da Tiflis medyası “Yeni Kafkasya”yı konu edinen eleştirel ve itham dolu yazılar yayınlamasın (Mehemmedzade, 1992, s. 116).

Sonraki dönemlerde Azerbaycan`da eğitim çalışmalarının güçlendirilmesinde ve kurumların millileştirilmesinde “Yeni Kafkasya”nın güçlü bir etkisi olmuştur. Türk komünistlerinden biri, “Yurtdışındaki milliyetçi yayınevi olmasaydı, Moskova Türkleştirmeyi tamamen unutmuş olurdu” söylemiştir. Bakü Sovyeti`nde konuşan Orjonikidze, Azerbaycan`ın millileştirilmesinden ve Türkleştirilmesinden bahsederken, “Bunu Resulzade söylediği için değil, kendi arzumuz için yapıyoruz” demiştir (Mehemmedzade, 1992, s. 116).

Türk devlet politikasının gelecekte değişeceğine ikna olan Resulzade, şunları yazıyordu: “Aynı zamanda Azerbaycan`ın mücadelesini bir an bile durmadan tüm dünyaya yansıtmamız gerekiyor. Doğal olarak Türk taktiğinde değişiklik bekleyen Azerbaycan hareketi sessiz kalamaz. Bugün burada yayınlamaya başladığımız gazete, bu durdurulamaz sesin ifadesidir. Berlin`de yayınlanan bu gazete, İstanbul`da kapatılan gazetelerin çalışmalarını sürdürmekle yükümlüydü. Nasıl bir amaç ve program izleyeceğini anlatmak için tek bir cümle yeter - yorulmak bilmez bir ses” Resulzade, 1994, s. 97). Resulzade, Doğu ve Batı`nın farklı merkezlerinde farklı nedenlerle çalışan, liseden mezun olan veya belirli bir uzmanlık eğitimi alan Türk entelektüel göçmenleri hakkında da yazılar yazmıştır.

SSCB`nin Türk hükümetine baskısı sonucunda Avrupa`ya göç etmek zorunda kalan Resulzade, nihayet 1947`de Ankara`ya dönme fırsatı bulmuş, onun girişimiyle “Azerbaycan Kültür Derneği” kurulmuştur. Bu derneğin bir parçası olan ve 1952`den ölümüne kadar M. E. Rasulzade`nin yönetmenliğinde yayınlanan Azerbaycan Dergisi`nde Türk halklarının tarihi ve kültürünü içeren çok sayıda makale yayınlanmıştır. Azerbaycan Dergisi günümüzde de yayınlamaya devam etmekte ve Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır.

Kültür konusuna dokunan Resulzade şöyle yazmıştır: “Kültür, dünyanın gelişim aracı ve ilerleme yoludur. Son zafer üç renkli bağımsızlık bayrağına, Milli Azerbaycan Türk Demokratik kültürünün olacaktır” (Resulzade, 1994, s. 98).

1.2.2.5. Azerbaycan aydınlarının Türkiye ile bağları

1905 Rus ihtilalinin sonra Çarlık rejiminin baskılarının artması birçok Azerbaycan aydınını İstanbul'a göç etmek zorunda bırakmıştır. Bunların arasında Mehmed Emin Resulzade, Ahmet Bey Ağaoğlu, Ali Bey Hüseyinzade, Nesib Bey Yusufbeyli, Muhammet Hadi, gazeteci Karabey Karabeyov gibi Azerbaycan siyasi ve edebi hayatında önemli rol oynayan aydınlar da bulunmaktaydı. Bu şahıslar İstanbul'da müsait şartlar bularak, Türkçülüğün genel meseleleri hakkındaki düşüncelerini geliştirmişlerdi. Bu arada Ziya Gökalp'ın “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak” olarak belirlediği düstur dahilinde temel fikir haline getirdiği Türkçülük kuramı, artık siyasi çevrelerde de kabul görmekteydi. Türkçülük düşüncesi, Azerbaycanlı aydınlar açısından daha tesirli olmuştur (Sünbül, 1990, s. 37). Bunun nedeni tüm sömürü ve işgal altında bulunan halklar gibi Azerbaycan Türkleri de yüz yıla yakın bir süredir. Çarlık Rusyası'nın emperyalist düzeninin altında bulunmaktaydı. Bu işgale son vermek ve Azerbaycan'ın yeniden bağımsızlığına kavuşmasını sağlamak amacı taşıyan milli düşünceye sahip aydınların Türkçülük görüşünü benimsemesi bu amaca ulaşmak için en etkili siyasi görüş olarak alternatifsizdi. Dolayısıyla Azerbaycan'ın bağımsızlığı için mücadele veren aydınlar ve siyasiler tereddütsüz Türkçülük düşüncesini benimsemişlerdi.

Azerbaycan'da Ziya Gökalp'ın düşüncesinin yaygınlaşmasında Resulzade'nin emeği büyüktür. İstanbul'daki sürgün hayatı süresince, zaman zaman Ziya Gökalp'la görüşen Resulzade'nin, özellikle “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak” ilkesi ile ilgili düşüncelerinden etkilendiği görülmüştür. O kadar ki Bakü'ye döner dönmez, basındaki şiddetli dil münakaşalarında, “Ziya Gökalp nazariyesinin savunucusu” olmuştur (Caferoğlu, 1964, s. 12). Bununla da yetinmeyen Resulzade, Türkçülüğü yaymak amacıyla tesis ettiği Açık Söz Gazetesi'nin manşet kısmına onun “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak” ilkesini ideolojik fikir şuarı olarak ortaya koymuştur. Azerbaycan'ın fikir hayatına yeni bir yön vermeye başlayan Açık Söz manşetindeki bu slogan ile Azerbaycan'a hem Türkçülüğü, hem de “Türkiyeciliği” aşılama muvaffak olmuştur (Caferoğlu, 1964, s. 12).

Kısa bir zaman sonra Ziya Bey ilk üç ilkesini hafifçe yontarak, “Türk milletindenim, İslam ümmetindenim, Garp medeniyetindenim” formülüne koyunca, bu sefer de bu yeni üçlük milli Azerbaycan siyasi hayatının etkili partisi olacak olan Müsavat Partisi`nin programının önsözüne ilave edilmiştir (Çay, 1989, s. 46-52).

Bu ilkelerin yanı sıra, Gökaltçılığın ana prensiplerinden biri olan milli Türk medeniyeti davasının Azerbaycan muhitinde, Türkiye`dekinden daha sağlam kök saldığı görülmüş, milli Azerbaycan devleti kuruluşunda da en büyük etken olmuştur. Nitekim yeni kurulan Milli Azerbaycan Cumhuriyeti, Ziya Gökalt`ın “Türkleşmek, İslamlaşmak ve Çağdaşlaşmak” ilkesini, kendi milli ve devlet kuruculuk psikolojisine uygun bularak, milli istiklal bayrağında, “mavi, kırmızı ve yeşil” renklerle ifade etmiştir (Caferoğlu, 1964, s. 13-14).

Azerbaycan`da Türkçülük akımının ve bu düşünceye yaslanan bağımsızlık mücadelesinin oluşmasında o dönemde herhangi bir sebeple olsun Türkiye`de bulunmuş Azerbaycanlı aydınların büyük rolü olmuştur. Biz burada onların birkaçından kısaca bahsederek Azerbaycan aydınlarının Türkiye ile olan bağlarını vurgulamaya çalışacağız.

Ömer Faik Nemanzade. XIX. yüzyılının sonları`nda İstanbul`a eğitim amacıyla gelmiş, mezun olduktan sonra kısa bir süre burada öğretmenlik yapmıştır. Daha sonra Azerbaycan`a dönerek mesleğini burada icra etmiştir. Molla Nasreddin Dergisi`nin kurucuları arasında yer alan Nemanzade, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti`de bir dönem parlamenterlik de yapmıştır (Musayev, 2000, s. 3).

Hüseyin Cavid Rasizade. XX. asır Azerbaycan edebiyatının önemli yazarlarından biri olan H. Cavid şiir ve dram eserleri yazmış, istiklal ve milliyetçilik ruhunu aşlamaya çalışmış, bu nedenle Azerbaycan`ın en çok sevilen fikir adamlarından biri olmuştur.

H. Cavid`in İstanbul`a ilk gelişi, 1903 yılının Haziran`ına rastlamaktadır. 1905 yılının Mayıs`ında Hüseyin Cavid ikinci defa İstanbul`a gelmiş, İdadi`yi bitirdikten sonra Darülfunun`un Edebiyat Fakültesi`ne kaydolmuştur. O sıralarda Cavid`in Türk şairi ve filozofu Rıza Tevfik`ten ders aldığı bilinmektedir. İstanbul`da bulunduğu yıllarda (1905-1909) Cavid, Türk edebiyatı ile yakından ilgilenmiş, N. Kemal, A. Hamid, T. Fikret, M. E. Yurdakul ve A.H. Müftüoğlu gibi ediplerin eserlerini okumuş, onlardan etkilenmiştir. Cavid`in bir diğer öne çıkan özelliği eserlerinde kudandığı dilin Osmanlı Türkçesi olmasıdır (Musayev, 2000, s. 3).

Ali Bey Hüseyinzade (Turan): XX. Yüzyıl yalnız Azerbaycan`ın değil, tüm Türk düşünce dünyasının en mümtaz şahsiyetlerinden birisi olan Ali Bey Hüseyinzade, daha

St. Peterburg'da tip eğitimi alırken, Panslavizm'e tepki olarak Türkçülüğü benimsemiştir. Onun Türkçülük ile ilgili düşünceleri sonradan Ziya Gökalp tarafından sistemleştirilmiştir. 1897'de İstanbul'a gelip Mektebi Tıbbiye'de öğretmenliğe başlayan Hüseyinzade, bu arada öğrencilerine Türkçü fikirleri aşılama çalışmış ve Jön-Türk hareketinin çekirdeği olan "İttihad-ı Osman" cemiyetinin kurucuları arasına katılmıştır. 1905'te Azerbaycan'a dönerek Füyuzat Dergisini tesis eden Hüseyinzade, buradaki yazılarında Azerbaycan kültürünün İran ve Rus tesirlerinden temizlenmesi, Osmanlı Devleti öncülüğünde bütün Türklerin manevi birlik kurmaları gerektiğini savunmuştur (Habibullayev, 2001).

Mehmen Emin Resulzade: Azerbaycan'ın bağımsızlığında önemli rol oynamış Müsavat Partisi'nin lideri, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin banisi M.E.Resulzade'nin Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkilerde olduğu kadar, eğitim ve kültürel ilişkilerinin gelişmesinde de katkıları çok büyüktür. Kendisinin İstanbul'a ilk kez gelişi 1911 yılına rastlamaktadır. Burada iki yıl mühacir hayatı süren Resulzade, Türk Ocağı'nın faaliyetleri ile yakından ilgilenmiştir. Daha önce, sosyal demokrat bir görüşe sahip olan Resulzade, burada Ziya Gökalp, Ali Bey Hüseyinzade gibi Türkçü fikir adamlarının etkisinde kalarak milliyetçi çizgiye kaymıştır. Bir süre Türk Yurdu Dergisi'nde yazılar yazan Resulzade, 1913'te Çarlık Rusyası'nın Romanovlar sülalesinin tahttaki 300. yılı nedeniyle çıkarılan genel af sonrası Azerbaycan'a dönmüş ve faaliyetlerini burada devam ettirmiştir (Yakublu, 1991, s. 240).

Ahmet Bey Ağaoğlu: 1908'de Türkiye'ye yerleşerek gazeteciliğin yanı sıra bir takım siyasi faaliyetlerde bulunan Ağaoğlu, 1918 yılı Türk ordusunun Azerbaycan hareketi esnasında Nuri Paşa'nın siyasi müşaviri olarak yeniden Azerbaycan'a dönmüştür. Azerbaycan Milli Hükümeti döneminde parlamento üyeliğine seçilen Ağaoğlu, daha sonra Paris Konferansı'na gönderilen heyette yer almıştır. Azerbaycan heyeti İstanbul'da bulunduğu sırada İngilizler, Ahmet Bey Ağaoğlu'nu hapsederek Malta'ya göndermiştir. 26 ay hapiste tutulan Ağaoğlu, Ankara Hükümeti'nin çabaları sonucu diğer Türk esirlerle beraber özgürlüğüne kavuşmuştur (Hakimiyet-i Milliye, 1921, 6). Bundan sonra Anadolu'ya geçip Milli Mücadele'ye katılmış, hatta Mustafa Kemal Paşa ile iyi ilişkiler kurmuştur. Ağaoğlu, Mustafa Kemal Paşa'nın teşebbüsü ile kurulan Anadolu Ajansı Basın Müdürü görevini üstlenmiş ve iki defa Kars Milletvekili olarak TBMM'de yer almıştır. Ömrünün son yıllarında ise Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nde hocalık yaparak bilimsel çalışmalarda bulunmuştur (İsmayılov, 2004, s. 91-93).

Kendileri hakkında bilgi verdiğimiz aydınlar dışında ileri tarihlerde de oldukça fazla Azeri aydının Türkiye'ye yerleşerek, çalışmalarını burada devam ettirdiği anlaşılmaktadır. Bunların arasında Mirza Bala Mehmetzade, Adil Han Ziyathanov, Abdülvahab Yurtsever, Almas Yıldırım, Ahmet Cevat, Ahmet Caferoğlu'nun isimlerini zikretmekten mümkündür.

1.3. 1920-1967 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan Eğitim ve Kültür İlişkilerinde Sovyet Etkisi

1.3.1. Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin kurulması sonrası yaşanan gelişmeler

1920 yılının 27 Nisan günü Azerbaycan'da Halk Cumhuriyeti devrildi ve ülkede sovyet yönetimi kuruldu.

28 Nisan'da Geçici Devrim Konseyi yeni yönetimin - Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti'nin aşağıdaki üyelerini onayladı (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 7-8):

- N. Nerimanov-Halk Komiserleri Sovyeti'nin Başkanı ve Halk Dış İşleri Komiseri (Vekili),
- Ç. İldırım – Halk Denizcilik Komiseri,
- H. H. Sultanov – Halk İçişleri Komiseri,
- A. H. Garayev – Halk Çalışma ve Adalet Komiseri,
- G.M . Musabeyov – Halk Tarım, Ticaret, Sanayi ve Gıda Komiseri,
- M. D. Hüseyinov – Halk Maliye Komiseri,
- D. H. Bünyadzade – Halk Eğitim ve Devlet Denetimi Komiseri,
- C. Vezirov – Halk Posta, Telegraf ve Ulaştırma Komiseri,
- A. A. Alimov - Halk Sağlık ve Himaye Komiseri.

Oluşturulan bu yönetim, Azerbaycan'ın sovyet yönetimine girmesinden sonraki ilk Bakanlar Kurulu'ydu. Daha sonra bakanlar kurulunun terkihi defalarca değişikliğe uğramıştır. 1920 yılının Ağustos ayında ise Küçük Halk Komiserleri Sovyeti oluşturulmuştur. Söz konusu sovyetin görevi Azerbaycan Devrim Konseyi'nin yetkileri arasında bulunan konuları geniş bir biçimde tartışarak onun gündemine dahil etmektir. Halk komiserlerinin hepsi, ayrıca Halk Taserüfatı Konseyi'nin ve Olağanüstü Komisyon'un, Askeri Devrim Mahkemesi'nin temsilcileri Küçük Halk Komiserleri Sovyeti'nin üyeleri arasında yer almaktalardı.

29 Nisan`dan itibaren A. H. Garayev başta olmakla, Bakü Devrim Konseyi de artık görev başındaydı. Bakü`de Şehir Sovyeti`nin yanı sıra, Bakü Vilayet Devrim Konseyi de mevcuttu (ACDA, fon kodu 410/ catalog no.1/ dosya no.78/ yaprak 2). Şehrin tüm ilçelerinde yerel yönetim kurulları oluşturulmuştu. Oluşturulmuş Merkez Konseyi tüm işçilere seslenerek, onları madenlerin, fabrikaların, depoların, buralarda bulunan değerli eşyaların, techizatın korunmasına ciddi nezaret etmeye, halk mülkiyetini korumaya çağırıyordu.

28 Nisan 1920`de Gence`de de yönetim Devrim Konseyi`nin denetimine geçmiştir. Gence Devrim Konseyi`nde İ. M. Aliyev (Başkan), F. T. Aliyev, İ. A. Eminbeyli (yardımcıları) ve başkaları bulunmaktaydı. Bakü`ye Gence`den bir grup işçi ve köylü temsilcisi gönderildi (İzvestiya, 30 Nisan 1920, 1-2). Aynı gün Guba vilayetinde de devrim konseyi, Lenkeran şehrinde ve vilayetinde askeri devrim konseyi oluşturulmuştur. Nisan ayının sonuna kadar Şamahı`da, Cavanşir vilayetinde, Şemkir`de, Gedebe illerinde benzeri devrim konseyleri göreve başlamıştır. Bu süreçte Bakü`den gönderilen görevliler örgütsel yapılanma ve yürütme işlerinin başında bulunmuşlardı (İzvestiya, 30 Nisan 1920, 1-2).

Azerbaycan Geçici Devrim Konseyi 29 Nisan`da Azerbaycan`ın yeni yönetimi adından özel bir bildiri yayımlayarak, RSFSC ile karşılıklı güven ve tanıma dayanan, sıkı bir birlik kurmayı önerdi. 5 Mayıs 1920`de günü Vladimir İliç Lenin RSFSC Halk Komiserleri Sovyeti adına Azerbaycan`ın Sovyet yönetimine bir telgraf gönderdi. Telgrafta şöyle denilmekteydi: “Halk Komiserleri Sovyeti bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti mazlum kitlelerinin özgürlüğüne kavuşmasını alkışlıyor ve kesin emin olduğunu belirtiyor ki, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti kendi sovyet yönetiminin önderliğinde, RSFSC ile ortak kendi özgürlük ve istiklaliyetini Doğu`nun ezilen halklarının kaniçen düşmanı olan emperyalizmden koruyacaktır” (Lenin, 1958, s. 128.).

Azerbaycan`da Lenin`in gönderdiği telgraf, Azerbaycan SSC`nin RSFSC tarafından tanındığını gösteren tarihi bir belge olarak kabul edilmiş ve bu nedenle 9 mayıs 1920 yılını bir nevi bayram kabul edilmiştir.

Azerbaycan`ın “Sovyetleştirilmesi” Bolşevik Rusya yönetimince memnurlukla karşılanmıştır, çünkü böyle bir gelişme yeni kurulan devletin güvenliği, ekonomik kalkınması ve petrole olan talebin karşılanması için son derece önemliydi. Tesadüfi değil ki, V. İ. Lenin Azerbaycan`da Sovyet yönetiminin kurulmasından bir gün sonra aşağıdaki açıklamayı vermiştir: “Dün Bakü`den aldığımız haber, Sovyet Rusya`nın durumunun

iyileştiğini göstermektedir... Şimdi bizim öyle bir ekonomik altyapımız mevcuttur ki, bütün sanayimizi canlandırabilir” (Lenin, 1958, s. 356.). G. K. Orconikidze, S. M. Kirov 2 Mayıs'ta V. İ. Lenin'e çektikleri telgrafta artıq 1,5 milyon varil petrol ürünlerinin artık Astrahan'a gönderildiği haberini vermektelerdi. Daha önce de belirtildiği gibi, bu o dönemde sadece Rusya'nın değil, dünyanın en büyük petrol üreticisi ülkeleri arasında Azerbaycan ilk sıralarda bulunmaktaydı (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 9).

Azerbaycan'da Sovyet yönetiminin tesis edilmesinden kısa bir süre sonra yeni yönetimin gücünü halka göstermek için, en küçük muhalif eylemlere karşı bile ağır cezai önlemler devreye sokulmuş, gelecekte Azerbaycan halkına karşı ağır suçlar işleyecek Sovyet ceza mekanizması şimdiden yüzünü göstermeye başlamıştır. Bu amaçla Azerbaycan'ı işgal eden 11. Kızıl Ordu'nun cezai işlemleri hayata geçiren özel birimi, olağanüstü komisyon Musavat Partisi başta olmak üzere, muhalif partilere karşı derhal baskılara başvurmuş ve hapisler başlatmıştır. Sovyet yönetimi daha 1920 yılının Nisan ayı sonunda, yani ülkede Sovyet yönetimi ilan edildikten iki gün sonra Azerbaycan'da mevcut partilerle anlaşma imzalamıştı. Bu anlaşmaya göre, önceleri Musavat Partisi hiç bir baskı olmadan faaliyetini yürütmüştür. Musavat'la görüşde insanlar partiden ayrılarak kendi Merkez Komitesi'ni kurmuşlardı. 14 ağustos 1923'te basında “Musavatçıların beyannamesi” yayınlanmıştı. Beyannamede, Musavatçılar bu mesul dönemde Azerbaycan'da Sovyet yönetimi ile mücadele amacıyla açılacak her hangi cephenin karşısında yer alacaklarını ve onları kınayacaklarını beyan etmişlerdi. Söz konusu bildirinin sonunda “Musavatçıların meşru olmayan örgütü feshedilmiştir” denilmekteydi (İbrahimli, 2012, s.68-69). Fakat, yönetimin komünistlere devredilmesi sırasında yönetim ve parlamento üyelerinin yaşamının ve mülkünün dokunulmazlığı ile ilgili verilmiş garantiler, aynı zamanda partilerle bağlanmış anlaşmalar hiçe sayılmıştır (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 10).

N. Nerimanov 8 Mayıs 1921'de Azerbaycan Sovyetler Kurultayı'nda Bakü'de sovyet diktatörlüğünün ilk sert uygulamalarını kastederek şöyle demiştir: “Bolşevikler yönetimi devralmaktalar. Ben şöyle demiyorum “ele geçirmekteler”, devralıyorlar ve sonra kendi programlarını uygulamaya başlıyorlar. İşte, burada bazı sui-istifade durumları yaşanıyor. Bu yerde Rusya mentalitesiyle yeniden yapılandırma başlıyor” (Нариманов, 1989, s. 483).

Bakü'de takipler, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti liderlerinin, halkın sevdiği önemli siyasetçilerin ve milli düşünceye sahip aydınların, diğer muhalif partilerin, siyasal

örgüt ve cereyanların liderlerinin, AHC milli ordusunun, savunma bakanlığının subay ve memurlarının hapisleri ile sıradanlaşmıştır. Hapsedilenlerin çoğu Nargin adasında kurşuna dizilmiş veya Rusya'nın değişik hapisanelerine sürgün edilmiştir. Yaşanan bu gelişmeler, Azerbaycan Devrim Konseyi'nin onayı olmadan, milliyetçe Rus şovenistlerinin ve Ermeni taşnaklarının kontrolündeki 11. Kızıl Ordunun özel bölmelerince keyfi olarak uygulanmaktaydı. Taşnak militanları 1920-21 yıllarında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin ilk Başbakanı F. Hoylu'yu ve H. Ağayevi Tiflis'te, Behbudağa Cavanşir'i ise Malta adasında katlettiler. General Süleyman Sulkeviç, hükümet üyeleri H. Refibeyov, İ. Ziyadhanov, ünlü bilim adamı ve öğretmen F. Göçerli, profesör Zimin ve diğerlerinin de akibeti farklı olmadı (İbrahimli, 2012, 72).

Bir iddiaya göre, Usubbeyov, Azerbaycan'ın Gürcistan sınırında eşkiyalar tarafından katledilmiştir. M. E. Resulzade'nin hapsedilmesi ise kendisini ölümden kurtarmıştır. Bir zamanlar Bakü'de çalışırken devrimci eylemleri nedeniyle hapsedilen İ.V. Stalin'i M. E. Resulzade hapisten kurtarmış, bunun karşılığı olarak da Stalin kendisini hapisten bıraktırmış ve kendisini beraber çalışmak için Moskova'ya davet etmiştir (Azerbaycan tarihi, 2008, s.11). Fakat Resulzade bu teklifi kabul etmemiş ve Türkiye'ye gitmeyi tercih etmiştir (Şimşir, 2013, 21-22).

Sonraki yıllarda Türkiye'de Resulzade'nin teşebbüsü ile Azerbaycan Milli Muhaceret Merkezi oluşturulmuştur. AHC'nin ve Azerbaycan aydınlarının önemli isimleri (A. M. Topçubaşı, A. Ağayev, A. Şeyhülislamov, C. Hacıbeyli, M. B. Memmedzade, M. Vekilov, M. Esedullayev, A.bey Emircanov, N. Şeyhzamanlı vb.) muhacerette oldukları için Azerbaycan'da kalan fıkırdışlarının akıbetinden haberdar alamadılar.

Azerbaycan halkının katı düşmanı olan V. A. Pankratov başta olmak üzere 11. Kızıl Ordunun özel birimleri, diğer ceza birimleri Azerbaycan'daki partilerin, farklı siyasal örgütlerin liderlerinin, üyelerinin takip ve hapsedilmesi sürecini giderek hızlandırdılar. Amaçları milli düşünceli aydınları toplumdan tecrit etmek ve öldürmek, yüzlercesini Rusiya'nın değişik bölgelerine sürgün etmek yoluyla halkın direncini kırmaktı (https://www.azerbaijans.com/content_1709_az.html).

Sovyet yönetimi her türlü milli ayrıcalıkların kaldırıldığını, Azerbaycan'da yaşayan bütün azınlıkların eşit haklara sahip olduğunu ilan etti. Azerbaycan Devrim Konseyi, "milliyetine bakmaksızın tüm varandaşların tam dokunulmazlığına ve özgürlüğüne garanti verdiğini" beyan etti (İzvestiya, 29 Nisan 1920, 1). Fakat uygulamada bu

vaadlerin hiçbirine uyulmadı, özgürlükler tam olarak kaldırıldı, eşitlik ilkesi ise, vatandaşların özgürlüğü elinden alındığı için pratikte hiçbir anlam taşımadı.

1920-1922 yıllarında Transkafkasya'da oluşmuş yeni toplumsal ve politik ortamda, Avrupa ve Doğu ülkelerinin jeopolitik ekseninde, Azerbaycan'ın öncelikle milli ve tarihi bağları bulunan komşu Türkiye'nin ve nüfusunun yarıdan fazlası Azerbaycan Türkü olan İran'la ilişkisine, yeni bir ideoloji üzerine kurulan RSFSC'nin Güney Kafkasya ile karşılıklı ilişkileri açısından bakmak gerekir. İtiraf etmek gerekir ki, bu konkret tarihi çerçevede, karmaşık ortamda, Batılı devletler belirleyici etken değillerdi. Bu siyasal ortamda Türkiye ve RSFSC'nin Azerbaycan'la ilişkileri farklı çıkarlara dayanmaktaydı. Türkiye ile, Sovyet Rusya arasında doğal bir müttefiklik ilişkisinin dayattığı dostluk ortamı oluşmuştu. Türkiye aynı zamanda Azerbaycan'ın "bolşevikleşmesi"ni istemekle beraber, tam bağımsız, özgür bir devlet olarak kalmasını istemekteydi. Lakin Türkiye'nin yöneticileri Rusya'yı sınırlandırmamak, RSFSC ile ihtilafa düşmemek için dikkatli bir dış politika izlemekteydi. Çünkü Milli Mücadele'de elde olunacak zaferde en büyük dış yardımlar Rusya'dan gelmekteydi ve bu açıdan belirleyici faktör olarak Rusya'nın desteğini kaybeymemek için Güney Kafkasya'da Azerbaycan'ın kaybedilmesi dahi çok sayıda ödünler verilebilirdi. Olayların gelişimi, Moskova'nın hiçbir zaman Azerbaycan'ın bağımsız, tam özgür bir devlet olarak mevcut olmasına izin vermeyeceğini göstermekteydi, çünkü bu durum Rusya'nın politik ve ekonomik çıkarlarına aykırıydı. Bakü petrollerinden vazgeçmek demek, söz konusu dönem için Rusya'nın en önemli yaşamsal kaynaktan yoksun kalması demekti (Nuriyeva, 2015, s.254-255).

Bütün bunların farkında olmasına rağmen, Türkiye ile Azerbaycan arasında dostluk ve işbirliği bir süre daha devam etmiş, 13 Ekim 1921'de TBMM Hukümeti ile Güney Kafkasya devletleri ve RSFSC arasında imzalanan Kars Antlaşması'ndan sonra daha da gelişmiştir. Türkiye'nin Bakü Büyükelçisi Mahmud Şevket bey 1921 Nisanı'nda Azerbaycan Dış İşleri Komiseri'nden devrimci Türkiye'ye ekonomik ve petrol yardımı yapılması ricasında bulundu. Kısa sürede Azerbaycan'dan Türkiye'ye petrol ve petrol ürünleri gönderildi (Tekerek, 2021, s.173-174).

Haziran 1921'de Azerbaycan SSC'nin Ankara Büyükelçisi olarak atana İbrahim Ebilov, 22 Ekim'de Mustafa Kemal Paşa'ya güven mektubunu sunmuş ve göreve başlamıştır. Bu anlamlı günde büyükelçilik binasının açılışına M. K. Atatürk bizzat kendisi de katılmıştır (Azerbaycan tarihi, 2008, s.14).

Sovyet hükümetinin kurulmasından sonra, Azerbaycan'da zaten var olan Komünist Parti, sendikalar ve Komsomol örgütleri başta olmak üzere siyasi örgütlerin faaliyetleri genişledi. 1920 yılının Şubatında Hümmet Partisi'nin, Rusya Komünist (bolşevik) Partisi Bakü örgütünün ve Adalet Partisi'nin birleşmesi sunucunda oluşan Azerbaycan Komünist (bolşevik) Partisi (1930 yılından sonra Azerbaycan Komünist Partisi (AKP) olarak adlanmıştır) aslında giderek iktidar partisine dönüşmüş ve hızla devlet yönetimi ile iç içe geçmiş, aynı zamanda “proleter dikte rejimi”nin özünü oluşturmuştur. Parti, bağımsız, özgür bir parti değil, aslında fiili olarak Rusya K(b)P'nin bir örgütü gibi mevcuttu ve Rusya K(b)P'nin Kafkasya Bürosu'nun denetimi altında çalışıyor ve onun program ve tüzüğünü uyguluyordu. Azerbaycan'ın sosyo-politik, sosyo-ekonomik ve kültürel alanları ile ilgili Moskova'nın direktiflerinin tümü “beynelmilelcilik” ilkesi altında parti üyelerinin tüzükten ileri gelen görevleri olarak gerçekleştiriliyordu (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 23).

Sovyet yönetiminin kurulmasından sonraki ilk yıllarda Azerbaycan Komünist Partisi'nde düşünce özgürlüğü, parti içi demokrasi, eleştiri kültürü hala mevcuttu. Parti'de, özellikle Bakü örgütünde Azerbaycanlılar, Ruslar, Ermeniler ve ülkede yaşayan diğer azınlıkların temsilcilerinin genel toplamından daha az bir orana sahiplerdi. Parti'nin önemli birimlerinde koyu milliyetçi, gizlice anti-Azerbaycan siyaseti yürüten Ermeni-Taşnak komünistlerin güçlü etkisi bulunmaktaydı.

Sovyet yönetimi kurulduktan sonra vilayetlerde parti örgütlerinin çalışmaları hayli arttı, buna paralel olarak partiye üye olan Azerbaycanlıların sayısı da hızla artmaya başladı. 1920 yılında AK(b)P'nin 6000 üyesi mevcuttu. 5 Mayıs 1920'de Rusya K(b)P MK Kafkas Ofisi, üyelerinin katılımı ile ilk kez yasal olarak düzenlediği I. Bakü Konferansı, fiili olarak Komünist Partisi'nin siyasetinin Azerbaycan'da parti ve Sovyet yapılanmasının temel yönlerini belirlemiştir (Komünist, 22 Mayıs 1920, N 1, 4).

AK(b)P'nin üyeleri ve yönetiminde farklı millet ve etnik azınlıkların temsilcileri bulunmaktaydı, bu üyelerin yarısından azını azerbaycanlılar oluşturmaktaydı. Azerbaycan'da Moskova'nın parti ideolojisini uygulamak için Bakü'ye dönemin en ünlü bolşevikleri - G. K. Orconikidze, S. M. Kirov, G. N. Kaminski, N. N. Kolesnikova, Y. L. Stasova gönderilmişlerdi. G. N. Kaminski'den sonra yaklaşık beş yıl S. M. Kirov AK(b)P MK'nın Genel Sekreteri olarak görev yapmıştır. 1926 yılında bu görev, A. H. Garayev, H. A. Ağaverdiyev ve L. Mirzoyan'dan oluşan üçlü eşsekreterliğe havale edilmiştir. 1929 yılından 1934 yılına dek, yani M. C. Bağirov Genel Sekreter olarak atanana kadar ise,

eşsekreterliği N. Gikalo, V. Polonski və Rubeni (Rubenovu) yürütmüştür (Azerbaycan tarihi, 2008, 24).

Azerbaycanın ekonomisi, genel olarak, Sovyet Rusya'nın ihtiyaçlarını karşılamaya, yönelik yapılandırılmaya dönük önlemleri uygulamak için Merkez'in yetkileri ile Baküye çok sayıda ekonomi uzmanı gönderilmiştir.

Azerbaycan'ın ekonomik yaşantısının tüm alanları - sanayi, tarım ve ulaştırma derin bir kriz içinde bulunmaktaydı. 1921 yılında ülkenin sanayi üretimi 1913 yılının üretim düzeyinin %43'ünü oluşturuyordu (Азербайджан в цифрах., 1964, s. 45). Bakü petrol sanayisi can çekişiyordu, petrol üretimi üç kat azalmıştı, 1913 yılında 7,3 milyon ton petrol üretildiği halde, 1920-21 ekonomik yılında ise 2,4 milyon ton petrol üretilmiştir ki, bu ise oran olarak önceki düzeyin % 33,4'üne denk gelmektedir (Обзор деятельности правительства за 1925-1926 гг, 1927, s. 207). Yeni petrol kuyularının kazılması ise tam olarak durdurulmuştu, şöyle ki, 1920/21 yılında kazılan kuyuların sayısı 1913 yılında kazılan kuyuların sadece % 2'sini oluşturmuştur. Bu oran ise 1878 yılındaki rakama eşitti (Лисичкин, 1958, s. 264).

Ülkede bulunan 40 rafineriden sadece 18'i çalışır durumdaydı, bu rafineriler de petrol ve gerekli yedek parçaların zor bulunması nedeniyle sık sık üretimi durdurmak zorunda kalıyorlardı (Известия, 1921, 1-2). Petrolün rafine edilmesi işlemi 3,5 kat gerilemişti.

1921 yılında Bakü'de Sovyet yönetiminin zorla kamulaştırdığı ve Lenin'in adını verdiği ünlü petrol baronu Hacı Zeynelabidin Tagiyev'e mahsus tekstil fabrikasında bulunan tezgahların sadece üçte biri çalışmıştır. Gedebeş ilinde bulunan bakır fabrikasında, Tovuz ve Keşle çimento fabrikaları, kerpiç fabrikalarında üretim % 98 düzeyinde durmuştu. Şeki'de bulunan 69 ipek üretimi fabrikasından sadece üçü, 1914 yılında Ordubad'da üretime başlayan on iki ipek fabrikasından yedisi, ülkenin değişik vilayetlerinde bulunan pamuk ayıklama fabrikalarından ise sadece ikisi çalışır durumdaydı.

Azerbaycan'ın balık üretimi de tam olarak iflas etmiş durumdaydı. 1920 yılın'da balık avı 1913 yılına oranla on yedi kat azalmıştı. Nahçıvan'da tuz üretimi 1913 yılındaki üretimin % 52'si düzeyindeydi (ACDA, fon kodu 275/ catalog no.12/ dosya no. 248/ yaprak 375).

Ülkenin demiryolu ağı sıradan çıkmıştı, lokomotifler çalışmaz durumdaydı, yenilerine ihtiyaç vardı. 1920 yılının sonlarına doğru 54 buhar lokomotifinin büyük

oranda tamire ihtiyacı vardı. Bakü'de esas demiryol imalathanelerinin sadece beşte biri tam kapasitesi ile çalışıyordu.

Emekçi halk, genel olarak kentlerde çalışan işçiler çok ağır koşullarda çalışıyor ve yaşıyorlardı, ülkede tekstil ürünleri, ayakkabı, gıda kıtlığı ciddi düzeye ulaşmıştır. Bakü'de yaşayan halkın günlük ihtiyaç duyduğu temel ürünlerle temin etmek için fiş sistemine geçilmişti (Gazeta Bakinskiy Raboçiy, 11 Nisan 1921, 8). Ekmek kıtlığı dayanılmaz düzeye ulaştığı için, bu durum petrol üretimini de etkilemiştir. Bu durum fabrika ve müesseselerde iş disiplinine zarar vermekteydi. Zorluklarla karşılaşan işçiler sürekli grev tehdidi ile işi bırakıyor ve bu eğilim ülkenin zaten ağır olan koşullarının daha da ağırlaşması tehlikesini ihtimal olmaktan çıkarıyordu. Üretim verimliliği 1921 yılında 1913 yılına kıyasla petrol kuyularının kazılması alanında 6,5, petrol üretiminde ise 1,2 kat azalmıştı (Николаевский, 1938, s. 26-27).

Bu koşullar altında, bazı Bolşevik karşıtı güçlerin ve örgütlerin faaliyetleri dikkat çekiciydi. Azerbaycan'ın gizli İslam Milli Savunma Partisi'nin kazalarda ağırları vardı. Merkez komitesi Gence'de bulunuyordu, başkanı Cafer Gashgarov ve sekreteri A. Usubbeyov'du. Bakü'de, bu örgütün merkezleri ayrı mahallelerde ve işletmelerde faaliyet gösteren bir şehir komitesi vardı. 1921 baharında, İttihatçıların faaliyetleri, halkı silahlı ayaklanmaya hazırlamak amacıyla yoğunlaştı. Haziran 1921'de devletin kolluk kuvvetleri tarafından ortaya çıkarılan İttihat örgütü kapatıldı ve 234 üyesi tutuklandı (Краткий информационный отчет о деятельности Аз.ЧК, 1922, s. 44-47).

Bakü ve çevresindeki petrol bölgelerinde liberal görüşlü Eserler hala kendi ideolojilerini gizlice yaymaktalardı. Eserlerin, çoğunluğu Rus asıllı bazı küçük burjuva ve işçi grupları üzerinde etkileri devam etmekteydi. M. N. Osintsov, Y. Sterin, R. M. Terohanyan ve diğerleri bu süreçte lider görevini üstleniyorlardı. V.Chernov'un şahsında, yurtdışındaki Merkez Komiteleri ve Tiflis'teki Transkafkasya Komitesi ile temas halindeydiler (ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.5/ dosya no.129/ yaprak 90-100).

1921 yılının Mart ayında RK(b)P'nin X. Kurultayı gıda sapalağı vergisini iptal etmek, toplanan ürün miktarının belli bir kısmının vergi olarak ödenilmesine dayana yeni bir vergi sistemine geçilmesi yönünde karar kabul etti. Halbuki gıda sapalağı vergisi ailenin ihtiyacı dışındaki tüm ürünün devlete vergi olarak verilmesini öngörüyordu. Yeni vergi sistemi hem daha önceki sistemden az bir yükümlülük getirmekte hem de çiftçiyi üretime teşvik etmekteydi, çünkü üretimin fazlası vergi kısmı düşüldükten sonra kendisine kalacakt ki, üretici fazla ürünü dilediği gibi değerlendirebilecekti.

Azerbaycan Devrim Konseyi'nin 17 Mayıs 1921'de yayınladığı kararla ülkede mevcut olan gıda tekellerinin tüm çeşitlerinin kaldırılması gerçekleştirildi. Bu kararla belli çerçevede, bireysel olarak ticaretle uğraşmaya izin verildi.

Azerbaycan'da sanayinin giderek gelişmesine rağmen, Bakü'nün dünyanın en önemli petrol kenti olmasına rağmen, ülke hala bir tarım ülkesi görünümündeydi. 1921 yılında nüfusun % 77,6'sı köylerde yaşamaktaydı (Güdretoy, 1962, s. 30). İşçiler ve memurlar genellikle Bakü'de çoğunluğu oluşturuyordu, kırsal kesimde ise halkın çoğunluğu köylerde yaşamaktalardı.

Mayıs 1921'de, Birinci Sovyetler Kongresi, Azerbaycan'da "çanak" adı verilen gıda vergisi yerine gönüllü bir doğal vergi getirilmesine karar verdi. Ücret, köylülerin kendi belirlediği her çiftlikten 20 kilo tahıldan oluşuyordu. "Evler" arasında "çanağın" dağılımı eşitlik ilkesine dayalıydı ve çiftlikler arasındaki farklar dikkate alınmıyordu (Komünist, 23 Temmuz 1921, 1, 3).

Lakin Azerbaycan'da 1922'de gıda vergisi yeniden uygulanmaya başladı. Bunun nedeni, cumhuriyete gıda sağlayan Ukrayna ve Rusya'nın tahıl yetiştiren bölgelerinde kıtlık yaşanmasıydı. 1922 yılının Mart ayında Azerbaycan Merkezi Yönetim Komitesi'nin 111. oturumunda yeni gıda vergisinin uygulanması onaylandı. 13 Nisan'da Azerbaycan SSC Halk Komiserleri Sovyeti, 1922 Yılında Tarım Ürünlerine Uygulanacak Gıda Vergisi Kararı'nı yayınladı (Резолюции и постановления съездов Советов Азерб. ССР 1921-1937 гг., 1961, s. 23). Uygulanacak bu verginin temel özelliğini, pamuk ekinleri ve dut bağlarının sahiplerinin bu vergiden muaf tutulması, üzümculük ve bağcılık sektörlerine ise uygulanacak vergi oranlarının aşağı salınması oluşturyordu (Экономический вестник Азербайджана, 1923, s. 6). "Çanak"tan farklı olarak gıda vergisinin temelini her bir üreticinin üretim miktarına dayalı doğru bir yaklaşım oluşturmaktaydı (Bakinskiy Raboçiy, 30 Mart 1922, 7).

Böylece, 1922 yılında Azerbaycan'dan toplanması planlaştırılan bir milyon pud yerine, iki milyon pud gıda vergisi toplanmış, bu ise halkın iki kat sömürülmesi anlamına gelmekteydi (ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.28/ dosya no.508/ yaprak 9). Toplanan vergi toplanmış tahıl ürünlerinin % 6,74'üne denk gelmekteydi.

1923'te ülke ekonomisinde kaydedilen bazı ilerlemelere rağmen, ekonomik ve sosyal durum hala ağır olarak kalmaktaydı. Sanayi ve tarımda savaş öncesi üretim düzeyine henüz ulaşılmamıştı. İşçiler ekonomik zorluklar içinde çalışmaya devam etmekteydiler. İşsizlik çok yüksek düzeydeydi, bunun nedeni işçilerin üretim düzeyinin

artmasından daha hızlı bir biçimde şehre geri dönmeleri idi. Kırsal nüfusun içinde işsizlik oranı da yüksekti. 1924 baharında Bakü, Gence ve Şeki`de çoğunluğu vasıfsız işçilerden oluşan 22,6 bin işsiz bulunuyordu (Narimanov, 1992, s. 62-63).

Bakü işçilerinin fedakar emeği sayesinde artık 1923 yılının Mart`ında petrol çıkarılan kuyuların sayısı 1510`a ulaşmıştır (15 лет азербайджанской нефтяной промышленности (1920-1935), 1935, s. 26.). 1923-24 sanayi yılında, 1920-21 sanayi yılında üretilen 2,1 milyon tona karşın 4,1 milyon ton petrol üretilmiştir. Fakat bu rakam, 1913 yılında üretilen petrolün % 56,1`ine tekabül ediyordu. Azerbaycan petrol endüstrisinin toparlanmasının ilk aşamasında - 1921-1923`te, önceki üretim düzeyi restore edilmedi, ancak petrol üretimini artırmak için adımlar atıldı. Böylece, en azından bir miktar döviz girdisi sağlamak için petrol ihrac etmek için koşullar oluştu. 1921-22 üretim yılında ihraç edilen petrol ürünleri 6.200.000 pud olduğu halde, 1924 yılının birinci yarısında 13.364.000 pud ihracat gerçekleştirilmiştir. 1923-24 üretim yılında Batum üzerinden ihraç edilen petrolün oranı, 1913 yılının % 81`i düzeyine ulaşabilmiştir.

1925-26 tarım yılında ülkede tarım alanında verimlilik Birinci Dünya Savaşı`ndan önceki düzeyin % 80,2`si, 1926-27 senesinde ise %105`i (Статистический справочник по Азербайджану на 1926 г., 1927, s. 82.) düzeyine ulaşmıştır. Tarımsal üretimde pamukçuluğun yeniden en önemli alana dönüştürülmesi ekonomik açıdan önemli sayılmaktaydı, bu doğrultuda görülen işler sonucunda 1925-26 tarım yılında pamuk üretimi için ayrılan toprak sahası 1913 yılının % 97,2`ni oluşturmuş (Контрольные цифры народного хозяйства Азербайджанской ССР на 1927 г., 1927, s. 5), üretilen pamuk ise söz konusu yıldaki üretimin % 80,2`si düzeyinde kalmıştır (Расцвет экономики Азербайджанской ССР, 1967, s. 136-137). 1921 yılında pamuk için ayrılmış üretim alanları, tarım için ayrılmış toplam toprağın % 0,9`unu oluşturduğu halde, 1926 yılında bu oran % 9,7`e ulaşmıştır (Обзор деятельности правительства за 1927 и 1928 гг. 1929, s. 45).

1925`in sonlarına doğru, Azerbaycan SSC`de dahil olmak üzere, Birlik cumhuriyetlerinde ekonomide savaş öncesi seviye restore edilmesine rağmen, ülke teknik ve ekonomik olarak hala çok geride kalıyordu. Endüstrinin yeni alanlarını oluşturmak ve ülkenin bilimsel ve teknik potansiyelini artırmak ciddi zerrete dönüşmüştü. Aynı durumu sadece Azerbaycan değil, yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti de yaşamaktaydı. Bu nedenle, ülkenin sanayileşmesini geliştirmeye ihtiyaç vardı. Toplumun sosyo-ekonomik, maddi ihtiyaçlarının gerçekçi taleplerine uygun sanayinin yeniden

yapılandırılması göz önünde bulundurularak, 1925 yılı rejim tarafından “sanayi yılı” ilan edilmiştir. Fakat, beklentileri karşılamak için gereken finansal kaynaktan yoksun olan ülke, “sosyalist sanayileşme” yöntemini benimsemiş ve ekonomiyi devlet eli ile düzenlemek yolunu seçmiş (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 118), Köylülerin ayaklanmaması ve işçilerin ağır koşullar altında çalışmasını sağlamak için “devrime ve sosyalizme sonsuz iman” içerek işi boş sloganlardan sürekli yararlanılmıştır.

Sanayinin gelişmesi bütün ekonomik yapının “sosyalist” düşünce ile yeniden yapılandırılması, işçi sınıfının sayısal olarak çoğalmasına uygun ortam oluşturulması, işçi sınıfının emekçi köylü sınıfı ile birliğinin güçlendirilmesi ve şehirle köyün üretim ilişkisi açısından anahtar hesap edilmekteydi.

1.3.2. 1920’li yıllarda Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin genel görünümü

1920 yılının Mayıs ayı başlarından 1922’ yılının sonuna kadar Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti ile Bolşevik Rusya arasındaki ilişkiler iki bağımsız ve egemen devlet ilkeleri biçiminde düzenlenmiş olmasına rağmen, 11. Kızıl Ordu’nun Azerbaycan’daki varlığı, iki devlet arasındaki ilişkilerde bu ilkeleri fiili olarak geçersiz kılmıştı.

Bu koşullar altında, Azerbaycan Askeri-Devrimci Komitesi Başkanı Nerimanov, Azerbaycan SSC’nin ilk hükümetini Türk ve Müslüman üyelerden oluşturdu. Dışişleri Bakanı M. D. Hüseyinov, Askeri ve Deniz İşleri Bakanı Ali Haydar Garayev, Toprak Bakanı Sultan M. Efendiyeve, İçişleri Bakanı H. Sultanov, Eğitim Bakanı D. Bünyadzade’den oluşmuştur.

11. Kızıl Ordu ile Bakü’ye gelen Sovyetlerin önemli isimlerinden Ermeni asıllı Anastas Mikoyan ve Bakü’ye yerleşen diğer Ermeni Taşnak liderleri bu gerçeğe dayanarak Moskova ve V.İ.Lenin’e Nerimanov’un milliyetçiliği hakkında yazılı şikayetler göndermişlerdir (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 119). Nerimanov ise Lenin’in isteği üzerine kendisine bir mektupla durumu izah etmiş, Azerbaycan ve Türkistan’da milli hareketin gelişmesinin ve milli politikanın milli çıkarlara yönlendirilmesinin Sovyet Rusya’nın Doğu politikası için önem taşıdığını belirtmiştir.

Lenin, Narimanov’un Azerbaycan’da tamamen Türk-Müslümün siyasetçilerden oluşan ulusal bir hükümet kurmasının doğru olduğunu kabul etmiş ve böylece Ermeni Taşnaklarının şikayeti amacına ulaşamamıştır. (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 224)

1920 yazında, Türk Ordusu, Kazım Karabekir Paşa liderliğindeki savaşlarda Sarıkamış, Kars ve Gümrü'nün Ermeni askeri birliklerinden temizledi. Türkiye ile Sevyet Rusyası arasında 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova Antlaşması'na göre Türkiye, Kars, Ardahan ve Sarıkamış'ta egemenliğini kazandı (Kocatürk, 1991, s. 156). Ağustos 1920'de Türk Devleti, yazar Memduh Şevket Bey'i Azerbaycan'a ilk büyükelçisi olarak atadı. Kısa bir süre sonra, Ekim 1921'de Azerbaycan devleti ilk büyükelçi İbrahim Abilov'u Türkiye'ye gönderdi. Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak, Sovyet Rusya'nın kurulmasından önceki dönemde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bir miktar gelişmiştir (<https://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944902397065785.pdf>, s. 37).

1-8 Eylül 1920'de Bakü'de toplanan “Birinci Doğu Halkları Kongresi”, Azerbaycan-Türk kültürel bağlarının genişlemesine katkı sağlamıştır. Kongreye 26 ülkeden 37 halkı temsil eden 1.891 temsilci katılmıştır. Kongreye Türkiye'den 105 temsilci katılmıştır. Heyette İbrahim Tali, Enver Paşa, Mustafa Suphi, Süleyman Nuri ve diğerleri bulunmuşlar. Neriman Nerimanov kongrenin açılışında şunları söylemiştir: “Bize ilk olarak ahlak ve kültür anlayışını kazandıran Koca Şark, bugün burada gözyaşı dökecek ve burjuva ülkelerinin başkentinin yüzyıllardır kendisinde açtığı ağır yaraları anlatacak” (Şark halkları, 1920, s. 4-5).

Kongre'de Türkiye'den Vahardın Şakir, Türkistan'dan Narbutabeyov, Dağıstan'dan Korkmazov ve diğerleri konuşma yapmışlardır. Kongrenin son toplantısında kadınlar adına Türkiye'den bir temsilci olan Naciye hanım konuşmuştur. Konuşması Doğulu kadınların kurtuluşu için öğrencilere ithaf edilmiş ve kongre tarafından büyük ilgi görmüştür. Kongrede seçilen 48 kişilik “Propaganda ve Eylem Konseyi”ne Neriman Nerimanov, Süleyman Nuri, Haydar Amioğlu ve diğerleri seçilmiştir.

Türkiye ile Transkafkasya Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcüstan cumhuriyetleri arasında bir anlaşma imzalamak üzere 26 Eylül 1921'de Kars'ta toplanan konferansa Türkiye'den Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşa, Türkiye'nin Azerbaycan Tam Yetkili Temsilcisi Memduh Şevket Bey ve Azerbaycan'da Behbud Şahtahlı katıldı. Türk Hükümeti'nin 1921'de Moskova'da yaptığı görüşmelere katılan Faruk Sümer, bu görüşmelerin başkanı Yusuf Kemal'in Mustafa Kemal Paşa'ya Moskova'ya gidişinin arifesinde sorduğunu yazıyor: “Paşam, Ruslar Nahçıvan'ı miras alırsa ne yapalım?” Atatürk'ün cevabı “Nahçıvan bir Türk kapısıdır. Bunu özellikle dikkate alarak elinizden geleni yapınız” cevabını vermişti (Musayev, 1998, s. 33)

Bu pozisyonun bir sonucu olarak, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında 16 Mart 1921'de Moskova'da imzalanan anlaşma, Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın bir parçası olma hakkını doğrulamıştır. Türk halkının 1918'de başlayan Milli Kurtuluş Hareketi 1920-1922'de yaygınlaşmıştır. Bu dönemde, gelecekteki savaşlar için askeri mühimmat ve yakıt ihtiyacı özellikle önemliydi. Neriman Nerimanov ile Azerbaycan Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mirza Davud Hüseyinov'un Türk halkının İtilaf Devletleri'ne karşı kazandığı askeri zaferler münasebetiyle imzaladıkları bir telgraf, 24 Nisan 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir (<https://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944902397065785.pdf>).

26 Ağustos 1922'de Türk ordusu Yunan ordusuna karşı taarruzunu sürdürmüş ve 9 Eylül'de İzmir Yunanlılardan kurtarılmış, 18 Eylül'de Anadolu'nun tamamı düşman kuvvetlerinden temizlenmiştir. 24 Temmuz 1923'te İtilaf Devletleri ile Türkiye arasında bir barış anlaşması imzalanmıştır. Ekim 1922'de Azerbaycan Hükümeti, Türkiye'nin Anadolu kesiminde yaşayan köylülere Azerbaycan'dan maliye yardımı düzenlemek için Dadaş Bünyadzade önderliğinde Azerbaycan Merkez Yürütme Komitesi'nin özel bir komisyon kurmuştur.

Azerbaycan'ın Türkiye'deki Temsilcisi İbrahim Abilov'un 1920-1922 yıllarında Azerbaycan Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Nariman Narimanov'a gönderdiği resmi bilgiler, o yıllarda Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinin genişlediğini teyit ediyordu (Salamova, Büyüktolu, 2021, s. 57). 1922'de Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Türkiye'nin Kars, Trabzon ve Samsun şehirlerinde Türkiye ile kültürel bağları genişletmeye hizmet eden konsoloslukları bulunmaktaydı (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 123). Nerimanov'un Transkafkasya Sovyet Federe Devleti'nde Başkan olarak seçilmesi, Behbud Şahtatlı'nın Dışişleri Bakanı olarak atanması ve İbrahim Abilov'un Türkiye'deki üç Transkafkasya cumhuriyetinin tam yetkili temsilcisi olarak atanması, Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerin daha da geliştirilmesi hedefine hizmet etmekteydi. Sovyet yönetiminin lideri Lenin, Bolşevik devriminin etkisinin Azerbaycan ve Türkiye üzerinden Doğu'ya doğru yayılmasına büyük ümit beslemekteydi. Moskova'nın bu yöndeki ümitleri devam ettiği sürece Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, özellikle de eğitim ve kültür ilişkileri gelişmeye açık olmuştur.

SSCB'nin kurulmasından sonra bu ilişkiler ağırlıklı olarak Birliğin Dışişleri Bakanlığı'nın kontrolünde yürütülmüş ve Moskova ile Ankara'nın ilişkileri zayıfladıkça bu ilişkiler de giderek zayıflamıştır.

1.3.3. Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişimine Nerimanov'un katkıları

Azerbaycan'da 27 Nisan 1920'de kurulan bolşevik yönetimin başına Azerbaycan tarihinin önemli karakterlerinden biri olan Neriman Nerimanov getirilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın başlarında Azerbaycan ve Rusya siyasetinde öne çıkan isimlerden biri olan N. Nerimanov, siyasi ve felsefi bir düşünceye sahipti. Millet hakkındaki görüşlerinin tamamen özgün ve bağımsız olduğunu söylemek yeterlidir. Bolşevik devrimin mimarı olan Vladimir Lenin, Nerimanov'un ulusal politika konularındaki görüş ve tavsiyelerinden büyük ölçüde yararlanmışdır. Lenin onu Rus Sovyet yönetiminin Dışişleri Bakan Yardımcısı olarak atamış ve onun doğu halkları arasında Bolşevik Rusya'nın nüfus kazanmasında büyük hizmetler verebileceğine inanmıştır.

Kendisi aynı zamanda doktor olan Nerimanov, 1914 yılında Bakü'deki dairesinde tüm yoksulları ücretsiz olarak tedavi ettiği bir sağlık ocağı açmıştır. Okuma yazma bilmeyen halkı sağlık alanında bilinçlendirmek için Surahanı Caddesi'ndeki 6 sayılı Rus-Tatar okulunda düzenlenen "Halk Üniversitesi"nde her cuma tüberküloz, veba, çiçek hastalığı ve diğer hastalıklar hakkında dersler düzenlemiş ve kitaplarını yoksul işçilere ücretsiz olarak dağıtmıştır.

Nerimanov, "Sorunlarımızın İlacı" adlı makalesinde şunları yazmıştır: "Bir ulus kendini tanımadıkça haklarını düşünmez. Ulusal dili bilmeye, ulusal okullar açmaya, ulusal basına, ulusal edebiyata ihtiyaç var (Yeni İnkilab, 1916, 3). 1899'da Nerimanov "Türkçe-Azerbaycanca Dilbilgisi" adlı kısa bir kitap yazmış ve yayınlamıştır.

Milli sorunlara ilişkin teorik hükümler, XX. yüzyılın başlarından itibaren Nerimanov'un yazılarında giderek artmıştır. 1906'da "Dilini bilmeden bir millete yardım etmek zordur" diye yazmıştı (İrşad, 1906, 4).

Nerimanov 1906'da bir kaleme aldığı bir makalesinde şunları yazıyordu: "Eğer kendini millet olarak görüyorsan, kendine belli bir vatanın varsa, o milletin acısı senin kederinse, bir millet veya vatan seni ümmet sayıyorsa, kederin genel bir keder ve kederdir. Bir millet ve vatan olmalıdır" (Hayat, 1906, 5.).

Daha sonraki konuşmalarında millet hakkındaki teorik görüşlerini doğrulamıştı. Nerimanov, Mayıs 1919'da Kırgız Sovyet Kongresi'nde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: "Uluslar dil, gelenek, köken ve kısmen de dini ibadet bakımından birbirinden farklıdır". Kendisi, ana dilin ulusal etkisini göz önünde bulundurarak "Bugün"

makalesinde şunları yazmıştır: “Anadil, ne dost, ne büyük bir gönül duygusuyla uyanan bir söz”e muhteşem, kutsal, şanlı bir güç ...” (Hayat, 1906, 2).

Meslek olarak doktor ve yazar olan Nerimanov, ulusal yaşam ve kültür, halkın ulusal ruhu ile ilgili konulara daha yakındı. TBMM Hükümetinin bir temsilcisi olan Dr. Rıza Nur, 1921 yılında Sovyet-Rus hükümeti ile müzakereye giderken Bakü’yü ziyaret etmiş ve Nerimanov’un konuğu olmuştur. Daha sonra Rıza Nur, “Moskova-Sakarya Anıları” adlı hatıratında kendisi ile ilgili şunları yazmıştır: “Onunla sık sık ve özel olarak tanıştım, çok konuştuk. Onun güzel bir insan olduğunu gördüm. “Bolşevik nedir ki?” dedi. Bu rezillik bize yakışmaz. Biz Türküz. Milliyet bilinciyle yaşamalıyız. Bu itiraf, milletin özünü anlamak için son derece değerlidir. Böylece, Nerimanov, milli düşüncüyü, milli şuuru, milli dayanışmayı milletin ana göstergesi olarak kabul etmiştir. Haziran 1920’de Moskova’ya gönderilen bir telgrafta Nerimanov şunları yazmıştır: “Azerbaycan’ı eski sınırlarında tutamamak, Müslüman kitleler tarafından Ermeni yanlışı veya Sovyet hükümetine ihanet olarak değerlendirilecektir” (Nerimanov, 1989, s. 311). Haziran 1922’de Nerimanov, Bakü’de Azerbaycan ve Rus dillerinde yayınlanan resmi gazetelerde “Bazı yoldaşlara yanıt” adlı yazısında (Bakinskiy Raboçiy, 15 Haziran 1922, 4; Kommunist, 1922, 1,5), son zamanlarda bazı yöneticilerin Azerbaycan okullarında Türkçe derslerin ve Türk tiyatrolarında bu dilde gösterilerin azaltılması için önerilerde bulunduğunu belirtmiştir. Nerimanov, iktidarı ele geçiren Azerbaycan işçi ve köylülerinin kültür ve okuryazarlığını artırmayı amaçlayan bu tür önerilerin yazarlarını “göçmen kuşlar” olarak adlandırmıştır. Bu tür önerileri okuma yazma bilmeyenlerin çıkarlarına ihanet olarak yorumlamıştır. Bu yazıda N. Narimanov, “Türk dili Azerbaycan’da devlet dili ilan edilmişti. Ve bu dilin tüm haklarından ve ayrıcalıklarından yararlanılması gerekir...” (Nerimanov, 2019, s.15-16.). Azerbaycan halkının milli kültürünün geliştirilmesine gösterilen özen, Nerimanov’un her zaman ilgisini çekmiştir. Doğu’da ilk defa Arap alfabesi yerine Latin alfabesine dayalı yeni alfabenin kabul edilmesinde Nerimanov’un büyük katkısı olmuştur. 30 Aralık 1921’de Nerimanov, Azerbaycan aydınlarının toplantısında şunları söylemiştir: “Yeni bir alfabe sorununun üstesinden gelmeliyiz. Çoğu insan Latin alfabesini benimsemek istiyor, bu hayatımızda bir devrim olacaktır” (Kommunist, 31 Aralık 1922, 1,5). Yeni Yol Gazetesi 1924’te, “Devrimin başlangıcında yeni bir alfabeyi ilk başlatan Nerimanov yoldaşı ve şimdi Moskova’da bu alfabeyi tüm Rus Türkleri arasında yaymaya çalışıyor” biçiminde yazmıştır (Sayı 10, 4).

Nerimanov, Bakü'de bir spor salonunda Azerbaycan dili öğretmeni olarak çalışırken, Azerbaycan Türklerinin Rus kültürünü tanımasını kolaylaştırmak için “Müslümanların Rusçayı Öğretmensiz Öğrenmeleri İçin Kolay Bir Kitapçık” başlıklı 64 sayfalık bir derslik yazmış ve yayınlamıştır.

1920'lerin başında Azerbaycan Türklerinin Bakü'deki parti ve Sovyet bürolarına ettiği çağrılar sadece Ruslar tarafından kabul edildi. Bakü'de 17 fabrika okulundaki Rus çocukların sayısı 1.192, Müslüman işçilerin çocuklarının sayısı ise sadece 26'ydı. 35 bursiyerin 30'u Rus, 5'i Türk'tü. Nerimanov, Bakü Sovyeti'nin 500 üyesinden sadece 200'ünün Türk olduğunu yazıyordu. Bakü'deki 57 birinci sınıf okulundan sadece 20'si Türkçe eğitim veriyordu. 16 ortaokuldan sadece dördünün eğitim dili Türkçeydi (Narimanov, 1992, s. 49-53) Nerimanov, adil bir ulusal politikaya uygun olarak Azerbaycan halkının ulusal çıkarlarını her zaman ön planda tutmuştur. Vatanseverliğin içeriği ve anlamı açısından o, yazıyordu: “Vatanseverlik insan yaşamının bir niteliğidir, üstün bir duygudur” (Hayat, 1906, 4).

Nerimanov'un Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişiminde katkılar büyüktür. Kendisi Ankara hükümetinin ihtiyac duyduğu askeri yardımların ve petrol ürünlerinin kendilerine gönderilmesinde büyük çaba harcamıştır. Ayrıca eğitim ve kültür alanlarında iki toplumun daha da yakınlaşmasında pratik sonuçlar doğuran adımların atılmasında yer almıştır (Mammadov, 2021, s.79).

1.3.4. İbrahim Abilov'un Türkiye ile kültürel ilişkiler alanındaki çalışmaları

Azerbaycan'ın TBMM Hükümeti diplomatik temsilcisi İbrahim Abilov, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti döneminde mebus olarak Parlamento'da bulunmuş, Eylül 1920'de Bakü'de yapılan Birinci Şark Halkları Kongresi'nde, Kongre tarafından “Tanıtım ve Eylem Konseyi”nin sekreterliğine seçilmiş ve yaklaşık bir yıl bu görevi yürütmüştür (Salamova, Büyüktolu, 2021, s. 43-44).

Abilov başkanlığındaki Azerbaycan diplomatik misyonu 12 Ekim 1921'de Ankara'ya ulaşmış ve 15 Ekim'de TBMM Başkanı ve Başkomutan Mastafa Kamal Paşa tarafından kabul edilmiştir. Mustafa Kemal Paşa, 23 Ekim 1921'de elçiliğin açılış törenine bizzat katılmış ve Büyükelçi Abilov'un isteği üzerine bağımsız Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti bayrağını göndere çekmiştir. Mustafa Kemal Paşa bu anlamlı günde yaptığı konuşmada şunları söylemiştir: “Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kardeşlik ilişkileri ve bu ilişkilerin samimiyeti sadece kendi içinde değil, diğer ülkelerle

ilişkilerimizi Azerbaycan üzerinden yürüttüğümüz için de değerlidir” (Atayurt, 1966, s. 169).

1922 baharında, Mustafa Kemal Paşa komutasındaki Türk ordusu ve Yunan ordusuna karşı büyük bir taarruza hazırlanıyordu. Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın çöl karargahı Akşehir'de bulunuyordu ve İbrahim Abilov, diğer dost ülkelerin büyükelçileriyle birlikte buraya davet edilmiştir. Görüşmenin ardından Abilov cephedeki Türk askerleri için hazırlanmış ve içinde şeker, tütün, iğne ve kağıt vs. bulunan yardım torbalarını kendilerine takdim etmiştir. Torbaların üzerinde “Azerbaycanlı kardeşlerinden Türk askerine” sözleri yazmıştı. 10 günlük bu görüşmelerde Büyükelçi Abilov Türk ordusuna hitap etmiştir. Büyükelçi'nin, Azerbaycan hükümetine Ankara'nın duyduğu ihtiyaç üzerine, hükümetine yaptığı çağrıya istinaden, 1922 yılında Azerbaycan'dan Batum limanı üzerinden Türk ordusuna 9294 ton gazyağı ve 340 ton benzin gönderilmiştir (Abilov, 2003, s. 30).

İbrahim Abilov, 23 Şubat 1923'te Türkiye'de geçirdiği ciddi bir ameliyat sırasında vefat etmiştir. Başta Mustafa Kemal Paşa olmakla, çok sayıda siyasetçi, asker ve sıradan halkın katılımı ile tören düzenlenmiş ve naaşı Bakü'ye gönderilmiştir.

1.3.5. Türk öğretmenlerin Sovyet döneminde Azerbaycan eğitimine katkıları

Azerbaycan hayırsever işadamları ve aydınları, eğitim konusunda Rusya'dan gerektiği kadar faydalanamayacaklarını anlayınca, bilhassa 1905'ten sonra Osmanlı'ya yönelmişlerdi. Osmanlı eğitim tecrübesinden faydalanmak için Azerbaycan'a öğretmenler davet edilmiştir. Azerbaycan'a gelen ilk Türk muallimi Ahmet Kemal Bey'dir. Füyuzat Mecmuası'nı çıkaran Ali Bey Hüseyinzade'nin davetiyle Bakü'ye gelen Ahmet Kemal, Balahanı Mektebi'nde öğretmenlik yapmaya başlamıştır. Bu mektebin tedrisatı Türk eğitim müfredatına uygun ve İstanbul'dan getirilmiş kitaplarla yapılmıştır. Ahmet Kemal'in çalışmaları sonuç vermiş ve halkın talebi üzerine öğretmen ve kitap ihtiyacı artmıştır. Bu ihtiyacı karşılamak için Osmanlı devletine müraccat edilmiş ve yeni öğretmenler ve kitaplar getirilerek eğitim çalışmalarına devam edilmiştir. O dönemde Azerbaycanlı hayırsever işadamlarından Hacı Zeynelabidin Tağıyev tarafından İstanbul'dan gelen öğretmen Mehmet Cevdet (Albayrak, 1998, s. 50) Azerbaycan'da kısa bir süre kalmasına rağmen kendisinden beklenen bütün hizmetleri yerine getirmeye çalışarak halk arasında büyük sevgi kazanmıştır. Muallim Cevdet, Bakü'de “Darül-

muallimin İptidaiye”yi tesis ederek, bu okulda “Usulü Cedit Yöntemi”ni ustalıkla uygulamıştır.

Böylece, Cevdet Muallim, Rusların diğer azınlıklara tanıdığı hakkı Azerbaycanlılara tanımadığı, Azerbaycanlı çocukların eğitmesi için yeni usul üzere okulların açılmasının çok zor olduğu, mektep ve medreselerin programlarının yenilenmesine engel olduğu bir devrin akabinde Azerbaycan’da bir “Darülmuallimin İptidaiye” okulu açarak yeni usul üzere açılacak ilkokullara, eski usul üzere devam eden okulların programları değiştirilerek yenilenecek okullara öğretmen yetiştirerek Azerbaycan eğitim tarihine ismini yazdırmıştır. Cevdet’in bu okullara uyguladığı yönetim şekli, İstanbul’dan hazırlayıp götürdüğü program ve uyguladığı öğretim metotları ayrı bir önem arz etmektedir. Öğrencilere milli birlik ve milli bir ruh vermek için tarihi yerlere geziler düzenlemesi bir ilkti ve o zamana kadar Azerbaycan eğitiminde böyle bir metot mevcut değildi. Cevdet sayesinde ki, bu metot Azerbaycan eğilimine kazandırılmıştır.

Cevdet öğretmenin ayrıca Çarlık yönetiminin Müslümanların arasına nifak tohumları atmak için Şia-Sünni ayrımını körüklemesine karşıda mücadele verdiği bilinmektedir. Halkın arasına girerek, konuşmalarıyla onları bilgilendiren Cevdet öğretmenin bu çabaları sayesinde çeşitli mezheplere mensup Müslüman çocukları aynı sıralarda oturarak eğitimlerini sürdürebilmişler.

Azerbaycan’da bulunduğu sıralar Cevdet’in hocalığının yanı sıra yazarlık da yaptığı anlaşılmaktadır. O tarihlerde İrşad Gazetesi’nde Cevdet’in kaleminden İslam literatürü ve eğitimle ilgili seri makaleler yayınlanmıştır (Albayrak, 1998, s. 99). Muallim Cevdet’in halk arasında bıraktığı olumlu etki ve kazandığı başarı dolayısıyla bundan sonra Türkiye’den daha çok öğretmenine vesile olmuştur. Rus yetkililerin bütün engellemelerine rağmen bu süreç devam etmiş, özellikle Azerbaycan Halk Cumhuriyeti zamanında bu işe daha da hız verilmiştir. 1917-1919 yılları arasında Türkiye’den Azerbaycan’a giden öğretmen sayısı 300’ü geçmiştir. Bu öğretmenlerden bazıları ailelerini de yanlarında götürmüşler. Türkiyeli öğretmenler maddi zorluklarla karşılaşmalarına rağmen görevlerini seve seve sürdürmüşlerdi (Alemdar, 24 Kasım 1920, 2). Fakat Azerbaycan Sovyetleştirildikten sonra bu öğretmenlerin çok zor koşullarda bırakıldığı anlaşılmaktadır. Sovyet yetkililerin Darülmuallimin binasına Azneftkom’u (Petrol Komitesi) yerleştirilmesi sonucu, öğretmenler dışarıda bırakılmıştır. Bolşeviklerin amacı Azerbaycan’da Türk etkisinin sonlandırılmasıydı. Açlığa ve sefaletle mahkum bırakılan Türk öğretmenleri birçoğu geri dönmek zorunda kalmıştır. Türk öğretmenlerin

gidişinden sonra Azerbaycan eğitiminde kaos yaşanmıştır. Milli kadroların yetersizliğinden Azerbaycan Türkçesinde eğitim neredeyse yok derecesine inmiştir. Bu durum başta Nerimanov olmak üzere, bazı milli temayüllü komünistleri rahatsız etmeye başlamıştır. Bu zümrenin teşebbüsü ile öğretmen boşluğunu doldurmak ve milli dilde eğitimi yeniden canlandırmak için Azerbaycan Maarif Komiserliği'nden yetkili birisi İstanbul'a gönderilmiştir. Amaç Bakü Üniversitesi ve diğer eğitim kurumları için gerekli olan öğretmenlerin yeniden ülkeye getirilmesiydi (Hakimiyet-i Milliye, 18 Aralık 1920, 4).

1922 yılının Eylül ayında Azerbaycan Maarif Komiseri Mustafa Kuliye, o sıralar Rusya'da bulunan Türkiyeli aydınlardan Muhittin Birgen'e bizzat mektup yazarak, Bakü Üniversitesi'nde görev yapmasını istemiştir. Mektupta ayrıca, kendisinin ileri süreceği tüm koşulların kabul edileceği de belirtilmiştir. Sovyet rejiminin Bakü'deki Türk öğretmenlere karşı tutumundan haberdar olan Muhittin Bey'in ilk başta bu teklifi geri çevirdiği anlaşılmaktadır. Fakat Maarif Komiseri'nden gelen ikinci bir mektup, bunu "milli unsura mensup" diğer Azerbaycanlıların mektuplarının izlemesi ve yakın çevresinin bu öneriyi kabul etmesi konusunda istekleri üzerine Muhittin Bey, Ekim 1922'de Bakü'ye gelmiştir. Bakü Üniversitesi'nde Osmanlı edebiyatı tarihi dersini okutmaya başlayan Muhittin Bey, kısa sürede İstanbul'un yeni Türkçe'siyle Azerbaycan halk dilini kaynaştırarak Azerbaycan'daki dilin yükseltilmesi gerektiğine herkesi inandırabilmiştir (Toplumsal tarih, 1996, s. 47). Muhittin Bey'in çalışmaları sonucu, Azerbaycanlı öğrenciler Türkiye Türkçesini konuşmaya ve Türkiye'de basılan kitapları okuyup kavramaya başlamışlardır. Derslerde daha çok ilerleme sağlamak için İstanbul'dan iki öğretim üyesi ve yeterince kitap getirilmiştir. Türkiye'den çağrılan öğretmenlerden biri İsmail Hikmet, öteki de Almanya'da psikoloji alanında uzmanlaşmış olan Halil Fikret'ti. Muhittin Birgen, Bakü'de psikoloji ve Türkçe grameri üzerine iki kitap yazmakla beraber, Maarif ve Medeniyet adını taşıyan yeni bir derginin yayımlanmasına da öncülük etmiştir. Bu derginin Sovyet iktidarının ilk yıllarında Azerbaycan edebiyat ve maarifine çok önemli katkıları olmuştur (Toplumsal tarih, 1996, s. 47).

Fakat Muhittin Bey'in Azerbaycan maarifinin islahı için yaptığı çalışmalardan bir takım çevrelerin rahatsızlık duyduğu görülmüştür. Muhittin Bey'in Ankara hesabına casusluk yaptığı ve Azerbaycan'da devrim karşıtlarıyla ilişkide bulunduğu yolunda siyasi polise sürekli ihbarlar yapılmaya başlamıştır. Bu ihbarlar sonucu Muhittin Bey'in evine

baskın yapılmış, kendisi sorğuya alınmıştır. Yapılan sorgulama ve araştırmalar sonucu Muhittin Bey aleyline hiçbir delil bulamayan polis yetkilileri kendisinden, yapılan yanlışlıktan dolayı özür dilemişlerdi. Fakat onuru kırılan Muhittin Bey, artık bu baskılar altında fazla durmak istememiş ve 1925 yılında Azerbaycan'dan ayrılmayı kararlaştırmıştır (Arıkan, 1996, s. 51).

Dolayısıyla 1920'lerde Azerbaycan'da bulunan Türk öğretmen sayısı Sovyet yönetiminin açık ve gizli baskıları sonucu giderek azalmış ve adı geçen on yılın sonunda hepsi geri dönmek zorunda kalmıştır. Çok az sayıda öğretmen ise komünist ideolojiyi benimsemiş ve o şekilde çalışmalarına devam etmiştir (Ağayev, 2006, s. 298).

1.3.6. Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı

Sovyetler, Azerbaycan'dan sonra başta Türkistan olmak üzere, diğer Türk bölgelerinde de Latin alfabesini yaymak amacıyla Bakü'de bir "Türkoloji Kurultayı" düzenlemiştir. (Yeni Kafkasya, 1925, s. 3, 5). Kongreye katılan 131 delegeden 98'i Türk ve Tatar, 33'ü diğer milletlerin temsilcileriydi. Kongrede Türkiye'yi Prof.Dr Fuat Köprülü ile İstanbul Tıp Fakültesi hocalarından Dr. Ali Bey Hüseyinzade temsil etmişlerdi (Şimşir, 1991, s. 16).

26 Şubat - 6 Mart 1926 tarihleri arasında Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de düzenlenen 1. Türkoloji Kongresi, XX. yüzyılda Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere Türk halklarının kültürel hayatındaki en önemli olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir (Halilov, 2016, s. 3-4).

Türk halklarının kültürel entegrasyonunda özel ve önemli bir aşamanın temellerini atan bu kongre, özellikle geniş kapsamı ve geniş bir coğrafyada yaşayan Türk halkları, Türk milleti için kader niteliğindeki bir dizi konunun belirlenmesi, geliştirilmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması açısından önemlidir. İşte bu prestijli toplantıda, eski Sovyetler Birliği topraklarında yaşayan Türk halkının tarihi, edebiyatı, dili, alfabesi, etnografyası ve kültürü ile ilgili yakın gelecek için çok önemli kararlar alınmıştır. Latin alfabesine geçişin bilimsel ve metodolojik ilkeleri ayrıntılı olarak geliştirilmiştir.

Birinci Türkoloji Kurultayı'nın Bakü'de yapılması doğru bir karardır. Çünkü söz konusu dönemde birkaç alanda olduğu gibi Türkoloji dalında da Azerbaycan daha öndeydi. Ülkede bu yönde ünlü ve başarılı bilim adamları, araştırmacılar çalışmalar gerçekleştirilmekteydi. Bakü 1970'li yıllarda da Sovyetler Birliği genelinde tek olan "Sovetskaya Türkologiya" dergisinin yayınlandığı merkezdi. Bu gerçek Azerbaycan'ın

ve başkent Bakü'nün postsovyet mekanında Türkologiyanın merkezi olarak kabul edildiğinin kanıtıdır. Şunu da belirtmek gerekir ki, söz konusu dergi, günümüzde de "Türkologiya" adı ile yayın hayatına devam etmektedir (<https://www.kaspi.az/az/turkologiya-jurnalinin-fealiyyeti-ile-bali-deyirmi-masa>).

Birinci Bakü Türkoloji Kongresi'nin görkemli ve prestijli bir etkinlik olarak tarihi önemi hakkında net bir fikir edinmek için aşağıdaki bilgiler özellikle dikkat çekicidir: Kongreye 131 delege katıldı, 17 toplantı yapıldı, dil ve tarihçesi. Türkler, bir bütün olarak Türk Dünyası, etnogeneze ve etnografya, edebiyat ve kültür hakkında 38 bildiri sunuldu. Toplantıya Azerbaycan SSR Merkez Yürütme Kurulu Başkanı Samad Agamaliyev başkanlık etti, kongre başkanlığına şu kişiler seçildi: Samad Agamaliyev, Azerbaycan'dan Ruhulla Ahundov, Habib Jabiyev, tanınmış Oryentalist-tarihçi akademisyen Barthold, akademisyen Oldenburg, Avrupalı bilim adamlarının temsilcisi Profesör Mansel, RSFSR Halk Eğitim Komiserliği'nden Nagovitsin, Profesör Bekir Çobanzade, Profesör Samoylovich, Kazakistan'dan Baytursun, Yakutistan'dan Barahov, Doğubilimleri Asosyasyası'ndan Borozdin ve Pavlovich, Tataristan'dan Kalimcan İbrahimov, Başkurdistan'dan İdelguzin, Türkiye'den Fuad Köprülü, Dağıstan'dan Korkmazov, Özbekistan'dan Nahamov, Kara-Kırgızistan'dan Tunstanov, Türkmenistan'dan Berdiyev, Kırım'dan Akçökraklı, Kuzey Kafkasya'dan Umar Aliyev. Ayrıca, Azerbaycan temsilcileri ve diğer cumhuriyetler adından Ali bey Hüseyinzade, Bang, Mustafa Kuliyev, Akademik Marr, Lunaçarski ve Tomsen, Kurultay'ın Bilim Kurulu'na fahri üye seçilmişlerdi (https://525.az/?name=xeber&news_id=52967).

SSCB Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Gazanfer Musabeyov, toplantıda Kongre'nin güvenilirliğini teyit eden bir tebrik konuşması yaptı. Kongrenin ünlü Türkolog Radlov ve İsmail Bey Gasprali onuruna düzenlendiğini belirtmek gerekir. Barthold, Köprülüzade, A. Hüseyinzade, Krymski, Poppe, Aşmarin gibi tanınmış Türkolog bilim adamlarının kongreye katılımı kongrenin önemini ve inandırıcılığını ortaya koymuştur.

Kongrede sunulan raporlar arasında özellikle dikkat çekenler şunlar: V. V. Bartold "Türk Halklarının Tarihinin Modern Durumu ve Çalışmanın Acil Görevleri", S. F. Oldenburg "Türk Halkları Arasında Ülke Araştırma Yöntemleri", A. A. Müller "Türk halklarının görsel sanatı üzerine", F. Köprülüzade "Türk halklarının edebiyatı" dil gelişimi, A. N. Samoylovich "Türk dillerinin incelenmesinin modern durumu ve son görevler", B. Çobanzade "Onlar Üzerine Türk lehçelerinin yakın akrabalığı", H. Zeynalli

“Türk dillerinde bilimsel terminoloji sistemi üzerine”, S. Y. Malov “Eski Türk dilleri ve bakış açılarının incelenmesinin modern durumu”, Farhad Aghazadeh “Türk dillerinde doğru yazımı”, N. F. Yakovlev “Türk milletlerinin sosyal ve kültürel koşulları ile ilgili alfabe sistemi kurma sorunları”, C. Mammadzade “Türk halklarının alfabetik sistemleri hakkında”, Kemanov “Türk dillerini öğretme metodolojisinin temelleri”, N. N. Poppe “Türk dilleri ile Altay dillerinin karşılıklı akrabalığı söz konusudur. günahın tarihi ve modern durumu”, H. Şeref “Arap ve Latin sistemi yazı tipleri ve Türk-Tatar halkları için uygulama konuları”, T. Mensel “Balkan Türkleri Edebiyatı Çalışmalarının Sonuçları ve Perspektifleri” (Latin esaslı yeni Türk alfabesi ve I Bakü Türkoloji Kurultayı, 2006, s. 3).

Birinci Bakü Türkoloji Kurultayı`nda Türk dillerinin aşağıdaki yedi büyük sorunu tartışma konusu haline getirildi ve bu sorunlarla ilgili kararlar kabul edildi:

1. Alfabe konusu,
2. Yazım sorunu,
3. Dönem sorunu,
4. Öğretim-metodoloji sorunu,
5. İlişkili ve komşu dillerin etkileşim ve girişim sorunları,
6. Ortak edebi dil sorunu da dahil olmak üzere Türk dillerinin edebi dil sorunları,
7. Ulu dil kuramı ve Türk dillerinin tarihsel sorunları
(https://525.az/?name=xeber&news_id=52967)).

Bilindiği gibi Ortadoğu`da alfabe reformu konusu öncelikle seçkin Azerbaycan düşünürü, büyük eğitimci Mirza Fatali Ahundzade`nin adıyla ilgilidir. İsmayil bey Gaspıralı, Üzeyir bey Hacıbeyli, Celil Memmedguluzade, Memmedağa Şahtakhtili, Firidun bey Koçarlı, Veli Hulufu da bu yönde etkin çalışmalar yapmışlardır (Sarıyeva, 2014, s. 11). Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycan`da Kurultay`dan önce bile-1922`de Celil Memmedguluzade`nin önderliğinde Latin alfabesiyle Yeni Yol Gazetesi yayınlanmıştır. Aynı yıl, Azerbaycan SSC Merkez Yürütme Komitesi Başkanı Samed Ağamalıoğlu tarafından yönetilen Yeni Türk Alfabesi Komitesi oluşturulmuştur. Hatta 20 Ekim 1923`te Azerbaycan hükümeti Yeni Türk alfabesini devlet alfabesi olarak kabul etme kararı aldı. Ancak Azerbaycan`da Latin alfabesine geçiş meselesi birkaç yıl sonra gerçekleşmiştir.

1. Yazım-orfografi konusunda fonetik ilkeye öncelik verilmesine rağmen, morfolojik ve tarihsel-geleneksel ilkeler de dikkate alınmıştır.

2. Kavramlarla ilgili temel kaynak olarak Türk dillerinin kendi iç olanaklarına ve çoğu dillerde kullanılan kelimelere öncelik verilmiştir.
3. Öğretim-metodoloji konularında, anadilin öğretiminde Avrupa standartlarının yanı sıra ulusal geleneğin önemine de dikkat çekilmiştir.
4. Akraba ve komşu dillerin bilimsel yöntemlerle incelenmesi üzerine yapılan tartışmalarda Altay çalışmaları ve karşılaştırmalı bilimlerin bakış açısının önemi vurgulanmıştır (Karaman, 2010, s.135-136).

Birinci Türkoloji Kurultayı'nda Türk edebi dillerinin normları ve üslup özellikleri ile Türk halklarının anavatanı konusu da tartışılmıştır. Kongre temsilcileri, büyük Özbek şairi Alishir Navai'nin 500. yıl dönümüne de katılmıştır. Kongre kararına göre, ikinci Türkoloji Kongresi'nin 1927'de Semerkant'ta yapılması gerekiyordu, ancak bu karar gerçekleşmemiştir (Oral, s.127).

Birinci Türkoloji Kurultayı'nda alınan kararlar arasında özellikle ortak alfabe, ortak edebi dil, ortak terminoloji gibi konuların önemli olduğunu belirtmek gerekir. Bilindiği gibi, bu konular ve bunlarla ilgili sorunlar günümüzde alaka düzeyi ile öne çıkmakta ve büyük önem taşımaktadır.

Bu toplantıya kadar Türk insanının geçmişi ve geleceği ile ilgili en önemli konuları tartışma konusu haline getiren böyle bir kongre olmamıştır. Bu prestijli kongre, Türk halklarının dünya kültür tarihinde küçük bir paya sahip olmadığını bir kez daha kanıtlamıştır. Kongre sonrası Türk dünyası ile ilgili çok sayıda konu Türkologların ve kamuoyunun dikkatini kendisine çekmiştir. Türkoloji kongresi birkaç yönden önemliydi (Mammadova, 2019, s. 31-32).

Her şeyden önce, kongre, kadim tarihe sahip Türk halklarının araştırılmasına olan ilgiyi artırdı. Türk halklarının geçmişini ve bugününü incelemenin önemini gösterdi. Bu açıdan bakıldığında bu kongreye kadar hiçbir temel çalışmanın yapılmadığı söylenebilir. XIX-XX. yüzyıllarda Avrupa'da yapılan çalışmalar doğru bilimsel sonuçların elde edilmesi için yeterli değildi. En azından Türk halklarıyla ilgili tüm materyalleri toplamak ve incelemek gerekliydi. Türkoloji için bilimsel-teorik düzeyi yüksek olan çalışmalar yok denecek kadar azdı. Bu anlamda kongre, Türkoloji ile ilgili temel araştırmaların yapılmasına öncelik vermiş ve gelecek perspektiflerini tanımlamıştır. Birinci Türkoloji Kongresi, Sovyetler Birliği'nde Küçük Asya ve Orta Asya'da yaşayan Türk halklarını tüm milletlere tanıtmış ve onların sorunlarını, endişelerini, ihtiyaçlarını ve taleplerini belirlemiştir (Aşmarin, 1925.s.178).

İkincisi, Türkoloji kongresine büyük umutlarla bakan çok kişi vardı. Bunlardan biri Prof. Dr. N. Poppe idi. Poppe, bir dizi bilimsel ve pratik sorunu çözmek için bir Türkoloji kongresi toplamanın gerekli olduğunu düşünmekteydi. Kongre için özellikle Latin alfabesine geçişte büyük umutları vardı. Aynı zamanda Türklerin tarihi, dili ve etnik kökeniyle ilgili işler yapılması gereğini de göz ardı etmemiştir. Poppe, Leningrad Doğu Dilleri Enstitüsü'nden gönderilen bir mektupta şöyle yazıyordu: “Kongrenin bu alfabe düzensizliğini düzelteceğini ve Türk halkları için ortak bir Latin alfabesi oluşturacağını düşünüyorum. Ayrıca bu kongre, farklı Türk toplumları ve bilimleri ile iletişim kurarak Türk tarihi, dili ve etnik kökeniyle ilgili yeni konuları gündeme getirecektir. Bu kongre için büyük umutlar besliyorum, memnuniyetle katılacağım (Professor N. N. Poppe'nin mektubu, 1925).

Birinci Türkoloji Kongresi, XX. yüzyılda Azerbaycan halkı da dahil olmak üzere Türk halklarının kültürel hayatındaki en önemli olaylardan biri olarak tarihe geçmiştir. Kongreye Sovyetler Birliği'nde yaşayan Türk halklarının yanı sıra yabancı konuklar ile bilim adamları, dilbilimciler, tarihçiler, şairler, yazarlar ve diğer önde gelen düşünürlerden oluşan toplam 131 temsilci katılmıştır. Türk halklarının kültürel entegrasyonunda önemli bir aşamanın temelini atan bu kongre, geniş bir coğrafyada yaşayan çok sayıda Türk halklarının ve Türkiye'nin kaderini belirleyecek bir takım konuların belirlenmesi, geliştirilmesi ve tutarlı bir şekilde uygulanması açısından son derece önemliydi.

Birinci Bakü Türkoloji Kongre Türk araştırmaları tarihinin XX. yüzyılda yeni başlangıcıdır. Kurultayın yapıldığı tarihte yeni yüzyıldan 25 yıl geçse de, resmi tarihi Kaşgarlı Mahmud'un 1071 yılına ait “Divani-Lügati-Türk” esesinden başlayan Türkoloji biliminin yeni dünya, yeni siyaset ve yöntemlerle ilgili yeni dönemi bu tarihle bağlıdır. Çağdaş Türkoloji biliminin başlangıcı olan Türkoloji Kurultayı Türk edebi dili, alfabe, kavramlarla ilgili konularda, ayrıca tarih, edebiyatla bağlı çok yönlü ve hazin bir başlangıç gibi tarihe yazılmıştır (Latin esaslı yeni Türk alfabesi ve I Bakü Türkoloji Kurultayı, 2006, s. 3).

1.3.7. Latin alfabesine geçiş ve Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerine etkileri

Azerbaycan Milli Hükümeti her alanda olduğu gibi eğitimde de yaptığı reformlarla Azerbaycan'ı çağdaş dünyanın bir parçası haline getirmeyi amaçlamıştır. Bu dönemde milli hükümetin gerçekleştirmeye çalıştığı en önemli milli projelerden biri Arap

alfabesini Latin alfabesi ile ikame etmekte. Azerbaycan Parlamentosu'nun 21 Mart 1919 tarihli kararıyla Hudadat Bey Melikaslanov başkanlığında "Alfabe Reformu Komisyonu" oluşturulmuştur. Komisyona sunulan yeni alfabe projelerinden öğretmen Abdullah Bey Efendizade'nin projesi beğenilmiş ve bu projeye istinaden Latin alfabesine geçilmesi kararlaştırılmıştır. Fakat Azerbaycan Milli Hükümeti'nin devrilmesi sonucu bu reformu gerçekleştirmek mümkün olmamıştır (Merdanov, Abdullayev, 2003, s. 60-61).

Yeni alfabeye geçiş meselesi Azerbaycan'da Sovyet rejimi kurulduktan sonra, 1921 yılında, bu kez Azerbaycan Maarif Komiseri tarafından yeniden gündeme getirilmiş ve uzun tartışmalardan sonra 1922 yılında Nerimanov'un imzasıyla Ağamalıoğlu'nun başkanlığında bir Yeni Türk Alfabesi Komitesi oluşturulmuştur (Bakinskiy Raboçiy, 15 Ağustos 1922, 8). Halkın yeni alfabeye alışmasını kolaylaştırmak için Latin harflerinde Yeni Yol isminde gazete yayına başlamıştır (Şimşir, 1991, s. 11).

Azerbaycan'da eğitim alanında yaşanan bu gelişmeleri yakından izleyen TBMM Hükümeti'nin Bakü temsilcisi Memduh Şevket Bey 21 Nisan 1923 günü Ankara'ya şunları rapor etmiştir:

Azerbaycan'da hususi bir komisyonca tertip edilen Latin alfabesi ve bu harflerle neşrolunan Yeni Yol Gazetesi'nin sayılarını takdim ediyorum: "Bu mesele bidayette Bolşevik Fırkası'na mensup olmayan bazı gençler tarafından öne sürülmüştü. Sonradan Neriman Nerimanov ve bazı onun gibi şahıslar da buna taraftar olmuşlar. Bunun da başlıca sebebi, ülkenin resmi dilini hızla "türkçeleştirmek" ve yönetimde bulunan Ermeni ve Rus unsurlarının etkisini kırmaktı. Çünkü Türkçe yazılıp okunamamasının tek nedeni olarak Arap alfabesi gösterilmekteydi. Ancaq ilk başlarda Ruslar bu meseleye aleyhtar iken, bazı taraflardan vuku bulan itirazlar onların gözünü açtı ve Latin alfabesine geçilmesini desteklemeye başladılar. Mesela Yürütme Komitesi'ne sunularak kabul edildi ve onaylandı. Bu sene de mekteplerde tatbikine karar verildi" (Yeni Yol, 1924, 4).

Hal böyle olunca, taraftar ve karşı çıkanlar olmuş ve Ruslar bunların husumetlerinden pek zalimane bir surette istifade yolunu tutmuşlardır. Çünkü tedrisat bu lisana çevrilince evvela kitap yoktur, her defasında kitapları çevirip basacak ve kolayca bu meselenin altından çıkacak kimse de mevcut değildir. Elde mevcut kitaplar yine İstanbul'da basılmış kitaplardan oluşmaktadır. Bu suretle Azerbaycan'daki Türkçe tahsiline büyük bir darbe vurulmuş olacağı, her kesin çocuklarını Rus mekteplerine vermeğe mecbur kalacakları aşikar idi. Örneğin, kitaplarını bu harflerle basılmış kitaplarla değiştirme kabul olsa ve tedrisat yoluna koyulabilse o takdirde yeni yetişen çocukların bütün irfanı Azerbaycan muhitine münhasır kalacaktı. Maarif Komiserliği bu kararı bir seneliğine ertelemeye muvaffak olmuştur. Tedrisat Arap harfleriyle devam

etmiş, fakat yeni harfler de ayrıca tedris olunmuş, aynı zamanda yeni harflerle kitaplar basılmıştır. (Şimşir, 1991, s. 11)

Raporlardan da anlaşıldığına göre, Ruslar başta bu reforma karşı olmuş, daha sonra ise tutumlarını değiştirerek yeşil ışık yakmışlardı. Rusların kısa sürede kararlarını değişmesinde şu amacı gütmüş olmalı etkili olmuştur: Azerbaycan halkının kendi tarihi ve dini ile bağını koparmak için Latin harflerine geçilmesine müsaade göstermek ve tedricen “ruslaştırmaya” zemin hazırlamak. Çünkü daha önce Çarlık döneminde İlminskiy metoduyla Rusya Müslümanlarını “ruslaştırma ve hıristiyanlaştırma” politikasının Müslüman Türk aydınları tarafından nasıl tepkiyle karşılandığını, buna karşı nasıl mücadele verildiğini Bolşevik rejim çok iyi bilmekteydi. Bolşevik rejimine karşı halkın güvenini kazanmak için Latin alfabesinin Azerbaycan dahil diğer Türk cumhuriyetlerinde kullanılmasına karar verilmiştir (Saray, 1993, s. 27-79). Sovyetler, Arap alfabesini Latin alfabesi ile değiştirme operasyonunu ilk olarak Azerbaycan’da başlatmıştı. Bunun en büyük sebebi, Batı’nın kullandığı Latin alfabesini kullanma zarureti inanan Türk aydınlarının önemli bir kısmının Azerbaycan’da olmasıydı.

Sovyet döneminde Azerbaycan’da Latin alfabesine geçmek girişimi, Türkiye’de farklı tepkilere sebep olmuştur. Kazım Karabekir’in başını çektiği muhafazakar grup bu teşebbüsü “Türklüğe karşı ifa edilen en hain bir cinayet” diye telakki ederken (Karabekir, 2006, s. 1078-1079), Mustafa Kemal Paşa gibi Batı yanlısı siyasetçi ve Türk aydınlarının (Erat, 1991) bu teşebbüsü desteklediği görülmüştür (Kansu, 1997, s. 1331).

Ankara siyasi çevrelerine yakın Hakimiyet-i Milliye Gazetesi de Azerbaycan’ın Latin alfabesine geçişi ile yakından ilgilenmiş, bu konuda Azerbaycan temsilcisi Ebilov’la söyleşi dahi yapmıştır (Hakimiyet-i Milliye, 18 Aralık 1920, 4). Azerbaycan temsilcisinin alfabe reformunu desteklediği, ayrıca Türkiye ile eğitim bağını sıkılaştırmak için Anadolu’da “Şark Darülfünunu”nun açılması için TBMM üyelerinden Yunus Bey ile beraber girişimlerde bulunduğunu da anlaşılmıştır (Vakit, 12 Mart 1922, 1-2).

Azerbaycan’da alfabe devrimi kendisi ile beraber dil ve eğitim konusunda bazı tartışmaları da getirmiştir. Azerbaycan şivesiyle eğitimi savunanlara karşı Anadolu Türkçe’siyle yerli Türkçe’nin karışımından oluşacak bir dilde eğitimi savunanlar arasındaki rekabet basına da yansımıştır. “Azericiler” diye tanımlayabileceğimiz Akif Sefut’un başını çektiği grup, dilde ortak Türkçe’yi savunan Mirza Bala Mehmetzade ve yandaşlarını, Azerbaycan dilini Osmanlıca’nın tekeline sokmaya çalışmakla suçlamıştır. Mehmetzade ise öyle bir niyetleri olmadığını, Osmanlıca’nın Anadolu halkının da

konuştuğu dilden farklı olması cihetiyle her iki tarafa yabancı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca Ziya Gökalp, Aka Gündüz ve Mehmet Emin gibi aydınların gayretiyle sadeleştirilen Anadolu Türkçe'siyle Azerbaycan Türkçe'sinin kaynaşmasından ortak bir Türk Edebiyatı oluşturulmasını savunduklarını vurgulamıştır. Mehmetzade'ye göre, "Azerbaycan halkının ana diliyle Anadolu halkının ana dili menşe ve usul itibarıyla bir olduğu gibi, tekellüm ve ahenk cihetiyle de hemen hemen aynıdır (Komünist, 29 Mart 1921, 2).

Mehmetzade, yalnız Azerbaycan'da değil, tüm Türk dünyasında yüksek tahsil müesseselerinde ortak Türkçe'nin kullanılması gerektiğini, mahalli dillerin ise orta öğretimde geçerli olmasını istemiştir. Azerbaycan'ın doğunun kapısı sayıldığı için Türk medeniyet aleminde yeniliğe yol açacak bu meşaleyi ilk önce onun yakması gerektiğini savunmuştur (Komünist, 5 Haziran 1921, 3).

Ortak Türkçe'nin kullanılması hususunda Azerbaycan basınının duyarlı davrandığı görülmektedir. Azerbaycan Türkçesiyle yayınlanan Komünist Gazetesi'nin 1921 Eylülünden itibaren, ayların adını Rusça ve Arapça'nın yanı sıra artık İstanbul Türkçesiyle de verdiği anlaşılmaktadır.

Yapılan tartışmalar sonunda (Halilov, 1999, s. 82) Bakü Kongresi, alfabe konusunda şu kararları almıştır:

1. Kongre, yeni Türk alfabesinin Arap alfabesine teknik üstünlüğünü ve yeni alfabenin kültürel ve tarihsel alanda gittikçe artan önemini belirttikten sonra, yeni alfabenin ve bunu uygulama yönteminin Türk-Tatar bölgelerinde ve Türk cumhuriyetlerinde benimsenmesinin, söz konusu cumhuriyet ve bölgelerin kendi karar alıcılarının yerkisine bırakır.
2. Kongre ayrıca, yeni Türk alfabesinin Azerbaycan'da ve birkaç başka bölgede ve cumhuriyette benimsenmiş olmasının son derece önemli olduğunu da belirtir. Kongre, Azerbaycan ve öteki Türk cumhuriyetlerinin deneyimlerini ve yeni alfabeyi öğrenme yöntemlerini, ileride kendi ülkelerinde de uygulamak üzere öğrenmeleri için Türk-Tatar halklarına çağrıda bulunur (Şimşir, 1991, s. 18-19).

Kongre'nin sona ermesinden sonra kurulan Yeni Türk Alfabesi Merkezi Komitesi, Sovyetler Birliği'nde Türkçe konuşanlar arasında alfabe birliğini sağlamak için çalışmalara başlamıştır. Tam bu sırada, 1928 yılında Türkiye'de, Atatürk'ün büyük çabaları sonucu, bir çırpıda Arap alfabesinden Latin yazısına geçildi (Şimşir, 1991, s. 20-

27). Türkiye'nin Latin alfabesine geçmesi, Azerbaycan Türkleriyle Anadolu Türkleri arasında kültürel bağın pekişmesi açısından önemli bir adımdı. Şimdi esas mesele ortak alfabe kullanımında bazı sorun olan harflerin değiştirilmesiydi. Bu meselede Azerbaycanlı aydınların iki gruba ayrıldığı anlaşılmaktadır. Birinciler, yeni alfabenin yerel halkın ağız seslerine göre şekillenmesini savunurken, ikinciler ise İstanbul ağzının esas alınmasını istemişlerdi. "Azerbaycancı" diye tanımlayabileceğimiz birincilerin bu tavrı, o devirde bazı Türk basını tarafından yumuşak bir dille eleştirilmiştir. Bütün Türk dünyasının aynı alfabeyi kabulü aradaki harf birliğini takviye edeceğinden Azerbaycan Türklerinin bir defa da bizim yeni elifbamızı tetkik etmeleri temenniye şayandır. Gerçi Azerbaycan'da yeni harflerin tatbikine başlanmıştır. Ancak bu adım hayati ehemmiyeti olan bir meselenin yeniden tetkik edilmesine mani teşkil edecek kadar büyük değildir.

Azerbaycan ve Türkiye'de ortak alfabe kullanımı konusunda tartışmalar sürerken, Moskova'da bu birlikteliği engellemek için bir takım planlar hazırlanmaktaydı. Ruslar, Azerbaycan dahil, diğer Türk cumhuriyetlerinde Latin alfabesini kaldırıp, yerine Kiril alfabesini koymayı kararlaştırmışlardı. Fakat bu cumhuriyetlerde milli aydın zümre tafsiye edilmeden alfabenin "Ruslaştırılması"na girişmek imkansızdı. Nihayet, Stalin'in emri ile 1937-1938 yıllarında edibi, şairi, yazarı, ressamı, musikişinası dahil 140 bin aydın öldürüldükten sonradır ki, Azerbaycan'da ve diğer Türk cumhuriyetlerinde Latin alfabesinin Rus-Kiril alfabesine çevrilmesine imkan hasil olmuştur (Milliyet, 17 Temmuz 1928, 3). Bu oldu bittiği sonraki yıllarda bazı harf değişiklikleri takip etmiştir.

1.3.8. 1930-1967 yılları arasında Azerbaycan - Türkiye eğitim ve kültür ilişkileri

SSCB, altı Türk cumhuriyeti ve çok sayıda özerk vilayetin nüfusunun Türkiye ile ilişkilerini kısıtlama politikasını hayata geçirirken, bu siyaseti haklı çıkarmak için Pantürkist ve Panislamist korkuları teşvik etmeye devam ediyordu.

Alman profesör Hans Köhn, "Panslavizm ve Rus Milliyetçiliği" adlı kitabında bu konuya açıklık getirmişti: "İkinci Dünya Savaşı, yeni bir Panrusçuluk dalgası doğurdu (Köln, 1991, s. 260).

Modern bağımsız Türk devletinin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk 1920'de şunları söylemişti: "Dünyadaki tüm Türkleri sınır tanımadan tek bir devlette birleştirmek imkansız bir hedeftir". Büyük lider M. K. Atatürk konuşmasına devam ederek eklemiştir: "Hiçbir zaman Panislamizm politikasının ve dünyadaki uygulamasının başarısı olmamıştır" (Kocatürk, 1991, s. 156).

M. E. Resulzade, bu konuda İngiltere’de Pantürkizm üzerine yayınladığı ilk çalışmasında, Panislamizmin Müslüman halklarda öz bilinç uyanmasını engellediğini, ilerlemelerini yavaşlattığını ve böylece bağımsızlaşmalarını engellediğini göstermiştir. Dolayısıyla Panislamizm korkusu sadece romantik bir ruh haliydi ve görünüşe göre Türkçülüğü ilerletmeyi amaçlıyordu. (Epemeev, 1971, s. 35).

Yukarıda belirtilen politikaya uygun olarak, Türkiye’de medreseler 1924’te, ise tekke ve zaviyeler ise 1925’te kapatılmıştır. 1920’lerin başında Mustafa Kemal Paşa ile Lenin arasındaki yazışma ve anlaşmaların etkisiyle o dönemde Sovyet-Türk ilişkilerinde belli bir yakınlık oluşmuştur. Örneğin, Mart 1923’te İzmir’de düzenlenen İktisat Kongresinde, SSCB’nin Türkiye büyükelçisi Semyon Aralov ve Transkafkasya Cumhuriyeti’nin büyükelçisi İbrahim Abilov, Sovyetler Birliği’nde yürütülen kültürel çalışmalar hakkında ayrıntılı bilgi vermişlerdir. Mustafa Kemal Paşa’nın konuşmalarında ve eserlerinde, Aralov ve Abilov’un Türkiye’deki diplomatik faaliyetlerine ilişkin yazılarının içeriği, siyasi yapılardaki büyük farklılıklara rağmen, Türkiye ve Azerbaycan’daki kültürel faaliyetlerde bazı benzerlikler olduğu kaydedilmiştir. 1927’de Azerbaycan’da, 1928’de Türkiye’de Latin alfabesine geçiş, kadınların seçim seçme ve seçilme hakkı başörtüsünün kaldırılması için yoğun mücadele ve benzer tedbirler iki devletin benzer süreci yaşadığını ve bu konularda işbirliği içinde olmalarına ihtiyaç olduğunu göstermektedir. 17 Aralık 1925’te SSCB ile Türkiye arasında imzalanan Dostluk ve İşbirliği” Antlaşması, 1929 ve 1935’de uzatılmıştır. Bu antlaşmanın Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kültürel ilişkiler üzerinde önemli bir etkisi olmamasına rağmen, bazı fırsatlar yaratmıştır. Örneğin, 1920’lerin sonlarında ve 1930’ların başlarında Azerbaycan’da kullanılan bazı okul ders kitapları Türkiye’den ithal edilen ve eğitim için okullara gönderilen ders kitaplarına dayanıyordu. O yıllarda Azerbaycan’da öğretmen yetiştirmek için düzenlenen seminerlerde daha çok Türkiye’den ithal edilen ders kitapları kullanılmaktaydı (Halilov, 2001, s. 146).

Osmanlı padişahı Abdülhamid’i en çok eleştiren şairler Namık Kemal ve Tevfik Fikret olmuştur. Ancak Türkiye’de onlara hiçbir fiziksel ceza verilmemiştir. Sovyet Azerbaycan’ında Hüseyin Cavid, Mikayil Müşvik, Bekir Çobanzade, Veli Kululu, Abbas Mirza Şerifzade, Ülvi Receb ve diğer yüzlerce aydın şahsiyet mahvedildi veya Sibiry’a sürgüne gönderildi. XIX. yüzyılın sonlarında ve XX. yüzyılın ilk yarısında kardeş Türkiye’de, edebi hareket, büyük bir seçkin yazarlar nesli yetişti. Namık Kemal, Abdülhak Hamid, Tevfik Fikret, Ziya Gökalp, Halide Edip Adıvar, Mehmet Fuad

Köprülü, Reşad Nuri Güntekin, Nazım Hikmet vd.. Reşad Nuri Güntekin 19 roman, sayısız oyun ve öykü yazarıdır: “Çalı Kuşu”, “Yaprak Dökümü”, “Dudaktan Kalbe” romanları birçok dile çevrilmiştir. Türkiye ve Azerbaycan’da çok sayıda kültür şahsiyeti ihtiyaca uygun belli dönemlerde diplomatik faaliyetlerde bulunmuş ve kültür bakanlıklarında çalışmışlar: Tefik Fikret, Fuad Köprülü, Rıza Tefik böyle kişilerden bazılarıdır. Bu tür faaliyetler Azerbaycanlı düşünürlerden biri olan Yusif Vezir Çemenzeminli’nin de yaşamında mevcut olmuştur. Yukarıda adı geçen şair, yazar ve kültürel şahsiyetlerin eserleri XX. yüzyılın ilk yarısında Türkiye ve Azerbaycan’da yayımlanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde bu tür yayınlar azalmıştır (Halilov, 2001, s. 149). Sovyet lideri Stalin’in teorik alandaki hatalarından biri de Azerbaycan’ı geri feodal ilişkiler ülkesi olarak görmesi olmuştur. Komünist Parti’nin 12. Kongresi’nde Stalin, SSCB’nin tüm Türkçe konuşan halklarını bu tür geri kalmış uluslar listesine dahil etmiş ve burada da asıl amaç, bu halkların gelişmesinde sosyalizmin hizmetlerini abartmıştır.

1923-1932 yıllarında Azerbaycan’ı yönetenlerin büyük çoğunluğu Azerbaycanlı değildi, Rus, Ermeni, Gürcü, Ukraynalı vs. milletlerin temsilcileriydi. Bu durum Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkilemekteydi. 1933-1953 yıllarında Azerbaycan’ı Mir Cafer Bağirov yönetmiştir. Fakat SSCB Türkiye ilişkilerinin gergin olması nedeniyle, Azerbaycan Türkiye ilişkileri her açıdan kesintiye uğramıştır (Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, 1976, s. 274).

Farklı siyasi sistemlerde yaşasalar da Azerbaycan ve Türkiye halklarının kültür devrimi ile ilgili yaşamlarındaki değişimler aşağı yukarı aynı zamanlarda meydana gelmiştir. Bu devrimin başarılarının karşılaştırmalı bir gözlemi, bu alandaki başarıların nedenlerini ve onların dostane ilişkilerini açıklamamızı sağlayacaktır.

Tablo 1.1. *Cumhuriyet Döneminde Azerbaycan ve Türkiye’nin eğitim-kültür göstergeleri*

No	Kültürel Devrimin Olumlu Sonuçları	Devrimlerin Gerçekleştiği Yıllar Azerbaycan’da	Türkiye’de
1.	Arap alfabesinden Latin alfabesine geçiş	1927	1928
2.	Dört yıllık zorunlu temel eğitime geçiş	1920’li yıllardan itibaren	1924 yılından itibaren
3.	İlk tiyatronun kurulması	1873 yılında Bakü’de	1850’li yıllarda İstanbul’un Galatasaray mahallesinde Naum Tiyatrosu.
4.	İlk üniversite	1919 yılında Bakü Devlet Üniversitesi	1925 yılında Ankara Hukuk Mektebi
5.	İlk konservatuvar	1921 yılında Bakü’de	1924 yılında Ankara’da 1936 yılında İstanbul’da
6.	İlk milli opera tiyatrosu	1908 yılında Bakü’de	1923 yılında - Küçük Opera Tiyatrosu
7.	İlk milli opera gösterimi	1908 – Leyla ile Mecnun. (Bestekar Üzeyir Hacıbeyov) 1909 – Şeyh Senan (Ü.Hacıbeyov)	1933 – Sel (Bestekar Adnan Saygun) 1934 – Feridun (A.Saygun)

8. İlk Müzik Okulu	1921 – Bakü’de	1926 – Ankara’da 1931 – İstanbul’da
9. İlk film yapımı	“Neft ve Milyonlar Saltanatı” (1916); “Arşın Mal Alan” (1917). Azerbaycanfilm studyosu – 28 Nisan 1923.	İlk belgesel film – 1914 yılında. “Casus” adlı film – 1917 yılında, Kamal film studyosu – 1922 yılında
10. Milli radyo programı	1920’li yılların sonu	29 Ekim 1927 yılında.
11. Milli matbuatın başlangıcı	İlk gazete - “Ekinci” 1875 yılında basılmıştır. “Leyla ile Mecnun” – 1820 yılında Tebriz’de	İlk gazete - “Takvim-i Vekayi” – 1831 yılında; “Tercüman-ı Ahval” – 1860 yılında basılmıştır.
12. İlk kitap yayını	1956 yılından itibaren	1729 yılında
13. Televizyon yayınınınbaşlaması	1956 yılından itibaren	1968 yılından itibaren

Kaynak: *Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi, Cilt 1, 1976; Paşaoğlu, 1993.*

1932 yılında Türkiye’de Türk Dil Kurumu adında bir merkez kurulmuştur. Azeri bilim adamı Hamid Araslı, bu kurumun onursal üyesi, Memmedaga Şireliyev ve Abbas Zamanov da üye olarak seçilmişler. Ankara’da kurulan Türk Dili ve Edebiyatı Araştırma Enstitüsü, çağdaş Türkçe araştırma merkezlerinden biridir ve 1951’den itibaren her yıl Türkçe bir koleksiyon yayınlamaktadır.

Atatürk’ün ölümünden sonra Türkiye ile SSCB arasındaki ilişkiler daha da hızla soğumaya başladı. 18 Haziran 1941’de Almanya ve Türkiye, Saldırmazlık ve Dostluk Antlaşması imzalandı. Alman faşist ordu birliklerinin Moskova ve Stalingrad çevresinde, Kuzey Kafkas Dağları’nın eteklerinde ağır yenilgiye uğraması, Türk hükümet çevrelerini müttefiki Almanya’ya yardım etmek için SSCB’ye karşı askeri harekatı düşünmekten alıkoymuştu. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sırasında, Almanya’nın resmi olmayan müttefiki olan Türkiye, SSCB sınırlarında çok sayıda asker bulundurmaktaydı. Türkiye’ye ait olan İstanbul Boğazı ve Çanakkale Boğazı’ndan çok sayıda Alman-İtalyan savaş gemisi Karadeniz’e girerek Alman ordusuna silah taşımaktaydı (Tağıyev, 2001, s. 46). İkinci Dünya Savaşı’nın bitme aşamasına girmesi ile Stalin’in Türkiye’yi hedef alan açıklamaları ve sonrasında SSCB baskıları artmaya başladı. Bu süreçte Türkiye kendini Sovyetlerin baskısından korumak için Batı’ya daha çok yaklaştı. Ağır bir soğuk savaş döneminin tohumlarının atıldığı bu yıllarda Türkiye-SSCB ve Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkilerinden bahsetmek de mümkün değildir. Bu iki alanda ilişkilerde yeni kıpırdamaları görmek için 1960’lı yılları beklemek gerekecekti.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonraki yıllardan itibaren Sovyet ideolojik sisteminin Azerbaycan kültürüne yön verme açısından etkisi yoğunlaşmıştır. Sovyet ideolojisinin, temel etkisi cumhuriyeti oluşturan devletlerde kültürel yapı milliyetçilik duygularından tamamen özgür olmalıydı. Dolayısıyla bu düşünceye göre ulusal kültürlerin içeriğinde

milliyetçilik olmamalıdır. Bununla birlikte, Türkçe konuşan halkların dini olan İslam, Müslüman kültürünün içeriği üzerinde güçlü bir etkiye sahip olmuştur. SSCB’de İslam’ın uygulanması yasak olmasına rağmen, bu dinin etkisi, Türkçe konuşan Azerbaycan halkının kültüründe sürekli kalmıştır. Halkın sözlü edebiyatında da milli içerik mevcuttur.

Sovyet dönemi Azerbaycan’ın en büyük şairlerinden biri olan Samed Vurgun, Azerbaycan edebiyatında “Türk” kelimesinin kullanımının yasaklandığı 1930’lu yılların sonlarında Stalin’e atfen yazdığı “Önder’e Selam” adlı şiirinde şöyle demiştir:

Bakı’nın sayrıışan ulduzlarından,

Çadrasız, boyasız Türk kızlarından (<https://edebiyatqazeti.az/news/diger/289-unudulmaz-gorus>).

Tüm yasaklara rağmen, Sovyet döneminde Azerbaycan halkının kalbinde Türklük duygusu yaşamıştır. XX. yüzyılın ortalarına doğru Azerbaycan edebiyatında yeni bir nesil yetişmişti. Bahtiyar Vahabzade, Nebi Hazri, Anar, Elçin Efendiyev, Memmed Araz, Halil Rıza Ulutürk, İsmayıl Şıhlı bu kuşağın önde gelen temsilcileridir. Azerbaycan halkının İkinci Dünya Savaşı sırasında Alman faşizmine karşı savaşa yoğun katılımı, kültürel inşada yeni bir yönü, yeni bir vatansever eğitim yönünü güçlendirmiştir. Bu nedenle, ulusal köklerden ayrılma önlemleri biraz yavaş görünüyordu, ancak bu dönemde ulusal vatanseverlik yerine daha uluslararası ortak Sovyet kültürünün teşviki ön plana çıkmıştır. Söz konusu yıllarda Azerbaycan halkının yetiştirdiği önemli bir devlet adamı olan, komünist olmasına rağmen N. Nerimanov’un faaliyetlerine ilişkin yasaklar yeniden uygulanmıştır. 1950’lerde Azerbaycan Komünist Parti örgütünün liderliğinin ulusal meselede yanlış yaptığı iddia edilmiş ve Azerbaycan’ın yönetiminde Moskova’nın etkisi daha da artmıştı (525-ci Gazete. 2018, 2).

27 Mayıs 1960’ta Türkiye’de gerçekleşen askeri darbeden sonra Sovyet-Türkiye ilişkilerinde çok az bir yumuşama gözlemlenmiştir. 1963 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi’nden 15 kişilik bir heyet SSCB’yi ziyaret etmiş, aynı heyet Azerbaycan’da da bulunmuştur (Миллер, 1983, s. 121).

Yapay engellemelere rağmen Azerbaycan ve Türkiye halkları arasındaki dostluk resmi ve gayri resmi olarak her zaman devam etmiştir. Bu fikir, Nazım Hikmet ve Resul Rıza arasında var olan dostluk ve edebi ilişkiler bağlamında da kendisini belli etmektedir. Bu iki büyük Türk şairinin Bakü ve Moskova’daki görüşmelerinde, Moskova yönetimi Nazım Hikmet’e her zaman bir tercüman vermiş, fakat onların görüşmesinde hiçbir zaman tercümana gerek olmamıştır. Çünkü Azerbaycan ve Türkiye Türklerinin dilleri

birbirine çok yakındır. Nazım Hikmete tercüman olarak verilen kişi ise Rus Sovyet güvenlik servisinin bir temsilcisi olmuştur (Tağıyev, 2001, s. 74). Bunun gibi, Sovyetler Birliği koşullarında Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkileri her zaman Moskova'nın kontrolünde olmuştur.

1.3.9. Nazım Hikmet'in Azerbaycan edebi-kültürel muhitine etkileri

1920'li yıllardan itibaren Azerbaycan edebi-kültürel muhitinin gelişiminde, Türkiye, Türk dili ve edebiyatı ile ilgili Azerbaycanlıların bilgi sahibi olmasında ünlü Türk şairi Nazım Hikmet'in büyük katkıları olmuştur. Nazım Hikmet ruhen, kalben her zaman Azerbaycan'a yakın olmuştur.

Nazım Hikmet 15 Ocak 1902'de Osmanlı İmparatorluğu'nun Selanik şehrinde doğmuş, 1918 yılında İstanbul'da Askeri Deniz Okulu'nda eğitimine başlamış, Türkiye'nin dış güçler tarafından işgaline karşı şiirler yazdığı için 1919 yılında okuldan atılmıştır. 1921 yılında ikinci vatanı olarak gördüğü Sovyetler Birliği'ne gelmiş, 1922-1924 yıllarında Moskova'da Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesi'nde eğitim görmüştür (<https://kulis.az/news/25142>).

Moskova'da eğitimini tamamladıktan sonra Türkiye'ye dönen Nazım, devrimci gazete ve dergilerde yazdığı yazıları nedeniyle yasal işlem başlatılmış, 1925 yılında gıyabında 15 yıl süreyle hapse mahkum edilmiştir. Bunun üzerine 1927 yılında yeniden gizli surette Sovyetler Birliği'ne gitmiştir (<https://m.modern.az/az/news/92522/bakinin-meshur-qonaqlari-kqbni-izletdiyi-nazim-hikmet-bakida-niye-aglamisdi-layihe>).

İlk defa 1927 yılında ünlü Azerbaycan şairi Süleyman Rüstem'in daveti ile Bakü'ye gelen Nazım Hikmet şehrin edebi-kültürel çevresinden çok etkilenmiştir. Bu etki daha sonraki yıllarda şairin sık sık Bakü'ye gelmesine ve burada çok sayıda şair ve yazarla dostluk bağı kurmasına neden olmuştur. 1928 yılında şairin Bakü'de “Güneşi İçenlerin Türküsü” adlı ilk şiir kitabı basılmıştır (Babayev, 2016, s.6).

Nazım Hikmet 1951 yılında Türkiye'den ömrünün sonuna dek yaşayacağı Moskova şehrine dönmüştür. Çünkü kendisini çok ağır bir hapis cezası beklemekteydi. 1951 yılından itibaren Moskova'da yaşamağa başladıktan sonra sık sık Azerbaycan'a, Bakü'ye gelmiş, ünlü Azerbaycan sanatçısı Bülbül'ün ifasında “Köroğlu” operasını izlemiş, “Yedi Güzel” balesinden zevk aldığını yazmış, Bakü Filarmonisi'nde halk türkülerini, mugamlarını dinlemiştir. En çok beğendiği mekan ise Muzikal Komedi Tiyatrosu olmuştur (<https://kulis.az/news/25142>).

Nazım Hikmet Azerbaycan'da şiirin ve sanatın sevildiği bir zamanda sürekli Bakü'yü ziyaret etmiştir. Süleyman Rüstem, Şairin önceleri katibi olduğu "Marif ve Medeniyet" dergisine şiirler gönderdiğini kaydetmiştir. Kendisi ile sürekli mektuplaştıklarını belirtmiştir (<https://m.modern.az/az/news/92522/bakinin-meshur-qonaqlari-kqbnin-izletdiyi-nazim-hikmet-bakida-niye-aglamisdi-layihe>).

Araştırmacı Ağşın Babayev, Nazım Hikmet'in Bakü ile bağlılığına ait çok sayıda anılarını derlemiştir. Örneğin, şair Bakü ile ilgili anılarında şöyle yazmıştır: "Meşedi İbad"ı, o ölmez eseri, sonra Said Rüstəmov'la Süleyman Rüstem'in "Durna"sını gördüm. Ömrümün en neşeli iki gecesini geçirdim. Rejisör Şəmsi Bedelbeyli'ye, aktör Lütfuli Abdullayev, aktrisa Nesibe Zeynalova'ya perestiş edenlerin içinde şimdi men de bulunmaktayım" (Babayev, 2016, 167).

En ilginç olaylardan biri de Nazım Hikmet'in "Yıldırım Yollarda" balesini izlemek için Moskova'dan Leningrad şehrine gitmesidir. Kendisi Azerbaycan edebiyatını çok iyi öğrenmiştir. Hem Nizami, Füzuli, M. F. Ahundov, Sabir ile ilgili, hem de akranı olduğu Samed Vurgun, Süleyman Rüstem, Ahmed Cemil, Resul Rza, Mikayıl Refili hakkında makaleler kaleme almıştır. Ayrıca Bakü'nün güzelliği ile bağlı karşılaştırmalı yazılar yazmıştır (<https://www.kultura.az/az/article/2551/>).

15 Ekim 1957 tarihli Rusça yayınlanan Vışka Gazetesi'ne verdiği mülakatta Nazım Hikmet şöyle demiştir:

"Bakü ile beni eski dostluk bağları birleştirmektedir. Zira bu şehirde 1928 yılında benim ilk kitabım basılmıştır. Yalnız bundan iki yıl sonra söz konusu kitabı benim vatanım Türkiye'de daha az tirajla yayınlamışlar. Bu şehirde ilk defa otuz yıl bundan önce bulunmuşum. 1937 yılında Hazar Denizi'nde sadece balıkçı tekneleri yüzüyordu, şimdi ise petrol çıkarılmaktadır..." (Vışka, 15 Ekim 1957, 4).

20 Ekim 1957 tarihli "Azerbaycan Gençleri" Gazetesi'nde Nazım Hikmet İstanbul'da yasaklanmış, Bakü'de ise tiyatrodaki gösterime giren eseri hakkında konuşmuştur: "Bakü'de benim "Acayip Adam" eserim sahnelenmiştir. Fakat Bakü gibi denizin kıyısında başka bir şehir daha var. Bu şehir benim doğduğum İstanbul'dur. Bu şehirde benim eserlerimi yasaklamışlar ve sahnelenmemektedir. Ben şöyle düşünüyorum ki, bugünün gençleri benim yaşıma gelmeden önce onları ben İstanbul'da karşılayacağım" (Babayev, 2016, 171).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Nazım Hikmet'in Azerbaycan hakkında hayli şiirleri bulunmaktadır. Söz konusu şiirlerden bazıları Azerbaycan'a, özellikle Bakü'ye, bazıları ise Azerbaycanlı şair dostlarına yazılmıştır. "Bakü'de Oyanmak" adlı şiirinde Bakü'yü

hem İstanbul'a, hem de İzmir'e benzetmektedir. Vatandan ayrı düşen şair daim vatan hasretiyle tutuşmuştur (Nazım Hikmet, 2009, 40).

Azerbaycan ile ilgili yazdığı şiirler içinde "Nefte Doğru", "Neftin Cevabı", "Arpa Çayının İki Yanı", "Hazar Denizi", "Bakü'ye Gidiyorum", "Otuz yıl sonra", "Gece Vakti Bakü", Azerbaycanlı yazar ve şairler için yazdığı şiirlerden bazıları ise "Samed Vurgun'a", "Mikayıl Refili'ye" vs.dir (Babayev, 2016, s. 172).

Nazım Hikmet'le ilgili anılarını "Nazım Hikmet, Kerem Gibi" kitabında toplayan halk yazarı Anar (Rza), kendisini ilk defa 1957 yılında Bakü'de üniversitede okuduğu yıllarda gördüğünü kaydetmiştir. Daha sonra kendisini evimizde (babası ünlü Azerbaycan şairi Resul Rza'nın evinde), Cafer Cabbarlı'nın mezarı başında ve müzeye dönüştürülmüş evinde gördüğünü belirtmiştir. 1957 yılından itibaren Nazım Hikmet Bakü'ye her gelişinde kendilerinde misafir olduğunu, kendileri Moskova'ya gittiklerine ise ya Nazım Hikmet'in Moskova'daki evinde, ya da çiftliğinde görüştüklerini yazmıştır. Onunla birkaç defa da telefonla konuştuklarını, sonuncu defa ölümünden birkaç gün önce konuştuklarını anılarında aktarmaktadır (Anar, 2015, 39-40).

Nazım Hikmet, Bakü'yü İzmir'e benzediği için çok seviyordu. "Nazım kendisine yakın gördüğü Azerbaycan Türkçesinin konuşulduğu bir yerde kendisini çok rahat hissetmekteydi. Şöyle demiştir: "Azerbaycan kültürüne bağlıyım. Bu bağlılık sadece Sovyet Azerbaycan kültürüne değil, devrimden önceki Azerbaycan kültürüne de aittir. Örneğin, Dede Korkut bir Azerbaycan yazarı için büyük bir eserdir, benim için de öyle. Köroğlu hem Azerbaycan halkının kahramanıdır hem de benim. Sabir Azerbaycan edebiyatının ilk realist, halkçı, satirik şairi, hayran olduğum ustattır. Üzeyir Hacıbeyov'un musikisi kendi musikim kadar bana yakındır" (Babayev, 2016, s.27).

Bütün bunlar Nazım Hikmet'in Azerbaycan'a, onun kültürüne verdiği değerdir:

"Halk şairi Neriman Hesen-zade, Nazım Hikmet'le bağlı anılarında şöyle anlatmaktadır: Nazım Hikmet'le ilgili anılar benim hayatımda silinmez izler bırakmıştır. Moskova'da eğitim aldığım yıllarda Nazım Hikmet'le dört yıl komşu olmuşuz. Biz hergün, haftada bir-iki defa görüşürdük. Nazım Hikmet Azerbaycan'a geldiğinde Bakü Sovyeti'nden bana ev aldı, beni oğlu kadar çok severdi. Öldüğü zaman cenazesine katıldım ve ölümünden 3 yıl sonra dünyaya gelen oğluma da Nazım adını verdim" (<https://m.modern.az/az/news/92522/bakinin-meshur-qonaqlari-kqbnin-izletdiyi-nazim-hikmet-bakida-niye-aglamisdi-layihe>).

Nazım Hikmet Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin kurultayına da katılmıştır. Kendisinin Bakü'ye her gelişi büyük olay olmuştur. Azerbaycan'ın ünlü sanatçıları kendisiyle birarada olmaktan, bir sofrada oturmaktan büyük zevk almışlar.

XX yüzyılda dünyanın değerli bale oyunlarından biri olan Bir Aşk Masalını büyük şairden etkilenen ünlü besteci Arif Melikov yazmıştır. Bu balenin ilginç bir yaranma tarihi bulunmaktadır. 1958 yılında Bakü'ye gelen Nazım Hikmet'e besteci Arif Melikov'un, şairin eserlerinden birine bale yazmak istediğini söylemiştir. Nazım ise "Gençtir, yazacaktır" diye karşılık vermiştir (<https://xeber100.com/turk-inqilabi-poeziyasinin-banisi-nazim-hikm%C9%99t/>). Bundan sonra "Bir Aşk Masalı" balesi yazılmıştır. Bir Aşk Masalı'nın Moskova'daki galasından sonra Nazım Hikmet'le görüşmesini anlatan Arif Melikov, Nazım Hikmet'in kendisine "Arif, gün gelecek Bir Aşk Masalı"nı Türkiye'de sahneleyecekler ve sen bunu göreceksin. Ama ne yazık ki bunu ben göremeyeceğim" demiştir (<https://www.odatv4.com/guncel/gozlerindeki-huzun-hala-dun-gibi-aklimda-0507151200-78228>).

Üzeyir Hacıbeyov'un sanatına büyük değer veren şair, Maestro Niyazi sanatına da hayran kalmıştır. Nazım Hikmet Moskova'da yaşarken, kendisine en yakın dostlarından olan Ekber Babayev her zaman şairin yaşam ve eserleri hakkında araştırmalar yapmış ve onu yalnız bırakmamıştır. Nazım Hikmet, Ekber Babayev'den konuşurken, "Bana beni tanıtan adam" diye vurgulamıştır (Babayev, 2016, s. 302-303).

Genel olarak, Nazım Hikmet'in Azerbaycan'la ilgili çalışmaları çok yönlü ve sürekli olmuştur. Nazım Hikmet'in Şeki'de bulunurken, ünlü Şeki Han Sarayı'nı gezdikten sonra, söylediği "Azerbaycan'ın hiçbir tarihi eseri olmasaydı bile, Şeki Han Sarayı onu dünyaya tanıtmaya yeterdi" cümlesi, çoğu Azerbaycanlı tarafından bilinmektedir (<https://nazimhikmet.com/nazim-hikmetin-azerbaycanin-tarihi-seki-han-sarayindan-cok-etkilendigi-ortaya-cikti/>).

Nazım Hikmet'in Bakü ziyaretlerinde KGB görevlileri sürekli kendisine tercüman olarak eşlik etmiştir. Hatta Azerbaycanlı şair ve yazarlarla görüşmelerinde bile tercüman aracılığıyla konuşmuşlar. Çünkü Nazım Hikmet bir Türk şairiydi ve Azerbaycanlılar arasında çok büyük bir nüfuzu bulunmaktaydı. Nazım Hikmet ömrünün son yıllarında rejimin baskısını daha çok hissetmiştir. Şairin sonuncu eşi Vera Tulyakova'ya yazdığı bir şiiri de bu meşakketi anlatmaktadır:

Gelsene dedi bana,

Kalsana dedi bana,

Gülsene dedi bana,

Ölsene dedi bana.

Geldim,

Kaldım,
Güldüm,
Öldüm (Nazım Hikmet, 2002).

Şairin ölümünden sonra bu şiiri Vera Tulyakova onun elbiselerinin birinin cebinden bulmuştur. Nazım Hikmet'in bu şiiri sanki sadece Vera'ya yok, bütün Rusya'ya deyilmiş bir şiirdi. Çünkü Rusya'nın, yani o zamanki Sovyetler Birliği'nin yönetimi de Nazım'a önce "gelsene" demiş, sonra "ölsene" demiştir (Babayev, 2012, s. 3). Nazım'ın ömrünün son yıllarında vatan hasreti ile yanan kalbinin tek tesellisi Azerbaycan'dı. Azerbaycan da şairi her zaman kendi doğma evladı gibi kabul etmiştir. Bu gün de Nazım Hikmet adı, onun sanatı, Azerbaycan halkına çok doğmadır ve çok azizdir.

Nazım Hikmet Azerbaycan edebiyatı için çok değerli bir şair ve yazardır. Hatta Sovyetler Birliği döneminde ders kitaplarında şiirlerinin bulunması ve ilkokuldan itibaren lise sona kadar, üniversitelerde kendisinin çok sayıda şiirlerinin öğrencilere öğretilmesi, herkeste kendisinin bir Azerbaycan şairi olduğu düşüncesini oluşturmuştur.

Kendisi hakkında çok sayıda araştırmalar yapılmış, başta Azerbaycan Yazarlar Birliği'nin Başkanı Anar olmakla, kendisini tanıyan şair ve yazarlar, eserler yazmış, anılarını kaleme almış ve düşüncelerini söylemiştir. Anar, Nazım Hikmet'i anlattığı "Kerem Gibi" eserini aralıklarla dokuz yılda kaleme almıştır. Bu kitapta ilk tanıdığı günden itibaren Nazım Hikmet'e ait tüm bildikleri, hatta 1920'li yıllardan itibaren kendisi Bakü'ye geldiği her seferinde babası ünlü Azerbaycan şairi Resul Rza ile olan görüşmelerinde yaşananlar yer almıştır. Tüm bunlar Azerbaycan'ın Nazım Hikmet'e verdiği değerdir. Nazım Hikmet'in bu denli sevilmesine neden ise Azerbaycan'ı sevmesi olmuştur (Oğuz, 2010, s. 7.).

Şairin Azerbaycan'ı bu kadar sevmesine neden ise, ilk kitabının basıldığı ülke olması, Bakü'ye gelerek vatan hasretini gidermesi, düşündüğü çağdaş, her açıdan gelişmiş bir ülke hayalini Azerbaycan'ın timsalinde görmesi, tiyatrosu, müziği, eğitimi, operası, balesi, halk müziği ile kültürel gelişmişlik özlemni gidermesi olmuştur. Defalarca kendisi memleketinin de bir gün aynı kültürel gelişmişlik düzeyini erişmesini temenni etmiştir. 1957 yılında Bakü Devlet Üniversitesi'nde öğrencilerle görüşen Nazım Hikmet'in söyledikleri önemlidir:

"...İstanbulda üniversitede şiir okuyan Azerbaycanlı şairden bir ricam var, kendisi oraya gittiği zaman benim İstanbullu gençlerime desin ki, bize de senin Nazım'ın geldi, biz onu kardeş gibi bağrımıza basdık ve biz ona çox şey öğrettik. Ne öğrendiyse bu

dünyada, çoğunu bizden öğrendi. Bunu söylemeyi unutmasın ve benden selam söylesin. Çünkü, belki de ben memleketime kavuşamadım fakat o, memleketimi görür” (<https://www.adalet.az/w172336>).

Nazım Hikmet eski Sovyetler Birliği`nde yaşayan Türk halkları için Türkiye`nin bir emaresi, nişanesi, remzi, ayrı düşdüğümüz Anadolu Türkçesinin içimizde yaşayan, bizimle olan canlı sesiydi. Anar bu haklı düşüncesiyle, Nazım poeziyasının vurgunu olan, kendisini gönülden duyan ve seven tüm şair, yazar ve aydınların – Tatar, Başkurt, Türkmen, Azerbaycanlı, Kazak, Gagavuz ve diğerlerinin ortak düşüncesine tercüman olmuştur (Oğuz, 2010, s. 8).

2. TÜRKİYE-AZERBAYCAN SSC ARASINDA EĞİTİM VE KÜLTÜR İLİŞKİLERİNİN YENİDEN CANLANMA DÖNEMİNE GİRMESİ (1969 – 1991)

2.1. SSCB – Türkiye İlişkilerinin Yumuşama Sürecine Girmesi

Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin otuz yıldan fazla süren kesinti sürecinden sonra 1960'lı yılların başında yeniden gelişim sürecine girmesi, Batı ile Sovyet bloku, SSCB ile Türkiye ilişkilerinde yaşanan gelişmelerden bağımsız bir biçimde değerlendirilemez. Dolayısıyla, aşağıda kısaca detaylarına ineceğimiz Türkiye-SSCB ilişkilerinde yaşanan yumuşamaya paralel olarak Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de kontrollü bir canlanma yaşanmıştır.

Türkiye ve SSCB ilişkilerinin yumuşama sürecine girmesi, dünyada ve bölgede yaşanan gelişmeler, iki kutub arasında ilişkilerin seyri ve her iki ülkenin iç politikasında yaşanan gelişmelerin etkisi sonucunda 1920'li yılları aratmayacak düzeyde olsa da gözle görülür bir canlanma dönemine dahil olmuştur. Öncelikle Moskova'nın Türkiye'ye ile ilişkilerini İkinci Dünya Savaşı yıllarında doruk noktasına çıkan ciddi taleplerden en azından görünürde uzaklaşarak dostane görünüm almasının arkasında yatan birden fazla neden bulunmaktaydı.

Öncelikle Sovyetleri Birliği'ni genelde Batılı rakipleri, özelde ise Türkiye dostane ilişkiler geliştirmeye iten nedenler üzerinde kısaca dayanalım.

27 Mayıs 1960'ta Türkiye'de Adnan Menderes hükümeti asleri darbe ile devrilmi ve ülkenin yönetimi askeri cuntanın eline geçti. Geçici anayasaya göre, 38 subaydan oluşan komite karar merii olarak ülkenin yasama organı görevini yürütecek, söz konusu komitenin başkanın Cemal Gürsel aynı zamanda geçici yönetimin de lideri olacaktı. Askeri cuntanın yönetimi ele almasından sadece dört gün sonra, 31 Mayıs'ta SSCB yönetimi onu tanıdı. Tanıma belgesinde, Türkiye'nin yeni dış politikasının Atatürk ilkelerine dayanacağına vurgu yapılmaktaydı.

SSCB lideri Kruşev 28 Haziran'da Gürsel'e bir mektup göndererek iki ülke arasında dostane ilişkiler kurulmasında istekli olduklarını belirtmiş, Ankara'nın NATO'dan bağımsız dış politika yürütmesini temenni etmekteydi. Gürsel 8 Temmuz'da gönderdiği cevap mektubunda, Kruşev'in temennisine katıldığını belirtmiş, SSCB'de imzalanan silahsızlanma antlaşmalarına uymasını ve güven artırıcı adımlar atmasını beklediklerini kaydetmiştir (Türk dış politikası, 2005, s. 769-783).

Askeri cunta Türkiye'nin, SSCB ile yakın ilişkiler oluşturmakta istekli olduklarını beyan etmiş ve kısa sürede Moskova'ya büyükelçi atamıştır. Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Fahri Korutürk 6 Ağustos 1960'da güven mektubunu Kruçev'e sunmuştur. Düzenlenen küçük toplantıda Korutürk "Türk hükümeti, iki ülke arasında sıcak komşuluk ilişkilerinin gelişiminde ve bu ilişkilerinin daha yakın ve samimi olmasını temenni etmektedir" demiştir (Правда, 7 Ağustos 1960, 1).

İki ülke arasında oluşan olumlu atmosferin etkisiyle peş peşe atılan olumlu adımlara bir yenisi Ekim ayında ABD'de Türkiye'nin Dış İşleri Bakanı S.Sarper'le SSCB lideri Kruçev'in görüşmesi ile eklenmiştir. Bu, 1939 yılından sonra yapılan en yüksek Sovyet-Türk görüşüydü. Görüşde öne çıkan husus, Sarper'in güven artırıcı adım olarak Sovyet ordusunun Türkiye sınırlarından geri çekilmesini önermiş, fakat Kruçev iki ülke arasında ilişkilerin gelişini arzulamasına rağmen, bu adımı NATO tehdidi nedeniyle atamayacaklarını kaydetmiştir. Dolayısıyla görüş somut bir sonuç vermemiştir. Fakat kamuoyunda olumlu karşılanmıştır (Gasımlı, 2007, s. 33).

1960 yılının Ekim-Kasım aylarında Türk ticaret heyeti SSCB'yi ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin nedeni iki ülke arasından dış ticaretin geliştirilmesi yollarını müzakere etmektir. Şöyle ki, 60'lı yılların başında Türkiye'nin dış ticaretinden SSCB'nin payı yüzde bir civarındaydı (Правда, 18 Mart 1961, s. 2).

1961 yılında Türkiye'de yaşanan gelişmeler önemli sonuçlar doğurdu. 27 Mayıs'ta ülkenin yeni anayasası kabul edilmiş ve 9 Temmuz'da yapılan referandum sonrası yürürlüğe girmiş, Eylül'de Menderes ve iki bakan idam edilmiş, 26 Ekim'de Cemal Gürsel Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Böylece, Türkiye'nin çağdaş tarihinde yeni bir dönem başlamıştır. 1961'in Kasım'ında yeni hükümeti oluşturan İsmet İnönü, ülkenin dış politikasının çokboyutlu olacağını beyan etmiştir (Gasımlı, 2007, s. 33-34). Bu bağlamda komşu ülkelerle, özellikle SSCB ile ilişkilerin yeniden kurulacağını ve işbirliği ortamının sağlanacağını söylemiştir. Aynı yönde bir açıklama da Dış İşleri Bakanı Selim Sarper'den gelmiştir. Fakat bazı siyasi, askeri ve matbu çevreleri geçmişte yaşanan tecrübeye dayanarak, Moskova'nın açıklamalarına kuşku ile yaklaşmış ve ilişkilerin geliştirilmesinde yine de tedbirli olunmasını vurgulamışlar.

Yine de kamuoyunda iki ülke ilişkilerinin geliştirilmesini destekleyen kesim de mevcuttu ki, onların bu yönde tutum benimsemesine farklı etkenler sebep olmuştur. Özellikle, ekonomik ve ticari faktörler, hatta 1961 yılında iki ülke arasında demiryolu taşımacılığı alanında anlaşmaya varılmıştır. Türkiye resmi daireleri bu ilişkilerin

geliştirilmesinde istekli olsalar da, ilk adım Stalin döneminde toprak iddiaları ileri sürerek ilişkileri bozmuş Sovyetler Birliği'nden gelmiştir (Pravda, 18 Mart 1961, s. 2).

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile yakınlaşmak istemesinin kuşku yok ki, bazı nedenleri mevcuttu. Bu nedenlerin bir kısmı doğrudan Türkiye ile bağlı gelişmeler, bir kısmı, dünyada yaşanan gelişmelere dayalıydı. Aynı şekilde, Türkiye içinde iç ve dış nedenler Sovyet-Türk ilişkilerinin yeniden canlanmasına olan ihtiyacı belirlemektedir.

Bu nedenleri kısaca inceleyelim. Öncelikle, SSCB'nin ekonomik durumu Türkiye ile ilişkilerini geliştirmeye itmiştir.

Sovyet lideri Kruşçev, 1970 yılında SSCB'nin ABD'yi ekonomik açıdan üsteleyeceğini ve 1980 yılında ülkede komünizmin kurulacağını ilan etmişti. Fakat durum hiç de bu durumu destekleyecek nitelikte değildi. Dünyanın en büyük ülkesi 1950'lerin sonlarında ve 1960'ların başlarında bir dizi belirgin yapısal sorunla karşı karşıya bulunmaktaydı. En büyük sorun ise ülkedeki ciddi boyuttaki sosyo-ekonomik bunalımdı. 1960 yılına kadar hiç bir zaman dışarıdan buğday ithal etmeyen SSCB, Kruşçev'in yönetiminin ilk yıllarından başlayarak gerileyen tarım sektörünün etkisiyle, ilk defa buğday ithal etmeye başlamıştır. Büyük şehirlerde ekmek kuyruğunda bekleyenlerin sayısı artmış, halkın hoşnutsuzluğu giderek belirgin hale gelmiştir. SSCB'de böyle bir durum, Batılı güçlerin dikkatinden kaçmamıştır. 8 Ocak 1964 tarihli ABD ulusal istihbarat raporuna göre, Sovyetler bu durumdan çıkış yolunu savunma dışı programları azaltmakta ve büyük ve uzun vadeli Batı kredileri almakta görmekteydi. Merkezi İstihbarat Teşkilatı, Batı'dan kredi alan Sovyetlerin bunları savunma ve uzay harcamalarına harcayacağını iddia etmiştir (Special National Intelligence Estimate, 2001, p. 5-7.).

ABD'nin Belçika Büyükelçisi McArthur'un Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği telgrafta, Sovyetlerin altın ve döviz rezervlerinin 200 milyonu bulduğunu, her yıl yaklaşık 1 milyon doları tahıl ithal etmek için harcadığını belirtmiştir (Telegram From the Embassy in Belgium to the Department of State. 1964. p. 11). Ülkenin bu duruma düşmesinin temel nedeninin uzay ve savunma harcamalarında yaşanan artışların olması ile ilişkilendirilmiştir. Tüm bunlar Sovyet ekonomisinde derin bir krize neden olmuştur. Sosyo-ekonomik durumun giderek kötüleşmesi halk arasında protestolara neden olmuş, yönetim acımasızca askeri güç kullanmaya yönelmiştir. Ekonomik sıkıntıyı aşmak için yönetim Batılı ülkelerle normal ilişkiler kurmaya yönelmiştir. Fakat Sovyetler, Batı ile ilişkilerin normalleşmesini geçici bir durum olarak değerlendirmekteydi. Dolayısıyla,

Sovyet liderleri dış politikanın ana hedeflerinden vazgeçmemiş, sadece yeni koşullara uyarlamışlar.

Demir perde ülkeleri arasında yaşanan bunalım da Türk-Sovyet ilişkilerinin gelişmesine katkı sağlamıştır. 1950'li yılların sonu 1960'lı yılların başından itibaren SSCB'nin uluslararası nüfuzu daha da azaldı. Bu süreçte ikinci büyük ve uzunsürelî sorunla yüzleşti. Batılı güçler ile ağır soğuk savaşta ayakta kalabilmek Sovyet dış politikasının politikasının temel sorunu olduğu bir dönemde sosyalist kutuba dahil olan ülkeler arasında ilişkiler hızla kötüleşmeye başladı. Bunun ilk ve belirgin örneğini 1956 yılında yaşanan Macaristan olayları oluşturmaktadır (Gasımlı, 2007, s. 51). Acımasızcasında bastırılan Butapeşte olayları Sovyet rejiminin iç yüzünü tüm dünyaya gösterdi ve onun nüfuzuna ciddi darbe indirdi. Sovyet dış politikasının agresivliyi özgür dünya ülkeleri tarafından keskin bir biçimde kınanmaya başlandı.

Romanya ile de ilişkiler bozulmuş, bağımsız dış politika yürütmeğe çalışan bu ülke yönetiminin tutumu, Stalin'in dönemine karşı kararlar alan Sovyetler Birliği Komünist Partisi'nin XX. Kutultayının bu tutumuna katılmamış, sovyet bloku ülkeleri arasında ekonomik-ticari ilişkilerinin geliştirilmesine sıcak yaklaşmaması, Moskova'yı hiddetlendirmiştir. Kısa süre sonra Romanya Varşova Paktı ülkelerinin askeri tatbikatlarına katılmaktan imtina etmesi, ihtilafı daha da derinleştirmiş ve Doğu Bloku'nun askeri gücünde çatlak oluşturmuştur (Архивы Кремля. Президиум ЦК КПСС.1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т.І.Гл. ред. А.А.Фурсенко. М., РОССПЕН, 2004, с.1142).

Keza Stalin'in ölümünden sonra Arnavutluk ve Yugoslavya da Sovyet dış siyasetine karşı çıkarak ciddi eleştiriler yöneltmiştir. Hatta Arnavutluk Moskova ile ilişkileri tamamen soğutmuştur.

Dolayısıyla, sosyalist ülkeleriyle ilişkilerde yaşanan gerilim ve bunalımlar Moskova'yı yeni dış politika çizgizine yönlendirmiştir.

Küba roket krizi SSCB ile Türkiye ilişkilerinin yeni evreye girmesinde önemli etken olmuştur. 1960'lı yıllarda Sovyetler Birliği üçüncü ciddi ve uzun süren bir sorunla karşılaşmıştır (Martin Walker.The Cold War and the Making of the Modern World. Vintage, 1994, p.176.). Küçük bir ada devleti olan Küba'ya Sovyet roketlerinin yerleştirilmesinin ortaya çıkması sonrası ABD ile SSCB arasında başlayan kriz tüm dünyayı ciddi şekilde tedirgin eden bir düzeye yükselmiş, sorunun çözümü taraflar arasında bazen şantaj, bazen ödün, bazen de uzlaşma yöntemlerinin kullanıldığı, açık ve

gizli boyutları ile tüm dünyanın korku içinde takip ettiği hal almıştır. Sovyet roketlerinin Küba'dan çıkarılması ile sonuçlanan bu kriz, ABD'nin de bazı roket sistemlerini Türkiye'den çıkarması karşılığında gerçekleşmiş, sonuç itibarıyla iki süper gücün, özellikle SSCB'nin dünyada siyasi ve askeri nüfuzuna halefler getirmiştir. Bunalım döneminde Türkiye ABD'yi desteklemiş, fakat amerkanların Türkiye'de bulunan bazı roket sistemlerini ülkeden çıkarması, Türk hükümetinde ve kamuoyunda tepki ile karşılanmıştır (Gasımlı, 2007, s. 56). Bu gelişme sonraki dönemde SSCB ile Türkiye arasında ilişkilerin normalleşmesine katkı sağlamıştır.

Sovyetler Birliği'nin Türkiye ile ilişkilerini normalleştirme isteğinin altında yatan nedenlerden bir diğeri ise Çin faktörü olmuştur. Kruşçev döneminde SSCB ile Mao yönetimindeki Çin'in ilişkileri olumsuz yönde seyretmiş, bu durum Leonid Brejnev'in yönetime gelmesinden sonra da devam etmiştir (Gasımlı, 2007, s. 58). Hatta iki ülke arasında ilişkiler o düzeyde kötüleşmiş ki, komünist Moskova yönetimi ezele düşmanları olan Batılı devletleri bile Çin'e karşı kışkırtmaya çalışmıştır. Çin'le ilişkilerde oluşmuş bu atmosfer Moskova'nın Ankara ile ilişkilerini normalleştirmeye iten nedenlerden biri olmuştur. Sovyetler Birliği'nin komşusu olan Türkiye geçmişte bazı tarihi dönemlerde Çinlilerin Batı'ya yayılmasının önüne set çekmiştir. Dolayısıyla, Sovyetlerin zor durumda Türkiye ile yakınlaşması bir zeturete dönüşmüştü.

1964 yılının 19 Şubatı'nda "Sovyet dış politikası" adlı ABD istihbarat raporunda şöyle deniliyordu: "ortaya çıkmış durum Sovyetlerin dış politikasında değişiklik etmek zorunda bırakmıştır" (National Intelligence Estimate.Washington, February 19, 1964.- Foreign Relation of the United States.1964-1968.Vol.XIV.The Soviet Union, doc. №10, p.20-24). Her açıdan zor dönem geçiren Sovyetler Birliği'nin iki blok arasında mevcut olan gerilimin azaltılmasında istekliydi. Fakat Sovyet yönetimi bu duruma geçici hal gibi bakıyordu.

Türkiye için de Sovyetler Birliği ile ilişkilerin normalleşmesine ihtiyaç duyulduğu ve duyulacağı bir döneme girilmişti. Özellikle 1960'lı yıllarda başlayan ve giderek tırmanan Kıbrıs sorununda Moskova'nın tutumu sorunun gelişimine direkt etki edecek faktörler arasında yer alabilirdir. Kısaba bu ve diğer nedenlere yakından bakalım.

"Ateş" altında bir ülke olan Türkiye'nin durumu çokboyutlu dış politika yürütülmesini kaçınılmaz kılmaktaydı. Ülkenin coğrafi konumu, zaman itibarıyla Orta Doğu'da yaşanan gelişmeler, sözün gerçek anlamında bölgenin patlamaya hazır bir barut fıçısını andırması, Türkiye'yi dikkatli olmaya itmiştir. Yabancı güçler, özellikle, ABD,

İngiltere, Çin, İsrail, Fransa, SSCB gibi güçer bölgede etkin olmak ve enerji kaynaklarını ele geçirmek için amansız bir çatışma içine girmişlerdi(Gasımlı, 2007, s. 59).

Filistin sorunu, Arap-İsrail gerilimi bölgede her an savaşa neden olacak hassas sorunların başında gelmekteydi. Dolayısıyla, yaşanan tüm bu gelişmeler ve ileride çıkacak krizlerden doğrudan etkilenecek devletlerin başında Türkiye gelmekteydi. İki kutup arasında artan gerilimde Türkiye'nin dengeli dış politika izlemesi bu süreçten daha az zararlı çıkması açısından önemliydi. Çünkü zaten kendisini bekleyen Kıbrıs sorunu giderek yaklaşıyordu.

Türkiyenin batı komşusu olan Bolgaristan, komünista blokun üyesi bir devlet olarak sürekli casusluk faaliyetleri yürütmekte, ayrıca ülkesinde yaşayan etnik Türklere karşı zaman zaman şiddete ve mülteci akımına dönüşen ayrımcılık siyaseti yürütüyordu. Keza benzer durum Yugoslavya, Romanya ile yaşanmaktaydı ki, Türkiye bu durumdan kurtulmak için söz konusu devletlerle ilişkilerini geliştirmekte istekliydi.

Batıda Türkiye'nin karşılaştığı en ciddi sorunlardan biri Yunanistanla ilişkilerde mevcuttu. Her iki ülkenin komşu olmasına ve NATO'da müttefik olmalarına rağmen, ilişkilerinde büyük sorunlar bulunmaktaydı. Atina resmi makamları, ABD ve Batı'nın "küçük bir çocuğu" rolünü oynamakta, onların verdiği direktifler doğrultusunda hareket etmekteydi.

Türkiye'nin Güney-doğu komşular olan Irak'ta büyük devletler arasında nüfuz savaşı devam etmekteydi. Söz konusu ülkede niyeti karanlık olan Molla Mustafa Barzani sorunu mevcuttu. 1931 yılından itibaren siyasi aktör olarak ortaya çıkan Barzani'ye Sovyetler Birliği maliye desteği, silah yardımı sağlamış, bu yönde Moskova yönetimini resmi kararlar kabul etmiştir (Решение ЦК КПСС от 7 января 1963 г. "О создании международного профсоюзного фонда помощи левым рабочим организациям при румынском совете профсоюзов" 1963 года. Строго секретно-РГАНИ, ф.89, оп.38, д.25, л.1-2).

Sovyetlerin desteği ile Suriye yönetimi Türkiye'ye karşı düşman siyaseti yürütmekteydi. Bu siyasetin sebebi olarak Hayat ve su sorunları öne sürülmekteydi. Bölgede nüfuz kazanmaya çalışan Moskova ile işbirliği içine giren resmi Şam, Türkiye'ye karşı hayli aktif dış politika yürütmeye başlamıştır. Sovyetler, Suriye'de geniş casus ağı oluşturmuş, bu ülkede bulunan sol eğilimli örgütlere maliye desteği verilmiş, Türkiye'de komünist ideolojiye sahip örgütlerin etkinliğini artırmasına yardım sağlanmıştır. Suriye, Sovyetlerin, Türkiye'yi baskı ve şantaj üssüne dönüşmüştü (Akt.

Gasımlı, 2007, s. 60. АВПРФ, ф.132, рефература по Турции, оп.54, папка 173, д. 9, л. 82.).

SSCB, İran`da da nüfuzunu artırmaya çalışmaktaydı. Sıcak denizlere inme isteği hiçbir zaman sönmeyem Moskova yönetimi bu amacına ulaşmak için silahlanya yarışına ciddi kaynak ayırmaktaydı (Gasımlı, 2007, s. 60-61).

Böylece, Türkiye`nin çevresi bir silah deposuna dönüşmüştü. Bu durumun sürekli devam etmesi aslında hiçbir tarafın işine gelmemektedir. Komşular arasında sıcak ilişkilerin kurulması, karşılıklı işbirliğinin sağlanması bölgeye barış ve istikrarın gelmesi açısından önemli sayılmaktadır.

Hiçbir devlete karşı toprak talebi olmayan ve diğer nedenlerle düşman tutumu olmayan Türkiye, oluşan bu ağır uluslararası askeri ve politik ortamdan bir an önce kurtulmanın taraftarıydı. Fakat amerikalılar, komünista tehlikesini öne sürerek Türk hükümetinin Sovyetler Birliği ile yaklaşmasına karşı çıkmakta ve bu Türkiye`deki askeri üslerini daha da artırmaktadırlar.

Türkiye`nin ekonomik durumu, ülke yönetimini kuzey komşusu ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmeyi gerektirmekteydi. Nüfusu hızla artan Türkiye, bölgede söz sahibi ülkeye dönüşmekteydi. 1960 yılında yapılan nüfus sayımı sonuçlarına göre ülke ahalisi yaklaşık 27.750.000 civarında olmuş, nüfus artış hızı % 3 olmakta 1970 yılında 36.750.000, 1975 yılında ise 42.000.000 olması beklenmekteydi (АВПРФ, ф.132, рефература по Турции, оп.54, папка 173, д. 9, л. 64.).

Dolayısıyla nüfusu hızla artan Türkiye için SSCB ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmesi hem kendisi için hem de karşı taraf için yararlı olacaktı. Türkiye`de enerji kıtlığı yaşanmaktaydı. Ülkenin enerji kaynaklarının azlığı ve yapımı devam eden santrallerin zamanında bitirilebilmeyeceği gerçeği, bu sektörde 1965 yılında açığın 130 milyon kilovatt/saata, 1966 yılında ise 330 milyon kilovatt/saata ulaşacağını göstermekteydi (АВПРФ, ф.132, рефература по Турции, оп.54, папка 173, д.11, л.2.). Sovyet yönetimi ekonomik ve teknik destek göstermekle, Türkiye`ye yaklaşmaya ve bu ülkeyi kendi saflarına çekmeyi, amerikan etkisini kırmayı düşünmüktü.

Bu amaçla tüm mümkün araçlardan yararlanan Moskova, Türkiye ile ilgili sahips resmi ve casus bilgilerini toplamaktaydı. Bu bilgilerde, Türkiye`nin ekonomik-mali durumu geniş bir biçimde yolumlanmakta ve bu konuda ülkenin durumunun çok ağır olduğu vurgulanmaktaydı. Azerbaycan`ın Dış İşleri Bakanı Tahire Tahirova`nın 1963 yılının 14 Ocak tarihinde ülke yönetimine gönderdiği “Türkiye`nin muasır vaziyeti” adlı

14 sayfadan oluşan rapor ve diğer belgelerde, Türkiye'nin ekonomik ve mali durumunun hiç de iç açıcı olmadığı kaydedilmiştir. Belgelerde, bu ülkenin dış borcunun 165 milyon dolardan 1 milyar 407 milyon dolara ulaştığı belirtilmiştir. Bu borcun 863 milyon doları 1962-1966 döneminde geri ödenmesi gerekirdi (ACDA, f on kodu 28 / catalog no.12/ dosya no.31/ yaprak 2-30.). Bu durumda iki ülke için de ekonomik işbirliği içinde girmesi yararlı olacaktı.

Türkiye Komünist Partisi'ne Sovyet'in yaptığı gizli yardımlar, Soğuk savaş döneminde de muntazam olarak devam etmiştir. Bakmayarak ki, iki ülke arasında ilişkiler yeniden normalleşme dönemine girmiş, yine de bu tür legal olmayan yardımlar kesilmemiştir. Moskova'nın Türkiye üzerinde amaçlarına ulaşabilmek için en büyük projesi, bu ülkede mevcut olan yasal ve yasadışı tüm sol siyasi örgütleri tek çatı altında toplamaktı (Gasımlı, 2007, s. 65-66).

Kıbrıs'da yaşanan gelişmeler iki ülke ilişkilerinin gelişim sürecinde yer alan önemli uluslararası sorunlardan biridir. Belirtmek gerekir ki, Kıbrıs sorunu Türkiye'nin dost ve düşmanlarını, kendi askeri ve siyasi gücünü görmesi ve yorumlaması açısından önemli bir gelişme olmuştur. Bu gelişmede Ankara'nın güvendiği ülkeler ve güvenmediği ülkeler, düşman ülkeler ile ilişkilerinin aslında nasıl olduğu ve olması gerektiği yeniden değerlendirilmiş, sonraki on yılda bu konuda yaşanacak daha ciddi gelişmelerde Türkiye'nin siyasi ve askeri tutumunu belirlemesine ışık salmıştır.

Kıbrıs konusunda Amerika'nın tutumunu ortaya koyan "Johnson Mektubu", Türkiye'nin, dış politikada, özellikle Kıbrıs sorununda destek arayışına itmiştir. Kıbrıs'ta 1963 yılının 21 Aralık günü başlayan toplumlararası çatışma kısa sürede tüm adaya yayılmış ve Türklere karşı soykırıma dönüşmüştür. Olayların tırmanması ve Rumların silahlanma çabalarını artırması karşısında 2 Haziran 1964'te Türk hükümeti Kıbrıs adasına askeri çıkarma yapma kararı almıştır. Ankara'nın bu konuda ne kadar kararlı olduğunu gören ABD hükümeti, bu kararın uygulanmasını önlemek için adımlar girişimlere başlamış, bu doğrultuda Başkan Lyndon Jonhson imzalı, tarihe "Johnson Mektubu" olarak düşen bir mektubu Ankara Büyükeçliliği aracılığıyla 5 Haziran'da Türk hükümetine iletmıştır.

Çok çirkin ve tehdit dolu bir üslupta yazılan söz konusu mektup, yukarıda da belirtildiği üzere Türkiye'de müttefik olduğu ülkeye karşı büyük hayal kırıklığı yaratmış, en önemlisi ise Türk hükümetini kendine getiren uyandırıcı bir "tokat" niteliği taşımış, uzun vadede ABD'den bağımsız bir dış politika, ekonomi ve silah sanayisini oluşturma

sürecini başlatmıştır. Şayet bu gün Türkiye askeri gereksinimlerinin büyük bir kısmını kendisi üretebiliyorsa, bunu ABD Başkanı'nın etik olmayan usluhta yazdığı "Johnson Mektubu"na borcludur (https://tasam.org/Files/Icerik/File/1964_Johnson_Mektubu_pdf_49ba45e6-9efd-4b84-8acf-56054d711caf.pdf).

Türkiye'ye gönderilen bu mektupta dikkati çeken iki maddeden biri ABD tarafından verilen askeri teçhizatın, Washington izin vermediği sürece kullanılamayacağı, diğeri ise Türkiye'ye yönelik gerçekleşecek olası bir SSCB saldırısı karşısında NATO'ya üye olan ülkelerin Türkiye'ye yardım etmeyeceğidir (Alptekin, Özer, 2020, s. 288). Söz konusu her iki madde de Türkiye tarafından tepki ile karşılanmıştır. O döneme kadar Türkiye, dış politikasını Batı ittifakı üzerine kurmuşken, ABD, olası bir SSCB saldırısı karşısında Türkiye'nin korunmayacağını dile getirmiştir. Bu yönüyle mektup, Türkiye'nin dış politikada yalnız kalabileceği mesajına sahiptir (Ergüç, 2017, s. 265).

Sovyetler Birliği ise sorunun başından beri Akdeniz'de ve Kıbrıs adasında kendi çıkarlar doğrultusunda hareket etmiş, yaşanan gelişmelere göre pozisyonunu belirlemiş ve tutumunu ortaya koymuştur.

Sovyet lideri Kruşçev 1964 yılının Nisan ayının başlarında bir açıklama yaparak "Kıbrıs sorununa dışarıdan müdahalenin kabul edilmez olduğunu, kan dökülmesinin durdurulması" çağrısı yapmıştır. Bu beyanat Türkiye'de rağbetle karşılanmıştır. Dış İşleri Bakanı Erkin, bu tutumu "nihayet, bizim büyük komşumuz gerçeği görmeye başladı" diyerek rağbetle karşılamıştır.

Buna rağmen, Sovyetler, hala Makarios'u savunmaya devam etmiş, Rumları silahlandırmıştır. Sovyet yönetimi adada tek bir devletin oluşması ve Batı'nın denetimine geçmesini istememiş, geleneksel "böl ve yönet" stratejini burda da uygulamak istemiştir.

İki ülke arasında güven tazeleyen ilk girişimler 1963 yılında Sovyetler'den gelmiş, aynı yıl iki ülke arasında doğrudan telgraf hattı çekilmiş, Arpaçay üzerinde baraj kurulmasına dair anlaşma imzalanmıştır.

SSCB Yüksek Sovyeti'nin daveti ile 30 Mayıs 1963'te TBMM Senatosu'nun Başkanı Suat Hayri Ürgüplü liderliğindeki Türk resmi heyeti on dört gün sürecek Sovyetler Birliği'ni ziyarete başlamıştır. Heyette altı senatör, dokuz milletvekili ve iki görevli yer almıştır. Türk heyeti Moskova, Volgograd, Leningrad kentlerinde bulunmuş, Azerbaycan ve Özbekistan'a da gitmiştir. Görüşmeler sonrası Ürgüplü yaptığı açıklamada: "Biz bu ziyaretten kendimize göre şöyle bir sonuç çıkardık ki, Sovyet halkı

kendi amaçlarına doğru inamla ilerlemektedir ve bu halk barış istiyor, tüm dünya halkları ile barış içinde yaşamak istiyor” (Pravda, 14 Haziran 1963, s. 1).

Ürgüplü'nün ziyareti, ilişkilerin normalleştirilmesi yönünde ilk pratik adımdır. Fakat bu ziyaret ilişkilerin tam olarak normallaşması anlamı taşııyordu. Örneğin, 1964 yılında Türk askeri uçağının ayrı ayrı zamanlarda birkaç kez SSCB hava mekanını ihlal etmesi, mağdur tarafın nota vermesi ile sonuçlanmıştır. Cevap notasında Türk tarafının bu tür olayların tesadüf olduğu, kasıt taşımadığı ve iki ülkenin ilişkilerine halel getirmeyeceğini belirtmiştir (Gasımlı, 2007, s. 70).

İki ülke ilişkilerinde başlayan normalleşme süreci üst düzey karşılıklı ziyaretlerle devam etmiş, önce Feridun Cemal Erkin, sonra SSCB Yüksek Sovyeti'nin Başkanı Podgornı başta olmakla geniş katılımlı bir heyet Türkiye'ye gelmiştir.

En önemli resmi ziyaretlerden biri de Sovyet Dış İşleri Bakanı'nın otuz dört yıllık bir aradan sonra Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuştur. Sovyet Dış İşleri Bakanı, Batı medyasının “Gülmeyen Adam” olarak tanıttığı A.A.Gromıko 1965 yılının 17 Mayıs günü resmi ziyaret için Türkiye'ye -ci il may ayının 17-də Türkiyəyə rəsmi səfəri tutdu. Bu ziyaret, 1931 yılında dönemin Sovyet Dış İşleri Bakanı M.M. Litvinov'un Türkiye'yi ziyaretinden geçen 34 yıllık süreden sonra gerçekleşen ilk ziyaretti (Gençalp, 2014, s. 321).

2.2. 1969-1991 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Yeniden Canlanma Sürecine Girmesi

2.2.1. Haydar Aliyevin Azerbaycan'da iktidara gelmesi ve ülkenin gelişimine katkıları

1967'de Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin Bakanlar Kurulu'na bağlı Devlet Güvenlik Komitesi'nin (KGB) müsteşarlığı görevine atanan Haydar Aliyev, göreve başladıktan kısa süre sonra milli düşünceli aydınların çalışmalarını daha rahat bir biçimde yürütebilmeleri için ülkede olumlu bir ortam oluşturdu. Milletini seven ve çıkarlarını koruyan bu tür aydınların takip edilmesi durduruldu. Bu çok önemli bir adımdı. Çünkü yaklaşık elli yıldır, Azerbaycan'ın milli düşünceli aydınları haps edilmiş, siyasi gerekçelerle kurşuna dizilmiş, Sibirya'ya sürgün edilmiş, böylece Azerbaycan halkı düşünen beyinlerden yoksun bırakılmıştı. Aydın kesimin bu şekilde yok edilmesi Azerbaycan topraklarında yaşayan Ermenilerin elini güçlendirmişti. Bir örnek vermek

gerekirse, sadece Mayıs 1920`den 1921 yılı sonuna kadar 50000`den fazla aydın kurşuna dizilmişti (Azerbaycan tarihi, 2008, s.77).

Haydar Aliyev, KGB müsteşarı olduktan sonra Azerbaycan aydınlarına daha verimli çalışma ortamı oluşturmaları, halkın kendi milli kültürel değerlerini yeniden yaşamasına, canlandırmasına olanak sağlamıştı. Fakat, buna rağmen ülkede durum hiç de iç açıcı değildi. Yönetim içinde çekişmeler mevcuttu ve en önemlisi ise ülkenin ekonomisi son derece geri bırakılmıştı. Moskova`da, Azerbaycan`a ülke ekonomisini hızla kalkındıracak yeni bir liderin atanması düşüncesi giderek ağırlık kazanmaya başlamaktaydı.

Böyle bir kararın alınması çok da geçikmemiş ve 14 Temmuz 1969`da Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi`nin toplantısında Haydar Aliyev ülkenin yeni lideri seçilmiş ve toplumun yaşamında yeni bir aşama başlamıştır. Merkez Komitesi, önce Haydar Alirza oğlu Aliyev`in Azerbaycan KP MK`nın Genel Sekreteri görevine atanması konusunu gündeme alarak tartışmaya açmış ve oybirliği ile kabul etmiştir (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.56/ dosya no.45/46). Daha sonra ise Merkez Komitesi, partinin örgütsel yapısı ile ilgili diğer meseleleri müzakere ederek, Azerbaycan KP MK`nın Genel Sekreteri Veli Yusif oğlu Ahundov`u Azerbaycan Bilimler Akademisi`nin Başkanı görevine seçilmesi ile ilgili olarak partideki görevinden ve politbüro üyeliğinden azletmiş, Aliyev`i ise Azerbaycan KP MK`nın politbüro üyeliğine atamıştır (Gasımlı, 2006, s. 8). Sovyetler Birliği Komünist Partisi, Azerbaycan Komünist Partisi`nin Merkez Komitesi`nin aldığı bu kararı onamıştır. ABD`li tarihçi B. Foukis bu olayla ilgili olarak şöyle yazmıştır “Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi`nin Genel Sekreteri Leonid İliç Brejnev, KGB`den H.Aliyev`i parti liderliğine yükseltti (Fowkes, 2002, s. 69).

Belirtmek gerekir ki, Azerbaycan KP MK`nın genel sekreteri görevine atandıktan sonra SSCB KGB Müsteşarı Y. Andropov`un 27 Kasım 1969 tarihli 166 sayılı emri ile Aliyev`e teşekkür edilmesi ve plaket sunulmuştur (Gasımlı, 2006, s. 9).

Aliyev`in yönetime gelmesi sonucunda Azerbaycan`da parti, devlet, ekonomi yeni döneme girmiş, ülke yeniden rahat soluk almaya başlamış, toplumsal yapının tüm alanlarında yeni yönetimin metodları ve ciddilik kendini göstermeye başlamıştır. Ayrıca, ülke yönetiminde ilk kez, yeni yönetime gelen lider, kendisinden önceki lider ve çevresine karşı hiçbir yaptırım ve cezalandırma yöntemlerine başvurmamıştır. Tam tersi, kendilerine karşı dikkat gösterilmiş, her zaman sorunlarının çözülmesi yönünde adımlar atılmıştır. Bu adım, halkın Sovyet döneminde ilk kez karşılaştığı bir durumdu, çünkü

görevinden alınan tüm liderler ya idam edilmiş, ya da hapsedilmiş, çoğu zaman ise yargılanarak idam edilmiştir. Bizzat Aliyev'in önerisi ile Merkez Komitesi politbürosunun kabul ettiği ve kendisinin de imzası bulunan kararla, Veli Ahundov'un genel sekreter olarak görev yaparken yararlandığı imtiyazlar, tıbbi ayrıcalıklar görevden ayrıldıktan sonra da kendisine tahsis edilmiştir (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.56/ dosya no.46/ yer 105/ dosya no.2/ yaprak 10). Azerbaycan'ın yeni liderinin bu eylemi, ciddi bir stratejik hedefin, halk ile hükümet arasında ve hükümet içinde daha önce hiç var olmayan bir birlik oluşturma iradesinin ortaya konması anlamına gelmekteydi. Azerbaycan devletinin milli birlik içinde başarılı bir şekilde geliştiğini ve ilerlediğini gören Aliyev, iktidarda olduğu yıllarda iddialı planlarını uygulamaya başlamıştır.

Aliyev'in yönetim yılları, Azerbaycan halkının tarihinde bir dönüm noktasıdır, her şeyden önce ülkede bir eğitim, kültür, sanat, milli ve manevi değerlerin korunması ve geliştirilmesi, kalkınma ve ilerleme dönemidir. 1970'li yıllarda başlayan bu yeni dönem Azerbaycan'ın yaklaşan istiklalinin temelini hazırlamıştır. Bunu kanıtlayan binlerce delil bulunmaktadır ki, onların içinde bir kaçının kaydedilmesi durumun açık bir şekilde anlaşılması için yeterlidir. Şayet XIX. yüzyılın ortalarından 1969 yılına kadar geçen sürede Azerbaycan'da 735 büyük sanayi müessesesi inşa edilmişse, 1969-1982 yıllar arasında inşa edilen sanayi müesseselerinin sayısı 287 olmuştur. Kaydedilen dönemde sanayi ürünlerinin yıllık ortalama artışı %7.9'a yükselmiştir. 1920 yılı ile kıyaslandığında 1982 yılında Azerbaycan'da sanayi ürünlerinin üretim hacmi 187.9 kez artmıştır. GSMH içinde sanayi ürünlerinin payı, tarım ürünlerini geçerek %66'e ulaşmıştır. Azerbaycan'da altyapı çalışmaları genişlenmiş, ulaşım ağı hızla gelişmiştir. SSCB Bakanlar Kurulu'nun 1949'da Bakü'de metro inşaatına ilişkin kararı, uygulamaya konduktan ve inşaat süreci başladıktan sonra 1967'de 10 km uzunluğunda inşaat yapılmış ve sadece 5 istasyon halkın hizmetine açılmıştır. 1969-1982 yıllarında ise halkın hizmetine açılan istasyon sayısı 19'a yükselmiş, tren hatlarının uzunluğu ise 2,5 kat artarak, 28 km'ye ulaşmıştır (Gasımlı, 2006, s. 12). Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan'da 11 elektrik santrali inşa edilmiş ve hizmete girmiştir. Böylece, Azerbaycan sadece kendi ihtiyacı olan elektriği üretmekle yetinmemiş, komşu cumhuriyetlerin de enerjiye olan ihtiyacının karşılanmasına katkıda bulunmuştur. Karşılaştırma için, 1969 yılına kadar tüm Sovyet döneminde Azerbaycan'da sadece 28 elektrik santrali bulunduğunu belirtmek önemlidir. Haberleşme işletmesi sayısı 1,2 kat, şehir içi telefon santrallerinin kapasitesi 2.4 kat artırılmıştır. 1969

yılında Azerbaycan`ın su techizatı 346 milyar m<sup>3</sup> olduğu halde, 1982`de 689 milyar m³`e su hatlarının uzunluğu ise 2304 km`e ulaşmıştır.

1982 yılında tarım ürünleri 1969 yılı ile kıyaslandığında 2.5 kat, 1920 yılı ile kıyaslandığında 9 kat artmıştır. Alkollü içkilerin üretimi 6 katdan fazla artmıştır. Halkın her üç kişiden biri yeni evlere taşınmıştır (Çokasırlık tarihimizin 34 yılı, 2003). Bu tür farkların sayısını da artırmak mümkündür.

Haydar Aliyev iktidara geldiğinde Azerbaycan toplumunun temel sorunlarından biri halkla devleti yöneten yetkililer arasında derin bir boşluğun bulunması, yönetimin içinde sürekli iç çekişmelerin hüküm sürmesiydi. Çeşitli üst düzey hükümet yetkilileri arasındaki entrikaların bir sonucu olarak, milletin temel sorunları yıllardır çözülememiş, toplumun aydın kesimi hükümetle işbirliği yapmak olanağından yoksun bırakılmıştır. Oluşan toplumsal ve siyasal ortam, sadece halkın bir takım temel sorunları çözümünü engellemekle kalmamış, hatta onları daha da derinleştirmiş; Moskova`da Azerbaycan halkına ve onun yönetimine karşı olumsuz bir takım görüşlerin kök salmasına neden olmuştur. Aliyev iktidara geldikten sonra kararlılıkla birikmiş bu sorunların çözümü için hiç vakit kaybetmeden çözüm üretmeye başlamıştır. Halk ve devlet arasında yeniden güven ve işbirliği ortamını tesis eden Aliyev, bu yöndeki çalışmalarıyla ulusal birliği, siyasi güç içinde birliği sağlamış, halkla siyasal güç arasındaki farkı kapatmayı başarmıştır (Haydan Aliyev, 2013, s. 10-11).

Aliyev, desteğini milli kadrolardan almak için Azerbaycanlıları devlet, parti ve ekonomik yapılarda yüksek pozisyonlara getirmek için, onları Komünist Parti saflarına katılmalarını teşvik etti. Sadece devletin yönetim yapısı içinde değil, milli güvenlik sistemi içinde de azerbaycanlıların yüksek rütbelere gelmesi için qayret sarf etti ve bunun sonucunda da ülke yönetminde milli unsurlar giderek ağırlık kazanmaya başladı. Çevresinde güçle bir devlet-halk birliği oluşturarak, bu birliğin sağladığı güvenle toplumsal yapının tüm alanlarında hızlı bir kalkınma hamlesi başlattı ve Azerbaycan`ın Moskova yönetimi nezdindeki itibarını, önceki yıllarında kırılan güvenini yeniden tesis etti. Onun yönetimi yıllarında Azerbaycanlıların büyük çoğunluğu “vatan” derken Azerbaycan`ı, “başkent” derken Bakü`yü, “lider” derken Haydar Aliyev`i kastetmiştir (Gasımlı, 2006, s. 106-107). Haydar Aliyev`in en büyük tarihi hizmetlerinden biri, Azerbaycan halkının birliğini, siyasi iktidarda birliğini, hükümet ile halk arasındaki birliği sağlaması olmuştur. Çünkü, Nisan 1920`de Azerbaycan`ın devlet ve halk olarak

Bolşevik Rusya tarafından işgal edilmesinden sonra, Sovyet yönetimi, halkın milli ruhunu yok etmiş, onu kitleye çevirmeye çalışmış ve bunda da bir miktar başarılı olmuştur.

Ancak tüm baskılara rağmen Azerbaycanlılar, SSCB'nin dağılmasıyla birlikte imparatorluktan bütün bir ulus olarak ayrıldılar. Aliyev insanlara yakın, sıcak, nazik davranmış, yetkililere, parti yönetimine ve sovyet işçilerine dikkat göstermiş, fakat her zaman sert, soğuk ve talepkar bir kişiliğe sahip olduğu imajını da korumuştur. Kendisinin bu tutumu, diğer alanlarda halkın yararına görülen işlerde verdiği emeğin başarılı olmasına yardımcı olmuştur. Önceki dönemde ülkeyi yönetmiş tüm liderlerin yapamadıklarını yapan başa çıkın Aliyev, halk arasında komünist liderden daha ziyade “ulusal lider” olarak algılanmıştır. Aliyev'in düşünülmüş siyaseti sonucunda ülkede milli bilincin yükselmesine katkı sağlayacak adımları atılmasına rağmen, Moskova yönetiminde bu yönde bir kuşkunun oluşması engellenmiştir. Bu koşullar altında, Moskova'yı rahatsız etmeden ulusun sorunlarını çözmek, milli bilinci yükseltmek ve toplumsal yaşamın tüm alanlarına bunu yansıtmak büyük beceri gerektiriyordu (Haydar Aliyev, 2013, s. 12-13).

Bu tür alanlardan biri de kuşkusuz eğitimdi. Azerbaycan'da eğitimin geliştirilmesi alanındaki ana faaliyetlerden biri, yeni okul binalarının inşası, okul çağındaki çocukların eğitime katılımı, eğitimin yaygınlaştırılması ve günün taleplerine uygun hale getirilmesiydi. 1969'dan 1982'ye kadar geçen dönemde Azerbaycan'da yeni okul binalarının inşası ve çocukların okula katılım düzeyi sürekli artmaktaydı. Nisan 1920'ye kadar, yani Azerbaycan'da Sovyet yönetimi kurulmasında önce sadece 976 ortaokul mevcuttu (Gasımlı, 2006, s. 111). Bu kadar okul, ülkenin eğitime olan ihtiyacının karşılanması için çok yetersizdi ve insanların eğitim ihtiyaçlarını karşılamıyordu. Sovyet döneminde başlayan okul binalarının yapımı, 1920-1930'lu yıllarda yaygınlaşsa da, Azerbaycan'daki tüm yerleşim yerlerini kapsamamış ve talebi karşılamamıştır. 1960'ların sonlarına kadar, ülkedeki okulların bir kısmı hala vatandaşların şahsi evinde bulunuyordu. Bu nedenle Haydar Aliyev iktidara gelir gelmez büyük bir enerji ve şevkle bu sorunu çözmeye başlamıştır (Haydar Aliyev, 2013, s. 10).

1 Eylül 1969'da başlayan yeni eğitim yılında ülkede 120 yeni ortaokul açılmıştır. Bazıları yeni inşa edilmiş, bazıları sekiz yıllık okullardan liselere dönüştürülmüştür. Böylece Aliyev'in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra Azerbaycan'daki toplam ortaokul sayısı 1.130'a ulaşmıştır (Azerbaycan mektebi jübile yılında, Komünist 22 Ağustos 1969, 1,7).

Genel olarak Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan halkı okur yazar bir ülke haline gelmiştir. 1979 nüfus sayımına göre, kentsel nüfusun okuryazarlığı %100, kırsal nüfusun okuryazarlığı ise %99.9' düzeyine ulaşmıştır. 1980 yılında ülkede 1 milyon 400 bin öğrenci eğitim görmektedir (Azerbaycan mektebi jübile yılında, Kömunist 22 Ağustos 1969, 1,7).

Öğretmen yetiştirmeye, yükseköğrenim gören öğretmen sayısının artırılmasına ve kırsal kesimdeki okulların nitelikli öğretim kadrosu ile donatılmasına özel önem verilmekteydi. 1 Eylül 1969 itibariyle, Azerbaycan'da ilkokul, orta okul ve liselerde çalışan 75.000 öğretmenin sadece % 50'sinin yüksek öğrenim görmüş olduğu belirtilmelidir. Aliyev, geçmiş yıllarda kırsal kesimde çalışacak genç uzmanlara ve orada çalışan öğretmenlere özel önem vererek Azerbaycan eğitim coğrafyasını genişletmiş ve kaliteyi artırmayı başarmıştır. Kırsal kesimde halkın eğitim düzeyini yükseltmek için genç uzmanlar bu yerlere gönderilmiştir. 1969'da 4.000 genç öğretmen ilçelerde çalışmaya gönderilmiştir (Azerbaycan mektebi jübile yılında, Kömunist 22 Ağustos 1969, 7).

Aliyev ülkede eğitimin gelişmesi için daha kapsamlı bir yaklaşım geliştirmiş, eğitim ve bilimin gelişimi için, iki sistem arasında Müslüman ülkelerdeki prestij mücadelesinde Azerbaycan'ın rolünü artırmaya çalışmıştır. Azerbaycan'ın bilim, eğitim ve kültürel alanlarda gelişimi sadece SSCB içindeki Türk devletleri için değil, Sovyetler Birliği'nin etkisi altındaki İslam devletleri için de önemli bir örnek oluşturmuştur. Moskova bu örneğin daha da yaygınlaşması için Azerbaycan'ın söz konusu devletle ilişkilerinin gelişimine ve uluslararası eğitim ilişkilerinin kurulmasına büyük önem vermiştir. Azerbaycan'ın bilim ve eğitim alanında gelişmesi, özellikle petrol konusunda tüm SSCB'de lider konumda olması, Birliğin diğer Türk cumhuriyetlerinden Bakü'ye bu alanda yüksek öğrenim görmek için gelen gençlerin sayısının artmasının yanı sıra, Orta Doğu ve Afrika ülkelerinden de buraya çok sayıda yabancı öğrencinin gönderilmesine neden olmuştur. Kısacası, Bakü, 1970'li ve 1980'li yıllarda yabancı ülkelere başta petrol olmak üzere birçok bilim ve meslek alanda uzman yetiştirme merkezleri açılan bir şehir olmuştur. Kuşkusuz bu konuda Sovyet devletinin genel niyetlerinin yanı sıra, Azerbaycan bilim, kültür ve eğitiminin tanıtılması da etkili olmuştur (Gasımlı, 2006, s. 393, 395).

Aliyev, 1970 yılında yaptığı bir konuşmasında: “ideoloji, sosyo-politik ve ekonomik sistemden bağımsız olarak, Azerbaycan halkının birkaç neslinin eğitim gördüğünü, büyüdüğünü, yüksek seviyelere ulaştığını, büyük bir bilim ve kültüre sahip

olduğunu” kaydetmiştir. Bütün bunlar halkın milli başarısıdır ve bağımsızlık döneminde Azerbaycan’ın entelektüel potansiyelini oluşturmuştur (Aliyev, 1997, s. 167). Bütün bu gelişimde Aliyev’in kişisel görüş ve kararlı yönetiminin büyük rolü bulunmaktadır.

Azerbaycan halkının tarihi boyunca okulların ve eğitimin en yüksek gelişimi 1970’li ve 1980’li yıllarda gerçekleşmiştir. Halkın aydınlanmasına özel önem veren Aliyev, Sovyet devletinin genel politikasının arka planına karşı, temel çabalarını okulların inşasına ve eğitim için bütçe harcamalarının artırılmasına yöneltti. Onun yönetimi sırasında Azerbaycan, okul binaları için bir şantiye haline geldi. 1969-1982 yılları arasında Azerbaycan’da 849 ortaokul inşa edilmiş ve eğitime açılmıştır, bu ise yılda ortalama 70 okul anlamına gelmektedir. Azerbaycan’da okulları maddi ve teknik altyapısı ve malzemeleri gelişmiş, okul kütüphanelerinin kaynakları önemli ölçüde zenginleşmiştir. Öğrencilerin meslek eğitimine önem verilmiş, okul atölyeleri yapılmış ve çeşitli meslek alanları geliştirilmiştir. Aliyev okullarda eğitim dilinin Rusça değil, Azerbaycan Türkçesi ile yapılması için bu amaca yönelik olarak genç öğretmenlerin göreve başlamasına özen göstermiştir, Üniversitelerde bu yönde bir kararlılık ortaya konmuş, milli düşünceli bilim adamlarının yetişmesi için adımlar atılmış, onlara çeşitli fahri unvanlar verilmiştir. Yönetimde olduğu sürece öğretmenler toplumun en saygın kesimini oluşturmuştur. Aliyev, bilim adamlarını ve bilimi önemser, temel bilimlerin gelişmesi için daha verimli koşulların oluşması için dikkatini eksik etmezdi. Bakü’yü uluslararası bilimsel konferanslar için bir mekan haline getirmiştir. Onun çabaları sonucunda araştırma enstitülerinin ve Azerbaycanlı bilim adamlarının sayısı sürekli artmıştır. Aliyev, sanki Ermenilerin kısa süre sonra ülkenin topraklarına açıktan göz dikeceklerini gözlemlemiş ve milli düşünceli bilim adamlarına Azerbaycan tarihinin yeniden araştırılması için ciddi araştırmalar yapılması tavsiyesinde bulunmuştur. Bağımsız görüşlerini dile getiren tarihçiler, sistemin ceza mekanizmasından ustaca korunarak onlara çeşitli görevler verilmiştir. Aynı yaklaşım, sinema, tiyatro, müzik, edebiyat gibi alanlarda da açıkça görülebilmektedir. 1970’li yıllarda “Dede Korkut”, “Babek”, “Nesimi” gibi çok sayıda sinema filmi çekilmiştir ki, bu filmler milli bilincin yeniden canlanmasına yardımcı olan, Azerbaycan halkının tarihi şahsiyetleridir. Aynı durum sanat ve kültürün diğer alanlarında da kendini açıkça belli etmektedir. Bütün bunlar bağımsızlığın temellerinden birinin oluşturulması yönünde Haydar Aliyev’in tarihi hizmetiydi (Gasımlı, 2006, s. 257).

Aliyev, bir milletin çağdaş uygarlık düzeyine çıkabilmesi ve onu diğer milletler arasında saygın bir konuma yükselten en önemli unsurun onun medeniyeti, kültürü olduğunu ileri sürüyordu. Bu yönüyle, Aliyev bir anlamda M.K.Atatürk'ün çizgisinde yürüdüğünü göstermekteydi. Çünkü, ancak kültürü yüksek bir ulus sürekli gelişek, ilerleyek ve kalkınabilirdi. Bu yıllarda çok sayıda tarihi ve kültürel eserlerin restorasyonu gerçekleştirilmiş ve koruma altına alınmıştır, bu amaçla devlet bütçesinden mali kaynak ayrılmış ve en önemlisi ise Çarlık Rusyası'nın ve Sovyet yönetiminin değiştirdiği çok sayıda yerleşim alanının eski ismi iade edilmiştir (Komünist, 21 Aralık 1979, 1). Arkeoloji kazılarının genişletilmesi için bu alana ayrılan mali kaynaklar sonucunda çok sayıda tarihi keşifler yapılmış, ülkenin önde gelen mimarlarının yıldönümlerini geniş çapta kutlanmış, çalışmaları farklı etkinliklerle sürekli halkın tanıtımına sunulmuş, müzeler muntazam olarak yapılan sergilerle zenginleştirilmiş, arşiv kaynaklarını artırmaya özen gösterilmiş; Azerbaycan'da ve ülkenin çeşitli şehirlerinde halkın modern tarihi ile ilgili yeni tarihi eserler inşa edilmiş, kültür ve eğitim kurumlarının ağı genişletilmiş, bu kurumlarda yüksek eğitilmiş uzmanlar görev almıştır (Haydar Aliyev, 2013, 16).

Azerbaycan halkının ahlaki değerlerinin korunmasına ve geliştirilmesine ilgi artırılmış, Kurban ve Ramazan gibi dini bayramların kutlanmasına konulan yasak gevşetilmiş, bu yıllarda büyük bir törenle kutlanan Nevruz Bayramı, televizyon ve radyodan canlı olarak yayınlanmıştır (Komünist, 27 Aralık 1973, 3).

Unutmamak gerekir ki, bu dönemde Azerbaycan, hala Sovyetler Birliği'nin bir parçasıydı ve merkezi hükümet onu birçok şeyden mahrum etmek istese de, milli ahlakını ve değerlerini yok edemedi. Sonuç olarak, Azerbaycan halkının kültürü, bilimi, eğitimi, milli ahlaki değerleri, evrensel ve evrensel değerlerle etkileşim içinde gelişmiştir. Aliyev'in tarihi ve kültürel mirasa özel ilgi göstermesi, kültür ve eğitim kurumlarının kurulması sonucunda halkın özgüveni artmış ve bağımsızlık fikri güçlenmiştir. Şüphesiz bütün bunlar, Azerbaycan'ın gelecekteki bağımsızlığının manevi temellerinin inşasında büyük tarihi öneme sahip önemli faaliyetlerdi (Baranovski, 1987, s. 236).

Sovyet egemenliği yıllarında ilk kez Haydar Aliyev'in aldığı önlemler sonucunda Azerbaycan sanatı en yüksek gelişme aşamasına geldi. 70'ler ve 80'lerin ortaları, Sovyet döneminde Azerbaycan sanatının gelişme yıllarıydı. Aliyev'in doğrudan çaba ve özeni sonucunda Azerbaycan müziği, tiyatrosu, sineması, resmi, mimarisi, radyosu ve tiyatrosu gelişmiştir (Gasımlı, 2006, 259).

Bilim, kültür, sanat, edebiyat alanında iz bırakmış çok sayıda insana devlet nişanları ve madalyaları, fahri unvanlar verilmiş, kendilerine ev verilmiş, çalışma koşulları geliştirilmiş, eserleri yurt içi ve yurt dışında tanıtılmış, halk müziği ve folklorü canlandırılmış, amatör grupların faaliyetleri güçlendirilmiş, aşık müziğinin gelişimine özen gösterilmiştir (Komünist, 6 Temmuz 1977, 3). Azerbaycanlı sanatçılara karşı sıcak tutum, özgürlük fikirlerini yayan ve ulusal özgüveni güçlendiren eserlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmuştur. Aliyev onları halkın tarihine, gerçek hayata nüfuz etmeye çağırmış, güzel eserler yaratmaya teşvik etmiştir. Aliyev'in yönetimi döneminde, yeni mimari yapıların inşa edilmesiyle Bakü'nün imajı değişmiş, onlarca yeni mimari anıt ve heykel yapılmıştır. Kuşkusuz, bütün bunlar, Azerbaycan halkının milli duygularını, milli özgüvenini ve bağımsızlığa olan inamını güçlendirmiştir (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.67/ dosya no.23/ yer 127/ yaprak 22).

Aliyev'in Azerbaycan için gördüğü işlerden biri de dil alanında kendisini göstermektedir. SSCB'nin en yüksek makamlarından birine yükselen komünist lider olmasına rağmen, ülkede hüküm süren Sovyet sisteminin zor koşulları, "Ruslaştırma"nın güçlü etkisi, Aliyev'i "Azerbaycan dili"nin kullanım alanını genişletmek ve resmi dil düzeyine yükseltmek düşüncesinden alıkoymamıştır. 1978 yılında kabul edilen Azerbaycan SSC Anayasası'nda bu konu çözülmüş ve Azerbaycan dili resmi dil olarak anayasada yer almıştır. Ana dil politikası farklı alanlarda uygulanmıştır. Milli dilin, milli örf ve adetlerini bilen, ahlaki değerlerini ve kültürünü yaşayan ve geliştiren her milletin yaşamında belirleyici faktör olduğu bilinmektedir. Aliyev Rusçaya karşı değildi, çünkü Azerbaycan'ın son 200 yıllık tarihinin Rusya ile birlikte olduğunu biliyordu, fakat çok zengin bir tarihe ve edebi mirasa sahip milli dilin kaybedilmesinin, halkın tarihinden ve tarihi mirasından yoksun bırakılacağı anlamına geldiğini çok iyi bilmekteydi. Dolayısıyla, Azerbaycan edebi dilinin gelecekteki devlet bağımsızlığının temellerinden biri olduğunu anlayan Aliyev, bilim adamları, şairler ve yazarları Azerbaycan dilinde eserler yazmaya teşvik etmiş ve onların emeğini yüksek düzeyde değerlendirmiştir. Aliyev, Azerbaycan dilini zenginleştirmek ve saflaştırmak için her yolu ustalıkla kullanmıştır. Haydar Aliyev'in anadiline gösterdiği özen sonucunda Bakü'de ana dilinde konuşanların sayısı hızla artmıştır. 70'li ve 80'li yıllarda Sovyet yönetiminin önceki dönemlerinden farklı olarak, Bakü sokaklarında Rusça konuşmayan insanlar artık geri kalmış sayılmıyordu (Komünist, 21 Nisan 1981, , 3). Anadile gösterilen özen sonucunda

halkın özgüveni, yoğunlaşan duygu ve bağımsızlık fikirleri insanların kafasına hakim olmuştur.

Aliyev, Azerbaycan'ı uluslararası arenada tanıtmanın yollarından biri olarak yabancı ülkelerle turizm alanında ilişkilerin genişletilmesinde görmekteydi. Bu alandaki başarılar Azerbaycan'ı dünyaya tanıttı, Cumhuriyete para kazandırdı, yeni iş alanları oluşturdu, turizm kompleksleri inşa edildi ve Hazar kıyılarını bir turizm merkezi haline getirdi. Bu nedenle, Aliyev, iktidarda olduğu yıllarda turizm sektörünü genişletmeye çalıştı. Yurtdışına seyahat eden Azerbaycanlılar dünyayı gördüler, dünya görüşleri gelişti, tek tek ülkelerin hayatındaki ve uluslararası arenadaki değişiklikleri, genel manzarayı anladılar (ACMGBA, dosya no.497/ yaprak 178). Aliyev döneminde yurtdışında çalışan Azerbaycanlı uzmanların sayısı arttı. Bu uzmanlar arasında yüksek öğrenim görmüş öğretmenler, doktorlar, mühendisler ve diğerleri bulunmaktalardı. Yurt dışında eğitim gören kadroları sayesinde ülkenin uzman kadroları gelişmiş, başta petrol endüstrisi olmak üzere ülke ekonomisinin gelişimine katılmışlardı. Böylece yabancı ülkelerde Azerbaycan halkının yüksek bilimsel ve kültürel gelişimi teşvik edilmişti. Azerbaycanlı sporcular ve kamuoyunun uluslararası ilişkileri, Bakü ile bazı şehirler arasındaki kardeş şehirler hareketi çerçevesinde gelişmiştir (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.63/ dosya no.147/ yaprak 128).

2.2.2. SSCB'nin değişen dış politikası ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesi

1970'lerin başında başlayan uluslararası gerilimleri yumuşatma süreci, SSCB ve Türkiye ilişkilerinin genişlemesine ivme kazandırdı. Azerbaycan yavaş-yavaş bu süreçte dahil oldu. Ancak Azerbaycan bu sürecin siyasi ayağından ziyade, ekonomik, bilim ve kültür ayağında yer aldı. 1969'da başlayarak gelişen Türkiye-Azerbaycan eğitim ve ilişkilerinin dikkat çeken temel özelliği söz konusu ilişkilerin Moskova'nın sıkı denetimi altında bulunmasıydı. Uzun yıllar boyunca, önemli uluslararası faaliyetlerde gerçek hakları olmayan müttefik cumhuriyetlerin, Azerbaycan'ın ülkenin dış politikasına kademeli olarak dahil olması için birtakım nedenleri vardı. Bir bütün olarak siyasi sisteme güçlü bir şekilde ideolojik olarak tabi olan ve merkezi hükümet aracılığıyla uygulanan Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, 1970'den 1991'e kadar çok karmaşık ve çelişkili gelişme göstermiştir (Abdullayev, 1998, s. 44).

Azerbaycan-Türkiye ekonomik, bilimsel-teknik ve kültürel ilişkilerinin temeli, biçimleri, uygulama mekanizmaları ve hedefleri, 1971'den 1985'e kadar Moskova'nın

kontrolünde sıkı bir şekilde uygulanmıştır. 1970'lerde merkez, müttefik cumhuriyetleri ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel bağlarına önceki yıllara göre daha fazla çekmişti. Müttefik cumhuriyetlerin ülkenin uluslararası ilişkilerine katılımı sorununa bir dizi monografi ve kitap ayrılmıştır. Bu eserler, bireysel cumhuriyetlerin yabancı ülkelerle ekonomik, bilimsel, teknik ve kültürel ilişkilere katılımını ve rolünü vurgulamaktadır.

Çalışmaların araştırılması, Azerbaycan ile ilgili malzemelerin değerlendirilmesine ve analiz edilmesine yardımcı oldu. Bununla birlikte, bu kitapların ana odak noktası, o dönemde ülkedeki iktidar partisinin rolü ve ülkenin sözde kardeşlik yardımının doğrulanmasıdır.

1971-1991 yılları arası iki ülke ilişkileri açısından özel bir 1970'lerden bu yana Doğu ile Batı arasındaki gerilimin azalması, halklar arasında güven inşa edilmesine ve Azerbaycan'ın iki ülke arasındaki çoktarafli ticari ve kültürel ilişkilere katılımına yol açmıştır. Dünya ülkeleri arasında yeni ve daha ilerici işbirliği biçimleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Aynı zamanda Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilere katılımı yoğunlaşmıştır. 80'lerin sonundan itibaren ilişkiler giderek bağımsız hale gelmeye başlamıştır.

Araştırmalar zamanı söz konusu dönemde ilişkilerin daha ziyade kültürel boyutunun öne çıktığı dikkati çekmektedir. Siyasi ziyaretlerle paralel ve bu ziyaretleri takip eden sonraki yıllarda bilimsel, teknik, ekonomik ve özellikle kültürel alanlarda Türkiye ile Azerbaycan arasında ilişkilerin canlandığı, bu canlanmanın karşılıklı kültürel faaliyetlerle desteklendiği dikkati çekmektedir. Aşağıda daha derinden incelendiği zaman, bu dönemde söz konusu alanlarda gelişen ilişkilerin iki taraf arasında 1920'li yıllardaki düzeye ulaştığı anlaşılmaktadır. Çünkü 1920'li yıllarda ister eğitim, isterse de kültürel alanda mevcut olan ilişkiler, 1970'li yıllara kadar olan dönemle kıyaslanmayacak kadar üst düzeyde olmuştur. Dolayısıyla 1970'li yıllarda hızla gelişen Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkileri bir anlamda 1920'li yılları hatırlatmaktaydı.

2.3. 1969-1991 Yılları Arasında Bilim ve Teknik Alanlarda Türkiye-Azerbaycan İlişkileri

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde bilimsel ve teknik işbirliğinin özel bir yeri vardır. Aslında Sovyetler Birliği'nin dış politikasında gelişmekte olan ülkelere bilim ve teknik alanda destek olmak, aynı zamanda ülkenin kültürel değerlerinin tanıtımı önemli bir yer tutmuştur. Gerçekten de, Sovyet yönetimi ülkede halkın okur-yazar oranını yüzde yüze ulaştırmış, kültürel alanda büyük gelişim göstermiş, bilim alanında hızla dünyanın önemli

bir ülkesine dönüşmüştü. Dolayısıyla, Sovyetlerin bu hızlı gelişim süreci geri kalmış ve gelişmekte olan ülkelerde Sovyet yönetimine, eğitimine, bilim ve tekniğine, aynı zamanda kültürüne büyük ilgi uyandırmıştı. Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerini bu çerçevede değerlendirmek gerekir. Türkiye’de 1960’lı yıllardan itibaren yükselişe geçen sol eğilimin Sovyetlerin yönetim, ekonomik, kültürel ve bilim alanındaki gelişimine olan ilgisi iki ülke ilişkilerinin gelişiminde rol oynayan önemli faktörlerden biri olmuştur. Bu alandaki ilişkiler bir dizi bilimsel problemi kapsamış ve çeşitli şekillerde uygulanmıştır.

2.3.1. Azerbaycanlı bilim insanlarının Türkiye’yi ziyaretleri ve bilimsel yayın mübadelesi

1960’lı yılların sonlarından itibaren ister Türk-Sovyet, isterse de Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin önemli bir kısmını bilimsel ilişkiler oluşturmuştur. Bu çerçevede çok sayıda bilimsel sempozyum, forum, gerçekleştirilmiş, ayrıca bilimsel çalışmaların karşılıklı mübadelesi yoluyla bilim alanındaki yenilikler taraflar arasında paylaşılmıştır.

Söz konusu bilimsel etkinliklerden bazıları Türkiye’de, bir kısmı ise Azerbaycanda gerçekleştirilmiştir. Daha önceki yıllardan farklı olarak Moskova yönetimi Azerbaycanlı bilim adamlarının çeşitli bilimsel etkinliklere katılması için Türkiye’nin farklı şehirlerini ziyaret etmesine engel oluşturmamıştır. Bunun önemli iki nedeninden biri Moskova’da Türkiye’yi yeniden kendi saflarına çekme umudunun oluşması ise, diğer bir faktör ise Haydar Aliyev’in Moskova yönetimini, SSCB-Türkiye ilişkilerinin gelişinde Azerbaycanlı bilim adamları ve sanatçıların oynayacağı alternatifsiz role inandırmasıdır (Gasımlı, 2006, 495-496). Nitekim, kısa sürede alınan olumlu izlenimler, iki taraf arasında yukarıda kaydedilen alanlardaki işbirliğinin daha da derinleşmesine neden olmuştur. Aşağıda da kaydedildiği gibi, yirmi yıllık bir sürede çok sayıda karşılıklı ziyaretler, toplantılar söz konusu dönemde taraflar arasında ilişkilerin hızla geliştiğini göstermektedir.

Azerbaycanlı bilim adamlarının Türkiye’de gerçekleştirdikleri sunumlar, konuşmalar ve Türkiye’de elde ettikleri sonuçların yayınlanması, bu ülkede bilimin gelişmesini olumlu etkilemiştir. Örneğin, Azerbaycan İlimler Akademisi’nin ana kütüphanesi, Türk Tarih ve Dil Kurumları’na basılı kitap ve matbaa nüshaları göndermiş ve Türkiye’den çeşitli siparişleri yerine getirmiştir. Bilimler Akademisi’nin kütüphanesi de Türkiye’den değerli yayınlar almıştır (Hacıyev, 1985, s. 56). Bu kütüphane, bir

coğrafya kataloğunu ve Türkiye İstanbul Kütüphanesi'nde muhafaza edilen diğer değerli yayınları içermektedir. İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Ahmet Ateş, ünlü Azerbaycanlı yazar Hakani Şirvani'nin 26 mektubundan oluşan bir mikrofilmi kütüphaneye göndermiştir (Baku, 13 Eylül 1970, 1,6).

Mirza Fetali Ahundov'un adını taşıyan Azerbaycan Merkez Kütüphanesi de Türkiye'deki bazı kütüphanelere bilimsel, sanatsal, teknik ve diğer yayınlar göndermiş ve kardeş ülkeden çeşitli yayınlar almıştır. Türkiye'den gönderilen yayınlar arasında değerli kitaplar daha çok yer alıyordu. Sadece 1990 yılında Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik, siyasi, edebi ve kültürel hayatını yansıtan 27.000 kitap ve 58.000 adet gazete ve dergi Türkiye Cumhuriyeti'ne gönderildi. Türkiye'den 12.000 adet kitap, gazete ve dergi getirildi (Azerbaycan Gençleri, 11 Aralık 1990, 1,3). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel ilişkilerin gelişmesinde ve güçlenmesinde karşılıklı kitap, dergi ve gazete değişiminin önemli etkisi olmuştur. Bu alanda Cumhuriyet Bilimler Akademisi Kütüphanesi M. F. Ahundov adına Milli Kütüphane ve Azerbaycan'ın diğer büyük kütüphanelerinin hizmeti özellikle büyüktü. Türk ve Azeri bilim adamları ve kültürel şahsiyetlerle görüş alış-verişinde bulunmak, deneyim kazanmak ve bilimsel ve diğer başarıları tanımak için karşılıklı ziyaretlerde bulundular (Azərbaycan tarihi, 2008, s. 221).

Azerbaycan'a gelen İstanbul Üniversitesi Rektörü Ömer Celal, İstatistik Enstitüsü Müdürü, İstanbul Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sabuhi Dönmez, Ceza Hukuku Enstitüsü Müdürü Azerbaycan'ın ekonomik, bilimsel ve kültürel hayatıyla doğrudan ilgilendiler (Bakinskiy Raboçiy, 24 Şubat 1970, s. 5-6).

1958'den beri faaliyet gösteren Azerbaycan İlimler Akademisi'nin Yakın ve Ortadoğu Halkları Enstitüsü'nün Türkologları, kardeş Türkiye tarihinin iktisat, filoloji, sosyal ve felsefi düşüncesini kapsamlı bir şekilde incelemişlerdir. Azerbaycan tarihçileri, Rus meslektaşlarıyla beraber "Türkiye'nin yakın tarihi" başlıklı derleme eser hazırlamışlardır. Ayrıca "1923-1939 yıllarında Türkiye'de eğitim reformları" isimli başka bir eser de gün yüzü görmüştür (<https://turksunas.wordpress.com/2016/11/11/xx-ci-æsrin-30-cu-illærinde-turkiyenin-sosial-iqtisadi-væziyyæt/>).

1971 yılı başlarında Türkiye'yi ziyaret eden Felsefe Doktoru Prof. Z. B. Göyüşov, Ankara, İstanbul, İzmir ve diğer şehirlerdeki bilim bölümlerinde ve üniversitelerde Azerbaycan felsefe biliminin gelişimi, Azerbaycan felsefesi tarihi ve araştırması hakkında bildiriler sunmuştur (Baku, 6 Ocak 1970, s.7).

Sosyal bilimlerde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler de dikkat çekmektedir. Azerbaycan Tarih Müzesi, Türkiye'nin ulusal müzeleri ve bilim camiası ile çeşitli şekillerde temas halindeydi (Azizbeyov, 1970, s. 6).

Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi ve Azerbaycan İlimler Akademisi Nizami'nin adını taşıyan Elyazma Eserler Enstitüsü de Azerbaycan'da Türkiye araştırmalarının gelişmesinde önemli rol oynamıştır. 1970'den beri Bakü'de Sovyet Türkolojisi Dergisi'nin yayınlanması, Azerbaycan'ın Türkiye ve diğer ülkelerle bilimsel ilişkilerinin gelişmesine ivme kazandırmıştı (Baku, 5 Mayıs 1970, s. 2). Bakü Devlet Üniversitesi, ülkenin Türkiye ile ilişkilerinde özel bir yere sahiptir. Türk dili ve edebiyatı ile Türkçe çeviri, Üniversitenin Şarkiyat Fakültesi'nde yaygın olarak incelenmiştir. Bakü Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi'nde Türk dili ve edebiyatı da okutulmaktadır. Üniversite'nin Asya ve Afrika Tarihi Bölümü'nde Türkiye tarihi daha kapsamlı olarak incelenmektedir.

Aynı zamanda Bakü Devlet Üniversitesi'nin bilim adamları ve diğer çalışanları, Türk tarihi ve felsefesi, Türk dili ve filolojisi, Türk ekonomisi hakkında araştırmalar yapmakta, eserler ve makaleler yazmaktadır. Üniversite hocası Kamil Veliyev'in "Türk folkloru" ve "Destan poetikası" adlı eserleri Türkiye'de yayınlanmıştır. Bu bilimsel hizmetler için Azerbaycanlı bilim adamına Selçuk Üniversitesi'nin kararı ile fahri doktora Türk Dil Kurumu üyeliği, Türk Halk Bilimi Araştırmaları Derneği ve Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı'nın onursal üyeliğine seçilmiştir (Baku, 6 Nisan 1989, s.7-8).

2.3.2. Türk bilim insanlarının Azerbaycan'ı ziyaretleri

Azerbaycan'da düzenlenen çeşitli uluslararası kurslara Türk temsilcilerin katılımı da Azerbaycan-Türkiye bilimi ilişkilerinin ve dostluğunun güçlenmesinde olumlu etki yapmıştır. Ekim 1980'de başlayan ve Bakü'de dört ay süren jeoloji biliminin sorunlarından biri, Asya ve Afrika'daki gelişmekte olan ülkelerdeki sedimantasyon petrograflarının becerilerini daha da geliştirmektir. Bu kursların Bakü'de yapılması tesadüf değildi. Çünkü Azerbaycan Cumhuriyeti, jeolojik araştırma ve maden çıkarma alanında zengin deneyim kazanmıştır. Bu nedenle yabancı ve Türk uzmanlar ülkemizde kapsamlı teorik bilgi ve pratik deneyim ve beceri kazanma fırsatına sahiptir (Hacıyev, 1985, s. 78-79).

Eylül 1990'da Bakü'de Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ikili bilimsel, ekonomik ve kültürel ilişkiler çerçevesinde ortak bir seminer düzenlendi. Seminerin uygulama

bölümünde, Azerbaycan Bilimler Akademisi üyesi, Akademik Z.A. Samadzade'nin pazar piyasa ilişkileri bağlamında Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış ekonomik ilişkileriyle ilgili raporu, Türkiye'deki mevcut ekonomik ve sosyal duruma ilişkin Türk profesör Turan Yazgan tarafından sunuldu. Raporda ve tartışmalarda Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin daha da geliştirilmesinin karşılıklı olarak faydalı olduğu belirtildi. Azerbaycan güçlü ekonomik potansiyele ve zengin hammadde kaynaklarına sahipken, Türkiye modern teknolojiye ve ileri sanayiye sahip uzmanlara sahiptir. Bu güçlere katılmak, her iki tarafın da kendi sorunlarını çözmesine yardımcı olacaktır. Türkiye'nin son yıllarda hızla gelişen uluslararası ekonomik işbirliğindeki engin tecrübesinden yararlanan Azerbaycan, ekonomik yapısındaki, özellikle dış ekonomik ilişkiler sistemindeki başarısızlığı geri alabilir (Komünist, 4 Eylül 1990, s. 8). Bu anlamda ortak seminerler büyük önem taşıyordu. Azerbaycan İlimler Akademisi asıl üyesi E.E. Alizade'in Türkiye'deki VI. Türk Tarihçileri Konferansı'ndaki ilginç raporu katılımcıların büyük ilgisini çekti (Ализаде, 1963, s. 3). Rapor daha sonra yayınlandı. 1970 yılında Ankara'da yapılan VII. Türk Tarihçileri Konferansı'nda pek çok konuda konuşma yaptı (Baku, 1 Kasım 1990, 3).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel ilişkilerin gelişmesinde üniversitelerin rolü de büyüktü. Bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi için karşılıklı toplantılar yapıldı ve anlaşmalar sağlandı. 1990 yılında İzmir Ege Üniversitesi heyetinin Bakü Devlet Üniversitesi'nin daveti üzerine Bakü'ye yaptığı ziyaretin temel amacı, Azerbaycan ve Türkiye üniversiteleri arasındaki kapsamlı ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmaktı. Heyet başkanı Ege Üniversitesi Rektör Yardımcısı Sarmat Akgün, bir röportajda şunları söyledi: "Türkiye ve Azerbaycan'ın bilim çevreleri ve eğitim kurumları arasındaki ilk temaslar çok önceleri kuruldu. Bakü Üniversitesi'nin ilk zamanlarında Fuad Köprülü gibi önde gelen Türk bilim adamları burada ders vermeye gelmişler" (Baku, 29 Kasım 1990, 2).

1990 yılında Azerbaycan'ı ziyaret eden Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı heyetinin amacı, tarafların daha etkin olabilmelerinin yollarını bulmaktı. Türk heyetinde Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan, Hacettepe Üniversitesi öğretim üyesi Doç. Halil Acikgöz ve diğer Türk konuklar ziyaret etmişler (Komünist, 6 Şubat 1991, 3). 1991 yılının başlarında, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan bir heyet Türkiye'ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Ziyarette Türkiye ile eğitim alanında yeni işbirliği

ufukları belirlenmiştir. İstanbul Bayazıt Üniversitesi, Azerbaycan'daki birçok üniversite ile işbirliğine başlamıştır (Bakinskiy Raboçiy, 15 Mayıs 1990, 2).

Yukarıdaki gerçeklerin analizi, Azerbaycan'ın Türkiye ile bilimsel ve teknik ilişkilere yakından dahil olduğunu göstermektedir. Ancak bu ilişkiler ve işbirlikleri merkez tarafından yönlendirildiği için tam olarak Azerbaycan'ın çıkarlarına hizmet edecek düzeye yükseltememiştir. Ermeni Taşnaklar Moskova'ya yerleşip Sovyet devletinin ana mevzilerini ele geçirdikten sonra Türkiye ve Azerbaycan'a karşı tarihsel düşmanlıklarını sürdürmüşler ve Sovyet, Türk, Azerbaycan ilişkilerinin gelişmesini engellemişlerdir (Abdullayev, 1998, s. 54).

2.3.3. Tıp ve petro-kimya eğitimi alanında ilişkiler

Azerbaycan'ın petrol alanında Ekim 1970'de Birleşmiş Milletler Bakü'de petro-kimya sorunları üzerine uluslararası bir sempozyum düzenledi. Petro-kimya endüstrisinin gelişimine ilişkin bu bilimsel konferansın Bakü'de düzenlenmesi tesadüfi değildi. Azerbaycan'da petro-kimya alanında 400'den fazla doktor ve bilim adayı çalışmaktaydı. Bakü'de düzenlenen 11 günlük uluslararası konferansa aralarında Türkiye'nin de bulunduğu yabancı ülke temsilcileri katıldı. Sempozyum iki konuya odaklandı: 1971-1980 yıllarında gelişmekte olan ülkelerdeki petro-kimya endüstrisinin gelişimi için beklentiler ve bu alandaki bilimsel ve teknik yardım konuları (Bakinskiy Raboçiy, 1 Kasım 1970, 3).

Nisan 1970'de Bakü'de Avrupa, Ortadoğu'nun uluslararası tektonik haritaları üzerine bir oturum düzenlendi. Oturumda diğer yabancı ülkelerle birlikte Türkiye de büyük bir heyet tarafından temsil edildi (Баку-Город Проведения Форумов Ученых, 1970). Şubat 1970'de İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Orman Bitkileri Bölümü çalışanı Dr. Burhan Aytuk, meslektaşı Mirze Göygöl ile birlikte Azerbaycan'ı ziyaret etti. Azerbaycan İlimler Akademisi Tıp Enstitüsünde atmosferdeki tozun varlığı ve pratik önemi hakkında bir konferans verdi. Türk bilim insanı, Bakü Devlet Üniversitesi Bilimler Akademisi Biyoloji Enstitüsü'ndeki bölüm ve laboratuvarların çalışmaları hakkında bilgi aldı ve öğretim üyeleriyle bir araya geldi. Odun anatomisinin arkeolojik araştırmalarda uygulanması üzerine bir konferans verdi. Türk konuk, Azerbaycanlı bilim adamlarının Kafkasya florasının incelenmesi alanında yaptığı araştırmaların ve Azerbaycan florasının sekiz ciltlik bir haritasının oluşturulmasının beni çok etkilediğini söyledi. Bakü Üniversitesi'nde yarı zamanlı bir bölüm olması benim için bir yenilikti. Bilimsel

personelin eğitimini ve öğrencilerin ücretsiz eğitimini takdir etmelisiniz (Baku, 15 Şubat 1960, 3). Ankara, Türkiye'deki Orta Doğu Teknik Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Nuru Saryal ve yardımcısı Orhan Kural, ülkede bilimsel araştırmaların organize edilmesinin yanı sıra ısı temini alanındaki başarılarla tanıştı. Azerbaycanlı meslektaşlarının önünde ders verdiler. Misafirler, Akademinin araştırma enstitülerinin yanı sıra Bakü Devlet Üniversitesi ve diğer yerlerde radyasyon araştırmaları bölümünü ziyaret ettiler. Azerbaycan İlimler Akademisi Başkanı, konukları ülkedeki bilimin gelişimi ve beklentileri hakkında bilgilendirdi. Tanınmış Türk dilbilimci Sırrı Yazık, ülkede kaldığı süre boyunca yerel meslektaşlarıyla bir araya geldi, deneyim ve görüş alışverişinde bulundu, Bakü Devlet Üniversitesi'nde dersler verdi (Гуссейнова, 1970) 1984 yılı Haziran ayında Azerbaycanı ziyaret eden Dünya Pediatri Derneği Genel Müdürü, Türk Uluslararası Çocuk Merkezi Başkanı İhsan Doğramacı, Azerbaycan tıbbının durumuyla yakından ilgilendi (Hacıyev, 1985, s. 81-82). Cumhuriyetin bir dizi klinik ve hastanesini ziyaret etti ve yerel meslektaşları ile deneyim alışverişinde bulundu. Türk Sanat Enstitüsü Genel Müdürü İstanbul Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Necat Diyarbakırlı, Azerbaycan İlimler Akademisi Sanat Arkeoloji ve Etnografya Enstitüsü'nde ortaçağ tarihi eserleriyle tanıştı (Hacıyev, 1985, s. 73). Türk bilim adamları ve uzmanlar da Bakü'de uluslararası ve bölgesel bilimsel toplantılara katılarak Azerbaycanlı meslektaşlarıyla görüş alışverişinde bulundular. 1981 yılında Bakü'de düzenlenen XII. Mendeleyev Uluslararası Kongresi'ne katılan Türkiye dahil 20'den fazla ülkeden bilim adamları ve uzmanlar, Azerbaycan'ın kimya biliminin başarıları ve beklentileri hakkında bilgi sahibi oldular (Hacıyev, 1985, s. 94-98). 1981 yılında Bakü'de Türk halkının büyük lideri M.K. Atatürk'ün doğumunun 100. yılı ve 16 Mart 1921'de imzalanan Sovyet-Türk anlaşmasının 60. yıl dönümü şerefine düzenlenen törene ve bilimsel toplantılara komşu Türk halklarından bir heyet de katıldı. İstanbul Üniversitesi öğretim üyesi Edib Çelik, bu prestijli bilimsel konferansla ilgili izlenimlerini dile getirdi: Azeri meslektaşlarımızla birlikte katıldığımız bilimsel oturum çok verimli geçti. Sovyet ve Türk bilim adamları arasındaki bu tür temasları genişletmek gerekiyor (Gasımlı, 2006, s.527). Ankara Üniversitesi Ortadoğu Enstitüsü Müdürü Prof. Ergün Özbudun, bu tür oturumların Sovyet-Türkiye ilişkilerini güçlendirmek için iyi bir fırsat olduğunu söyleyerek oturumun çalışmalarını övdü (Gasımlı, 2006, s. 528).

Azerbaycan'da bir takım uluslararası tıp ve sağlık seminerleri yapılmıştır. Bu toplantılara Türk bilim adamları ve temsilciler de katılmıştır. Azerbaycan'daki tıbbi

durum ve beklentiler hakkında bilgi sahibi oldular.Dünya Sağlık Örgütü'nün Bakü'de düzenlediği uluslararası seminere katılan 14 Asya ve Afrika ülkesinin temsilcileri Azerbaycan Cumhuriyeti'nde tıp biliminin başarıları konulu uluslararası seminere katıldı.Seminere katılan Ankara Hastanesi bakteriyoloji bölüm başkanı Aydın Yazıcı izlenimlerini paylaştı:Sovyet sağlık çalışanları tarafından düzenlenen seminer zengin ve kârlıydı. Azerbaycan'da sağlık hizmetlerinin gelişimini gördük.Geçici hastalıklarla mücadelede büyük başarı sağlanmışdı (Komünist, 27 Mayıs 1990, 3). Haziran 1980'de, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 15 yabancı ülkeden tıp bilimcileri ve sağlık profesyonelleri, Bakü'de Dünya Sağlık Örgütü tarafından düzenlenen lösemi araştırmaları ve onunla mücadele sorunları üzerine bir seminere katıldılar (Hacıyev, 1985, s. 78-79).

1990'lı yıllarda Azerbaycan-Türkiye işbirliğinde sağlık alanında yeni bir aşama başladı. Türkiye ile imzalanan belgelerde tıbbi ilişkilere özel bir madde ayrılmıştı. İlaç ve tıbbi malzeme üreten ortak girişimler kurmak için tıp enstitüleri uzmanlarının ve öğrencilerinin karşılıklı olarak gönderilmesini öngörmekteydi (Komünist, 22 Haziran 1990, s. 2).

2.4. 1969-1991 Yılları Arasında Azerbaycan-Türkiye Kültürel İlişkilerinin Gelişimi

1930'lu yıllardan itibaren Türkiye'ye yönelik Sovyet baskı politikası, Türk-Sovyet ilişkilerinin hızla gerilemesine, buna paralel olarak Türkiye-Azerbaycan eğitim-kültür ilişkilerinin askıya alınmasına neden olmuştur. Kuşkusuz burada kültürel işbirliği büyük zarar görmüştür. 1960'ların ortalarında Sovyet devletinin diğer ülkelerle ilişkilerinin canlanması ve çok taraflı yapısının başlaması Sovyet-Türk ilişkilerine de olumlu yansımıştır. 1964-1972 yıllarında Sovyet-Türk kültürel ve bilimsel ilişkileri konusunda bir kaç anlaşma imzalanmıştır. Bu aynı zamanda Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinin gelişmesine de ivme kazandırmıştır.

2.4.1. Azerbaycan'ın kültürel gelişiminin Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerine katkısı

Sovyetler Birliği kurulduğu ilk yıldan ülkede yaşayan halkların eğitim düzeyinin gelişmesine, kültürel gelişiminin hızlanmasına büyük önem vermiştir. Bu konudan büyük çaba harcayan Sovyet yönetimi Orta Asya ve Azerbaycan gibi Türk-Müslüman devletlerin de bu iki konuda büyük atılım yaşamasını temin etmiştir. Moskova'nın bu konuda ısrarcı olmasının nedenlerinden biri de, söz konusu halklarının gelişiminin,

Sovyetler Birliği dışında yaşayan diğer Müslüman ve Doğu halkları için örnek oluşturması olmuştur. Kendi ideolojisini dünyaya empoze etmeye  alışan Sovyet yönetimi bu tür faktörlerden zaman zaman daha sıkı bir biçimde yararlanma yolunu seçmiştir. 1960'lerden itibaren Batı ile detente dönemine giren Sovyet Bloku, yeniden Türkiye gibi Batı'ya yakın ülkelerle ilişkilerini geliştirmenin yolunu aramış ve bu doğrultuda da eğitim, bilim, kültür gibi elindeki yumşak g  lerden yararlanmaya çalışmıştır.

Azerbaycan 1960'lı yıllarda 1920'li yıllardan çok daha yüksek bir kültürel gelişmişlik düzeyine erişmiştir. Kuşkusuz bu konuda Azerbaycan halkının tarihten gelen kültürel birikiminin katkısı temel faktör olmuştur. Fakat, Sovyet yönetiminin Azerbaycan kültürünün, sanatının daha da gelişmesi, bilimsel temeller üzerine oturtulması, bilim ve sanat adamlarının yetiştirilmesi için gösterdiği çabaların da katkısı yadsınamayacak kadar büyüktür. Nitekim bu uzun ve sabırlı çalışmanın sonucu olarak, Azerbaycan, müzik, opera, tiyatro, film, resim, bale bigi kültür ve sanatın pekçok alanında dünyanın çok sayıda ülkesini imrendirecek düzeye ulaşmıştır. Sovyetler Birliği de bu kültürel birikimden kendi dış politikasında zaman zaman yumuşak güç olarak yararlanmaya çalışmıştır. Aşağıda da göreceğimiz gibi gerçekten de Türkiye gibi Müslüman  lkelerde Azerbaycan kültürü ve sanatı büyük beğeni ile karşılanmış, bu konuda Azerbaycan'ın tecrübesinden yararlanılması gerektiği yönünde düşünceler medyada sıkça dile getirilmeye başlanmıştır.

1967'de saygın bir Türk yazar heyeti, Azerbaycanlı şair Molla Panah Vagif'in yild n m  kutlamalarına katılmak için Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ekim 1967'de Bakü, Asya ve Afrika'dan yazarların uluslararası bir konferansına ev sahipliği yapmış, bu prestijli toplantıya Türkiye temsilcileri de dahil olmak üzere, yaklaşık 30 yabancı şair ve yazar katılmıştır (Gasimov, 1992, s. 31). Yabancı konuklar, Azerbaycan'ı tanıyıp memleketlerine döndükten sonra, izlenimlerini okurlarla paylaşmışlar.

Azerbaycanlı yazarlar da Türkiye'yi ziyaret ederek kardeş ülke ile tanışmışlardır. Mehdi Hüseyin, "Bir Ay Bir Gün" adlı kitabında Türkiye izlenimlerini anlatmıştır. Ayrıca Türk yazar T. Başgut'un "G  " adlı oyununu Azerice'ye çevirmiş ve oyun Azerbaycan Devlet Akademik Dram Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir (Кулиев, 1966, s. 153). 1967 yılında Türkiye Yazarlar Birliği Başkanı Haldun Taner, Azerbaycan'ın ekonomik ve kültürel hayatını tanımış, Azerbaycanlı meslektaşlarıyla görüşmüş ve görüş alışverişinde bulunmuştur. İzlenimlerini paylaşırken söyle söylemiştir:

“Azerbaycan klasikleri Türkiye’de çok iyi biliniyor. Nizami, Fuzuli, Sabir, Samad Vurgun ve diğerleri Türk okuyucu için çok değerlidir. Ne yazık ki, modern Azerbaycan edebiyatının güzel örnekleri henüz bize ulaşmadı. Yaşar Kemal ve Cevdet Kudret Adnan gibi önde gelen yazarlarımız Azerbaycan şiirini ve nesirini Türklere tanıtmak için ellerinden geleni yapıyorlar” (Baku, 31 Mayıs 1967, 7).

Bir takım engellere rağmen, bu ilişkiler restore edilmiş ve gelişmiştir. 1973’te Türk şair Ataol Behramoğlu, Nesimi’nin yıldönümüne katılmak için Azerbaycan’a gelmiştir (Vışka, 1 Temmuz 1971, 3). Yazarlar Birliği’nin başkanından sonra, birliğin genel sekreteri Cengiz Tuncer’in de Bakü’ye gelmesi ve kültürel yaşamını detaylı olarak tanınması tesadüf değildir (Gasımov, 1992, s. 33) Türk konuk, Azerbaycan hakkındaki derin izleniminin ardından şunları söylemiştir: “Azerbaycan halkı kültürde büyük ilerleme kaydetmiştir” (Baku, 30 Kasım 1967, 1-2). Türk şiirinin önde gelen temsilcilerinden Fazıl Hüsnü, Bakü, Şamahı, Göygöl ve Gence’yi ziyaret ederek Azerbaycan halkının kültürü ve günlük yaşamı ile tanışmıştı. Azerbaycan’a, halkına ve coğrafyasına dair zengin izlenimlerinden yola çıkarak şiirler yazmıştır. Azerbaycan Yazarlar Birliği’ndeki bir toplantıda Bakü ve Göy-Göl’e ithafen iki şiir okumuştur (Baku, 9 Haziran 1969, 2).

Bu ilişkileri daha da geliştirmek için 1976 ve 1978’de Sovyet-Türk kültürel işbirliği konusunda ilgili bir anlaşma imzalanmıştır. Uzun yıllar Türkiye’yi ebedi ve stratejik bir düşman olarak gören Sovyet devletlerinin liderleri, iki halkın yakınlaşmasının önünde ciddi bir engel olan Azerbaycan’a da güvenmediler ve ondan korkuyorlardı. Ancak bu engellere rağmen, komşu ülkenin kadın siyasetçileri ve iş adamları, sosyo-ekonomik, siyasi ve kültürel hayatını tanımak için farklı zamanlarda Azerbaycan’ı ziyaret etmişlerdir. 1977 yılında Türkiye’den bir heyet ve 1978-1979 yıllarında Türk-SSCB Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği temsilcileri Azerbaycan’ı ziyaret etmiş, bir dizi dostluk görüşmeleri yapmış ve Azerbaycan ile temas kurmuşlardır. (Gasımov, 1992, s. 59-60). 1984’te SSCB-Türkiye kültürel işbirliği anlaşması imzalandı. Azerbeycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Z. H. Bagirov başkanlığındaki SSCB Kültür Bakanlığı heyetinin Temmuz 1978’de Türkiye’yi Kültür Bakanı Mesud Yılmaz ziyareti sırasında, iki ülke arasındaki kültürel ilişkilerin genişletilmesi konuları, Türkiye ile yapılan görüşmelerde ele alındı. 5-10 Ocak 1990 tarihlerinde Türkiye’yi ziyaret eden Azerbaycan Cumhuriyeti heyeti, bu ülke ile kültürel ve bilimsel değişim konusunda bir protokol imzaladı. Belge, iki ülke arasındaki kültürel işbirliğinin biçimlerini ve hedeflerini tanımlar. Aynı yılın Ekim ayında Azerbaycan Yazarlar Birliği ile Türkiye arasında

kültürel işbirliği anlaşması imzalandı. Aynı ayda Azerbaycan Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu ile Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı H. K. Zeybek arasında işbirliği anlaşması imzalandı. Böylece Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişkilerini kültürel bağlar da dahil olmak üzere çeşitli alanlarda genişletmek ve güçlendirmek için bir fırsat yarattı. Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel ve Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın yanı sıra Türk halkının önemli şahsiyetleri ve devlet adamlarının, Türkiye Büyük Millet Meclisi üyelerinin ve diğer siyasi ve kamu kuruluşlarının, kültür, bilim ve sanat temsilcilerinin Azerbaycan'ı ziyaretleri karşılıklı güveni artırmak için kültürel bağları genişletme fırsatı sağladı.

Azerbaycan yurttaşları çeşitli nedenlerle dünyanın bir çok ülkesine dağılmış durumdadır. Aralarında yetenekli bilim adamları, doktorlar, sanatçılar, müzisyenler, mühendisler ve iş adamları var. Yaşadıkları ülkeler ile Azerbaycan arasında dostane ve çok taraflı ilişkilerin kurulmasında ve yaygınlaştırılmasında önemli rol oynarlar. Bu amaçla, yurt dışında yaşayan yurttaşlarla yapılan çalışmaları düzenlemek amacıyla 1989 yılında “Vatan” derneği kurulmuştur. Türkiye’de ve diğer ülkelerde yaşayan Azeriler de çevreler ve topluluklar oluşturmuş, kitap, gazete yayınlamış ve “Vatan” toplumu ile yakın ilişkiler içinde olmuştur. Aynı yıl Türkiye’de yaşayan 4 Azerbaycanlı Azerbaycan üniversitelerine okumak için kabul edildi (Gasımov, 1992, s. 59-60).

Ermenistan'ın Azerbaycan'a karşı saldırganlığının arttığı bir dönemde, 1990 yılında Türkiye’de Azerbaycan Kültür Günleri düzenlendi. Türk halkı cumhuriyet hakkındaki gerçekleri öğrendi, ona güvendi ve Ermenistan'ın düşmanının net bir resmini kazandı. 1990 yılında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ticari ilişkiler önemli ölçüde artmış ve ikili ilişkilere ilişkin bir dizi belge imzalanmıştır. Bu, iki komşu devlet arasındaki kültürel değişim ve dostane ilişkiler dahil olmak üzere çok taraflı ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırdı. Komşu ülkeden Azerbaycan'a kadar çeşitli seviyelerden konuklar da taraflar arasındaki dostluk ve kültürel bağların genişletilmesinde önemli rol oynadılar. İstanbul Başmüftü Selaheddin Kaya, yardımcısı Güneş Salih, İstanbul Üniversitesi öğretim üyeleri Hayreddin Karaman'ın yanı sıra Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı Mustafa Seid başkanlığındaki bir diğer Diyanet İşleri heyeti cumhuriyetimizi ziyaret etti (Komünist, 18 Nisan 1991, 2).

2.4.2. Azerbaycan ile Türkiye Arasında Kùltür ve Spor İlişkileri

1960`lardan başlayarak, yeni bir kùltürel ilişki biçimi, şehir hareketi ortaya çıktı. 1980`lerin ortalarından bu yana hareket, barış ve güvenlik mücadelesinde ekonomik, bilimsel ve teknik alanların gelişmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu bağlamda, 1986 yılında İzmir ile Bakü arasında imzalanan işbirliği anlaşması büyük önem taşıyordu (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 218). 1988 yılında İzmir`de Bakü Kùltür Günleri düzenlendi. Kùltür Günleri`nde Azerbaycan`ın bilim ve kùltür dünyasının tanınmış isimleri yer aldı. Bu vesileyle İzmir`de kitap sergileri ve fotoğraf sergileri düzenlendi. Azerbaycanlı sanatçılar kardeş şehirler üzerinden Türk dinleyicilerine konser verdi (Komünist, 9 Nisan 1988, 3).

1989 yılında Gence ve Nahçıvan cumhuriyetin kardeş şehirleri hareketine katıldı. Azerbaycan`ın Bakü`den sonra ikinci büyük şehri olan Gence ve Nahçıvan, Türkiye`nin Bursa şehri ile doğrudan dostluk ve kùltürel bağlar geliştirmek için bir program yaptı. (Gasımov, 1992, s. 75). Böylece Azerbaycan`ın kardeş şehir sayısı 11`e ulaşmıştır. Bu, uluslararası dostluk ve kùltürel bağlar açısından büyük önem taşıyordu.

Turistik gezilerde Türkiye ile dostane ve kùltürel bağların gelişmesinde önemli rol oynadı. Ancak, tarihi ve coğrafi yakınlığına rağmen, Türk turist gruplarının Azerbaycan`a gelişi ihmal edilebilir düzeydeydi. Bu, bir yandan tarihsel ve haksız güvensizlikten, diğer yandan Moskova`daki güçlerin Türkiye ile ilişkileri engelleyen çirkin eylemlerinden kaynaklanıyordu. Fakat bu engeller güçlùkle kaldırılmış ve komşu Türkiye ile turizm bağları genişlemeye başlamıştır. Yazarlarımızın çoğu ilk turist grupları kapsamında Türkiye`yi ziyaret etmiştir. Şair Memmed Rahim bu geziyle ilgili gezi anılarını kaleme almıştır (Vışka, 19 Ocak 1961, 5). 1967`de Türkiye`yi ziyaret eden bir grup bilim insanı ve Azerbaycanın kùltürel şahsiyetleri de dahil olmak üzere yabancı ülkeleri ziyaret eden turist sayısı artmıştı (Baku, 23 Ağustos 1967, 2-3). 1970`de cumhuriyetin gençlerinden 17 grup, Türkiye de dahil olmak üzere yurt dışına gitmiştir (Gasımov, 1970).

Karşılıklı spor bağlarının da Türkiye-Azerbaycan kùltürel bağlarının güçlenmesinde ve yaygınlaşmasında olumlu etkisi olmuştur. 70`li yıllarda Azerbaycanlı sporcular Türkiye`de performans sergiledi (Искендеров, 1970). Bakü ve İzmir futbol takımları iki ülkede karşılıklı görüşmeler yaptı. Bakü`nün Nefçi futbol takımı ile Türk futbolcular arasında dostluk maçları oynandı (Раджаблы, Атаев, 1969, s. 105). 1987 yılından bu yana Türkiye ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki spor ilişkileri genişlemiştir. Karşılıklı heyet değişimi ve spor ve diğer etkinlikler bir gelenek haline

geldi. 1987 yılının başlarında “Nefci” futbol takımı Türkiye’yi ziyaret etti ve iki maç oynadı. Aynı yılın Haziran ayında İzmirli futbolcular rövanş maçı yapmak için Bakü’ye geldi. Programları arasında Nefçi takımı ve Bakü takımı ile birer maç yer almıştı (Gasimov, 1992, s. 79-80).

1990’da Türkiye’nin en güçlü kulüplerinden biri olan, defalarca ülke şampiyonu olan Galatasaray ile Azerbaycan’ın Neftçi takımı maç yapmıştır (Baku, 26 Haziran 1990, s. 1). Azerbaycan-Türkiye spor ilişkilerinde üniversiteler de rol oynamıştır. İzmir Ege Üniversitesi, Bakü Devlet Üniversitesi ile yakın ilişkilerini sürdürmektedir. Üniversitenin davetlisi olarak İzmir’e gelen Azerbaycan Üniversitesi heyetinde yetenekli bay ve bayan voleybolcular, satranç oyuncuları yer aldı. Yurttaşlarımız komşu ülkelerdeki diğer öğrencilerle dostluk maçlarında güçlerini test ettiler ve deneyim alışverişinde bulundular (İdman, 17 Nisan 1991, 3). Şubat 1990’da Türkiye’nin çeşitli şehirlerinde eski halk sanatı temsilcilerinin toplantıları, Azerbaycan ve Türk aşıkları arasındaki geleneksel ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırdı. Azerbaycan Aşıklar Birliği Başkanı Hüseyin Arif, önde gelen Türk filozofu şair Yunus Emre’nin 700. yıl dönümüne adanan şiir haftasına katılmak üzere Eskişehir Belediye Başkanı ve her türlü halk sanatıyla uğraşan etkili bir kuruluş olan Türk Folklor Grubu’nun davetlisi olarak Eskişehir’i ziyaret etti. Buraya birçok ülkeden Türkçe konuşan yazarlar geldi. O günlerde Azerbaycanlı sanatçıları iyi haberler bekliyordu: Hüseyin Arif, Azerbaycan ve Türk sanatçılar arasındaki yaratıcı ilişkilerin gelişmesine katkılarından dolayı şiir alanındaki hizmetlerinden dolayı “Mustafa Kamal Atatürk Altın Madalyası” ile ödüllendirildi (Газета Бакинский Рабочий (Bakinskiy Raboçiy, 2 Haziran 1990, 1-2).

Halk bilimi (folklor) alanında yapılan bu tür toplantılar, uzmanlar arasındaki ilişkinin güçlendirilmesinin yanı sıra gelecekte iki halkın yakınlaşmasına ve kültürlerin karşılıklı olarak gelişmesine de katkı sağlamaktadır. Bu bağlamda, Türk sanatçılarıyla ilişkileri geliştirmek amacıyla yakın zamanda “Saz Alagatı” adında özel bir departman kurulmuştur. Türk aşık sanatının 5 temsilcisi Azerbaycan’a davet edilmiştir (Bakinskiy Raboçiy, 2 Haziran 1990, 2).

Kasım 1990’da Hüseyin Arif’in yardımcısı Aşık Aydın Çobanoğlu ve şair Memmed İsmail, Türk halk ustalarının geleneksel yıllık kutlamalarına katılmak için Türkiye’yi ziyaret etmişlerdir. (Sovet Köyü, 17 Kasım 1990, 3).

Nizami Gencevi’nin 850. yıl dönümüne adanan sempozyum, Türkiye’de Azerbaycan edebiyatına olan sonsuz sevginin bir örneğidir. Toplantıya Filoloji Doktoru

Prof. Yaşar Garayev'in de aralarında bulunduğu 20 Azerbaycanlı bilim insanı katılmıştır (Komünist, 16 Kasım 1991, 6).

Türkiye'de yayınlanan klasik ve modern Azeri oyun yazarlarının eserleri de dahil olmak üzere çok çeşitli Türk okuyucularına yöneliktir. Türk Dünyası Edebiyatı Dergisi'nde yayınlanan Azerbaycan dramalarının kitabı T.C. Kültür Bakanlığı tarafından yayınlanmıştır (Azerbaycan Gençleri, 20 Nisan 1990, s. 3-4).

Azerbaycan aşık edebiyatının en büyük klasiği Aşık Aliasker Türkiye'de de sevilmektedir. Aslen Azerbaycanlı olan bilim adamı Zeynalabdin Makas, Samsun 19 Mayıs Üniversitesi'nde onu komşu ülkede tanıtan Aşık Aliasker hakkında makaleler yayınlamış ve eserlerini basmıştır. Kayseri'de düzenlenen Birinci Büyük Azerbaycan Uluslararası Konferansı'nda Aliasker'in şiirlerini anlattı (Vatan Sesi, 15 Şubat.1991, 8).

Türk-Azerbaycan kültürel ilişkilerinin gelişmesiyle bağlantılı olarak, Türkçe ve Azerbaycan Türkçesinin karşılıklı olarak incelenmesi bir gerekliliktir. 10 Ocak 1990 gibi erken bir tarihte, Cumhuriyetin devlet heyetinin Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal ve diğer devlet adamlarıyla yaptığı resmi görüşmelerde, kültürel bağların genişletilmesi konuları tartışıldı ve Anadolu ve Azerbaycan Türkçesinin incelenmesine karar verildi. Bu amaçla, 1972 yılında Azerbaycan İlimler Akademisi'ne bağlı Nesimi Dilbilim Enstitüsü'nde Türk Dilleri Bölümü kurulmuştur. Türkçe-Azerice sözlük hazırlanmış ve diğer önlemler alınmıştır. Bakü Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde Türk Dili Bölümü'nün kurulması Bakü'de Türkoloji Dergisi'nin yayınlanması Türkiye'de bazı kolejlerde Türkçe öğretilmesi, karşılıklı kültürel bağların güçlendirilmesi için koşullar yarattı (Vışka, 16 Ocak 1990, 1,5).

Azerbaycan ile Türkiye arasında televizyon programları düzenlenmesine ve 120 televizyon kanalının açılmasına karar verildi. Mevcut ana hat yeniden inşa edildi. Bakü-Nahçıvan telefon kanalı hizmeti başlatıldı. Netaş ve Teletaş şirketleri 727 bin dolarlık ekipman alımı için sözleşme imzaladı. Programı tamamlamak için 800.000 dolarlık bir ekipman daha satın alındı. Ayrıca Türk Teletaş'ın katılımıyla Azerbaycan sanayi merkezlerinde KAP-100 sistemi telsiz telefon bağlantısı kuruldu. Bu amaçla, Türk televizyon programlarının alımı için uygun ekipman satın alındı ve kuruldu. Programları Azerbaycan'dan Türkiye'ye iletmek için ise bir yer iletim sistemi de kuruldu (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 214).

Azerbaycan Cumhuriyeti Haberleşme Bakanlığı ile Türk şirketi Netaş Teletaş arasında Yıldız Üretim Derneği temelinde dijital kırsal istasyon KAP-100 sistemleri

telefon cihazlarının üretimi için bir ortak girişim kurulmasına dair bir belge de imzalandı. Bu amaçla kurulan Ulter ortak girişimi aşağıdakileri üretmek üzere kuruluyor: Netaş'ın katılımıyla toplam hacim 80.000 adede çıkacak. Bu istasyonlar, Netaş ve Teletaş için Türk bankalarından 36.000 dolarlık kredi ile kurulacaktı.

Temmuz 1991'de Ankara Radyosu çalışanları edebiyat eleştirmeni Servat Gürcan ve müzik editörü Kenan Özgan, Bakü'de iki hafta geçirdiler, TV ve radyo şirketi çalışanları ile görüştüler, görüş alışverişinde bulundular, yakın işbirliği konusunda anlaştılar ve program için malzeme topladılar (Baku, 24 Haziran 1991, 3).

Azerbaycan TV ve Radyo Şirketi, Türkçe programlara çok yer ayırıyor ve özel bir departmanı vardı (Baku, 6 Mayıs 1991, 2). 1990'ların başından itibaren Türk TV ve Radyo Şirketi de Azerbaycan yayınlarını artırmıştır. Azerbaycan-Türkiye kültürel bağlarının güçlenmesinde ve yaygınlaştırılmasında karşılıklı müzikal bağlar da önemli bir rol oynamaktadır.

1960'larda SSCB Halk Sanatçısı Raşid Behbudov ve onun önderliğindeki sanat ustalarının Türkiye'deki performansları çok başarılıydı. Azerbaycanın dost bir ülkede eşi görülmemiş bir başarı elde etti. Daha sonra dünyaca ünlü şef Niyazi ve besteci Soltan Hacıbeyov Türkiye'yi ziyaret etti. Niyazi, Türk Senfoni Orkestrası'nı yönetti ve P. Çaykovski ve S. Hacıbeyov'un eserlerini seslendirdi. TBMM Başkanı Fehri Koca ve Cumhuriyet Halk Partisi lideri İsmet İnönü'nün katılımıyla gerçekleşen konser büyük bir başarıydı. Seyircilerin alkışları arasında Niyazi, S. Hacıbeyov ve Türk solist Sarıca defalarca sahneye çağrıldı. Türk besteci Adnan Saygun Ulvi Camal Erkin Prof. Dr. Kazım Akes, konservatuar Usmanbaş ve diğer uzmanlar Niyazi'nin sanatını övdü (Gasimov, 1992, s. 39).

Şubat 1981'de Türk ve Azeri sanatçıların yakın ve etkin işbirliği, Niyazi'nin aktif katılımıyla Ankara Devlet Opera ve Bale Tiyatrosu'nda Kuğu Gölü Balesi sahnelendi.

Azerbaycan Halk Sanatçısı K.D. Abdullayev, 5 Şubat'ta eşi benzeri görülmemiş bir başarı ile ve Türkiye Başbakanı'nın, Türk müzik camiasının katılımıyla ilk performansını gerçekleştirdi. Niyazi, diğer sanat ustalarıyla defalarca sahneye davet edildi ve sürekli olarak alkışlandı. Niyazi, büyük İtalyan besteci Ç. Verdi'nin Aida operasını sahnelendi. (Hacıyev, 1985, s. 104-105).

Azerbaycan Kültür Bakanlığı bilim-metodik merkezinin Gülistan Halk Dansları topluluğu, Türkiye'nin Gazantep kentinin kurtuluş yıldönümünde sahne aldı. Ekip, Sabirabat Kız Korosu'nun "Bu Leyli" saz dansı, Yallı (Halay) ve "Camila" oyunları ile

diğer dansların minyatür folklor gösterilerini sergiledi (Bakinskiy Raboçiy, 19 Aralık 1990, 8).

1990 yılında, Çaykovski'nin doğumunun 150. yıldönümü vesilesiyle, İstanbul Opera ve Bale Tiyatrosu “Karatomag Kadın” operasını sahneledi. G. German'ın rolü hemşehrimiz Lütfiyar İmanov tarafından oynandı (Komünist, 25 Nisan 1990, 4). Bakü Sanat Merkezi bünyesindeki “Hayal” stüdyosunun “Karaban” pop grubu Türkiye turnesindeydi ve konserleri büyük bir başarıydı (Bakinskiy Raboçiy, 29 Nisan 1990, 6).

Azerbaycan Devlet Filarmoni Topluluğu'nun Afag Malikova'nın dans topluluğu ve şarkıcıları İlhamı Guliyeva, Veliaga Tağıyev'in de aralarında bulunduğu bir grup sanatçı, 13 gün boyunca Türkiye'nin 6 ilinde zengin bir konser programı gerçekleştirerek, Türk seyircisinin beğenisini kazandı (Edebiyat ve İncesanat, 4 Mayıs 1990, 2). İ. Abilov Kültür Evi'nin Konul halk dansları topluluğu daha önce Fransa, İtalya, Nijerya ve diğer uluslararası folklor festivallerinde büyük bir başarı ile sahne aldı. Ekip bu kez Türkiye'de uluslararası bir festivalde yer aldı (Baku, 8 Haziran 1990, 4-5). 17 Nisan 1990'da Bakü Öncüleri ve Okul Çocukları Sarayı'nın ünlü “Cıvcıvlerin” vokal-koreografik topluluğu, Türkiye'deki Uluslararası Çocuk Folklor Festivali'nde “Camila”, “Şadlık” dans gösterilerini yaptı. “Kaçak Nabi”, “Taranalar” çok sayıda dans ve şarkının yanı sıra “Canım şehrim” türkülerini de seslendirdi. Festival süresinde çocuklar Türk akranlarının ailelerinde misafir kaldılar, Türk aile yapısı ve kültürü ile tanıştılar, birbirlerine hediyeler verdiler (Komünist, 23 Haziran 1990, 7).

“Ateş Ülkesi” halk dansları topluluğu, 5-15 Temmuz 1991 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen halk müziği festivaline katılmak üzere bireysel davet aldı. Bu topluluk, konser programında antik danslardan modern danslara kadar en güzel örneklerle yer verdi. Seyirci “Nazlana-Nazlana”, “Çobanlar”, “Yallı”, “Kaytağı” danslarını izlediler. Programda Türk dansları da yer aldı. Azerbaycan Devlet Dans Topluluğu üyeleri, Devlet Senfoni Orkestrası, “Gaya Devlet Konser” Orkestrası, çocuk filarmoni topluluğu, şarkıcı Serkan Serkan Ankara festivalinde yer aldı (Baku, 6 Haziran 1991, 7).

Ünlü Türk klasiği Yunus Emre'nin anısına düzenlenen törende Azerbaycanlı şair Kemale Ağayeva, Yunus Emre ve Türkiye'ye ithafen şiirler okudu. Bu şiirler Türkçeye çevrildi. Şiir kitabı Türkiye'de basıldı ve “Apardi Seller Saranı” oyunu Ankara Tiyatrosu'nda sahnelendi (Komünist, 15 Ocak 1991, 5).

Azerbaycan-Türkiye kültürel bağları, iki cumhuriyet arasında kurulan geniş bağları somutlaştırdı ve gelecekte bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiğini ortaya koydu.

Bu fikri hayata geçirmek için Haziran 1990'da eski Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu, Türk mevkidaşı Namık Kamal Zeybek'in daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etti. P. Bülbüloğlu ile N. K. Zeybek arasında yapılan görüşmede, son dönemde kültürel ilişkiler alanında büyük gelişme kaydedildiğine dikkat çekildi. Türkiye'nin Kültür Bakanı, Azerbaycan Akademik Dram Tiyatrosu'nun Boğaziçi'nde Azerbaycan günleri adı altında yaptığı performansı övdü. İstanbul Opera ve Bale Tiyatrosu genel müdürü, Ankara Operası kamançısı, Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Sanatçısı Server Ganiyev ve genç Azerbaycanlı müzikolog Elşad Bağirov'un isimleri özellikle anıldı (Bakinskiy Raboçiy, 19 Haziran 1990, 1,5).

Azerbaycan-Türkiye kültür ilişkilerinin gelişmesinde sinema sanatı da önemli rol oynamıştır. Ağustos-Eylül 1970'de Türkiye'de düzenlenen 39. Uluslararası İzmir Festivali'nde Azerbaycan filmleri "Arşın Mal Alan", "Sihirli Elbise", "Çingene Kızı" ve birkaç belgesel davetlilerin beğenisine sunuldu (Xeleftbeyov, 1970).

Cafer Cabbarlı'nın adını taşıyan "Azerbaycanfilm" Film Stüdyosu'nda "Azerbaycanımızı Yüceltelim" etnografik halk bilimi filmi çekildi. Film, Azerbaycan'ın tarihi ve kültürel geleneklerini gösterdi. Azerice ve İngilizce metinli film, Türkiye dahil yabancı ülkelere gönderildi (Kino, 20 Nisan 1991, 1-2).

Türk filmleri Azerbaycan halkı tarafından da memnuniyetle karşılandı. Ağustos 1971'de Moskova'daki VII. Uluslararası Film Festivali'nde gösterilen birkaç Türk filmi Bakü'de ve cumhuriyetin diğer birçok sinemasında başarıyla gösterildi. Bakü'de Nizami Tiyatrosu'nda vizyona giren film, 10 gün boyunca Türk filmleriyle sinemaseverlerin ve Türkiyeli dostların beğenisini kazandı (Komünist, 7 Ağustos 1971, 1).

Azerkinovideo Yapım Derneği ile İstanbul merkezli "Varlık Film" film stüdyosu arasında kurulan doğrudan ilişkiler sayesinde, 1990 yılının Nisan ayında Türkiye'de İbrahim Tatlıses, Küçük Emrah ve diğer ünlü şarkıcı ve oyuncuların başrollerini paylaştığı 25 film (aralarında "Merhamet", "Sarhoş", "Biraz Neşe, Bir Az Hüzün" vs. yer alıyordu) Azerbaycan sinemalarında seyirci ile buluştu (Komünist, 08 Nisan 1990, 2). Bu filmlerden son yıllarda 7 uzun metrajlı film, 2 belgesel ve 2 kısa film çekildi. Bakü'de Azerbaycan Sineması'nda haftanın açılış töreninde Türk heyeti üyeleri, Türk Sineması Bölüm Başkanı Turgut Aslan, yardımcısı Görem Altun, ünlü oyuncu Cüneyt Arkın ve yönetmen Omar Kavur sahne aldı (Baku, 16 Mayıs 1991, 2). Besteci Esan Engin, 1991 yılının Mayıs ayında Bakü'de "Lüks Hayat" oyununu göstermeye geldi. Birçok kez gösterilen "Çalı Kuşu" adlı film Azerbaycan'da büyük sempati ile karşılandı. "Çalıkuşu"

filminde başrol oynayan Aydan Şener, Azerbaycan sinema sinema çevrelerini de büyüledi (Komünist, 28 Temmuz 1990, 8).

Türk-Azerbaycan kültürel bağlarının genişlemesinde uygulamalı ve güzel sanatların rolü de büyüktü. Bir dizi önde gelen Azerbaycanlı sanatçı komşu ülkeleri ziyaret etmiş ve birçok değerli eser meydana getirmiştir. Azerbaycan'ın ünlü ressamı Abdulhaluk, komşu ülkeleri ziyaret ederken edindiği izlenimlere dayanarak “Süleymaniye Camii”, “Balıkçılar” ve diğer tabloları yaptı (Baku, 25 Mart 1991, 6).

Ressam Sekine Şahsuvarova, Azerbaycan'ın ünlü şair ve yazarlarının ulusal desenli portrelerini cam ve porselen tabaklar, kaseler, armut kaplar, vazolar üzerine çizmiştir. Onun sanat eserleri, dünya çapında bir dizi sergi salonunu süslüyor. Özellikle eserlerinin ismi Türkiye'den geliyor (Baku, 30 Ocak 1969, 3).

Ağa Mehdiyev'in eserleri Türkiye dahil birçok yabancı ülkede sergilendi. Sanatçı, Türkiye ziyaretine “Boğaziçi”, “Uludağ” ve “Kale” gibi ölümsüz eserlerini adadı (Vışka, 1 Ağustos 1970, 2).

1970 Eylül'ünde 120'den fazla uygulamalı sanat ve grafik eseri Azerbaycan'dan İzmir Uluslararası Sonbahar Fuarı'nda sergilenmek üzere gönderildi. Tahir Salahov, Sattar Behlülzade, Toğrul Nerimanbeyov ve diğer ressamların en iyi eserlerini tanıma fırsatı buldu Türk resim severler (Gasimov, 1992, s. 52-53).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nden bir grup, 1969'da ve ardından 1971'de komşu Türkiye'ye bir iş gezisine çıktı. 1981 yılında Atatürk'ün 100. yılı vesilesiyle düzenlenen “Modern Sovyet Uygulamalı Sanat Sergisi”ne Azerbaycanlı sanatçılar katıldı (Bakü, 6 Mart 1981, 4).

1987 yılında Türkiye'de Azerbaycanlı sanatçıların eserlerinden oluşan bir sergi açıldı (Gasimov, 1992, s. 49). İzmir'deki Bakü Günleri (1988) vesilesiyle belediye binasında Azerbaycan sergisi düzenlendi, izleyiciler Bakü'nün tarihi ve gelişimi hakkında fotoğraflar, kartpostallar, broşürler aracılığıyla bilgi sahibi oldular. Bakü çocuklarının resimleri de burada sergilendi (Komünist, 9 Nisan 1988, 3).

1990 sonbaharında, Türkiye'de Azerbaycan'ın güzel sanatlarıyla ilk tanışanlar Trabzonlular oldu. Sergi, 45 sanatçının 60'tan fazla tablosunu içeriyordu. Sergi ile birlikte bir grup Azeri sanatçısı Türkiye'ye gitti. Sergi, izleyicilere Azerbaycan'da güzel sanatların gelişiminin farklı yönlerde, farklı kuşakların temsilcilerinin yaratıcı çalışmalarını tanıma fırsatı verdi (Komünist, 22 Kasım 1990, 6).

1-8 Haziran 1990'da Azerbaycan Halk Sanatçısı Kamil Aliyev'in kişisel halı sergisi, Türkiye başkentinin merkezi sergi salonlarından birinde düzenlendi. Azerbaycanlı sanatçının eserlerinde portre türünün kilit rol oynadığı bilinmektedir. Onların eserleri arasında Nizami, Nesimi, Fizulu, Rustavel, Puşkin ve diğerlerinin portreleri vardı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu K. Atatürk'ü betimleyen halı, serginin ana eserlerinden biriydi. Serginin açılış töreninde Azerbaycan eski Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu, Azerbaycan halkı adına Türkiye Kültür Bakanı N. K Zeybek'e halıyı takdim etti (Komünist, 2 Temmuz 1990, 4). Türkiye'nin başkenti Ankara'nın ardından Bakü'de kardeş şehir İzmir'de Azerbaycan halı dokumacılığı sergisi açıldı. İzmirli, Azerbaycan Halk Sanatçısı Kamil Aliyev'in eserleriyle bir hafta boyunca tanışma fırsatı buldu. Yerel basın sergiye geniş yer ayırdı. Azeri TV gazetecileri İzmir şehri hakkında uzun metrajlı bir film yaptı. Azerbaycan halısı sergisi İstanbul'da başarıyla gerçekleştirildi (Komünist, 16 Haziran 1990, 2).

Söz konusu dönemde Azerbaycan-Türkiye kültürel bağlarının daha da genişlemesi için nesnel koşullar zaten mevcuttu. Diğer taraftan, Azerbaycan'ın yüksek kültürel potansiyele sahip olması, diğer ülkelerle bu alanda ilişkilerini geliştirmesi için olanak sağlamaktaydı. Aynı zamanda Türkiye ile müzik, sinema, sanatın diğer dalları, televizyon ve radyo alanında ilişkileri yaygınlaştırmak için tüm araç ve imkanları kullanmak her zaman amaca uygun olmuştur.

2.4.3. Türkiye-Azerbaycan kültürel ilişkilerinin gelişmesinde Haydar Aliyev faktörü

Haydar Aliyev, SSCB'nin Ortadoğu'daki politikasının uygulanmasında kilit bir devlet adamı olarak görülüyordu. Sovyet liderliği Türk ve Müslüman dünyalarına yönelik politikasını sürdürürken onun tavsiyelerini dinledi ve dikkate aldı (Solovyov, Klepikova, 1985, s. 64). SSCB ile ABD arasında Türk dünyasında nüfuz mücadelesinin yoğun olduğu bir dönemde, böylesine etkili bir Türk siyasetçinin tavsiyeleri büyük önem taşıyordu. Bu nedenle Haydar Aliyev'in görüş ve faaliyetlerinde Türkiye ve Türk dünyası ile ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesi özel bir yere sahipti. Bu alandaki konumu, Azerbaycan'daki faaliyetlere, SSCB'nin Türk halklarına karşı tutumuna, Türkiye ve Türk dünyası ile ilişkilerin kurulması ve geliştirilmesinde yansımıştır. H. Aliyev, Sovyet devletinin Ortadoğu'daki politikasını Azerbaycan'ın çıkarları için ustalıkla uygulamış, cumhuriyetin rolünü güçlendirmiş ve Azerbaycan halkının prestijini artırmıştır.

H. Aliyev, Türk dünyası yolundaki çalışmalarını hiçbir slogan atmadan, idealizmden uzak, “Türkizm” ifadesini derin bilimsel zeminlerde ve ihtiyatla kullanarak gerçekleştirmiştir (Gasımlı, 2006, 495). Her şeyden önce Azerbaycan’da Türkçülüğün temellerinden biri olan “halka gitmek”i ustalıkla gerçekleştirmiştir. Türkçülüğün kurucusu Ziya Gökalp, bir zamanlar Türkçülüğün ilk temellerinden birinin “halka karşı” ilkesi olduğunu yazmıştı. Sonra sordu: İnsanlara kim gitmeli? Bu soruyu kendisi şöyle yanıtladı:

“halka gidenler milliyetçi aydınlar, yüksek eğitilmiş ve eğitilmiş insanlardır. İnsanlara doğru gidişin amacı, halktan milli kültür eğitimi almak ve kültürü insanlara ulaştırmaktır. Halk, ulusal kültürün yaşayan bir müzesidir. Mustafa Kemal Paşa’nın 18 Ekim 1925’te Konya’da öğretmenlerle yaptığı bir toplantıda yaptığı konuşmada şunları söylediğini belirtmek gerekir: (Evsile, 1999, s. 75).

H. Aliyev’in iktidar yıllarında her zaman halkının yanına gitmiş, onun hayatı ve düşünceleri ile tanışmış, sorunlarını çözmüştür. Azerbaycan lideri bununla da yetinmedi. Enteligensiyayı kararlı bir şekilde halka gitmeye çağırdı ve yönlendirdi ve onları bu konuda doğrudan yönlendirdi. Azerbaycan lideri konuşmalarında yazarları, şairleri ve yayıncıları halka gitmeye, onların hayatlarını tanımaya ve insanlar hakkında yazmaya çağırdı ve bunun için gerekli tüm koşulları yarattı. H. Aliyev onlara “halkın içine girmelerini” söyledi (Gasımlı, 2006, s. 496).

Aliyev, Azerbaycan’ı SSCB’de Türkoloji alanında en ileri merkez yapmayı başardı. Bu amaçla Azerbaycan’da Türkoloji alanında derinlemesine araştırma yapılması için uygun koşullar oluşturmuş, ilgili bilimsel merkezler kurmuş, bu alanda çalışan bilim adamlarına özel önem vermiş, aralarında yakın bağlar kurmaya çalışmış, Türkoloji üzerine çalışmaların, eski tarihi el yazmalarının yayınlanmasını teşvik etmiştir. Azerbaycan lideri, dilbilim alanında kitapların, monografların ve ders kitaplarının yazılmasına özel önem vermiştir. Azerbaycan Devlet Üniversitesi’nde H. Aliyev döneminde Türkoloji bölümü açılmış, Şarkiyat Fakültesi’nde Türk Dili ve Edebiyatı bölümüne önem verilmiştir. Azerbaycan İlimler Akademisi Şarkiyat Enstitüsü’nde ilgili bölümler kurularak Türkoloji alanındaki araştırmalar genişletilmiştir.

Aliyev, eski Türk yazılı eserlerinin Azerbaycan diline çevrilmesiyle ilgilenmiş, bu alanda araştırma yapan bilim adamları arasında fikir birliğine varmaya çalışmış, bu konuda ısrar etmiş ve mevcut eksikliklerin giderilmesi için gerekli tavsiyelerde bulunmuştur. İşyerindeki eksikliklerinden, bazen yüksek sandalyeden gönül yarası ve çıplaklıkla bahsetti. Örneğin, Aliyev, VII. Yazarlar Kongresi’nde yaptığı konuşmada

açıkça konuştu. “Çeşitli alanlardaki yaratıcı örgütler ile aydınlar arasındaki birlik zayıftır. Böyle bir uzlaşının olmayışı ve tarihimizi hala doğru dürüst anlayamamış olmamız sonucunda, Azerbaycan ansiklopedisinin ilk sayısı Azerbaycansız yayınlandı. Türkçe konuşan halkların ölümsüz abidesi “Divani Lugat-it-Türk” yayımlanmak üzere hazırlanmışsa da on beş yıl toz içinde kalmıştır. Halkımızın geçmiş kültürüyle doğrudan ilgili yüzlerce edebi, sanatsal ve tarihi eser henüz dilimize çevrilmemiştir. Onsuz gelişmeyi tarif etmek zor (ACESDA, fon kodu 340/ katalog no.1/ dosya no.1964/ yaprak 108).

Soğuk Savaş döneminde Haydar Aliyev, Türkiye'nin Batı'da başlatılan yoğun Sovyet karşıtı propagandada yer almasını istemiyordu. Aynı zamanda önde gelen Batılı devletler, Türkiye'deki Azerbaycan göçmen teşkilatlarında milliyetçi havayı güçlendirerek düşmanlık tohumları ekmeye çalışıyorlardı. Birçok Türk, Sovyet karşıtı propagandada aktif rol aldı. H.Aliyev, iki ülke arasında normal, iyi komşuluk ilişkileri kurmanın önemli olduğunu düşündü ve durumu aşmak için pratik adımlar attı. Sovyet devletini dünya Türkleri ve Türkiye ile dost kılmaya, normal ilişkiler kurmaya ve Azerbaycan'ın bu işte öncü rol oynamasına çalıştı. Daha önce de belirtildiği gibi, Haydar Aliyev SSCB'nin lideridir. Türkiye'nin ve Türk dünyasının ilk siyasi figürüydü. O bir Türk'tü, Müslümandı, birkaç Doğu dili biliyordu, 1940'larda ve 1950'lerde Türkiye, İran, Afganistan ve Pakistan'a resmi ziyaretlerde bulundu ve bu ülkelerin insanlarının hayatını çok iyi biliyordu. Doğu hakkında çok sayıda literatür okuması, güçlü gözlemi, analitik yeteneği, en gizli bilgileri derinlemesine analiz etmesi ve doğru sonuçlara varma ve sorunlara net çözümler getirme yeteneği, onun etkili ve etkili bir kişi olmasına yardımcı oldu. Devlet adamı. H. Aliyev, Sovyet liderlerini Türkiye'ye özel ilgi göstermenin ve onunla dostane ilişkiler kurmanın önemine ikna etmeye çalıştı ve çoğu zaman başarılı oldu. Sonuç olarak, 60'lı ve 70'li yıllarda Leonid İliç Brejnev'in Türk dünyasına ve SSCB'nin Türk halklarına karşı normal bir tavrı vardı. Slav ve Türk halkları arasındaki dostane ilişkilerin önemini, devletin bütünlüğünün temeli olarak anladılar. Türk-Slav birliği onların yönetimi sırasında oldukça güçlüydü. Ülkede ulusal veya etnik çatışmalar yaşanmadı (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 220-221).

Sovyet sistemi altında Azerbaycan ile Türkiye arasında doğrudan ilişkiler kurulması mümkün olmadığı için Haydar Aliyev bilim adamları, kültür ve edebiyat ilişkileri kurmaya ve geliştirmeye çalıştı. Türkiye ile işbirliği, devletin genel politikası içinde çeşitli yönlerde yürütülmüştür. Azerbaycan arasında dostane ilişkiler kurulması

çağrısında bulundu. İlişkiler kurmak ve geliştirmek için çaba sarf etmiştir. 1960'ların ortalarında Sovyetler Birliği'ne yaptığı ziyarette Azerbaycan'ı da ziyaret eden Türkiye Başbakanı Süleyman Demireli, büyük saygı ve hürmetle karşılandı. Bu gezi sırasında Bakü'de S. Demirel onuruna verilen ziyafette ilginç bir olay yaşandı. Programda Azeri şarkıcılar kasıtsız Türkçe şarkılar söylediler. SSCB Dışişleri Bakanlığı'nın protokol departmanının bir çalışanı, ziyaretin ardından bir raporda durumu bir kusur ve programın ihlali olarak nitelendirdi. Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden kısa bir süre sonra, Türk heyetinin cumhuriyeti ziyareti konusu Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi'nde geniş çapta tartışıldı. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Cevdet, başkanlığını yaptığı Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesinin 14 Kasım 1969 tarihli büro toplantısında, Sunay'ın Azerbaycan ziyareti konusu görüşüldü ve 9 maddeden oluşan bir karar alındı (ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.56/ dosya no.63-64/ yaprak 1). Karar, ziyareti 18-19 Kasım tarihlerinde üst düzeyde tutmak için alınacak önlemleri belirlemekteydi.

Yollar Türkiye, Azerbaycan, SSCB bayrakları ve Türkçe, Rusça ve Azerice tercümeleriyle süslendi (Komünist, 19 Kasım 1969, 5; ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.56/ dosya no.63/ yaprak 13-14). Bakü havaalanında, yüksek misafir, 1 Nolu Devlet Konuk Evi'nde ve diğerleri Intourist Otel'de konaklayan 200 kişi tarafından karşılandı. Seyahat programı üç dilde yayınlandı. Konukla, yetkililer hariç, görüşe davet edilen 19 kişinin tamamı Azerbaycan'ın bilim ve kültür dünyasının tanınmış simalarıydı. Aralarında Gara Garayev, Tahir Salahov, Gamar Almaszade, Rauf Hacıyev, Süleyman Rahimov, Resul Rza, Süleyman Rüstem ve diğer ünlü bilim adamları ve sanatçılar bulunmaktaydı.

Haydar Aliyev'in yönetime gelmesi ile Türkiye'den Azerbaycan'a yapılan resmi ziyaretlerin sayısı 1970'lerin başından itibaren hızla artmıştır. Örneğin 1973 yılında Türkiye'nin SSCB Olağanüstü ve Tam Yetkili Büyükelçisi İlter Türkmen Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.61/ dosya no.156/ yaprak 99). Ziyaret sırasında Türk heyeti Azerbaycan'ın tarihi yerleri ve kültürel anıtları, seçkin bilim ve kültürü hakkında bilgi aldı. Ziyaretin ardından büyükelçi gururla Azerbaycan'ın sosyo-ekonomik ve kültürel ilerlemesinden bahsetti.

Kasım 1978'de Türk Milletvekili Kabay Ekrem başkanlığındaki bir Türk heyeti Azerbaycan'ı ziyaret etti. Azerbaycan'da Türk konuklara özel saygı gösterildi. Nisan

1981`de Türkiye`nin SSCB Büyükelçisi Erciment Yavuzap`ın Azerbaycan ziyareti başarılı oldu (Gasımlı, 2006, s. 517).

Sonraki yıllarda, Türkiye Dışışleri Bakanı İlter Türkmen ve eşi Kasım 1982`de Azerbaycan`ı ziyaret ettiğinde kendisine büyük bir özen ve saygıyla davranıldı (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.70/ dosya no.409/ yaprak 45). Türk Dışışleri Bakanı bir dizi görüşme yaptı. Ziyaretin ardından I. Türkmen, Azerbaycan liderinin milli ve kültürel kalkınma yolundaki çalışmalarını övdü. 1970`lerde, Türklerin “Kara Oğlan” dediği Bülent Ecevit de dahil olmak üzere bir dizi önde gelen Türk politikacı, 1976 yazında Azerbaycan`ı ziyaret etti. Birçok toplantı yaptı, tarihi ve kültürel anıtlarla tanıştı. Ecevit ziyaretin ardından yaptığı bir röportajda Azerbaycan`ı çok sevdiğini, milli ve kültürel gelişmeden memnun olduğunu söyledi.

Azerbaycan`ın Sovyet dönemi liderleri arasında ilk kez, SSCB liderliğinin dikkatine Türkiye ile ilişkilerin iyileştirilmesi için geniş, sağlam temelli somut öneriler getiren Haydar Aliyev olmuştur. Bu yöndeki faaliyetinin bütün anlamı, iki ülke arasında normal ilişkiler kurmak ve geliştirmektir. Azerbaycanlı lider Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda önerilerde bulundu imzalı mektupları mevcuttur. H.Aliyev`in bu konuda verdiği talimat ve tavsiyeler doğrultusunda Merkez Komitesi Uluslararası İlişkiler Daire Başkanı A. Cebrayilov Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi`nin uluslararası ilişkiler departmanı ile temasa geçmiş ve V. V. Zagladin ve N. B. Slepov ile görüşmelerde bulunmuştur. Bu önerilerin hayata geçirilebileceğini ifade etmelerine rağmen, ilgili bakanlıklar, örgütler ve departmanlarla anlaşma gereğinin altını çizmişlerdi. Bu konuda 20 Eylül 1977`de sunulan belgede Aliyev şunları yazıyordu: “Lütfen, Sovyet Komünist Parti Merkez Komitesi ilgili kararları alın. Aynı zamanda, Türkiye`de propagandayı güçlendirmek için mümkün olan her yolun kullanılması gerekiyor (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.64/ dosya no.163/ yaprak 180-182). Aliyev`in talimatıyla hazırlanan mektup Kremlin`e gönderilmiştir. Öneriler arasında siyasi, ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel, spor, turizm alanlarında Türkiye ile ilişkilerin genişletilmesi, Sovyet-Türk dostluğu için çalışmak, ülkeyi terk eden insanları ve çocuklarını davet etmek vb. konular bulunmaktaydı. Mektupta, Türkiye`de yaşayan Türkler ve Azerbaycan Türkleri arasında Azerbaycan`a ilginin arttığı belirtilmiştir (Gasımlı, 2006, 518). Azerilerin Kars, Erzurum, Bursa, Konya ve diğer şehirlerde düzenlediği etkinlikler de bu ilgiyi göstermek yetdi. Bu olaylar sırasında, bir takım muhacir Azerbaycan Türkleri, anavatan ile ilişkilerin kurulması ve ziyaretlerin gerekliliği

konusunda önerilerde bulundular. Azerbaycan`a turist olarak gelmek isteyenlerin sayısı da arttı. Ancak, bazı Türkler hala Azerbaycan hakkında bir yanılgıya sahipti. Ancak bu onların suçu değildi. Çünkü Türk dilinde edebiyat SSCB`den Türkiye`ye neredeyse hiç gönderilmedi. Aliyev mektupta Türkiye ile ilişkilerin genişletilmesine yönelik somut önerilerde bulundu. Azerbaycan`da edebiyatı Türkçe`ye çevirecek kadar uzmanın olması nedeniyle, Bakü`de Progress yayınevinin bir şubesinin açılması gerektiğini söyledi. Aliyev`e göre bu siyasi içerikli olmayan kitaplar, Azerbaycan klasiklerinin eserleri, folklor edebiyatı Türkçe`ye çevrilerek Türkiye`ye gönderilebilirdi. Ayrıca Türkiye`de Azerbaycan radyo ve televizyon programlarının yayınlanmasını gerekli gördü (İsmayılov, 2004, 7-8).

Aliyev, Türkiye`den SSCB`ye giden turistlerin seyahat programlarına Azerbaycan`a seyahatin de dahil edilmesini önerdi. Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Tüm Birlik Yurtseverler Derneği ve Azerbaycan Yabancı Ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği`nin ortak çizgisi aracılığıyla yurtdışında yaşayan Azerbaycanlıları davet etmeyi teklif ediyor.

Kuşkusuz bu öneriler SSCB-Türkiye ilişkilerini canlandırmayı ve Türkiye`deki Sovyet karşıtı propagandayı azaltmayı amaçlıyordu. Bu durumdan yararlanan Aliyev, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinde Azerbaycan ve halkının rolünü artırmaya, göç örgütlerinde Sovyet karşıtı havayı zayıflatmaya, onunla birlikte çalışmaya çalıştı. Azerbaycan göçmen örgütlerinin anti-Sovyet faaliyetleri Moskova`yı rahatsız ettiğinden, Azerbaycan`da milli aydınları korumak zordu, Azerbaycan`a zarar vermesi ihtimal dahilindeydi. Bu nedenle, Aliyev yurtdışındaki Azerbaycanlıların Sovyet karşıtı faaliyetlerde yer almasını istemiyordu (Gasımlı, 2006, s. 520). Unutulmamalıdır ki, Aliyev`den önce çalışan Azerbaycan Sovyet liderlerinden hiçbiri Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesi konusunda merkeze bu kadar inandırıcı, sağlam ve cesur önerilerde bulunmamıştır. Aliyev`in önerileri dikkate alınarak iki ülke arasındaki ilişkiler düzelmiş, Türkiye`de anti-Sovyet propaganda zayıflamış, Türk halkı Azerbaycan`ı daha yakından tanımış, siyasi tehcir temsilcileri memleketi ziyaret etmiştir (Gasımlı, 2006, 521).

Aliyev`in çabaları sonucunda 1970 Ağustos-Eylül aylarında İzmir`de düzenlenen uluslararası fuarda Azerbaycan ayrı bir pavyonda temsil edildi. Fuarda Azerbaycan, “Azılı mağarası”, “Tasnif”, “Şeki sarayı”, “Abşeron Şarkıları” ve diğer 500`e yakın eser sunuldu, belgeseller, Azerbaycan`ın tarihini, dilini ve kültürünü konu alan 136 kitap sergilendi (ACDA, fon kodu 28/ katalog no.12/ dosya no.56/ yaprak 71). Fuardaki

Azerbaycan pavyonu Türkiye’de büyük bir sevgi ve ilgiyle karşılandı. Türkler, Azerbaycanlı göçmenlerin pavyonuna özel ilgi gösterdiler ve Azerbaycan’dan gelenlerle konuştular, ülkedeki durumu sordular. Kendilerine Azerbaycan milli musikisinden örnekler ve kendi dillerinde kitapların bulunduğu broşürler verildi. Sergi süresince Türk basınında Azerbaycan hakkında çok sayıda makale yayınlandı. Örneğin, etkili Express, Demokrat İzmir ve diğer gazeteler Azerbaycan’a sempati duyan yazılar yayınladılar (Gasımlı, 2006, 524). Azerbaycan’ın İzmir’deki sergi-fuarına katılması, Azerbaycanlılar ile Türkler arasındaki ilişkilerin canlanmasında güçlü bir etki yaptı. Aliyev, Azerbaycanlı şair ve yazarların Türkiye’yi ziyaretleri için şartlar yaratır, teşvik eder, geçmiş yıllarda mazlumların kardeş ülke ile temas kurmasına izin verir, merkezden izin alır ve yardım sağlar. 1974 yılında Azerbaycanlı şair ve yazarlardan Resul Rza Türkiye’yi ziyaret etmiş ve karşılığında Türk yazarlar Bakü’ye gelmiştir. Aliyev, Azerbaycanlı şair ve yazarların Türkiye’yi ziyaretleri için onlara yardımcı olmuş, teşvik eder, geçmiş yıllarda mazlumların kardeş ülke ile temas kurmasına izin verir, merkezden izin alır ve yardım sağlar. 1974 yılında Azerbaycanlı şair ve yazarlardan R.Rza Türkiye’yi ziyaret etmiş ve Türk yazarlar Bakü’ye gelmiştir (ACDA, fon kodu 28/ katalog no.12/ dosya no.84/ yaprak 64). 1975 yılında Azerbaycanlı yazarlar Türkiye’yi ziyaret ederek meslektaşlarıyla görüştüler. Aynı yılın Mayıs-Haziran aylarında Anar, K. Simonov, eşi L. A. Jadova ve V. Feofonov Türkiye’yi ziyaret ettiler. Anar’ın heyete dahil edilmesi, SSCB’nin Türk halklarında özel ilgi uyandırdı ve sempatiyi artırdı. Görüşmeler, Azerbaycan edebiyatı hakkında bilgilerin yayılmasına yardımcı oldu. Ziyaretin ardından K. Simonov yirmi altı sayfalık bir rapor hazırladı. Komünist Parti Merkez Komitesi’ne ve bir kopyasını Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komite’ne gönderdi (Gasımlı, 2006, 525).

Milliyet, Yeni Ortam, Yeni Gün, Sanat Dergisi ve diğer süreli yayınlarda bu ziyaretle ilgili çok sayıda haber ve köşe yazısı yayınlandı. Cumhuriyet Gazetesi muhabiri Kemal Özer’in Anar’la, Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, edebiyat, sanat, ve diğer Azerbaycanlı şair ve yazarlarla yaptığı röportajlar birkaç sayıda okurlara sunuldu. Anar, Türk okurların Türkiye’deki Azerbaycan edebiyatını en az Azerbaycan’daki Türk edebiyatını bildikleri kadar tanımlarını istediğimizi söyledi (Cumhuriyet, 9 Haziran 1975, 4). Anar, Yeni Gün Gazetesi’ne verdiği röportajda Gobustan, Kitabı-Dede Korkut destanlarından, Azerbaycan’da kültür ve bilime verilen değerden, yaratıcı insanlar için oluşturulan ortamdan bahsetmiştir (Yeni Gün, 3 Haziran 1975, 2). Şüphesiz bu tür

ziyaretler ve görüşmeler Azerbaycan'ın Türkiye ve Türk dünyası ile ilişkilerinin gelişmesini olumlu yönde etkilemiştir.

Aliyev'in tavsiyesi üzerine Türkiye'nin bilim, eğitim ve kültür kurumlarıyla düzenli temaslar kuruldu ve geliştirildi. 1970 yılında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi kütüphanesi Türkiye'deki Türkoloji Merkezi ile ve 1973'te İstanbul'daki kütüphane ile temaslar kurmuştur. Bu çalışma daha sonraki yıllarda da başarıyla sürdürülmüştür. 1982 yılında Ankara'daki Türk Dil Kurumu, Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi ve Azerbaycan Bilimler Akademisi Kütüphanesi arasında bir bağlantı kurulmuştur (AMEA Kütüphanesi Dış Yayınlar Şubesinin 1982 Yılı Bülteni, 1983, s. 1-2).

Bu temaslar sonucunda Azerbaycanlı bilim adamları Türkiye'de yayınlanan en son bilimsel yayınlarla tanışmış ve işbirliğini genişletmiştir. Türk basınından inceleme alan Dışişleri Bakanlığı, araştırma amaçlı kullanılmak üzere Bilimler Akademisi Sosyal Bilimler Bilgi Merkezi'ne göndermişti. 1970'lerde Azerbaycan'da Türkiye ile ilgili bilimsel araştırmalar, makaleler ve kitapların yayınlanması yaygınlaşmaya başlamıştı. Türkolojiye ilgi hızla artmıştır (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.60/ dosya no.134/ yaprak 7).

Aliyev, Türkiye'deki Azerbaycan tarihi ve edebiyatı öğretmenlerinin cumhuriyeti ziyaret ederek Azerbaycanlıların hayatını ve başarılarını tanımaları, Azerbaycan kaynaklarına dayanarak araştırma yapmaları için koşullar yarattı. Örneğin, Mart 1981'de Erzurum'daki Atatürk Üniversitesi'nde Azerbaycan edebiyatını öğreten ve M. F. Akhundov'un eserlerini Türkçe'ye çeviren öğretim görevlisi Ali Yavuz Akpınar'ın, Azerbaycan'a sadece araştırma yapmak için gelmesine izin verilmemiş, aynı zamanda Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri Haydar Aliyev ve Azerbaycan yabancı ülkelerle Dostluk ve Kültürel İlişkiler Derneği tarafından ödüllendirildi. Daha sonra A. Y. Akpınar Azerbaycan edebiyatı üzerine değerli eserler kaleme almıştır (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.68/ dosya no.408/ yaprak 22).

Aliyev sanat alanında Türkiye ile ilişkileri genişletmeye çalışmış ve bu amaçla önemli kararlar almıştır. 1969-1982 yıllarında Merkez Komite Bürosu toplantılarında tartışılan konulardan biri, Türkiye dahil yabancı ülkelerle kültürel bağların genişletilmesiydi. O yıllarda Azerbaycan-Türkiye sanat ilişkilerinin Sovyet yönetiminin önceki tüm dönemlerinden daha geniş, kapsamlı ve etkili olduğunu belirtmek gerekir.

Sanat alanındaki ilişkiler, SSCB'de Sovyet rejimi altında iki halk arasındaki ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynadı. Azerbaycanlı sanatçıların ziyaretleri,

ilişkinin tüm özelliklerini ortaya çıkardı. Bu konserlerde Türkler, sömürülen Türk halklarının kurtuluşu ile ilgili milliyetçi sloganlar atıldılar, Azerbaycan Cumhuriyeti'nden gelen konukların milli duygularını alevlendirdiler, liderlerine ve halkına derin saygılarını dile getirdiler. Örneğin, böyle bir olay ünlü Azerbaycan sanatçısı Zeynep Hanlarova'nın 1977'de Türkiye'deki konserlerinden birinde gerçekleşti. Konserde Azerbaycan, Dağıstan ve Türkiye'deki Kuzey Kafkasya göç örgütleri tarafından “Sömürülen Türklerin Özgürlük Haftası” düzenlendi. Güçlü Türk, anti-Sovyet örgütleri tarafından açıkça desteklendiler. Sovyet istihbarat servisi, kampanyanın “tüm bu örgütlerin Merkezi İstihbarat Teşkilatı CIA ve yerel yetkililer tarafından finanse edildiğinden daha kapsamlı” olduğunu söyledi (ACSPİHDA, fon kodu 1/ katalog no.64/ dosya no.163/ yaprak 170). Konserlerin birinde örgütün yerel bir temsilcisi sahne alarak dergiyi Z. Hanlarova'ya takdim etti. Dergi sömürülen Türklere dair yazıları içeriyordu. SSCB'nin Türk halklarını, kendilerini Rus sömürge köleliğinden kurtarmaya çağırıyordu. Dergiyi alan Hanlarova izleyicilere şöyle seslendi: “Size Sovyet halkının selamını ve dostluğunu getirdim. Böyle kirli kağıtlar görmek istemem”. Seyirciler onun yanıtını şiddetli alkışlarla karşıladı. Birkaç genç Sovyet karşıtı sloganlar attı, fakat seyirci bu şekilde tepki vermedi (Gasımlı, 2006, s. 529).

Türkiye'yi ziyaret eden Azerbaycanlı müzik gruplarının zaman zaman konserler düzenlendiğini belirtmek gerekir. Azerbaycan bir kültür derneğidir, dolayısıyla toplanan paranın bir kısmı derneğin ihtiyaçlarına gidiyor. “Azerbaycan” dergisinin yayınlanması için harcandı.

Aliyev, Sovyetler Birliği'nin giderek zayıfladığını çok iyi bildiği için Azerbaycan'ın geleceği açısından Türkiye ile ilişkilerin geliştirilmesinin önemini anlamakta ve yönetime geldiği ilk yıllardan başlayarak bu yönde adımlar atmaya başlamıştır. Onun bu çabalarının bir sonucu olarak 1980'li yıllarda Azerbaycan'da milli uyanış süreci hazırlanmış ve halkın Türkiye'ye olan eğilimi artmıştır. 1970'li yıllarda iki ülke arasında eğitim alanında hiçbir ilişkinin bulunmamasına rağmen, 1980'li yılların sonlarında eğitim alanında da taraflar arasında ilişkilerin temeli atılmıştır. Bu doğrultuda Azerbaycan'dan yüksek öğrenim için gençler Türkiye'ye üniversitelerine gönderilmeye başlanmıştır.

2.5. 1980’li Yıllarda SSCB’nin Çözölme Sürecine Girmesi ve Türkiye -Azerbaycan Eğitim İlişkilerinin Temellerinin Atılması

1960’lı yıllardan itibaren Türkiye-Azerbaycan ilişkileri, Sovyetler Birliği-Türkiye ilişkilerinden yaşanan yumuşama sürecine paralel olarak ekonomik, bilim-teknik ve kültürel açıdan yeniden kurulmaya başlanmış ve Sovyetler Birliği’nin dağılmasına kadar devam etmiştir. Aynı yaklaşımı Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkileri için söylemek mümkün değildir. Eğitim alanında iki ülke ilişkilerinde ilk adımlar 1980’li yılların sonunda ve Sovyetler Birliği’nin dağıldığı 1991 yılında görülmüştür.

Eğitim alanında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin bu kadar geç kurulmasının nedenleri içinde ideolojik farklılığın ve iki ülkenin farklı siyasi-askeri kutuplar içinde yer almasını gösterebiliriz. Sovyetler Birliği için Türkiye ile siyasi, ekonomik, kültürel, bilim ve teknik alanlarda ilişkilerin kurulmasında bir sakınca olmadığı kadar, bu ülkenin Sovyetler-Birliği’nin uydusu haline gelmesi yönünde Moskova’da oluşan ve Türkiye’de yaşanan siyasi gelişmelere dayanan beklentiler, ilişkilerin yukarıda belirtilen alanlarda gelişmesine neden olmuştur. Türkiye açısından da iç ve bölgesel gelişmeler ışığında Moskova ile ilişkilerin yeniden geliştirilmesinden sağlanacak faydaların olabileceği ihtimali, Ankara’yı da Moskova ile ilişkileri canlandırmakta istekli kılmaktaydı (Gasımlı, 2006, s. 277).

Eğitim ilişkileri açısından ise iki taraf için de aynı yönde beklentilerin olduğunu söylemek güçtür. Türkiye açısından Sovyetler Birliği ile eğitim alanında ilişkiler, komünist ideolojinin etkisi altında bulunan Sovyet eğitiminin Türkiye’de etkisini artırması anlamına geldiği halde, Sovyetler Birliği için ise, Türkiye’de eğitim gören gençlerin, özellikle Müslüman-Türk gençlerin Türkiye’nin etkisi altına düşmesi, ayrıca totaliter rejimin ağır anti-demokratik uygulamalarını anlaması demektir. Dolayısıyla iki taraf için de eğitim alanında ilişkilerin geliştirilmesi kabul edilemez sakıncalar doğurabilirdi. Bu nedenle 1960-1990 yıllarını kapsayan dönemde Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerinden bahsetmek mümkün değildir.

Fakat 1980’li yıllara gelindiğinde Sovyetler Birliği ciddi bir bunalım içine girmiş, bu süreç 1991 yılında onun dağılması ile sonuçlanmıştı. Özellikle 1885 yılında Mihail Gorboçev’in Siyas Büro’ya Başkan olarak geçmesi ve sonrasında SSCB’nin dağılma sürecini engellemek adına “perestroyka” ve “glasnost” ilkelerine dayanan demokrasiye geçiş çabaları, ters tepki vermiş, kısa sürede ülkenin her tarafını saran özgürlük gösterileri

büyük fakat toplumsal desteği oldukça zayıf olmuştur. Bu durum ülkenin dağılmasını hızlandırmıştır (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 202, 226).

1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde de çok hızlı bir canlanma gözlemlenmekteydi. Azerbaycan'ı saran özgürlük dalgasında Türkçülük ve Türkiye faktörü belirleyici etken olarak öne çıkmıştır. 1987 yılının sonbaharında Dağlık Karabağ'da Ermenilerin ayrılma ve Ermenistan'a birleşme yönünde talepleri sürerek siyasi adımlar atması ve bölgenin merkezi Stepanakert'te (Hankendi) gösterilere başlaması Azerbaycan halkının milliyetçilik duygularını daha da kabartmış, gösteriler ülkenin tüm şehirlerine yayılmıştır. Bu gösterilerde hem Azerbaycan'ın özgürlüğüne kavuşması, hem de Dağlık Karabağ'da Ermenilerin başlattıkları ayrılıkçı gösteriler kınanmakta ve ülkenin toprak bütünlüğünden taviz verilmemesi yönünde Azerbaycan yönetimine ısmariçler gönderilmekteydi. Böyle bir karmaşık ortamda Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha da gelişmekteydi. Fakat Sovyetler Birliği varlığını hala devam ettirdiği için Ankara Azerbaycan'da yaşanan gelişmeleri gözlemlemekle yetinmekte, Moskova'nın tepkisini çekecek adımlardan titizlikle yayınmaktaydı (İsmayilov, 2004, s.8-9).

Kültürel ağırlıklı ilişkilerin yoğunlaştığı bu yıllarda, eğitim alanında ilişkilerin kurulması yönünde adımlar daha ziyade 1990 yılına gelindiğinde görülmüş, özel girişimciler aracılığıyla Türkiye üniversitelerinde eğitim görmeleri için birkaç Azerbaycanlı genç bu ülkeye gönderilmişti. Sovyetler Birliği'nin daha varlığını devam ettirdiği bu yıllarda birkaç gencin eğitim için Türkiye'ye gönderilmesi bile büyük bir başarı olarak kabul edilebilir. Çünkü Sovyetler Birliği'nin her tarafını milliyetçi gösteriler dalgası sarmış, Azerbaycan ise bu gösterilerde en istekli cumhuriyetlerden biri olmuştur. Azerbaycan'dan Türkiye'ye eğitim için gençlerin gönderilmesi ise Moskova'nın dikkatini çekebilir ve bunu engelleyebilirdi.

Azerbaycan'ın bağımsızlığına kavuşmasına sayılı aylar kala ülkenin geleceği açısından yeni dönemin talepleri doğrultusunda yurttaşların entellektüel ve kültürel düzeyinin yükselmesi büyük önem taşımaktaydı. Bu konuda eğitimin belirleyici katkısı olduğu gerçeğinden hareketle, dünyanın diğer ülkelerinin eğitim olanaklarından yararlanmak bakımından eğitim ilişkilerinin geliştirilmesine çalışılmıştır. İlk tercih edilen ülkelerden arasında Türkiye de yer almıştır. Türkiye ile eğitim ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi ülke yöneticilerinin karşısında duran en önemli görevdi.

İki taraf arasında eğitim alanında ilişkilerin gelişimi açısından bu alanda yasal temelin oluşturulması son derece önemliydi. Taraflar arasında bu konuda ikili anlaşmaların imzalanması eğitim ilişkilerinin kurulmasını sağlamanın yanı sıra, devlet dışı bazı aktörlerin de alanda çalışmalarını düzenlemesi açısından önemli sayılmaktaydı. Daha sonraki yıllarda çok sayıda eğitim kurumunun Azerbaycan'da faaliyete başlaması bu alanda taraflar arasında yapılan eğitim işbirliği anlaşmaları sonucunda mümkün olmuştur.

1990 ve 1991 yıllarında Türkiye'ye yüksek öğrenim için az sayıda Azerbaycanlı öğrencinin gönderilmesinden sonra, iki ülke arasında eğitim ilişkilerini alanında 1992 yılında bir antlaşma imzalanmıştır (Novruzov, 2011, s. 111). Bu tarihte Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında "Eğitim Alanında İşbirliği Antlaşması" imzalanmıştır. Bu antlaşma taraflar arasında eğitim alanında imzalanan ilk antlaşma niteliği taşıyarak, ilişkilerin kurulmasının yasal dayanağını oluşturmuştur. Sonraki yıllarda eğitim alanında iki ülke arasında ilişkilerin daha da geliştirilmesine yasal dayanak oluşturacak çok sayıda antlaşma imzalanacaktır.

Kısa sürede Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı'nın hattı ile Azerbaycan'da kısa sürede Bakü Türkiye Türkçesi Eğitim ve Talim Merkezi, Bakü Türk Anadolu Lisesi, Bakü Türk İlköğretim Okulu açılmış ve günümüzde de bu kurumlar eğitime devam etmekte (Aliyev, 2010, s. 3). Daha sonraki bölümlerde geniş bir şekilde dokunacağımız konulardan biri söz konusu devlet kurumlarının günümüze kadar başarıyla görevlerine devam ettiği halde, eğitim dışı bazı özel teşebbüslerin şahsi çıkarlarına hizmet edecek şekilde Azerbaycan'da eğitim faaliyetleri yürütmesi ve bunun da ağır fersatlar doğurmasıdır.

3. 1991-2000 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN EĞİTİM İLİŞKİLERİ

3.1. 1991-2001 Yılları Arasında Türkiye-Azerbaycan İlişkilerinin Genel Görünümü

3.1.1. Sovyetler Birliği'nin çöküşü ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanması

Dünya komünist kampının merkezi olan SSCB, 1980'lerde derin bir ekonomik ve siyasi kriz dönemine girdi. Yönetimde idari-komuta yöntemlerinin uygulanması, özgür düşünceye karşı mücadele, resmi olarak açıklanan ekonomik göstergelerin mantıksız bir biçimde abartılması, kayıt dışı ekonominin genişlemesi, yolsuzluk, askeri harcamalar için büyük miktarda mali kaynakların tahsisi, yaşam kalitesinin sürekli düşüş eğilimi göstermesi gibi olumsuz koşullar krize karşı etkin bir mücadeleyi olanaksız hale getirmekteydi. Siyasi Büro dahil, yönetim kademesinin yaş ortalamasının çok yüksek olması nedeniyle sorunlara hızlı çözüm bulmada ağır kalınmasına ve krizin daha da derinleşmesine neden olmaktadır. 1980 yılında, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Yönetimi Politbüro üyelerinin yaş ortalaması yaklaşık 75'ti (Медведев, 2010, s. 7).

Doğal kaynakların çok fazla olmasına rağmen, ülkenin ekonomik göstergeleri sürekli olarak daha da kötüleşmekte, devlet yönetimine dayanan planlı ekonomi ortamında pazarın taleplerini tam karşılamak olanaksız hale gelmiştir. 1970-1985 yıllarını kapsayan dönemde sanayide ve tarımda büyüme hızı önemli düzeyde gerilemiştir. 1960'lı yılların ikinci yarısında sanayinin yıllık ortalama büyüme hızı % 8.4 olduğu halde, 1981-1985 yıllarında ise ülkede bu alanda büyüme hızı % 3.5'e kadar gerilemiştir. Aynı dönemde tarım sektöründe büyüme oranları %4.3'ten %1.4'e, ekonomiye yatırılan doğrudan sermaye oranı ise % 7.5'ten %1.8'e kadar gerilemiştir (Бепт, 1992, s. 403).

Durumu daha da kötüleştiren alanlardan biri ise demografik yapaydı. 1960 yılında başlayarak 1970'li yılların sonuna kadar SSCB'de doğum oranı %25' azalmış, ölüm oranı ise %15 artmıştır (Бепт, 1992, s. 409). Köylerin kalkınmasını amaçlayan 1976 yılında hazırlanmış ve köyden şehre göçü engelleyen özel yasanın uygulanmasına yüz milyarlarca Manat kaynak ayrılrsa da, olumlu sonuç alınamamış, binlerce köy boşalmış, köylülerin özel tarımsal üretimleri iflas etmiştir (Салудцкий, 1990, s. 197). Hızlı bir

silahlanma ve bu sürece ayrılan harcamaların sürekli artması ülke ekonomisi için ağır bir yüke dönüşmüştür.

Gerekli reformların gerçekleştirilmemesi veya bilimsel dayanaktan yoksun reformların gerçekleştirilmesi gölge ekonomisi ve yolsuzluğun artması için olanak sağlamıştır.

Sorunların çoğu, SSCB'deki totaliter siyasi sistemin doğasından kaynaklanmaktaydı. Demokratik bir toplumun karakteristiği olan düşünce özgürlüğü, siyasi çoğulculuk, çokpartili sistem vb. değerler dahil edilmemiştir. Rejimi dış etkilerden korumak için ülkenin dış dünyadan tecrit edilmesine özel önem verilmiştir. İzlenen politika hemen hemen tek bir amaç içindi: Komünist Parti'nin zaten deforme olmuş ve prestijini kaybetmiş tekelci konumunu korumak.

SSCB'nin çöküşünün sebeplerinden biri de, insanların zihinlerinde hüküm süren parlak ve müreffeh gelecek, komünizm fikirlerinin gerçeklikten uzak olması, bunun sonucunda insanların hayal kırıklığına uğramasıydı. İnsanların yaşam standartlarının bozulduğu bir dönemde, komünizm hakkındaki fikirlerin yayılması, toplumda memnuniyetsizlikle karşılanmış ve daha fazla umutsuzluğa yol açmıştı. Mevcut rejimden memnuniyetsizlik muhalif harekette kendini göstermiş, insanlar ülkeyi terk etmek için çeşitli yollar aramaya başlamışlardı.

1970'lerden itibaren enformasyon ve telekomünikasyon sistemlerinin tüm dünyada hızlı gelişmesi, Batı demokrasisi ve Batı yaşam tarzı hakkındaki bilgilerin Sovyet halkına yayılmasını kolaylaştırmıştır. Yurt dışından gelen radyo dalgalarını çeşitli şekillerde engelleme girişimleri etkisiz ve anlamsız olmuştur. Batı'nın çok yönlü bir bilgi saldırısı karşısındaki zayıflığı, etkisiz hale getirilmesinin imkansızlığı, nihayetinde Sovyet siyasi sisteminin çöküşüne yol açmıştır (Şahmuradov, 2012, s. 61).

SSCB içindeki kriz durumu, uluslararası prestijini ve uluslararası ilişkiler sistemindeki rolünü olumsuz etkilemekteydi. 1979'da Sovyetler'in Afganistan'ı işgali, dünyanın SSCB'ye olan güveninde önemli bir düşüşe neden olmuştu. 1980'lerin başında, "Dayanışma Örgütü'nün Polonya'da demokrasi mücadelesi, bir bütün olarak sosyalist kamptaki çelişkilerin daha da derinleşmesi üzerinde büyük bir etkiye sahip olmuştu. Moskova'nın Latin Amerika, Güneydoğu Asya ve Afrika'daki etkisinin zayıflaması, genel olarak SSCB'nin dış politikasının başarısızlığı olarak görülmekteydi.

Tüm bunlara ek olarak, ABD'nin bir uzay silahlanma programı başlatması ve SSCB'yi büyük meblağlar harcayarak misilleme yapmaya zorlaması, devletçi Sovyet

ekonomisini tamamen tükenme noktasına getirmiştir. 1970'lerde ve 1980'lerde Amerika Birleşik Devletleri yalnızca uzay askeri programlarına yaklaşık 50 milyar dolar harcamış (Протопопов vd., 2003, s. 319), SSCB ise buna gereken reaksiyonu gösterememiştir.

Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri 76 yaşındaki Leonid İliç Brejnev'in Kasım 1982'de vefat etmesinden sonra, yerini 1967'den itibaren SSCB Devlet Güvenlik Komitesi Başkanı olarak görev yapan Yuri Andropov almıştır. Şubat 1984'e kadar sadece 14 ay iktidarda kalan Andropov'un ölümünden sonra, halefi K. U. Çernenko, Mart 1985'te vefat etmiş, peşinden Mihail Sergeyeviç Gorbaçov SSCB'de iktidara gelmiştir.

M. S. Gorbaçov'un Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Genel Sekreteri olarak seçilmesiyle, SSCB tarihinde yeni, oldukça tartışmalı bir dönem başlamıştır. Yeni liderliğin ilan ettiği yeniden yapılanma politikası (perestroyka), toplumun belirli bir şekilde harekete geçmesine ve çeşitli kuruluşların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Başlangıçta, ülkenin ekonomik geri kalmışlığının üstesinden gelinmesi planlanmıştır. Gorbaçov'un gönüllü hızlandırma stratejisi, ekonomiye, özellikle ağır sanayiye yatırımın artırılmasını, yeni teknolojilerin getirilmesini, üretimin kendi kendini finanse etme ilkesine aktarılmasını ve bir dereceye kadar serbest bırakılmasını öngörmüş, fakat sonuçları izlenen politikanın beklentilerin altında kaldığını ortaya koymuştur. Dolayısıyla, SSCB'deki sosyo-ekonomik kriz aşılamamış, tam tersi daha da derinleşmiştir. Ülkede krizin daha da derinleşmesinin farklı nedenleri de bulunmaktaydı. Öncelikle izlenen politikanın belirsizliği, belirlenen hedeflere ulaşmak için yeterli mali kaynağın olmaması ve ülke bütçesinin sürekli açık vermesi kaydedilebilir.

Perestroyka'nın ilan edilmesinden sonraki yılda, yani 1985 yılında, bütçenin gelir kısmı 372.8 milyar manat, gider kısmı ise 385.6 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. Sonraki yıllarda gelirler ve giderler arasındaki uçurum daha da derinleşmiştir. 1986 yılında bütçe gelirleri bir önceki yıla göre 6 milyar manat azalırken, harcamalar 417.1 milyar manata yükselmiş, bütçe açığı 45.5 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. 1987'de bütçe gelirleri 378.9 milyar manat, harcamalar 430.9 milyar manat ve bütçe açığı 52 milyar manat olarak gerçekleşmiştir. 1988'de bütçe gelirleri bir önceki yıla göre sadece 0,5 milyar manat artarken, harcamalar yaklaşık 30 milyar manat artmıştır. Alkolizmle mücadele adına izlenen yanlış politikalar sonucunda ülke bütçesi 1985'te 10 milyar manat, 1986'da 20 milyar manat ve 1987'de 30 milyar manat civarında kayıp vermiştir. Dünya petrol fiyatı 1980'de ortalama 80 dolar/varilken, 1983'te 30 dolara, 1985'te 26

dolara, 1986`da 15 dolara ve 1987`de 12 dolara gerilemiştir. Düşen petrol fiyatlarının bir sonucu olarak, yalnızca 1987 yılında, SSCB`nin döviz kazancı % 50 oranında azalmıştır (Медведев, 2010, s. 95-97).

Devlet mülkiyetinin hakim olduğu bir ortamda ekonomik reformları gerçekleştirme girişimleri de başarısızlığın nedenleri arasındaydı. Enflasyondaki hızlı artış ve Sovyet manatının devalüasyonu ülkenin mali sistemini felç etmiştir.

Perestroyka politikasının başarısız olmasının bir başka nedeni de ülkede radikal siyasi reformların yapılmaması ve Komünist Parti`nin iktidar konumunu her ne pahasına olursa olsun korumak için atılan adımların başarısız olmasıydı. Siyasi özgürlüklerin tam garantisinin olmadığı durumlarda alternatif seçimlerin yapılması, üst düzey yetkililerin gizli oyla seçilmesi, SSCB Halk Temsilcileri Kongresi ve SSCB Yüksek Sovyeti`nden oluşan iki meclisli bir temsilci organın kurulması vb. adımlar sadece resmi nitelikteydi ve siyasi oyundan başka bir önemi yoktu (Şahmuradov, 2012, s. 62).

Yeniden yapılanma, demokrasiye geçiş, ifade ve basın özgürlüğü gibi değerlerin ilanına rağmen hükümet, mevcut eksiklikleri ortaya çıkarmak yerine, geçmişi gözden geçirmeye ve stalinizmi eleştirmeye odaklanarak bunları kendi çerçevesinde kullanmaya çalışmıştır.

Mart 1990`da SSCB Halk Sovyeti Üçüncü Olağanüstü Kongresi tarafından SSCB Anayasası`nda yapılan değişiklikler, cumhurbaşkanlığı kurumunun kurulması ve Gorbaçov`un SSCB`nin ilk cumhurbaşkanı seçilmesi, ülkedeki mevcut duruma olumlu bir etki yapmamıştır.

Genel olarak Gorbaçov ve ekibinin tutarsız, düşüncesiz politikası, SSCB`de kurulan sosyalist sistemin özünden kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmakta yetersiz kalmış, sorunları daha da ağırlaştırmış, karşı konulamaz bir düzeye getirmiş, sistemin çöküşünü hızlandırmış ve Rusya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti Başkanı Boris Yeltsin çevresinde güçlü bir muhalefetin oluşmasına neden olmuştur. Haziran 1991`de Boris Yeltsin`in Rusya Devlet Başkanı seçilmesinden sonra, SSCB Başkanı ile Rusya Devlet Başkanı arasındaki siyasi mücadele yoğunlaşmıştır. Yeltsin`in siyasi düşüncesinin temeli, Rus egemenliği fikrini yaygın olarak destekleyen SSCB`nin merkezi yetkililerine karşı mücadeleydi.

Egemenlik mücadelesi sadece Rusya Federasyonu`nu değil, aynı zamanda SSCB cumhuriyetlerinin çoğunu da kapsıyordu. Bu mücadele, Sovyet toplumunda dogma düzeyine ulaşan “Sovyet enternasyonalizmi”, “halkların dostluğu” ve “Sovyet halklarının

sarsılmaz ailesi” gibi fikirleri ön plana çıkardı. Siyasi gücün zayıflamasıyla birlikte ülkede ulusal-etnik çatışmaların ortaya çıkması, SSCB’nin halkların ulusal-tarihsel özelliklerini ve gerçeklerini dikkate almadan yapay olarak, zorla oluşturulmuş bir devlet olduğunu bir kez daha kanıtladı. Cumhuriyetlerde milli kimliklerini anlayan ve milli fikrin yayılmasıyla uğraşan bir aydınlar kitlesinin oluşması, onların örgütlü bir şekilde bağımsızlık ve egemenlik için mücadele etmelerine olanak sağlamıştır. SSCB’deki ulusal sorunun aşırı duyarlılığı, etnik gruplar arası ilişkilerin adil bir şekilde çözülmesi için bir mekanizmanın eksikliği göz önüne alındığında, bazı araştırmacılar Sovyet devletinin ulusal çelişkiler ve çatışmalar sonucunda çökeceğini savunmuştur. Örneğin, 1969’da tarihçi A. Amalrik tarafından yazılan, ancak 1994’te geniş bir okur kitlesine sunulan bir makale, 1984’te SSCB’nin çöküşünü öngörmüktü. (Амалрик, 1991, s. 647). Yazar, zaman açısından yanlış yapsa da, sonuç itibarıyla sürecin gidişatını önceden görebilmiştir.

Perestroyka döneminde ilk etnik çatışma Aralık 1986’da Kazakistan’da gerçekleşmiştir. 25 yıldan fazla bir süredir cumhuriyeti yöneten bir Kazak vatandaşı olan D. Kunayev’in 16 Aralık’ta emekliye ayrılması ve milliyetçe Rus olan G. Kolby’nin Gorbaçov tarafından onun yerine Kazakistan Komünist Partisi Birinci Sekreteri olarak atanması ülkede tepkiyle karşılanmıştır. Aydınlar, öğrenciler, işçiler ve toplumun diğer kesimleri G. Kolby’nin ülkenin lideri olarak atanmasına karşı çıkmış, Aralık 1986’da “Her bir halka kendi milli lideri”, “Bize Kazak lider lazım!”, “Diktaye son!” gibi sloganlar altında açık bir protesto düzenlemişler. Ertesi gün protestocular dövülmüş, protestolar sırasında birkaç kişinin öldüğü bildirilmiş ve 200’den fazla Kazak öğrenci üniversitelerden ihraç edilmiştir (Медведев, 2010, s. 234-235).

Ermenistan’ın Şubat 1988’de Azerbaycan’a yönelik haksız toprak iddiaları, tarihi bir Azerbaycan toprağı olan Dağlık Karabağ’ı ele geçirme girişimleri ve Gorbaçov liderliğindeki Sovyet liderliğinin Ermeni yanlısı tutumu, Azerbaycan halkını hakları için mücadele etmeye sevk etmiştir. Azerbaycan Halk Cephesi tarafından 1988-1989 yıllarında ülke çapında genişleyen hareketin bir sonucu olarak oluşturulan gösteriler ve mitingler, toprak bütünlüğü, devlet bağımsızlığı ve egemenlik taleplerine odaklanmıştır. Unutulmamalıdır ki, incelenen dönemde, SSCB’nin Müslüman-Türk cumhuriyetlerinde, devlet bağımsızlığını elde etmeyi amaçlayan Azerbaycan Halk Cephesi dışında hiçbir hareket veya parti bulunmamaktaydı. SSCB liderliği Azerbaycan halkına özgürlükleri için savaştan diğer halklardan daha sert davranmış, 19-20 Ocak 1990 gecesi Azerbaycan’ın başkenti Bakü’de yürütülen sovyet askeri birlikleri yaş, cinsiyet, milliyet

demeden 131 masum sivil insanı katletmiştir. 744 kişi yaralanmış, 4 sivil vatandaş kaybolmuş, 400 kişi ise tutuklanmıştır (Azerbaycan Tarihi, 2003, s. 280). Sonraki günlerde Azerbaycan'ın diğer bazı şehirlerinde kanlı olaylar devam etmiş, ancak Moskova, Azerbaycan halkının özgürlük azmini kıramamıştır. Azerbaycan'ın bir parçası olan Nahçıvan Özerk Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti, Ocak 1990'da bağımsızlığını ilan etmiş ve böylece Bakü ve diğer Azerbaycan şehirlerinde yaşanan kanlı olayları protesto etmek için SSCB'den resmen ayrıldığını ilan eden ilk idari bölge olmuştur. dipnot

Genel olarak Sovyet liderliği, halkların artan kurtuluş hareketini önlemek için cumhuriyetlerde ayrılıkçılığı teşvik etmiş ve ayrılıkçı güçlere çeşitli şekillerde yardım etmiştir.

Abhazya'nın 1989'da Gürcistan'dan ayrılıp Rusya Federasyonu'na katılma girişimleri, Gürcistan'da gerginliğe neden olmuştur. Gürcü-Abhaz çatışmasının yanı sıra, Gürcü-Oset çatışmasının ortaya çıkması, bu Güney Kafkasya cumhuriyetindeki durumu daha da karmaşık hale getirmiştir. Moskova sadece Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü korumak için kararlı adımlar atmakla kalmamış, aynı zamanda Rus sosyolog A. G. Zdravomyslov'un ifadesiyle, "Sovyetler Birliği ve Rusya liderliğindeki bazı çevreler bu çatışmaların yaşanmasını planlamaktadırlar" (Здравомыслов, 1999, s. 21-22).

9 Nisan 1989'da, Sovyet birliklerinin Gürcistan'ın başkenti Tiflis'te ayrılıkçı karşıtı bir mitinge müdahalesi sonucu çoğu kadın yaklaşık 20 protestocu öldürüldü (Медведев, 2010, s. 281). Bu feci olaydan sonra Gürcistan'da da SSCB'den ayrılmak ve bağımsızlık mücadelesi genişledi.

Baltık cumhuriyetlerinde bağımsızlık mücadelesinin yoğunlaşması, Litvanya, Letonya ve Estonya'nın 1939'da SSCB askeri kuvvetleri tarafından işgal edilmesinin sadece bu cumhuriyetler tarafından değil, aynı zamanda demokratik cumhuriyetler tarafından da tanınması nedeniyle, Birliğin liderliği için daha ciddi sorunlar yaratmıştır. Bu gerçeğe dayanarak, Estonya ve Letonya'daki Halk Cephepleri ve Litvanya'daki "Sayudis Örgütü", Sovyet Anayasası'nın SSCB'den ayrılma hakkı ile ilgili maddesine dayanarak daha barışçıl yollarla, yasal yollarla bağımsızlık için savaşmayı tercih etmişlerdi. (Здравомыслов, 1999, s. 28). Buna rağmen, sömürgeci emellerinden vazgeçmek istemeyen Kremlin, Baltık'ta güç kullanmış ve kan dökmüştür. 12 Ocak 1991'de Vilnius'ta bir Litvanya televizyon binasının Sovyet birlikleri tarafından ele geçirilmesi sırasında 16 kişi katledilmiştir (Берт, 1992, s. 467).

Moldova, perestroyka döneminde ulusal çatışmaların yaşandığı cumhuriyetlerden biriydi. Moldova Halk Cephesi, Moldovalıları Rumenlerin bir parçası olarak kabul ederek Moldova'nın Romanya ile birleşme fikrini desteklemiştir (Медведев, 2010, s. 291). Böyle bir tutum, Moldova'nın Türkçe konuşan nüfusu olan Gagauzları ve Dinyester Nehri'nin doğusunda yaşayan Slav nüfusunu (Ruslar ve Ukraynalılar) kızdırmış, Gagauzlar ile Moldovalılar arasındaki çatışma büyük çaplı bir silahlı çatışma düzeyine ulaşmasa da, Kremlin destekli Slav halk ayrılıkçılık yoluyla Kişinev'e boyun eğmeyi reddetmiş ve iki taraf arasında askeri çatışmalar yaşanmıştır.

1988-1990'da diğer Sovyet cumhuriyetlerinde ulusal ayaklanmalar ve çatışmalar yaşanmaktaydı. Bunun nedeni, İkinci Dünya Savaşı sırasında Stalin tarafından kendi vatanlarından ülkenin diğer bölgelerine sürülen halklardan kaynaklanmaktaydı. 1990 yılında Özbekistan'ın Fergana Vadisi'nde Gürcistan'dan sürülen Ahıska Türkleri ile Özbekler arasında kanlı çatışmalar yaşanmıştır. Orta Asya ve Kazakistan'a sürgün edilen Kırım Tatarlarının Kırım'a dönüşü, oraya yerleşen Rusların direnişiyle karşılanmıştır. Kuzey Osetya'da, Osetler ile geri dönen İnguşlar arasında da çatışma yaşanmıştır. Rusya Federasyonu'na bağlı Tataristan ve Çeçenistan-İnguşetya 1990 yılında egemenliklerini ilan etmiş, fakat merkezi otorite onların egemenliklerini tanımayı reddetmiştir. Rus liderliği daha sonra müzakereler yoluyla Tataristan ile ilişkileri normalleştirmeyi başarsa da, Çeçenistan'daki durum tırmanmış ve uzun bir savaş patlak vermiştir.

Doğu Avrupa'da yaşanan "kadife devrimler" sonucunda Sovyet Bloku'nun çöküşü de SSCB'deki merkezkaç eğilimlerin güçlenmesine katkıda bulunmuştur. Haziran 1989 Polonya'da yapılan parlamento seçimlerini uzun yıllardır ülkeye yöneten Polonya Komünist Partisi'ne muhalif "Dayanışma" Örgütü'nün kazanması sonucu demokrasiye geçiş için önemli adımlar atılmış, "Sovyet" kaldırılmış ve parlamento kurumu oluşturulmuş, başkanlık sistemine geçilmiştir. Örgütün başkanı L.Valensa, Aralık 1990 gerçekleştirilen seçimlerde Polonya'nın ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir.

9 Kasım 1989 tarihinde Berlin duvarının yıkılması ve 3 Ekim 1990'da Almanya'nın birleşmesi Avrupa'da yeni bir siyasal dönemi başlatmanın yanı sıra, dünya sosyalist sistemine, aynı zamanda SSCB'nin uluslararası nüfuzuna ciddi darbe indirmiştir.

1989-1990'da Macaristan, Çekoslovakya, Romanya ve Bulgaristan'daki komünist rejimler de peşpeşe çökmüştür. Aynı zamanda, SSCB öncülüğünde kurulan ve sadece sosyalist ülkeleri kapsayan Varşova Paktı ve Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi

lağvedilmiş, Moskova, Doğu Avrupa ülkelerinden askerlerini ve askeri teçhizatını geri çekmek zorunda kalmıştır.

Bütün bunların bir sonucu olarak, SSCB içindeki siyasi süreçler yavaş yavaş Kremlin'in kontrolünden çıkmış ve Birlik Devleti'nin varlığı sorgulanmaya başlanmıştır. 11 Mart 1990'da, Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Toplantısı, SSCB Anayasası'nın Komünist Parti'nin Sovyet hükümet sistemindeki egemen konumuna ilişkin 6. maddesini yürürlükten kaldırmıştır. Bundan sonra, birliğe dahil olan cumhuriyetlerde muhafazakar bir konumda bulunan komünistlerin etkisi ve süreci etkileme yetenekleri önemli ölçüde zayıflamış ve bunun yerine liberal - milliyetçi siyasiler yönetimde ana güç haline gelmişler.

1990 yılı, SSCB tarihinde "egemenlerin geçit töreni" olarak tarihe geçti. Yıl sonuna kadar, tüm müttefik cumhuriyetlerin Yüksek Sovyetleri, egemenliklerine ilişkin bildirimleri kabul etmiştir. Bu açıklamaların ana içeriğini, cumhuriyet yasalarının birlik yasaları üzerindeki üstünlüğü, merkezi otoritelere güvensizlik, yerel kaynaklar ve bunların kullanımı üzerinde kontrolün sağlanması, cumhuriyetlerin yönetim yapılarında milli personelin teşvik edilmesi oluşturmıştır.

SSCB'nin tamamen çöküşünü önlemek için Gorbaçov, 17 Kasım 1990'da Yüksek Sovyet'in toplantısında, üniter devlet SSCB yerine yenilenmiş bir ittifak anlaşmasının imzalanmasını ve bu anlaşmadan önce yetkililer tarafından alınan tüm kararların dondurulmasını önermiştir. Müttefik cumhuriyetlerin çoğunun liderleri, SSCB Başkanı'nın önerisini, cumhuriyetlerinin egemenlikten vazgeçme niyetinde olmadığını söyleyerek yorumladılar. Rusya Federasyonu Başkanı Boris Yeltsin konuyu ciddiye almamış ve teklifin yapıldığı toplantıya katılmamıştır. Teklif hakkında yorum yapan Ukrayna Bakanlar Konseyi Başkanı V. Fokin şunları söylemiştir: "Herkes bilmeli ki, egemenlik beyanları perestroyka temelinde ve onun öne sürdüğü düşünceler çerçevesinde ortaya çıkmıştır. Çocuğundan vazgeçmek suçtur". Aynı pozisyonda konuşan Belarus Bakanlar Kurulu Başkanı V.Kebich şunları söylemiştir: "Bugün biz birliğimizi sürdürmekle ilgili konuşuyoruz, neyi sürdürmek gerekir? Kabul ediyoruz: birlik ancak anayasa ile mevcut olabilir... Gerçekliğin gözüne bakmak gerekir. Bugün hiçbir cumhuriyet egemenliğinden taviz veremez". Azerbaycan Yüksek Sovyeti Başkanı E. Gafarova'nın konuya yaklaşımı şöyleydi: "...bugün SSCB var gibi görünüyor, ama aynı zamanda yok... Ulusal cumhuriyetlerin bağımsızlığı artık bir gerçekliktir". Gürcistan Yüksek Sovyeti Başkanı A. Asatiani, cumhuriyetin artık Sovyetler Birliği'nin bir parçası

olmadığını, Birlik Antlaşması'nı imzalamayacağını belirtmiştir. Diğer müttefik cumhuriyetlerin, hatta bu cumhuriyetlerdeki özerk cumhuriyetlerin temsilcileri de benzer açıklamalarda bulunmuşlardır (Здравомыслов, 1999, s. 43-44).

1990 yılının Aralık ayında SSCB halk temsilcilerinin (milletvekillерinin) sayca dördüncü toplantısında Birliğin gelecek kaderini genel bir referandumla belirlemek için karar kabul edilmiştir. SSCB Yüksek Sovyeti'nin 16 Ocak 1991'de kabul ettiği karar ile söz konusu referandum aynı yılın 17 Martında gerçekleşmiştir. Letonya, Litvanya, Estonya, Moldova, Gürcistan ve Ermenistan bu referandumu boykot etmişler.

Resmi verilere göre, 17 Mart referandumunda seçmenlerin % 80'i katılmış ve katılımcıların % 76'sı SSCB'nin devamı yönünde oy kullanmıştır. Rusya Federasyonu'nda seçmenlerin % 75.4'ü referanduma katılmış ve %71'i SSCB'nin devamı yönünde oy kullanmıştır. Referanduma katılmış diğer cumhuriyetlerde ise katılımcıların sayısı ve SSCB'nin devamı yönünde oy kullananların sayısı aşağıda belirtildiği gibi olmuştur: Ukrayna'da % 83 ve % 70; Belarusya'da % 83 ve % 83, Özbekistan'da % 95 ve % 93.7, Kazakistan'da % 89 ve % 94, Azerbaycan'da % 75 ve % 93, Kırgızistan'da % 93 ve % 94.5, Tacikistan'da % 94 ve % 96, Türkmenistan'da % 97.7 ve % 98 (Медведев, 2010, s. 436).

Görüldüğü üzere, referanduma katılım ve SSCB'nin devamı yönünde olumlu oy kullananlar açısından en yüksek rakamlar, toplumsal ve ekonomik gelişim ve demokrasi değerlerinin düşük olduğu Orta Asya cumhuriyetlerinde alınmıştır.

İmzalanacak "Egemen Cumhuriyetler Birliği Antlaşması"nın ilk taslağı 9 Mart 1991'de basında yayınlanmıştır. Daha sonra, taslak birkaç kez değiştirilmiş ve 17 Haziran'da Gorbaçov taslağın son halini imzalamış ve 17 Mart Referandumu'na katılan dokuz cumhuriyetin Yüksek Sovyeti'ne göndermiştir. 23 Temmuz'da antlaşma taslağının hazırlandığı Novo-Ogaryovo'da, SSCB liderlerinin, müttefik ve özerk cumhuriyetlerin çoğunluğunun katılımıyla kapsamlı bir toplantı yapılmış ve Birliğin vergi ve harçlarını düzenleyen bölüm hariç, diğer tüm konular üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. 29 Temmuz'da Novo-Ogaryovo'da Gorbaçov, Yeltsin ve Nazarbayev arasında 20 Ağustos'ta yeni bir Birlik Antlaşması'nın imzalanması için gizli bir toplantı yapılmış, toplantıda söz konusu antlaşmasının imzalanmasından sonra KGB Başkanı Kryuchkov, Savunma Bakanı Yazov, İçişleri Bakanı Pugo ve Başbakan Pavlov'un görevden alınması ve yerine N.Nazarbayev'in getirilmesi konusunda uzlaşma sağlanmıştır. Novo-Ogaryovo toplantısının gizli yapılmasına rağmen, KGB görevlileri özel telefon dinlemeleri

aracılığıyla görüşmelerin içeriği hakkında bilgi edinebilmiş ve Yeltsin'e göre bu faktör, Ağustos 1991'de yaşanan gelişmelere yol açmıştır (Медведев, 2010, s. 460-466).

Bir grup muhafazakar üst düzey devlet adamı, SSCB'nin çöküşünü engellemek ve devletin hayatın her alanında denetimini güçlendirmek amacıyla, tarihe "Ağustos Ayaklanması" olarak geçen bir darbe girişiminde bulundu. SSCB Başkan Yardımcısı G.İ. Yanayev, 18 Ağustos 1991'de "SSCB Başkanı Mihail Sergeyevich Gorbaçov'un sağlığı nedeniyle ve SSCB Anayasası'nın 127.7 maddesi uyarınca görevlerini yerine getirememesi hakkında" bir kararname imzalamış ve 19 Ağustos gününden başlayarak SSCB Başkanı'nın yetkilerini üstlenmiştir. Aynı zamanda, Sovyet liderliği adına yapılan açıklamada, SSCB'nin çeşitli yerlerinde 19 Ağustos'tan itibaren altı ay süreyle olağanüstü hal ilan edildiği ve SSCB Savunma Konseyi Birinci Başkan Yardımcısı'nın Başbakan Yardımcısı olduğu belirtilmiştir. Olağanüstü hal döneminde denetim görevini ise Savunma Konseyi'nin birinci yardımcısı O. D. Baklanov, SSCB KGB Başkanı V. A. Kryuçkov, SSCB Başbakanı V. S. Pavlov, İçişleri Bakanı B. K. Pugo, SSCB Köylüler Birliği Başkanı V. A. Stradubtsev, SSCB Devlet Sanayi, İnşaat, Ulaştırma ve Haberleşme Birliği Başkanı A. İ. Tizyakov, SSCB Savunma Bakanı D. T. Yazov ve SSCB Başkan Vekili G. İ. Yanayev'in katıldığı Olağanüstü Hal Devlet Komitesi yerine getirecekti (АВГУСТ-91, 1991, s. 18).

Toplunun büyük çoğunluğunun ve ordunun darbecileri değil, onlara karşı aktif direniş gösteren Rusya Devlet Başkanı B. N. Yeltsin'i savunması, darbe girişiminin iflasa uğraması ile sonuçlanmıştır.

Ağustos olayları sonucunda M. S. Gorbaçov'un öne sürdüğü yeni Birlik Antlaşması fikri de önemini yitirmiş, çünkü bu olaylardan sonra SSCB'nin çöküşü konusu gündeme gelmiştir. Gorbaçov'un en ciddi siyasi rakibi Boris Yeltsin'in etkisinin ve siyasi olaylara etkisinin giderek artması sonucunda birincinin ülkenin siyasi yaşantısında etkisi sıfıra yaklaşmıştır.

19 Ağustos 1991'e kadar sadece iki cumhuriyet, Litvanya ve Gürcistan bağımsızlıklarını ilan etmiş, peşinden diğer cumhuriyetler de aynı adımı atmış ve SSCB olarak adlandırılan devletin varlığına fiilen son verilmiştir (Şahmuradov, 2012, s. 69).

Rusya, Beyaz Rusya ve Ukrayna liderleri B. Yeltsin, S. Shushkevich ve L. Kravchuk, 7-8 Aralık 1991 tarihlerinde Minsk yakınlarındaki Belovej ormanındaki Viskuli konutunda yaptıkları toplantıda SSCB'nin uluslararası hukukun süjesi ve jeopolitik gerçeklik olarak varlığının sona erdiğini beyan ettiler ve temsil ettikleri

devletlerden oluşan yeni bir örgüt - Bağımsız Devletler Topluluğu'nun (BDT) kurulmasına ilişkin bir antlaşma imzaladılar. Baltık ülkeleri ve Gürcistan'ın liderleri hariç, 11 eski Sovyet cumhuriyetinin Azerbaycan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Moldova ve Ermenistan'ın cumhurbaşkanları 21 Aralık'ta BDT'ye katıldıkları yönünde bir bildirme imzaladılar. Almatı, Kazakistan. Gürcistan Devlet Başkanı Zviad Gamsakhurdia, ülkesinde yaşanan iç karışıklık nedeniyle Alma-Ata toplantısına katılamamıştır. SSCB'nin ilk ve son başkanı Gorbaçov'un 25 Aralık'ta istifa etmesiyle 70 yılı aşkın bir süredir varlığını sürdüren Sovyetler Birliği hukuki açıdan da tarih sahnesinden silinmiştir (Медведев, 2010, s. 564-565).

SSCB'nin dağılması on beş bağımsız devletin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu durum, sadece eski SSCB coğrafyasında değil, tüm dünyada güç dengesini, ekonomik, siyasi ve askeri durumu ciddi biçimde etkilemiş, uluslararası sistem yeniden şekillenmeye başlamıştır.

Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti 26 Haziran 1991 tarihli oturumunda bağımsızlık yanlısı demokratların itirazına rağmen, Novo-Ogaryova protokolünü onaylamış ve başta Azerbaycan Cumhurbaşkanı Ayaz Mutallibov olmak üzere, Azerbaycan tarafından anlaşmayı imzalayacak heyet belirlenmiştir (Hayat, 28 Haziran 1991, 7).

Moskova'nın baskılarını azaltmak için bazı adımları atan Azerbaycan Komünist Partisi Başkanı Mutallibov, Parlamento karşısında siyasi konumunu kaybetmemek amacıyla bir adım daha atmış ve 8 Eylül 1991'de erken seçime gitme kararı almıştır (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 231). Yönetim, halk arasında büyük nüfuza sahip eski Politbüro üyesi olan ve Nahçıvan'a geri dönen Haydar Aliyev'in cumhurbaşkanı seçilebilmesi ihtimalini engellemek için seçim yasasında değişiklik yaparak yaş haddi ve son beş yılda Azerbaycan'da yaşamak koşulunu eklemiştir. Halkın tüm itirazlarına rağmen alınan bu karar yürürlüğe konmuştur (ACMMA, fon kodu 2941/ katalog no.1/ dosya no.254/ yaprak 10).

Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin halkın talebi ile 30 Ağustos 1991'de gerçekleşen oturumunda Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Devlet Bağımsızlığı'nın Kabul Edilmesi Hakkında Bildiri: "Özgürlük Bildirgesi" kabul edilmiştir (Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin Malumatı, 1991, s. 10). Söz konusu bildirgede bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1918-1920 yılları arasında varlığını sürdürmüş olan Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin varisi olduğu özellikle

belirtilmiştir. Azerbaycan`ın bağımsızlığının BM Tüzüğü`nde, diğer uluslararası hukuki belgelere ve antlaşmalarda bulunan ilkelere uygun olduğu, yeni kurulan devletin dünya devletleri tarafından tanınmasının temenni edildiği beyan edilmekteydi (Hayat, 3 Eylül 1991, 2).

8 Eylül`de gerçekleşen başkanlık seçimine bağımsızlık sürecinin mimarları olan demokratik güçler katılmamış, Nahçıvan`da yapılmayan seçimlerde A. Mutallibov Azerbaycan`ın ilk cumhurbaşkanı seçilmiştir (Azadlık, 13 Eylül 1991, 4).

Halkın beklentilerini karşılamak için ilk adım olarak Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve iktidardaki Komünist Parti Başkanı Mutallibov bir öneri sunarak, Komünist Parti`nin kendi kendisini feshetmesini istemiş, bu istek doğrultusunda 14 Eylül`de zaten iflasa uğramış Komünist Partisi`nin 38. Kurultayı gerçekleştirilmiş ve parti kendi kendini feshetmiştir (Hayat, 17 Eylül 1991, 8).

Moskova`nın yeniden güçlenerek kontrolü ele geçireceğini umut eden ülke yönetimi devlet bağımsızlığı hakkında kararın kabul edilmesini hayli geciktirmiştir (Aliyev, 2000. S.88). Nihayet, 18 Ekim 1991 tarihli Azerbaycan Yüksek Sovyeti oturumunda “Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Devlet Bağımsızlığı Hakkında Anayasa Akiti” kabul edilmiştir. Anayasa Akiti`nde şunlar yer almıştır:

Azerbaycan devleti bağımsız, üniter ve laik devlettir. SSCB`nin Azerbaycan`daki tüm menkul ve gayri-menkul emlakı Azerbaycan Cumhuriyeti`nin emlakı sayılacaktır. Politik, ekonomik, kültürel yaşamını kendi tarihi ve milli geleneklerine, evrensel değerlere uygun sürdürmek Azerbaycan halkının ayrılmaz, reddedilemez ve bölünmez hukukudur. Azerbaycan halkı Azerbaycan Cumhuriyeti topraklarında ve yurtdışında yaşayan, Azerbaycan devletine, yasalarına bağlı olan tüm Azerbaycan Cumhuriyeti vatandaşlarından oluşmaktadır. Siyasi hakimiyetin kaynağı Azerbaycan halkıdır, halkın bu hakimiyeti yasama, yürütme ve mahkeme erki, genel ve doğrudan, kapalı zarf, eşit oy yöntemi ile belirlenmiş temsilciler aracılığıyla kullanılmaktadır. Ülkenin toprakları ve sınırları dokunulmazdır. Ülkede bulunan doğal kaynaklar Azerbaycan Cumhuriyeti`ne aittir. Ekonomik yapısı serbest piyasa ve özgür girişimciliğe dayanmaktadır. Yasadışı işçi çalıştırılmak yasaklanmakta, emekçilerin yasayla düzenlenmiş grev hakkı bulunmaktadır. Vatandaşların seçim, siyasi parti ve örgütler kurma hakları, ülkeyi koruma, yasalara koşulsuz uyma yükümlülükleri belirlenmiştir (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 236).

Fakat Azerbaycan`ın eski komünistlerinden oluşan yönetimi hala Sovyet yönetiminin iflastan kurtulacağına ve yeniden kontrolü sağlayacağına inanmaktaydı. Bu

nedenle, ülkenin bağımsızlığının yasal dayanağını oluşturan Anayasa Akiti'nin referanduma sunulması süreci olabildiğince ertelenmeye çalışılmaktaydı (Aliyev, 2000).

19 Ekim 1991'de komünist muhafazakarların baskısına rağmen, bağımsızlık yanlısı muhalefetin ısrarlı talebi ile Moskova'nın yeni ekonomik birlik oluşturmak için önerdiği antlaşmanın imzalanması için Azerbaycan'ın katılma talebi engellendi. Azerbaycan diğer Post-sovyet ülkeleri ile ikili anlaşmalarla yeni ekonomik ilişkiler kurmaya öncelik verdi (Hayat, 17 Eylül 1991, 8).

3.1.2. Bağımsızlık sonrası Azerbaycan-Türkiye ilişkilerine genel bir bakış

Azerbaycan bağımsızlığını çok zorlu bir uluslararası ortamda kazanmıştır. SSCB'nin dağılmasıyla Soğuk Savaş sona erdi, iki kutuplu uluslararası ilişkiler sistemi ortadan kalkmış ve küreselleşme hızlanmaya başlamıştır. Yeni hammadde ve pazar kaynakları arayan süper güçler ile eski SSCB'nin halefi olarak etki alanını korumak isteyen Rusya Federasyonu arasında ciddi bir mücadele başlamıştır. Bu jeopolitik değer, büyük maddi kaynaklara sahip Azerbaycan ile ilişkilerde daha net hissedilmiştir (Azerbaycan tarihi, 2008, s. 238).

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, kısa sürede dünya devletlerinin büyük çoğunluğu tarafından tanınmıştır. İlk olarak 9 Kasım 1991'de Türkiye Cumhuriyeti, ardından Romanya (11 Aralık 1991), Pakistan (13 Aralık 1991), İsviçre (23 Aralık 1991) ve İran İslam Cumhuriyeti (25 Aralık 1991), Amerika Birleşik Devletleri (23 Ocak 1992), Rusya Federasyonu (10 Nisan 1992) ve diğer devletler tarafından tanınmıştır. 1993 yılında 116 devlet Azerbaycan'ın bağımsızlığını tanımış ve 70 yabancı devlet ile Azerbaycan arasında diplomatik ilişkiler kurulmuştur (ACDİBA, 21 Ocak 1992 tarihli 213/2 sayılı rapor).

Azerbaycan Cumhuriyeti on dört uluslararası örgüte üye olarak kabul edilmiştir. 8 Aralık 1991'de İslam Konferansı Örgütü'ne ve Şubat 1992'de İran, Türkiye ve Pakistan tarafından kuruluan Ekonomik İşbirliği Örgütü'ne üye olmuştur. 8 Temmuz 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrupa'nın güvenlik ve işbirliği sürecini düzenleyen Helsinki sürecinin 1976 yılında kabul edilmiş Deklarasyonu'nu, 10 Temmuz 1992'de Helsinki Nihai Senedi'ni imzalamış, 20 Ocak 1992 tarihinde ise Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı'na katılmıştır (TİEA, fon kodu 1/ katalog no.19/ dosya no.8953/ yaprak 129). 2 Mart 1992 tarihinde dünyanın en büyük örgütü olan Birleşmiş Milletler'e (BM) üye kabul edilmiş, söz konusu örgütün kabul ettiği çok sayıda önemli uluslararası akita ve

antlaşmaya katılmıştır. 25 Haziran 1992'de Azerbaycan yeni kurulan Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü'nün kurucu üyesi olmuş ve örgütün kurulması yönündü kabul edilen Bildiriyi imzalayan 11 devletten biri olmuştur.

SSCB'nin dağılmasından sonra diğer birlik ülkeleri gibi Azerbaycan da bağımsızlığını ilan etmiştir. 18 Ekim 1991 tarihinde yeniden bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti'nin egemenliğini ilk tanıyan devlet Türkiye Cumhuriyeti olmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan ile Cumhuriyeti arasında bağımsızlığını tanımış ve 14 Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler kurulmuştur (http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaycan_Turkiye_munasibetleri_17.09.2014.pdf). Bu tarihten itibaren Türkiye'nin Azerbaycan'da, 1992 yılının Ağustos ayından itibaren ise Azerbaycan'ın Türkiye'de diplomatik misyonu göreve başlamıştır (<https://lib.aliyev-heritage.org/az/4610295.html>).

Azerbaycan bağımsızlığını kazandığı ilk yıllardan itibaren bölge devletleri ve küresel güçler doğal kaynaklar açısından ve jeopolitik konumu itibarıyla önemli özellikleri olan bu ülkede nüfuzlarını artırmaya çaba harcamaya başlamışlardır. Azerbaycan'ın Türkiye Cumhuriyeti ile yakınlaşması Rusiyayı çok rahatsız etmiş, 200 yıldır Güney Kafkasya'daki nüfuzunu kaybetme tehlikesini derinden hissetmeye başlamıştır. 24 Ocak 1992'de Türkiye ve Azerbaycan arasında ki görüşmelerden sonra bir dostluk ve işbirliği antlaşması imzalanmıştır (TİEA, fon kodu 1/ katalog no.19/ dosya no.8953/ yaprak 126). Güney Kafkasya'da nüfuzuna zarar geleceğinden endişeye kapılan Rusya, Azerbaycan'a baskılarını artırmış ve Rusların desteğini arkasına alan Ermeniler, 12 Mart'ta Terter, Gazah, Tovuz, Ağdam, Cebrayıl ve Füzuli ilçeleri yönünde geniş çaplı saldırı başlatmıştır (TİEA, fon kodu 1/ katalog no.19/ dosya no.8953/ yaprak 130).

Halk Cephesi iktidara gelmek için stratejik öneme sahip askeri birliklerine ve Türkiye'nin siyasi desteğine güvenmekteydi. 3 Mayıs'ta halkın çok sevdiği Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı Süleyman Demirel, Halk Cephesi Partisi genel başkanı ile bir araya gelmiş ve Dünya Türk Halkları Dayanışma GünüBakü'nün Özgürlük Meydanında mitingi düzenlenmiştir. Milliyetçi Hareket Partisi Genel Başkanı Alparslan Türkeş de söz konusu mitinge katılmış ve bir konuşma gerçekleştirmiştir. Bütün bunlar Azerbaycan Halk Cephesi'nin popülaritesini arttırmasına yönelik adımlardır (Azerbaycan Tarihi, 2008, s. 240). Yaklaşan cumhurbaşkanlığı seçimleri sonucunda Haydar Aliyev'in ve AHC'nin iktidara gelme şanslarının büyük olması yönündeki öngörüler, bu jeopolitik

mekanda bağımsız güçlü bir Azerbaycan devletinin oluşmasını, Türkiye'nin nüfuzunun artmasını istemeyen devletleri ciddi bir biçimde rahatsız etmekteydi.

Diplomatik ilişkilerin kısa sürede kurulması kurulması iki ülke arasında karşılıklı ilişkilerin gelişiminde geniş imkanlar oluşturmuştur. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın Azerbaycan'a 1-3 Mayıs 1992 tarihleri arasındaki ziyareti ve bu ziyaret sırasında imzalanmış Ortak Bildiri karşılıklı ilişkilerin temel ilkelerini ve gelişim olanaklarını belirlemiştir. Her iki devletin çıkarını gözetecek işbirliği ilkelerine dayanarak peşpeşe adımlar atmaya başlamışlardır. Türkiye bağımsızlık yoluna yenice girmiş Azerbaycan'ın çabalarını destekleyerek kapsamlı ilişkilerin gelişimine büyük dikkat ayırmıştır.

Kasım 1992'de, küçük ve orta ölçekli sanayi işletmelerinin geliştirilmesinde teknik işbirliği, ticari ve ekonomik işbirliği, yatırımların teşviki ve korunması konusunda hükümetler arası anlaşmalar, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bir kredi anlaşması ve diğer belgeler imzalanmıştır. Böylece ilişkilere yönelik yasal ve düzenleyici bir çerçevenin oluşturulması için önemli adımlar atılmıştır (Hasanov, 2005, s. 469).

Azerbaycan'ın uluslararası toplumla bütünleşmesinde, bölgesel güvenliğin korunmasında ve genel olarak ülkenin siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel çıkarlarının gerçekleştirilmesinde Türkiye ile kapsamlı işbirliğinin genişletilmesine özel önem veren Haydar Aliyev, 1993 yılında tekrar iktidara geldikten sonra bu yönde bir dış politika çizgisi belirlemiş ve bu çizgiye her zaman sadık kalmıştır.

AXC-Musavat popülaritesi her geçen gün artan Haydar Aliyev'e karşı ciddi bir mücadele başlatmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ne Aralık 1991'den beri gaz, Temmuz 1992'den beri de elektrik verilmemektedir. Nisan 1992'den itibaren özerk cumhuriyete tren seferleri iptal edilmiştir (Gayıdış, 1996, s. 265). Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın ana kısmı ile tüm ulaşımı abluka altına alınmıştı. Haydar Aliyev, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni çok zor koşullarda başarıyla yönetmiştir. Nahçıvan halkı açlığa, kışın eksi 40 soğuğuna rağmen topraklarını düşmana karşı savunmuştur. 22-25 Mart 1992'de Haydar Aliyev, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti'nin daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmiş ve kardeş ülkenin devlet büyükleri ile bir dizi görüşmeler gerçekleştirmiştir. Türkiye, Nahçıvan'a 100.000 dolar kredi ayırmış ve bu kredi gıda, tohum ve ekipman alımında kullanılmıştır (Gayıdış, 1996, s. 607). Kısa bir süre zarfında Igdır-Nahçıvan elektrik hattı çekilmiş, Özerk Cumhuriyet Türkiye'nin elektrik ağına

bağlanmıştır. Sederek-Iğdır yolu yapılmış, böylece Türkiye ile yolcu ve yük taşınmasında hızlı bir gelişme sağlanmıştır. Türksat Şirketi, Nahçıvan'ın Bakü ile telefon bağlantısını berpa etmiştir. 28 Mayıs 1992'de Nahçıvan ile Türkiye arasında "Sederek-Dilucu" gümrük geçiş noktası açılmıştır (Naxçıvan Respublikası, 1999, s. 11). Mart 1992'de Nahçıvan'da Türk şirketlerinin çalışması sonucu yeni hava limanının birinci unitesi açılmış ve uçak seferleri başlamıştır (Hayat, 3 Mart 1992, 2). Tüm bu gelişmeler Nahçıvan'ın işgal tehlikesini atlatması ve zor koşullarda ayakta kalabilmesi için Türkiye ile ilişkilerin ne kadar önemli olduğunu kanıtlamaktaydı.

Fakat AHC-Musavat ikili hükümeti dış politikada ciddi hatalar yapmış ve dünya politikasını büyük güçlerin ekonomik ve siyasi çıkarlarına dayalı olarak yanlış değerlendirmişlerdir. Devlet tecrübesi olmayan bu hükümetin Türkiye'ye olan eğilimini açıkça ortaya koyması, sadece Rusya ve İran'ı değil, Azerbaycan'ın gelecekte Türkiye'ye bağımlı olacağından korkan Batılı ülkeleri de endişelendirmiştir. Elçibey, kendi ülkesinde mevcut olan Dağlık Karabağ sorununu çözmemesi, İran'a ve Çin'e bu ülkelerde yaşayan Türklerin haklarının savunucusu olarak yaklaşması, söz konusu ülkelerin Azerbaycan siyasetini olumsuz etkilemiştir. Bu ise Azerbaycan'ın siyasi ve askeri durumunu daha da ağırlaştırmış, uluslararası platformda ülke yalnızlaştırılmıştır (Azerbaycan Respublikası, 2001, s. 192).

1993 yılında iktidara geri dönen Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın uluslararası toplumla bütünleşmesi, bölgesel güvenliğin, ülkenin siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel çıkarlarının korunmasında Türkiye ile kapsamlı işbirliğinin genişletilmesine özel önem vermiştir. Haydan Aliyev döneminde Azerbaycan-Türkiye ilişkileri her açıdan Ayaz Mutallibov ve Ebulfez Elçibey dönemlerinden farklılık arz etmiştir.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in yeni bir yüzyıla ve üçüncü binyıla girilmesi nedeniyle Azerbaycan halkına hitabında belirttiği gibi: "1993 yazından itibaren Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik dış politikasında ciddi değişiklikler yaşandı ve Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde niteliksel olarak yeni bir aşamaya girildi. Bugün Türkiye, Azerbaycan'ın en güvenilir siyasi müttefiki ve eşit ekonomik ortağıdır. İki kardeş devlet başkanlarının karşılıklı resmi ziyaretlerinde kapsamlı işbirliğimizin temelini oluşturacak çok sayıda önemli belge imzalandı. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri sadece iki kardeş halkın çıkarlarına hizmet etmekle kalmıyor, aynı zamanda dünyada ve bölgede barış ve huzurun tesis edilmesine de katkı sağlıyor" (<https://medeniyyet.az/page/news/19468/Heyder-Eliyev-ve-turk-dunyasi.html?lang=en>).

Yukarıda da belirtildiği gibi 1993 yılında Haydan Aliyev'in Azerbaycan'da yönetime gelmesi sonucunda ülkenin dış politikasında, Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkilerde önemli niteliksel değişiklikler yaşanmıştır. Bu dost ve kardeş ülke Azerbaycan'ın en güvenilir siyasi müttefiki, eşit ekonomik ortağı olmuştur. Türkiye, Ermenistan'ı saldırgan bir devlet olarak tanımış ve Dağlık Karabağ sorunu adil bir şekilde çözümlene kadar Ermenistan'la hiçbir teması olmayacağını belirtmiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, dünyada ve bölgede barış ve huzurun tesisine hizmet etmeye başlamıştır (Aliyev, 30 Aralık 2001, 1). 23 Temmuz 2001'de Hazar Denizi anlaşmazlığı sırasında Azerbaycan gemilerine İran uçaklarının saldırı girişimine Türkiyesert bir şekilde tepki göstermiştir. Ankara, bütün dünyaya, "Azerbaycan'a saldıran devlet karşısında Türkiye'yi bulacaktır!" mesajını açıkça vermiştir (Yeni Düşünce, 31 Aralık 2001, 4).

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in 8-11 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ilk resmi ziyaret, ikili ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmıştır. 9 Şubat'ta Ankara'da yapılan görüşmeler sonrası Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma protokolü, bilimsel, teknik, kültürel ve ekonomik alanlarda işbirliği antlaşmaları, dostluğun geliştirilmesi ve kapsamlı işbirliği antlaşması, siyasi istişareler, karşılıklı yatırım teşviki ve koruma antlaşması başta olmakla, çok sayıda ikili antlaşmalar imzalanmıştır (<https://lib.aliyev-heritage.org/az/4610295.html>).

Aliyev'in Azerbaycan Cumhurbaşkanı sıfatıyla Türkiye'ye üç resmi, iki gayri resmi ve on beş çalışma ziyareti gerçekleştirmesi, kendisinin dış politika anlayışında Türkiye'ye verdiği önemin ve ülkeler arasındaki stratejik birlikteliğin en bariz göstergesidir.

20 Eylül 1994'te "Asrın Antlaşması"nı imzalamış yabancı petrol şirketleri içinde Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı'nın (TPAO) da bulunması, Türkiye ile Azerbaycan arasında stratejik işbirliğinin gelişiminin sözde değil, işde de karşılık bulduğunun kanıtıydı (Haydar Aliyevin Neft Stratejisi, 2001, s. 31-32).

Bu arada, 1994 yılında Azerbaycan yabancı petrol şirketleri ile ilk antlaşmasını (Azeri-Çırac-Güneşli) imzaladığında Türkiye'nin hissesi sadece % 1.75'ti. Bunun nedeni, Türk şirketinin sözleşme müzakerelerine geç katılması ve Batılı yatırımcılara göre daha yavaş hareket etmesiydi. Fakat daha sonra Haydar Aliyev, Azerbaycan'ın projedeki payından Türkiye'ye ek % 5 pay ayırmaya karar vermiştir. Sonuç olarak Türkiye, "Asrın Antlaşması"nın önemli katılımcılarından biri olmuştur. 1996'da

Azerbaycan`ın imzaladığı ikinci büyük sözleşme olan Şahdeniz projesinde Türkiye`nin payı % 9 olarak belirlenmiştir. Genel olarak Türkiye, Azerbaycan`daki çeşitli petrol ve doğalgaz projelerinde % 35 bir hisse elde etmiştir (Haydar Aliyevin Neft Strategiyası, 2001, s. 252).

Haydar Aliyev`in bu ortaklığa en büyük katkısı ise Azerbaycan`ın enerji rezervlerinin Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı ile Türkiye üzerinden dünyaya açılması olmuştur. Ana petrol ihraç kemerinin Türkiye`nin Akdeniz`deki Ceyhan limanına pompalanması, Haydar Aliyev`in zorlu jeopolitik koşullarda, dünya güçleri ve petrol devleriyle yoğun müzakerelerde bulunduğu çevik diplomasi becerisi sonucunda mümkün olmuştur. Aliyev bir konuşmasında: “Kuşkusuz bu hattın Ceyhan`a çekilmesi benim kalbimden geçen arzumdu. Fakat bunu gerçekleştirmek tek benim üstesinden gelebileceğim bir iş değildi. Konsorsiyumda 11 yabancı petrol şirketi bulunuyor. Her şeyi zamanı gelince halledeceğiz” diyerek, kendisi 13 Kasım 1996 yılında Türk gazetecilere görülen işin ne kadar önemli olduğunu vurgulamıştır (Hasanov, 2005, s. 470).

Devlet başkanlarının düzenli karşılıklı ziyaretleri iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesini sağlamıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel`in 7-9 Aralık 1995 tarihlerinde Azerbaycan`a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında imzalanan Ortak Bildiri ve Ekonomik İşbirliği Protokolü, dostane ilişkileri belirleyen ilkelerin ve ilişkilerin gelişme yönünü bir daha teyit etmiştir.

İkili ilişkilerin güçlendirilmesi ve dostane ilişkilerin geliştirilmesi Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin kapsamını genişletmiştir. 1996 yılında iki ülke arasında askeri, teknik ve bilimsel işbirliğine ilişkin bir dizi belge imzalanmıştır. Böylece, iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkilerin yasal dayanağının genişletilmesi siyasi, ekonomik, bilimsel, kültürel, askeri vb. çeşitli alanlarda işbirliğinin geliştirilmesi için yeni umutlar açmıştır. İkili ilişkilerin yanı sıra, bölgesel ve uluslararası örgütler nezdinde Türkiye ile etkin işbirliği için sağlam bir temel oluşturulmuştur.

Her iki devlet Birleşmiş Milletler, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı, Avrupa Konseyi, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Türkdilli Devletler Örgütü, Ekonomik İşbirliği Örgütü, İslam Konferansı Örgütü`nde karşılıklı çıkarların korunması alanında tutarlı bir siyasi çizgi takip etmekte.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev 30 Nisan 1997`de İstanbul`da düzenlenen Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı Zirvesi`ne katılmış ve bir hafta sonra 5-8 Mayıs tarihlerinde Türkiye`ye resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyaret sırasında yapılan

tüm toplantılarda Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye ile ilişkilerin daha da geliştirilmesinde istekli olduğunu ortaya koymuş, imzalanan belgelerde karşılıklı faydalı işbirliğinin kapsamlı ve dinamik gelişimine büyük önem verdiğini göstermiştir. Böylece, 5 Mayıs 1997 tarihinde Ankara'da Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti ile Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti arasında stratejik işbirliğinin derinleştirilmesine ilişkin bir bildirme, küçük ve orta ölçekli işletmelerin geliştirilmesi için işbirliğine ilişkin ek bir protokol, elektrik enerjisi alanında işbirliğine yönelik anlaşma ve birkaç önemli belge imzalanmıştır (Hasanov, 2005, s. 470).

Azerbaycan'ın dış politikasında Türkiye ile ilişkilerin özel önemini teyit eden ve genel olarak iki ülke arasındaki ilişkileri karakterize eden temel özellik, bağımsızlıktan bu yana her yıl iki ülke devlet ve hükümet başkanlarının çok sayıda resmi ve iş ziyareti hükümetlerarası ilişkileri düzenleyen değişik belgelerin imzalanması ile sonuçlanmıştır. Bu durum, iki dost ülke arasındaki ilişkilerin özgünlüğünün bir göstergesidir ve ikili ilişkilerin dinamik gelişimi için geniş bir hukuki ve düzenleyici çerçeve oluşturulmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ermenistan-Azerbaycan, Dağlık Karabağ çatışmasının ilk günlerinden itibaren Türkiye, Azerbaycan'ın uluslararası hukuk ilkelerine uygun haklı taleplerini sürekli olarak savunmuş, toprak bütünlüğünün ve işgal edilen topraklarda egemenlik haklarının yeniden sağlanması için büyük çaba harcamıştır. Türkiye, anlaşmayı ancak Azerbaycan'ın kabul ettiği koşullarda destekleyeceğini beyan ederek, sorun çözülene kadar Ermenistan'la diplomatik ve ekonomik ilişkiler kurmamak konusundaki kararlı duruşundan geri adım atmayacağını defalarca ifade etmiştir.

Azerbaycan, Türkiye'nin bölgedeki küresel ekonomik projelerin uygulanmasına yakın katılımına her zaman özel ilgi göstermektedir. Türkiye Cumhurbaşkanı S. Demirel, 8-9 Eylül 1998 tarihlerinde Bakü'de Avrupa ile Doğu arasında ulaşım ve haberleşme bağlantılarının kurulmasında önemli olan Büyük İpek Yolu'nun restorasyonu konulu uluslararası konferansa da katılmıştır (Hasanov, 2005, s. 471). Bu projenin uygulanması, iki ülke arasındaki stratejik ortaklığın derinleştirilmesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Aynı zamanda, Hazar enerji kaynaklarının dünya pazarlarına ulaştırılması alanında Azerbaycan ve Türkiye arasında sürdürülebilir işbirliğinin kurulması da dahil olmak üzere, diğer ekonomik projelerin uygulanması, her iki ülkenin çıkarlarının korunmasına hizmet etmektedir.

Genel olarak, Azerbaycan'ın petrol stratejisinin uygulanması, bölgesel istikrarın güçlendirilmesi ve başta Türkiye olmak üzere komşu ülkelerle stratejik ortaklığın daha da derinleştirilmesi açısından önemlidir. Bu alanda tutarlı bir politika izleyen Azerbaycan Cumhuriyeti, Ana İhraç Boru Hattı güzergahının belirlenmesinde kendisinin ve Türkiye'nin çıkarlarını tam anlamıyla karşılayan bir karar almıştır.

18 Kasım 1999 tarihinde AGİT'in İstanbul Zirvesi'nde Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, Gürcistan Cumhurbaşkanı Eduard Şevardnadze ve Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel ham petrolün Azerbaycan, Gürcistan ve Türkiye toprakları üzerinden Bakü-Tiflis-Ceyhan Ana İhraç Boru Hattı ile taşınmasına dair anlaşma imzaladılar. Aynı toplantıda liderler, "Şahdeniz" yatağından hasıl olunacak doğalgazın Bakü-Tiflis-Erzurum güzergahı ile Türkiye'ye taşınması için gaz boru kemerinin yapımını gerçekleştirmek için karar aldılar (Haydar Aliyevin Neft Strategiyası, 2001, s. 254-255). Bu projelerin gerçekleşmesi Azerbaycan ve Türkiye'nin sosyo-ekonomik gelişiminde, bölgesel güvenliğin güçlenmesinde, karşılıklı işbirliğinin derinleşmesinde ve iki ülkenin dünya birliğine tam entegre olması yolunda bir dönüm noktası oluşturdu.

Bağımsız bir devlet kurma yolunda Azerbaycan'a siyasi ve ekonomik yardımlarda bulunan Türkiye Cumhuriyeti, bağımsız devletin temel niteliklerinden biri olan güçlü ordu oluşturma yolunda da kendi potansiyelinden yararlanmaya olanak sağlamıştır. Azerbaycan-Türkiye askeri işbirliği her geçen yıl gelişmiş ve Azerbaycan ordusuna subay yetiştirilmesinde, askeri tatbikatların yapılmasında, maddi ve teknik tabanın güçlendirilmesinde ve ordunun NATO standartları düzeyinde inşa edilmesinde önemli bir rol oynamıştır. 1999-2002 yıllarında askeri işbirliği alanında imzalanmış, bazı belgeler iki ülke arasında askeri ilişkilerin daha dolgun pratik karakter almasına, Azerbaycan ordusunun potansiyelinin yükselmesine büyük katkı sağlamıştır (Hasanov, 2005, s. 472).

Bu alanda gerçekleştirilen işbirliğinin önemli yansımalarından biri de 1999'da iki ülke arasında imzalanmış antlaşmaya dayanarak, Azerbaycan askeri kontenjanının Türkiye askeri birlikleri dahilinde Kosovo'da barış gücü misyonu görevine başlaması olmuştur. Bu adım Azerbaycan'ın Avrupa güvenlik sistemine katılması ve evrensel değerlerin korunmasına kendi katkısını sunması isteğini göstermesi açısından önemli sayılmaktadır (<https://ordu.az/az/news/124180/en-qaynar-noqtelerde--azerbaycan-sulhmeramli-quvveleri-%E2%80%93-herbi-ekspert-arasdirma>).

Türkiye'nin göreve yeni başlayan Cumhurbaşkanı Ahmed Necdet Sezer'in 2000 yılının 11-12 Temmuz tarihlerinde ilk yurt dışı ziyaretini Azerbaycan'a gerçekleştirmesi ve Bakü'de imzalanmış Ortak Bildiri karşılıklı stratejik işbirliğinin derinleştirilmesinin her iki ülkenin dış öncelikleri olduğunu bir daha kanıtlamıştır.

Mart 2001'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in Türkiye'ye resmi ziyareti sırasında vergiler, maliye, Azerbaycan doğalgazının Türkiye'ye taşınmasına dair antlaşma ve diğer ikili anlaşmaların imzalanması, iki ülkenin de yararına olacak işbirliğinin devam ettirilmesine faydalı ortamın oluşturulması açısından önem taşımıştır.

Türkiye ile ilişkilerin her geçen yıl güçlenmesi, gerçekçi ve dolgun bir içeriğe kavuşması, daha 1999 yılının Kasım ayında AGİT'in İstanbul Zirve toplantısında Cumhurbaşkanı Aliyev'e, Türkiye'nin katılımı ile "Kafkasya Paktı" oluşturulması fikrini ortaya koyma cesareti vermiştir. Bu düşüncenin gerçekleştirilmesi yönünde bir sonraki adım 29-30 2002 tarihleri arasında Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan cumhurbaşkanlarının Trabzon'da gerçekleştirilen Zirve etkili olmuştur (Hasanov, 2005, s. 472). Zirve sırasında gerçekleştirilen müzakerelerden sonra Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında "Terör, örgütlü suçlar, yasadışı uyuşturucu ve psikotrop maddelerin kaçakçılığı, kara para aklanması, silah ve insan kaçakçılığı gibi ciddi suçlarla mücadele" alanında bir antlaşmanın imzalanması olmuştur.

Bütün sözlenenlerden de anlaşıldığı üzere Haydar Aliyev'in Azerbaycan cumhurbaşkanı olarak göreve başlamasından sonra, iki ülke arasında ilişkiler siyasal ekonomik toplumsal ve kültürel yapının tüm alanlarını kapsayacak şekilde genişlemiş ve gelişmiştir. Bu gelişim daha çok gerçekçi yaklaşım üzerine kurulmuş, her iki ülke ilişkilerin gelişiminden menfaat elde etmiştir. Aliyev döneminde iki ülke arasında ki eğitim ve kültür alanında ki ilişkilerin gelişimi, iki ülke arasında ki dostluk ve kardeşlik ilişkisine büyük katkı sağlamıştır.

3.2. Ebulfaz Elçibey Döneminde (1992-1993) Türkiye-Azerbaycan Eğitim İlişkileri

3.2.1. Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerinin yasal dayanağın oluşturulması için ilk adımlar

Azerbaycan-Türkiye eğitim-kültür ilişkilerinin en önemli ve sonuçları itibarile daha belirgin ve faydalı olan yönü eğitimidir. Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bu alanda büyük

ivme kazanmıştır. Geçen yüzyılın 90'lı yıllarında başlayan bu gelişme dinamiğinin sonuçları bugün açıktır. Günümüzde, dünyada yaşanan küreselleşmenin bir gereksinimi olan entegrasyon sürecine katılmadan ve fırsatlarından yararlanmadan herhangi bir başarıya ulaşmanın mümkün olmadığı yadsınamaz bir gerçektir. Öte yandan bu süreçlere katılmak, uluslararası ilişkilerin temel ilkelerinin yerleşmesine doğrudan katkı sağlamaktadır.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin oluşumu ve gelişimi her alanda olduğu gibi eğitim alanında da her iki ülkenin ulusal çıkarları dikkate alınarak oluşturulmuş, aynı zamanda uluslararası hukuk normları da dikkate alınmıştır. Unutulmamalıdır ki, diğer ülkelerde olduğu gibi, iki ülke arasındaki ilişkiler sadece ulusal unsurlar temelinde değil, uluslararası ilkelere uygun olarak tarafların çıkarları da dikkate alınarak geliştirilmektedir. Ancak milliyetin devletlerarası ilişkilerin kurulmasında önemli faktörlerden biri olduğu ve bu faktörün komşu devletlerin ilişkilerinde de kendini gösterdiği unutulmamalıdır. Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin kurulması da aynen böyledir.

1980'lerde Azerbaycan-Türkiye kültürel bağlarının güçlenmesi ve genişlemesinin bu ilişkilerin daha da yoğunlaşmasına yol açtığını göstermektedir. Bu yıllarda Türkiye Türkçesi ve Azerbaycan türkçesinin karşılıklı olarak incelenmesi bir gereklilik olarak ortaya çıkmıştır. Uzun zaman önce, daha 1972 yılında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'ne bağlı Nizami Dilbilim Enstitüsü'nde Türk Dilleri bölümü kurulmuştur. "Türkçe-Azerice Sözlük" bu daire çalışanlarının çabalarıyla hazırlanmıştır. Azerbaycan Devlet Üniversitesi Şarkiyat Fakültesi'nde Türk Dili Bölümü eğitime başlamıştır. Aynı dönemden başlayarak Türkoloji Dergisi de yayınlanmaktadır (Abdullayev, 1998, s. 65).

Azerbaycan Cumhuriyeti devlet heyetinin 5-10 Ocak 1990 tarihlerinde Türkiye'ye yaptığı ziyarette, iki kardeş halk arasındaki kültürel bağların genişletilmesi konusu Cumhurbaşkanı T. Özal ile yapılan görüşmelerde ele alınmıştır. Görüşmeler sırasında Türk dilinin Anadolu ve Azerbaycan lehçelerinin incelenmesine karar verilmiştir (Ahmedov, 2009, s. 29).

Eğitim, ülke vatandaşlarının entelektüel ve kültürel seviyesinin yükseltilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Böylece, eğitim sistemi, insanların manevi değerlere hakim olmasına yardımcı olur, insanların dünya görüşünün oluşumu üzerinde güçlü bir etkiye sahiptir. Genel olarak belirtmek gerekir ki insanlarda oluşan tüm bilgiler okullara dayanmaktadır. Bu nedenle eğitim sisteminin maddi, teknik ve yasal temelinin

güçlendirilmesine ve daha da geliştirilmesine büyük önem verilmektedir. Bu bağlamda, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nde eğitime verilen önemin artırılması, daha da gelişmesi için uluslararası düzeyde eğitim ilişkilerinin kurulması ve genişletilmesi, yetkililer için öncelikli bir görevdir ve bunun yerine getirilmesi için gerekli önlemler alınmaktadır. 1992'de, mevcut eğitim sisteminin ana görevlerinin Sovyet eğitim sisteminin başarılarını korumak ve onu olumsuz koşullardan ve komünist ideolojinin etkisinden temizlemek olduğu göz önünde bulundurularak, ulusal özellikler dikkate alınmakla yeni bir eğitim yasası kabul edilmiştir. Yeni yasanın temel amacı, gelişmiş ülkelerin deneyimlerinden faydalı olanları dikkate alarak, ülkenin mevcut eğitim ortamını zenginleştirmek, ulusal özellikleri ve tarihi geleneklerden sapmadan, yeni mükemmel bir eğitim sistemi oluşturmaktır.

Emeğin modern entelektüel gelişimi, nüfusun genel kültürel bilgi düzeyinin yükseltilmesi, eğitimin geliştirilmesi ve dünyanın önde gelen eğitim sistemleriyle bağlantıyı gerektirmektedir. Bu ihtiyaç nedeniyle, bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra eğitim sistemini daha da geliştirmek ve yabancı ülkelerin eğitim sistemleri ile ilişkiler kurmak için acil önlemler alınmış ve uygulanmıştır (Ahmedov, 2009, s. 64).

Devletler, uluslararası faaliyetlerinde dış politikalarının seyrini belirlemek için çeşitli araç ve etkenleri kullanmaktalar. Bu bağlamda, incelenen dönemde iki kardeş ülke olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti her alanda faydalı ilişki kurmak için mümkün olan tüm dış politika araçları seferber edilmiş ve devreye sokulmuştur. Ancak öncelikle, dış politika yapıcılarının düşünce evrenlerinin incelenmesi tarihsel bir öneme sahiptir.

Dış politikanın belirlenmesinde kuşkusuz stratejik hedefler, ikili ve çoktarafli ilişkiler belirleyici rol oynamaktadır. Kültürel işbirliğinin temel alanlarından biri olan eğitim bağları, iki ülke arasında kurulmuş ve gelişen tüm işbirliklerinin önemini belirleyen bir unsur haline gelmiştir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki eğitim ilişkileri, mevcut durumda ve gelecekte daha yüksek düzeyde öğrenci değişimi için koşullar yaratmaktadır. İki ülke arasındaki kültürel bağların özellikleri daha net bir şekilde ortaya konmakta ve Azerbaycan ile Türkiye arasındaki eğitim bağlarını geliştirme isteklerini gerekliliğe uygun hale getirme açısından büyük önem taşımaktadır. Bütün bunlarla birlikte dış etki faktörünü de unutmamak gerekir. Dolayısıyla Azerbaycan'ın da içinde bulunduğu Güney Kafkasya bölgesi büyük devletlerin her zaman ilgisini çekmiştir. Bu nedenle,

Azerbaycan`ın Türkiye ile ikili ilişkilerinin, karşılıklı çıkarlarının yanı sıra, bölgedeki rekabet ve güç dengesi dikkate alınarak diğer ülkelerin stratejik, ekonomik ve jeopolitik çıkarları da incelenmelidir (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılmış Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1993, s. 315).

İncelenen dönemde iki kardeş ülke arasındaki kapsamlı işbirliği sürecindeki tüm eksikliklere rağmen, eğitim ve kültür alanındaki işbirliğine büyük değer verilmiştir. Böylece yeni dönemde Azerbaycan-Türkiye eğitim ilişkilerinin ne denli önemli olacağı hem Azerbaycan hem de Türkiye devleti tarafından tam olarak anlaşılmıştır. Eğitim alanındaki ortak politika bu çerçevede özellikle dikkate değerdir. Türk ve Azerbaycan makamları bir yandan ortak okullar açmak, diğer taraftan Latin alfabesini yeni benimseyen Azerbaycan`ın kitap ihtiyacını karşılamak için birlikte çalışmışlardır (Atmaca, 2007, s. 62).

Genel olarak, Azerbaycan-Türkiye eğitim ilişkilerinin kurulduğu günden bu yana çok yüksek bir hızla geliştiğini belirtmek gerekir. XX. Yüzyılın 90`lı yıllarının hemen başında kurulan eğitim ilişkileri bugün yüksek hızla devam etmektedir.

Türkiye`nin yeni kurulan Türk devletlerinden farklı bir eğitim sistemine sahip olmasına rağmen, yeni dönemde çağdaş nitelikli eleman yetiştirme ihtiyacı bu alanda işbirliğine ivme kazandırmıştır. Bu cumhuriyetlerdeki yüksek öğretim kurumları, genellikle standart uzmanlıkların öğretildiği kapalı Sovyet eğitim sisteminin bir parçasıydı. Eğitim alanında önemli işbirliği alanları, öğrenci değişimi, ortak ortaokulların, liselerin ve üniversitelerin kurulması gelmektedir. 1991-2001 yılları arasında birçok Türk eğitim kurumu, Türk cumhuriyetlerinin ilgili kurumlarıyla işbirliği protokolleri imzalamış ve çok sayıda ortak proje hayata geçirmiştir. 1992 yılında Milli Eğitim Bakanlığı Yurtdışı Eğitim Dairesi Başkanlığı, “Son Sınıf Öğrenci” Projesi adlı bir proje başlatmıştır. Bu kapsamda 1992-1993 öğretim yılı için Türkiye yükseköğretim kurumları yeni Türk devletlerinden ilk öğrencileri kabul etmiştir (Memmedli, 2005, s. 191).

1992 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı arasında imzalanmış anlaşma gereği, eğitim alanında geniş kapsamlı işbirliği başlatılmış, öğrenci mubadelesi sürecine start verilmiştir. Bu mubadele gereği her iki ülke karşılıklı olarak ilk yıllarda 100`er olmakla, sonraki yıllarda ise bu sayı 1000`e çıkarılmakla, öğrenci değişimi yapılacaktır. Anlaşmaya göre, Türkiye`ye gönderilmiş öğrenciler otuz iki yükseköğretim kurumunda eğitim görecekti.

Azerbaycan`da ise 1992-1995 yıllarında 2.500 Türk öğrenci yükseköğrenim görmüştür (<https://sesqazeti.az/news/mia/369664.html>).

Türkiye`ye yüksek öğrenim için gönderilen gençlerin yanı sıra, 1992 yılında 320 lise öğrencisi de Azerbaycan`dan Türkiye`nin değişik liselerine gönderilmiştir (<https://sesqazeti.az/news/mia/369664.html>). Bütün bu öğrenci değişimi, iki devlet arasında 1991 yılında eğitim işbirliği alanında imzalanan anlaşmanın öngördüğü koşullara uygun gerçekleşmiştir.

Ayrıca Türkiye`nin Azerbaycan`da açtığı Türk Anadolu Lisesi`nde 221 öğrenci eğitime başlamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı kurulunun 02.05.01995 tarihli raporunda, söz konusu dönemde Azerbaycan`daki Türk sermaye yatırımının 600 milyon ABD Doları düzeyinde olduğu açıkça görülmektedir (Hüseynov, 2000, s. 5).

Bakü Devlet Üniversitesi, Azerbaycan`ın Türkiye ile olan bilimsel ilişkilerinde özel bir yere sahiptir. Üniversitenin Şarkiyat Fakültesi`nde Türk Dili ve Filolojisi, Türkçe çeviri konuları yaygın olarak incelenmektedir. Bakü Devlet Üniversitesi Gazetecilik Fakültesi`nde Türk Dili ve Edebiyatı da okutulmaktadır. Asya ve Afrika Tarihi Bölümü`nde Türkiye tarihi daha kapsamlı olarak incelenmektedir. Aynı zamanda Bakü Devlet Üniversitesi`nin bilim adamları ve diğer çalışanları Türk tarihi ve felsefesi, Türkçe ve filolojisi, Türk ekonomisi hakkında araştırmalar yapmakta, eserler ve makaleler yazmaktadır. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel ilişkilerin gelişmesinde diğer üniversitelerimizin rolü de büyüktü. Bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi için karşılıklı görüşmeler yapıldı ve anlaşmalar sağlandı. 25 Mayıs 1990`da İzmir Ege Üniversitesi heyetinin Bakü Devlet Üniversitesi`nin daveti üzerine Bakü`ye yaptığı ziyaretin temel amacı, Azerbaycan ve Türkiye üniversiteleri arasındaki kapsamlı ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmaktı. Bakü Devlet Üniversitesi`nin yanı sıra Azerbaycan Devlet Tıp Üniversitesi`ni, Azerbaycan Devlet Konservatuarı`nı da ziyaret eden konuklar, Eğitim Bakanlığı`nda misafir edilmişler (Abdullayev, 1998, s. 52).

30 Ekim 1990 yılında ülkemizi ziyaret eden Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı heyetinin amacı, taraflar arasındaki kapsamlı ilişkileri daha etkin hale getirmenin yollarını bulmaktı. Heyette, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Başkanı, Hacettepe Üniversitesi Öğretim Üyesi Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun, Doç. Dr. Turan Yazgan da dahil olmakla çok sayıda Türk bilim adamı yer almıştır. 29 Şubat 1991`de Milli Eğitim Bakanlığı`ndan bir heyet Türkiye`ye bir çalışma ziyareti gerçekleştirmişti. Ziyarette Türkiye ile eğitim alanında yeni işbirliği ufukları açılmıştı. Söz konusu ziyaret sırasında iki

ülkenin bazı yükseköğretim kurumları arasında ilişkiler ve ortaklıklar kurulmuştur (Abdullayev, 1998, s. 52-53). Bu ilişkilerin hızla gelişimi gelecekte iki ülkenin bilim-teknolojin alanında gelişimine katkı sağlayacaktır.

İlişkilerin ilk yıllarından itibaren taraflar, eğitim alanında işbirliğinin yasal dayanağını oluşturmak için bir dizi anlaşma ve protokoller imzalamışlar. Azerbaycan Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu'nun 9 Nisan 1992 tarihli 662 ve 208 sayılı kararları bu tür yasal belgelerde önemli rol oynamıştır. Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı ile Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı arasında 30 Kasım 1992 yılında imzalanan anlaşmada, eğitim sistemlerinin tüm düzeylerini kapsayacak şekilde öğrenci değişiminin gerçekleştirilmesini sağlayak bir madde bulunmaktadır. Bu maddeye göre, iki ülke karşılıklı olarak ilk yıllarda öğrenci değişimi konusunda anlaşarak sayıyı 100'e, sonraki yıllarda 1.000'e yükseltebilecekler. Anlaşmaya göre Türkiye'ye gönderilen öğrenciler otuz iki üniversitede yükseköğrenim göreceklerdi (Süleymanov, 2010, s. 16).

1992-1993 öğretim yılında Azerbaycan'ın 600'ü ortaokul öğrencisi 1.400 yüksek öğrenimde kullanılmak üzere toplam 2.000 öğrenciye burs tahsis ettiğini belirtmiştir. Azerbaycan tarafı bu fırsattan büyük memnuniyet duyduğunu ifade etmiştir (Büyükbaş, 2017, s. 14-15). 1995 yılında yurtdışında öğrenim gören Azerbaycanlı gençlerin sayısı 2.775 olup, 1.853'ü Türkiye Cumhuriyeti'nde eğitim görmüştür. İki ülke arasındaki eğitim işbirliği sadece öğrenci değişimi ile sınırlı kalmamıştır. Azerbaycan'da yeni dönemde ihtiyaç duyacağı kalifiye eleman ihtiyacını karşılamaya hizmet edecek yeni üniversitelerin, liselerin açılmasına hız verilmiştir ki, bu tür okulların açılması iki ülke arasında eğitim alanındaki işbirliğinin bir başka biçimidir.

1993 yılından faaliyete başlayan Kafkas Üniversitesi (Hüseynov, 2000, s. 19), Üniversite'nin mütevelli heyetinin 16 Ocak 2017 tarihinde aldığı karar doğrultusunda yükseköğretim faaliyetini durdurmuştur. Üniversitede öğrenim gören öğrencilerin ise yeni kurulan Bakü Mühendislik Üniversitesi'ne nakline karar verilmiştir (<https://edu.gov.az/az/news-and-updates/13462>).

Bilim ve eğitim alanındaki ilişkileri değiştirmenin iki ülke halklarını birbirine yaklaştırmadaki önemini göz önünde bulunduran taraflar, bu alanda çok sayıda bilimsel işbirliği anlaşması imzalamıştır (Türkiye ile Türkiye Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasında yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1992, s. 119).

3 Mayıs 1992 yılında Bakü'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel

işbirliği Anlaşması resmi gazetelerinde yayımlanmış ve yürürlüğe girmiştir (Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, Resmi Gazete, 14 Temmuz 1992, Sayı 21284). Bu anlaşmanın aşağıda yer kaydedilen maddelerinde taraflar arasında, eğitim, öğretim, uzmanlık ve danışmanlık hizmetleri alanındaki işbirliğinin önemli hususları düzenlenmiştir:

- Değişik düzeylerden, kurumlardan ve branşlardan gelen eğitilen personelin karşılıklı esasına göre mesleki öğretim ve eğitimlerinin geliştirilmesi,
- Eğitici, öğretmen, yönetmen ve bilimsel araştırma yapan kişilerin konuk eğitici, öğretmen, danışman veya araştırmacı düzeyinde karşılıklı temas, görüşme ve ziyaretler yapılması,
- Tarafların aynı düzeydeki eğitim ve öğretim kurumlarının mezunları, araştırmacıları, öğretmen, danışman ve uzmanlarının, diğer ülkedeki seminerlere, toplantılara ve konferanslara katılmalarını ve ilgili kurumları ziyaretlerini sağlayacak önlemlerin alınması ve teşvik edilmesi,
- Tarafların eğitilen personele ülkesindeki araştırma ve incelemeleri izlemelerini ve üstlenmelerini sağlayacak burslar verilmesi,
- Bilim, eğitim, öğretim, uzmanlık ve danışmanlık alanlarında taraflara yarar sağlayan deneyimlerin ve bu alanlardaki sorunları incelemek isteyen heyetlerin değişiminin sağlanması; hususlarını kapsar. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilim ve eğitim alanlarında işbirliğini daha yakından inceleyelim.

3.2.2. Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasında eğitim işbirliği

1990'lı yılların başında sadece Azerbaycan'da değil, Türkiye Cumhuriyeti ile bağımsızlığını yeni kazanmış Türk devletleri ve Rusya Federasyonu'na bağlı Türk toplulukları arasında eğitim, bilim ve kültür alanlarında kapsamlı işbirliği süreci başlamıştır. Söz konusu işbirliği sürecinin yasal dayanağını oluşturacak çok sayıda anlaşma imzalanmıştır. 19 Mart 1993 tarihli Üçüncü Eğitim Konferansı'na hazırlanmak için Türk cumhuriyetleri eğitim bakanları ve Türk topluluklarının temsilcileri tarafından kurulan ve 2529 sayılı Başkanlık Divanı tarafından onaylanan komisyon, inceleme ve değerlendirme yapmıştır. Değerlendirme faaliyetleri sonucunda Azerbaycan ve Türkiye,

eğitim ilişkileri açısından önemli sayılacak bazı kararlar almışlar (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1993, s. 129).

Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Öğrenci Sorunları Komisyonu tarafından 08 Nisan 1993-22 Nisan 1993 tarihleri arasında yapılan çalışmalar sonucunda Türkiye’de öğrenim gören öğrencilerin ihtiyaçları karşılanmış, sıkıntıları çözüme kavuşturulmuştur.

Yeni dünya düzenine entegre olmak yolunda ilerleyen yeni Türk devletleri için Türkiye adeta bir lokomotif olarak görülmekteydi. Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri, imzaladıkları protokollerde, karşılıklı anlayış çerçevesinde her alandaki fırsatlarını birbirlerinin çıkarlarına yönlendireceklerini belirtmişlerdir. Farklı tarihlerde imzalanan ikili anlaşmalar kapsamında, bazı Türk cumhuriyetleri, Türkiye’nin 1992-1993 eğitim-öğretim yılından itibaren Türkçe ders kitapları göndermesini, bazıları ise Türkiye’den Kiril alfabesi ile ders kitapları basmasını istemişler.

Komisyon yapılacak çalışmaları aşağıdaki başlıklar halinde özetlemiştir:

1. Birlikte okunabilecek dersler için müfredat gelişimi,
2. Geliştirilen programlara göre ders kitaplarının yazılması,
3. Geliştirilen programlara ve ders kitaplarına göre eğitim desteğinin belirlenmesi ve sağlanması (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1993, s. 143).

Fakat ortak derslerin tesis edilmesinden önce, Türk Cumhuriyetleri, ülkelerinin eğitim hedeflerini belirlemelidir. Eğitim hedefleri olmadan geliştirilecek ders kitapları, ihtiyacı karşılayamayacaktı. Okul müfredatına dahil edilecek kültür konusunda ek derslerin amacı ise Türk topluluklarının yeni gerçeklikler doğrultusunda milli, ahlaki, insani, manevi ve kültürel değerlerini koruması ve dönüştürmesi olmuştur. Ülkesine karşı görev ve sorumluluklarını bilen, insan haklarına saygılı, hukukun üstünlüğüne inanan ve uygulayan bireylerin yetiştirilmesi gerekmektedir. Ders kitaplarının birlikte okunabilmesi için program geliştirilmesine yönelik öneriler, ders kitaplarının geliştirilmesinden önce toplumun ihtiyaçları da dikkate alınarak öğretim programlarının geliştirilmesinin önemli olduğunu belirtilmiştir. Bu konuda uzman ve bilgili kişilerin çalışmalara katılması gerekmektedir (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1993, s. 144).

Ders kitaplarının yazılması konusunda ise komisyon, toplumun genel talep ve ihtiyaçlarına y3nelik hazırlanan m3fredata uygun olarak kendi bilim alanında uzman kişilerden oluşan komisyonlarda ders kitaplarının yazılabileceği sonucuna varmıştır.

Ortak Eğitim Programlarını Geliştirme Komisyonu'na g3re mevcut durum, T3rk Cumhuriyetleri arasında imzalanan işbirliği antlaşmaları, ve protokollerin eğitime 3nemli bir yer ayırması ile karakterize edilmektedir. Bu konuda taraflar arasında çok y3nl3 işbirliğini 3ng3ren bu metinler, 3ęrenci değişimi yoluyla teknoloji ve ticaret alanlarında gelişime odaklanmaktadır. Bu kapsamda T3rkiye Cumhuriyeti'nin diğer T3rk cumhuriyetlerinde 3ęrenci değişimi yapılan okullar açılmış ve T3rkiye'deki orta3ęretim kurumlarının programlarına "T3rk lehçeleri" eklenmiştir.

Kısa s3rede sağlanan bu gelişme, ortak k3lt3rel değerlere sahip T3rk Cumhuriyetleri arasında eğitim alanında daha fazla işbirliğinin temellerini atmıştır (T3rkiye ile T3rk Cumhuriyetleri ve T3rk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1993, s. 147).

3.2.3. Azerbaycan'da T3rk eğitim kurumlarının açılması ve sonuçları

Azerbaycan-T3rkiye k3lt3rel bağlarının b3ylesine sağlam bir temele oturması nedeniyle iki 3lke arasındaki eğitim işbirliği her geçen g3n genişlemeye başlamıştır. Azerbaycan'da faaliyet g3steren eğitim kurumları arasında T3rk eğitim kurumlarının, okul, lise, 3niversite ve dersanelerin 3zel bir yeri vardır.

G3n3m3zde eğitimin d3nya s3relerindeki rol3n3 hiçbir şeyle 3lmek m3mk3n değildir. 3nk3 eğitimin 3z3 ve kapsamı son derece geniş ve karmaşıktır. Genel olarak, toplumdaki eğitimin, sosyal ve politik, k3lt3rel, manevi, ekonomik, felsefi, psikolojik, pedagojik ve entelekt3el gelişimin 3z3 ile toplumun her bir 3yesinin oluşumunda kilit bir fakt3r olduğuna dikkat edilmelidir. Doğa ve toplum sisteminin doğasının, 3st sistemlerinin algılanması ve y3netilmesinin, toplumdaki t3m gelişme s3relerinin yasalarının eğitim yoluyla incelendiği teyit edilmiştir. Bu nedenle, her normal toplum kendi eğitim sistemini oluşturur ve daha da geliştirmek için diğer ileri eğitim sistemleriyle ilişkilerini kurmalı ve genişletmelidir.

Eğitimin uluslararasılaşması, bir birleriyle yakın bağları olan devletler arasında rahatlıkla işleyecek k3lt3rlerarası farklılıklara sahip farklı ortamlarda rahatça yaşayabilecek insanları oluşturacak şekilde anlaşılmaktadır. B3ylece, eğitimin temel

amacı, farklı kültür ve coğrafyalarda kimliklerini kaybetmeden yaşayabilen insanlar yetiştirmektir.

Eğitim sadece uluslararasılaşma için bir araç değil, aynı zamanda uluslararasılaşmanın yarattığı sorunlara da bir çözümdür. Eğitim, uluslararasılaşmayı gerçekleştiren insan tipini yetiştirmelidir. Bu bağlamda gerçekleştirilmesi gereken uluslararasılaşmanın bir gerçeklik olduğunu kabul etmek, uluslararasılaşmış bir dünyada ayağa kalkmak için gerekli bilgi, beceri ve değerleri insanlara aşılacak gerekir. Azerbaycan`da eğitim sisteminin durumu çok geniş bir konudur. Burada Azerbaycan`ın özellikle bağımsızlıktan bu yana neler yaptığına, uluslararasılaşma döneminde dünyaya göç konusunda uluslararası ilişkiler ve milli eğitim açısından ne gibi engellerle karşılaştığına bakacağız.

Günümüzde hızla genişleyen uluslararasılaşma çağı, insan yaşamının tüm alanlarını etkilemektedir. İnsan yaşamının en önemli alanlarından biri olan eğitim, bu süreçten ayrı düşünülemez. Eğitimin uluslararasılaşması, uluslararası ilişkilerde yeni bir aşama olarak anlaşılmaktadır. Bu bağlamda eğitim hizmetlerinin sağlanmasında devletlerarası eğitim ilişkileri ve rekabet uluslararası ilişkilerde yeni bir çağın emareleridir. Dünyadaki bu gelişmenin gerisinde kalmamak için her ülke uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak zorundadır. Bunu dikkate alan Azerbaycan Cumhuriyeti, eğitim ilişkilerini uluslararası faaliyetlerinin ana hedeflerinden biri olarak görmektedir. Bu açıdan bakıldığında, bağımsızlıktan sonra dünyanın gelişmiş eğitim sistemleriyle ilişkiler kurmak, Azerbaycan devletinin dış politikasının ana konularından biri haline gelmiştir.

Ulusal eğitim sisteminin kurulması ile birlikte eğitim alanındaki uluslararası en iyi uygulamaların incelenmesi ve değerlendirilmesi, toplumun yeni bir sosyo-politik ve ekonomik sisteme geçişi sırasında ortaya çıkan tüm sorunların çözümüne büyük katkı sağlamaktadır. Bu nedenle, bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti dünyanın ileri eğitim sistemleri ile bağlantılar kurmak ve deneyimlerini özümsemek için hızlı adımlar atmıştır. Bu açıdan Türkiye ile eğitim ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi önemlidir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki eğitim ilişkileri, 29 Şubat 1992`de imzalanan anlaşma ile başlayarak her iki tarafça kabul edilen ve onaylanan bir belgeler sistemi temelinde kurulmuştur. Eğitim alanındaki karşılıklı ilişkiler, Türkiye`nin eğitim kurumlarında Azerbaycan`a yer vermesiyle sınırlı kalmamıştır. Böylece Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı 1994 yılında Bakü Türk Anadolu

Lisesi ve Türkçe Dil Eğitim Merkezi'ni açarak hizmet vermeye başlamış ve bugün faaliyetini sürdürmektedir. Ayrıca Türk özel şirketleri Azerbaycan'da bir üniversite, iki fakülte, toplam 17 lise ve 1 ilköğretim okulu açmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Arşivi, 1994, s. 346).

Kardeş Türkiye'deki kamu ve özel eğitim kurumlarının bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra Azerbaycan'da ağlarını kurmaya ve genişletmeye başladığını belirtmek gerekir. Günümüzün en acil konularından biri de bu süreci somut gerçeklerle takip ederek bilimsel dolaşıma sokmaktır.

3.2.4. Azerbaycan'dan Türkiye'ye “Beyin Göçü”

İncelenen dönemde, iki ülke arasında bilim alanında işbirliğinin gelişmesine Azerbaycan'dan Türkiye'ye göç ederek, özellikle fen bilimleri ve müzik eğitimi alanlarında bu ülkenin farklı yüksek öğretim kurumlarında çalışmaya başlayan bilim adamlarının katkısı büyük olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin hızlı çöküş sürecine girmesi ve kısa sürede dağılması, Birliği oluşturan cumhuriyetlerin yeni siyasi gerçekliğe hazırlıksız yakalanmasına neden olmuştur. Ekonominin hızla çökmesi, yüksek enflasyon ve işsizlik oranı, ülkede yaşanan etnik çatışmalar ve iç kargaşa Azerbaycan bilim adamlarının bir kısmının yeni arayışlara girmesine ve çözümünü başta Türkiye olmak üzere, Batılı ülkelere göç etmekte görmelerine neden olmuştur. Dil, milliyet, din gibi iki halkı birbirine yakın eden unsurların etkisi Azerbaycan bilim adamlarının daha ziyade Türkiye'ye yönelmesinde belirleyici olmuştur.

Azerbaycanlı bilim adamları, Türk bilim adamları ile sadece üretim alanında değil, aynı zamanda doğa bilimleri ve doğa olaylarını inceleme alanında da bilimsel ilişkiler geliştirmişler. 1993 yılından itibaren, AMEA Jeoloji Enstitüsü personeli, Türkiye'deki meslektaşları, Erzurum Üniversitesi'nden bilim adamları ile birlikte deprem tahmininde işbirliği çalışmalarında yer almışlardır. 1995 yılından sonra, AMEA Fizik Enstitüsü ve Şamahı Astrofizik Gözlemevi, Türk Uzay Teknolojileri Merkezi, TÜBİTAK-Marmara Araştırma Merkezi ile işbirliği içinde gök cisimlerini incelemekte ve önemli bilimsel sonuçları rapor etmişlerdir (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli ülkelerle işbirliği hakkında belgeler toplusu, s. 34, 47).

Azerbaycan Cumhuriyeti Sağlık Bakanlığı araştırma enstitüsünün çalışanları da Türk meslektaşlarıyla yakın işbirliği içinde olmuşlardır. İşte dünyaca ünlü bilim adamı

Bilkent Üniversitesi Rektörü İhsan Doğramacı'nın Azerbaycan'a tekrarlanan ziyareti, tıp alanında işbirliğinin genişlemesine özel bir ivme kazandırmıştır. M. Topçubaşov'un adını taşıyan Azerbaycan Bilimsel Araştırma Deneysel Cerrahi Enstitüsü bilim adamlarının aynı üniversitenin tıp fakültesi kadrosuyla ortak araştırmaları sonucunda kalp damar sistemi ameliyatları yapılmıştır (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s. 116). Azerbaycanlı bilim adamlarının Türk meslektaşlarıyla karşılıklı işbirliği ekonomi alanında da gelişmiştir. AMEA İktisat Enstitüsü, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi ve Azerbaycan Cumhuriyeti Ekonomik Kalkınma Bakanlığı'na tabi Ekonomik Reformlar Merkezi'nde çalışan ekonomi uzmanları ile Türk ekonomi uzmanlarının işbirliği sayesinde Azerbaycan'da Türk ekonomik modelinin uygulanması ve geliştirilmesi alanında özel çalışmalar yapılmıştır.

Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti arasındaki bilimsel işbirliğinin önemli yönlerinden birini de bilimsel etkinliklerin (bilim adamlarının yıldönümlerine adanmış sempozyumlar, konferanslar, oturumlar ve toplantılar) gerçekleştirilmesi oluşturmuştur. 1991'de Bakü'de ve 1992'de Ankara'da iki Türk poliner sempozyumu; 1993 yılında Trabzon'da düzenlenen Türk matematikçiler sempozyumu; 1993 yılında yine İstanbul'da Uluslararası Teorik Fizik Sempozyumu (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s.101) bu tür işbirliği etkinliklerine örnek oluşturmaktalar. Türkçe konuşan ülkelerin temsilcileri bu bilimsel toplantılara katılarak, bilimin gelişmesinde ortak faaliyetler için işbirliğinin önemini belirtmiş ve bu konuda işbirliği süreçlerinin temelini koymuşlardır. Bu tür etkinlikler, Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan da dahil, yeni Türk devletleri arasında kapsamlı işbirliğinin, dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin ve nihayetinde toplumun sosyo-politik ve ekonomik kalkınmasının temeli olan bilimsel ilişkilerin gelişmesine, güçlendirilmesine ve derinleştirilmesine de katkıda bulunmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan da dahil Türk devletleri ile bilimsel işbirliği çalışmalarının bir başka yönünü ise değişik bölümlerde öğretim üyesi olarak çalışan bilim adamlarının karşılıklı bilimsel ve pedagojik faaliyetleri oluşturmuştur. Şunu da belirtmek gerekir ki, Azerbaycanlı bilim adamlarının incelenen dönemde bu alandaki faaliyetleri çok geniş kapsamda olmuş ve bilimsel ilişkilerin gelişmesinde olumlu sonuçlar doğurmuştur. 1993 yılında Türkiye'de düzenlenen Türk Devletleri Uluslararası Matematikçileri Sempozyumu'na AMEA Matematik ve Mekanik Enstitüsü'nden 25

bilim adamı katılmıştır (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s. 93). 1995 yılında AMEA'ya bağlı 15 araştırma enstitüsü ve üniversitelerin bilim adamları Türkiye'de çeşitli araştırma projelerinde yer almışlar. AMEA'nin gerçek üyesi C.Ü.Gacar başkanlığındaki AMEA Fotoelektronik Enstitüsü'nün beş bilim adamı, 2 ay boyunca Türkiye'ye bilimsel bir çalışmada yer almış ve Türk bilim adamları ile ortak araştırmalar yapmışlar. Aynı yılın Eylül ayında Sivas'ta düzenlenen "Türkiye'de Jeolojinin Gelişimi" Uluslararası Kongresi'ne AMEA Jeoloji Enstitüsü'nden beş bilim adamı katılmıştır. AMEA Botanik Enstitüsü'nün yedi bilim adamı 21-28 Mayıs tarihleri arasında İzmir'de düzenlenen IV. Uluslararası "Güney-Batı Asya Bitkilerinin Yaşamı" Sempozyumu'na katılmış ve Azerbaycanlı bilim adamlarının bu alanda elde ettiği bilimsel sonuçları bilim çevrelerinin dikkatine sunmuşlar (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s.124).

2000 yılında Türk devletleri arasındaki mevcut işbirliği daha da gelişmiş ve daha verimli hale gelmiştir. Bu tarihten itibaren iki ülkenin bilim alanındaki işbirliği somut sonuçlar doğuracak ortak bilimsel projelere yönelmiştir. Günümüzde de bu yönde çalışmaların teşvik edildiği görülmektedir. Çünkü bilimsel çalışmaların teorik çerçeveden çıkması ve toplumun gelişmesine katkı sağlaması onun değerini artırmaktadır. Bu gerçeklik TÜBİTAK ile AMEA arasında bilimsel işbirliğinin ortak projelere yönelmesinin temel felsefesini oluşturmuştur (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s. 261).

2000 yılında iki ülke bilim adamlarının ortak projelerde buluşmasının öneminin vurgulandığı bir bildirinin kabul edilmesinden sonra bilimsel işbirliği alanındaki çalışmalar yoğunlaşmıştır. Azerbaycanlı ve Türk bilim adamlarının bu yöndeki çalışmaları daha da övgüye değerdi. Türkiye'nin Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nün bilim heyeti 18-24 Haziran 2000 tarihlerinde Bakü'yü ziyaret ederek, bilimsel ve teknik ilişkilerin genişletilmesi alanında bir dizi görüşme gerçekleştirmiştir (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s.146). Heyetin Azerbaycan eğitim ve bilim kurumları ile yaptığı anlaşmalara göre, iki ülkenin bilimsel çalışmalarını koordine etmek için ortak bilimsel üretim derneğinin kurulacaktı. Söz konusu derneğin kuruluşunda Azerbaycan'ın İktisat Üniversitesi, Azerbaycan Tıp Üniversitesi, Kafkas Üniversitesi yer alacaktı (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s.164).

Araştırma dönemini kapsayan yıllara dair belgelerin incelenmesi, 1991-2000 yıllarında 400'den fazla Azerbaycanlı bilim adamının, Türkçe konuşan ülkelerin bilim merkezlerinde ve üniversitelerde hem uzun vadeli hem de kısa vadeli araştırma ve öğretim süreçlerine katıldığını göstermektedir. Karşılıklı ihtiyaç duyulan alanlarda nitelikli bilim adamlarının yetiştirilmesi konusunda işbirliği sürecin ana yönlerden birini oluşturmuştur. Böylece incelenen dönemde 53 Azerbaycanlı bilim insanı Türk üniversitelerinde çeşitli alanlarda elde ettikleri derecelerle ülkelerine geri dönmüşler (AMEA Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, s. 214). Bilim ve eğitim alanındaki bu işbirliği Türk devletleri arasında işbirliğinin genişlenmesinde önemli işleve sahip olmuştur.

3.3. H. Aliyev Döneminde Türkiye-Azerbaycan Eğitim İlişkileri

Dönemin Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev'in zengin fikir mirası, Azerbaycan halkının günümüz koşullarına uygun olarak kültürel ve manevi açıdan gelişmesine, eğitim sorunlarının çözümüne büyük bir değer katmaktadır. Aliyev'in düşünceleri, tıpkı Atatürk'ün Türk halkının gelecek gelişimine ışık tuttuğu gibi, Azerbaycan halkının medeni-manevi açıdan gelişimine ışık tutmaktadır.

Devletin güçlenmesi, ülkede demokrasinin gelişimi, yüksek ahlaklı özelliklere sahip yurttaşların sayısının artmasını gerektirir. Artık yurttaşlık sadece ülkeye bağlılıkla değil, aynı zamanda ahlaki gelişimin yüksek düzeyi ile ölçülmektedir. Aliyev, bu nitelikleri bütünleştirerek, egemen bir devletin vatandaşı olma duygusunu daha da güçlendirmiştir. Manevi gelişimin göstergelerine dahil ettiği değerler ve erdemler, bağımsız bir ülkenin vatandaşlarının özünü yansıtır ve toplumdaki önemini ortaya koyar.

3.3.1. H. Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan eğitim ilişkilerinin gelişim süreci

1969 yılında Azerbaycan Komünist Partisi'nin Birinci Sekreteri seçildikten ve ülkeyi yönetmeye başladığı günden itibaren Haydar Aliyev'in en büyük amacı geri kalmış tarım ülkesi görünümündeki Azerbaycan'ı kaliteli eğitim görmüş gençlerin katkısı ile Sovyetler Birliği'nin ileri düzeyli sanayi ülkesine dönüştürmek olmuştur. Bu amaçla yönetiminin daha birinci yılında yüksek öğrenim görmeleri için yüzlerce Azerbaycan gencini yurt dışına gönderdi. Bunun yanı sıra, ülkenin eğitim sisteminin yeniden

kurtulması için de büyük bir atılım başlattı. Bunun sonucunda, yönetime geldiği ilk yıllardan itibaren tüm eğitim sisteminde yaşanan ilerlemeler oldu.

Azerbaycan'ın sanayi ve tarım sektörlerinin yüksek nitelikli eleman ihtiyacının karşılanması için büyük çalışmalar yapılmıştır. O dönemde yüksek öğrenim görmüş gençler deneyim kazanmaları için SSCB'nin diğer cumhuriyetlerinde çalışmaya bile gönderilmiştir. Haydar Aliyev'in dikkati sayesinde, özellikle öğretmenlerin ve bilimsel kadroların eğitime büyük önem verilmiştir. Genel olarak, Haydar Aliyev'in Azerbaycan'da eğitimin gelişmesine ve dünyada eğitim ve bilim alanında yaşanan gelişmeleri benimsemesine katkısı büyük olmuş, bu alanda yabancı ülkelerle işbirliğinin geliştirilmesine dikkat artmıştır.

Aliyev'in eğitim ve bilime verdiği önemin bir başka nedeni ise hızla zayıflayan ve dağılma sürecine giren SSCB'nin dağılması durumunda bağımsızlığını kazanacak Azerbaycan'ın yeniden gelişimine katkı sağlayacak eğitilmiş kadroların oluşturulması olmuştur. Haydar Aliyev, 31 Ağustos 1994'te Bakü'de öğretmenlerle yaptığı görüşmede bu konuları kapsayacak şekilde şunları söylemiştir: “Geçmiş tarihsel süreçte Azerbaycan eğitim sistemi çeşitli aşamalardan geçmiştir. Çeşitli reformlar yapıldı. Şimdi Azerbaycan bağımsız bir devlettir. Azerbaycan'ın kendi milli ideolojisini oluşturması, cumhuriyetimizi bağımsız bir devlet olarak geliştirmesi, eğitim sistemini ulusal amaç ve çıkarlara hizmet edecek şekilde yapılandırması gerekir” (Aliyev, 1997, s. 493-497).

Azerbaycan'da eğitimin gelişmesine Haydar Aliyev kadar katkıda bulunan başka kimse yoktur. Aynı zamanda eğitimde reform yapan tek kişidir. Bu reformlar sayesinde Azerbaycan eğitimi dünya standartlarını tam olarak karşılayacak düzeye getirilmiştir. Haydar Aliyev, iktidara ikinci gelişinin ilk yıllarında bile, Azerbaycan eğitimini dünyanın önde gelen eğitim sistemleri düzeyine getirmek için çok çalışmıştı.

Azerbaycan'da 1970'li yıllardan itibaren ekonomi, bilim, eğitim ve kültürün yeniden canlanması ve dinamik kazanmasında Aliyev'in şahsen büyük hizmetleri olduğu gibi, 1991 yılında bağımsızlığını yeniden kazanan Azerbaycan'ın devlet bağımsızlığının güçlendirilmesi, uluslararası arenada kısa sürede büyük prestij kazanması da milli lider Haydar Aliyev adı ile doğrudan bağlıdır. Kendisinin geniş çaplı ve çok yönlü faaliyetlerinde eğitimin geliştirilmesine gösterilen özen ve önem, bu alanın ülkenin gelecek kalkınması için ne kadar değerli olduğunun bilinmesinin kanıtıdır. Eğitimin güncel sorunlarını ve inceliklerini bilen, eğitimin toplumdaki rolünü ve kişilik oluşumundaki önemini her zaman takdir eden, eğitimin değerlerini ve hükümlerini

kelimenin tam anlamıyla değerlendiren Aliyev, modern eğitim biliminin en ince ayrıntılarına bile hakim olmuştur (İslam, 2000, s. 9).

Azerbaycan'ın temellerini güçlendirmek için eğitimin gelişmesine güçlü bir ivme verilmesi gerektiğini her zaman vurgulayan Aliyev, bu nedenle çağın gereklerine göre yetiştirilecek genç neslin bilgi ve entelektüel düzeyinin yükseltilmesi, geleceğin mükemmel uzmanlarının ve değerli vatandaşlarının hazırlanması için adımlar atmıştır. 31 Ağustos 1988'de, 1970-1987 yıllarında Azerbaycan dışında yüksek öğrenim görmüş uzmanların Cumhuriyet Sarayı'ndaki toplantısında konuşan Aliyev, şunları kaydetmiştir:

“14 Temmuz 1969'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı seçildikten hemen sonra öncelikle eğitimle ilgilenmeye başladım. Azerbaycan'da eğitimin durumu, özellikle yüksek öğrenim her zaman ilgimi çekmiştir ve bu konuda çok şey biliyordum. Bu nedenle, her şeyden önce eğitime ciddi önem verdim. Azerbaycan'ın geleceği için gerekli personeli yetiştirmek için ülkemizin yüksek öğretim kurumlarının yanı sıra, o zaman yaşadığımız ülkenin merkezi ve üst düzey üniversitelerinin olanaklarını etkin bir şekilde kullanmamızı istedim. Birçok alanda iyi uzmanlara ihtiyacımız vardı. Bu tür uzmanların Azerbaycan üniversitelerinde eğitim alabilmeleri mümkün değildi. İkincisi, ben şahsen bu inisiyatifi aldığımda Azerbaycan gençliğini sınırların ötesinde daha geniş bir dünya görüşüne götürmek istedim. Bizim girişimimizle, Azerbaycan'dan Sovyetler Birliği'ndeki üniversitelere - Moskova, Leningrad ve diğer şehirlerdeki üniversitelere gönderilen öğrenci sayısı, diğer Sovyet ülkelerinden gelen öğrenci sayısını geride bıraktı. O zamanlar Azerbaycan'ın gelecekte bu kadrolara ihtiyaç duyacağına inanıyordum. Ben o zaman sizleri eğitim almaya gönderdim. Bugün ben ve iktidardaki herkesin bilgimizi, yeteneklerimizi ve deneyimlerimizi en iyi şekilde kullanmamız gerektiğini düşünüyorum. Biz sizi kaliteli kadro olarak değerlendirmeliyiz” (Aliyev, 1997, s. 209).

Haydar Aliyev'in 15 Ekim 1993'de tekrar iktidara gelmesinin her alanda olduğu gibi ülkede eğitimin gelişmesine yol açtığını da söyleyebiliriz. O zamanlar eğitimi ulusal kalkınmada öncü bir faktör haline getirmek için geniş anlamda reformlar yapmak gerekliydi ve bu görev Aliyev tarafından cesaretle üstlenildi.

Aliyev'in gelişiyile Azerbaycan eğitiminde yeni ufuklar açıldı. Eğitim sistemi kapsamlı bir şekilde gelişmeye başladı. En önemlisi reformların planlı bir şekilde yapılmasıydı. Yeni pedagojik fikirler eğitime yenilik getirmeye başladı. Bağımsız Azerbaycan'ın eğitim sisteminde Sovyet döneminden farklı olarak milli düşünce ve milli ideoloji ön plana çıktı. Yani milli değerlere ve dünya standartlarına dayalı bir eğitim sistemi kuruldu. Geliştirilen “Eğitim Reformları Devlet Programı”, hem içerik hem de biçim olarak daha iyi bir eğitim sistemi oluşturmaya yönelik çok önemli belgelerdi (Muhtarova, 2003, s. 107).

Azerbaycan eğitiminin dünyanın modern eğitim sistemleri ile işbirliği konusu yeni eğitim reform programında özel bir yere sahipti. Aliyev bu konuda Avrupa sistemine büyük önem vermiştir. Bu eğitim sistemleri ile işbirliği için özel projeler geliştirilmiştir. Türkiye'nin eğitim tecrübesinin derinden öğrenilmesi de programlarda her zaman vurgulanmıştır (Haydar Aliyev ve Şark, 2003, s. 315).

Aliyev, Azerbaycan eğitim sisteminin, gelişmiş ülkelerin eğitim sistemlerine sürdürülebilir biçimde entegre olabilmesi için elverişli koşullar yaratmaya çalışan tarihi fırsatı değerlendirmiştir. Kendisi, eğitimi milli hedefler ve menfaatler temelinde inşa etmek istemiş, her şeyden önce çocukların ve gençlerin gerçek Azerbaycan vatandaşının milli ruhta eğitimine önem vermiştir. Aliyev eğitimin kutsal bir alan olduğunu söylüyordu. Çünkü eğitim alanı çocukları ve gençleri geleceğe, gerçek vatandaşlar olarak, üst düzey uzmanlar olarak hazırlar.

Henüz Nahçıvan'da iken ve Sovyet döneminde Türkiye Cumhuriyeti ile ilişkiler kuran Haydar Aliyev, daha sınırlar açılmadan Türkiye ile Nahçıvan'ı birbirine bağlayan bir köprü kurmaya başlamıştı. Haydar Aliyev'in bu cesur davranışları Türkiye ve liderliği tarafından çok takdir edilmiş ve kendisine defalarca TBMM'e hitap etme fırsatı verilmiş, birçok Türk üniversitesi çalışmalarından dolayı Aliyev'e "Fahri Doktor" unvanı vermiştir. Aliyev tüm bu adreslerde yaptığı konuşmalarda, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki ilişkilerin önemine vurgu yapmış, iki halk arasındaki kardeşlik bağlarının önemini aşağıda belirtildiği şekilde kaydetmiştir:

"Türkiye, Azerbaycan için kardeş ve dost bir ülkedir. Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkiler eski ve zengin bir tarihe sahiptir. Şimdi Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsız bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti ile her alanda ilişkilerini geliştirmeye çalışıyor. Kültürel, insani ve diğer ilişkileri uygun düzeyde geliştirmek için tüm fırsatları kullanmalıyız. Türk halkının tarihi ve kültürü ile Azerbaycan halkının milli geleneklerinde birçok benzerlikler vardır. Dolayısıyla Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin yakın olması doğaldır. Aynı dil, aynı soy ve aynı geleneklere sahip büyük bir Türk milletinin çocukları olan Türkiye ve Azerbaycan'ın kardeş halkları, farklı isimlere sahip büyük bir Türk ağacının dallarıdır. Azerbaycan ve Anadolu Türkleri yüzyıllardır birbirleriyle yakın ilişki içinde olmuşlar ve birbirlerine destek olmak için hiçbir çabadan kaçınmamışlardır. Türkiye-Azerbaycan dostluğunu hiçbir güç, hiç kimse, hiçbir ülke engelleyemez. Dostluğumuz sarsılmazdır ve sonsuza kadar sürecektir. Dostluğumuzu ve kardeşliğimizi her geçen gün güçlendirmek ve yükseltmek için çaba göstereceğiz (Aliyev, 1997, s. 79).

Bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti'nin milli lideri Haydar Aliyev'in bilim ve eğitim alanında attığı ilk adımlardan biri Azerbaycan eğitiminin

modernleştirilmesi idi. Bu bağlamda, Türk eğitim sisteminin çekiciliği özellikle farklıdır. Nahçıvan'da iken yaptırdığı Özlem Köprüsü, eğitim ve kültür köprüsü rolü oynamaya başlamıştır. Henüz Sovyetler Birliği mevcut iken, fakat kısa süre sonra dağılacağı anlaşıldığı yıllarda, Türkiye'den gelen eğitim gönüllüleri Nahçıvan'da Türk okullarının açılması için kendisinden talepte bulunmuşlar. Şüphesiz bu fikirler Azerbaycan liderliğinin desteğini aldıktan sonra gerçekleşmiştir. Haydar Aliyev'in lütfuyla açılan Türk okulları, Azerbaycan eğitim sisteminin gururu olmuştur. Bunun nedeni ise bu okulların sürekli gelişiyor olması, sürekli çağın ilerisinde kalmaya çalışması ve bunu başarabilmesiydi. Gerek maddi ve teknik altyapı alanında, gerekse eğitim alanında olduğu kadar, eğitimin kalitesi açısından da bu kurumlar her zaman toplumun dikkatini ve takdirini toplamıştır (Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev'in Türkiye'ye İşgüzar Seferi, 2000, s. 141).

Türk okullarının Azerbaycan toplumunda özel bir yeri olmuştur ve olmaya devam etmektedir. Bunu güvenle vurgulayan milli lider Haydar Aliyev, 8 Mayıs 1997 tarihinde Azerbaycan'da faaliyet gösteren Türk ortaokullarının temsilcileriyle bir araya geldiğinde şöyle söylemiştir: “Türkiye'nin Azerbaycan'da özel bir yeri olduğunu söylemek istiyorum. Azerbaycan'daki liseleriniz ve üniversiteleriniz tarafından yapılan çalışmalar, cumhuriyetimizin eğitim sisteminde bazı olumlu değişiklikler yaratmaktadır. Bu nedenle bu çalışmayı her zaman destekledim ve desteklemeye devam edeceğim” (Aliyev, 1997, s. 215) Haydar Aliyev Milli Eğitim Bakanlığı ile ortaklaşa kabul edilen belgelere göre, orta ve yüksek öğretimde Türkiye'ye öğrenci gönderirken, Azerbaycan'da Türk eğitim kurumlarının açılmasına da büyük önem vermiştir. Haydar Aliyev'in Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı olduğu dönemde Nahçıvan'da bir Türk Lisesi açılmış ve 1992-1993 öğretim yılında Nahçıvan'dan 100 genç yüksek öğrenim için Türkiye'ye gönderilmiştir (Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev, 2002, s. 26).

Türkiye, bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Nahçıvan'a özel önem vermeye başlamıştır. Daha sonra bu olay, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik politikasının ana hattı haline gelmiştir. Türkiye'nin abluka altındaki Nahçıvan'a kapsamlı yardımı, bölgede Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra artmıştır. Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı olarak Haydar Aliyev, Türkiye Cumhurbaşkanı T. Özal ve Başbakan S. Demirel'in özel daveti üzerine 22 Mart 1992'de Türkiye'ye resmi bir ziyarette bulunmuştur (Azerbaycan-Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev, 2002, s. 49). Bu ziyaret sırasında tüm alanlarda taraflar arasında karşılıklı ilişkilerin, aynı zamanda eğitim

ilişkilerinin kurulması ve geliştirilmesi öngörülmüştür. Eğitimin tüm Azerbaycan'ın geleceği kadar Nahçıvan'ın geleceği açısından önemli olduğunu gören Haydar Aliyev, 5 Ekim 1992'de Türk üniversitelerinde eğitim göreceğ gençlerle bir araya gelmiştir. Toplantıda konuşan Haydar Aliyev, gençlerin Türkiye'de eğitim görmeleri için gelecekte de bu yönde çalışacaklarını ve Azerbaycan gençliğinin Türkiye'deki tüm üniversitelerde eğitim görme fırsatı bulacağını kaydetmiştir. Üzerlerine düşen görevlerin başında Azerbaycan'ın bugünü ve geleceği için çağdaş gereksinimlere cevap veren yüksek eğitim ve kültür düzeyine sahip uzmanlar yetiştirmek olduğunu vurgulayan Aliyev (Aliyev, 1997, s. 338-339), bunun için tüm imkânları kullanacaklarını, ülke için özellikle Türkiye'de öğrenim görmeleri için gençleri bu ülkeye göndereceklerini kaydetmiştir. Azerbaycan'ın bugününü ve geleceğini düşünen Aliyev, her yıl yüzlerce gencin Türkiye'ye eğitim için gitmesinin, bu kardeş devletin Azerbaycan'a verdiği büyük kredilerden daha değerli olduğunu kaydetmiştir. Aliyev, eğitimin, aydınlanmanın, bilimin ve kültürün halkın kaderi ve geleceğindeki rolünü şöyle belirtmiştir:

“Bu işin maliyeti hiçbir parayla ölçülemez. Bu bizim halkın geleceğidir. Bu onun entelektüel potansiyelidir. Aynı zamanda önemli çünkü biz şimdi Azerbaycan'da yeni bir devlet kuruyoruz ve yeni bir siyasal ve ekonomik sistem oluşturuyoruz. Yeni ekonomik ve siyasal sistem, yeni toplumsal yapı elbette kendi uzmanlarını talep ediyor” (Aliyev, 1997, s. 342).

Milli liderin Azerbaycan eğitimine duyduğu ilgi sonucunda Azerbaycan eğitiminin uluslararası ilişkileri genişlemiştir. 2000'li yılların başında, dünyanın 40 gelişmiş ülkesinde 160 ana dalda 3.000'den fazla genç Azerbaycanlı eğitim almak için gönderilmiştir. Aynı zamanda Azerbaycan'ın yüksek öğretim kurumlarında yaklaşık 50 ülkeden iki binden fazla öğrenci lisans ve lisansüstü eğitim görmüştür. Eğitimin geliştirilmesi yönünde alınan önlemler sonucunda Azerbaycan yükseköğretim kurumları AB ve diğer uluslararası kuruluşların çeşitli eğitim proje ve programlarına aktif olarak katılmıştır (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Dış İlişkiler Arşivi. 1991-2010 yılları, s. 244; 256; . 305; . 475.).

Daha sonra, Türkiye Başbakanı Demirel, Mayıs 1992'de Nahçıvan'ı ziyaret etmiş ve o sırada Nahçıvan'ın Başkanı olan Aliyev ile görüşmüştür. Toplantıda Nahçıvan'ın çeşitli sorunlarının yanı sıra kültür ve eğitim konusu da ele alınmıştır. Türk tarafı, savaş halindeki Nahçıvan'a maddi yardımın yanı sıra manevi yardımda bulunma sözü vermiştir (Azerbaycan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 10. Yılı kapsamında Düzenlenen Kongre, 2022, s. 87).

İki ülke arasındaki işbirliğinin gelişimi, şüphesiz Haydar Aliyev'in Azerbaycan liderliğine gelmesinden sonra derinleşmiştir. 11 Şubat 1994 tarihinde Türkiye'ye resmi ziyarette bulunan Azerbaycan Lideri Aliyev ile Türkiye Cumhurbaşkanı Demirel iki kardeş ülke arasında her alanda dostluk ve kardeşlik ve işbirliğinin geliştirilmesi konusunda birkaç uluslararası belge imzalamıştır (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi. Sayı: 94/5310, Tarih: 10 Şubat 1994). İmzalanan bu belgelerden biri de 9 Şubat 1994 tarihinde taraflar arasında imzalanan ve 15 Mayıs 1997'de 4257 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol"dür (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi. Sayı 97/9713. Tarih: 04 Ağustos 1997). Söz konusu protokol gereği her iki taraf eğitim kurumları ile ilgili belgeleri karşı tarafa gönderecek, ayrıca öğretmen ve okutman mubadelesi sağlanacaktır. Türk tarafının, Azerbaycan'a kapsamlı yardım sağlamaya hazır olduğunu ifade etmiştir (Geniş bilgi için bkz: Ek 10-11. Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim ve Bilim Alanında İşbirliğine İlişkin Protokol. 1994, Madde 1). Aliyev, karşılıklı anlaşma temelinde imzalanan bu belgelerin ülkesinin gelecekteki gelişimi ve iki ülkenin kültürel yakınlaşması için büyük önem taşıyacağını belirterek, anlaşmaların Çankaya köşkünde imzalanması töreninde şunları söylemiştir: "Düzenlenen anlaşmalar, sözleşmeler ve mutabakatlar tarihi belgelerdir ve gelecekteki ilişkilerimiz için yeni yollar açacaktır. Sizi temin ederim ki biz bu yollardan gideceğiz ve bu yoldan dönmeyeceğiz" (Veliyev, 2003, s. 67-68).

Halkın geleceği için eğitime ve bilime büyük önem veren milli lider, Azerbaycan eğitimini daha da geliştirmek için dünyanın ileri ve demokratik eğitim sistemlerine entegre edilmesi gerektiğini her zaman vurgulamıştır. Azerbaycan eğitiminin dünyadaki modern eğitim sistemleriyle uzlaştırılmasında Türkiye'yi en önemli çıkış kapısı olarak görmüştür. Aliyev'e Şubat 1994'te Türkiye'ye yaptığı resmi ziyarette Hacettepe Üniversitesi fahri doktoru unvanının verildiği törende yaptığı konuşmada şunları söylemiştir:

"Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkileri daha da güçlendirmeye ve geliştirmeye çalışacağım. Azerbaycan ve Türkiye üniversiteleri arasındaki ilişkileri geliştirmeye çalışacağım. Azerbaycan gençliğinin eğitimine burada, üniversitelerinizde devam edeceğiz. Profesörlerimiz ve öğretmenlerimiz arasındaki ilişkiler, insanlarımız arasındaki ilişkilerin daha da gelişmesine yardımcı olacak ve bizi birbirimize daha da yakınlaştıracaktır. Dünyanın gelişmiş eğitim sistemlerine entegrasyonumuz için bir kapı olacaktır" (Aliyev, 1997, s. 168).

Haydar Aliyev`in maksatlı siyaseti ve teşkilatlanma yeteneği sayesinde her alanda olduğu gibi Azerbaycan eğitim sisteminde de yüksek gelişme göstergeleri elde edilmiştir. Haydar Aliyev, milletin mutlu geleceği için önemli faktörlerden biri olan eğitimi geliştirmek ve gelişmiş ülkelerin eğitim sistemleri ile karşılıklı ilişkilerde daha da zenginleştirmek için her zaman önlemler almıştır. Çünkü ülkenin sosyo-ekonomik askeri-politik yönünün güçlenmesinde ve halkın milli-manevi düşüncesinin güçlenmesinde bilim ve eğitimin büyük rolü olduğunu biliyor ve tüm imkanlarını bu alanı yeni temeller üzerinde geliştirmek için kullandı. ve gereksinimler. Bu nedenle bilim, eğitim ve kültürün gelişmesini kolaylaştırmak, milli aydınların nitelikli eleman potansiyelinin oluşturulması yönünde adımlar atıyordu.

XX. yüzyılın 90`lı yıllarının ortalarından itibaren, Azerbaycan dış politikasının en önemli stratejik hedeflerinden biri, kardeş ülke ile uluslararası hukuk normlarına dayalı ilkeler doğrultusunda karşılıklı ilişkilerin kurulması olmuştur. Aliyev, Türkiye`nin Azerbaycan için Avrupa`ya açılan bir pencere olduğunu çok iyi biliyordu ve çok takdir ediyordu. Bu nedenle iktidara geldikten sonra Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini bireysel gündelik ilişkiler düzeyinden sistemli bir dış politika düzeyine getirme stratejisini seçmiştir (Aliyev, 1997, s. 163).

Modern zamanlarda, Azerbaycan ile Türkiye arasında kardeşlik ve dostluk ilkeleri üzerine kurulan ikili ve çok taraflı ilişkiler, tarihsel olarak güçlü temellere dayanan stratejik işbirliği düzeyine yükselmiştir. Devletlerarası ilişkilerin önemli alanlarından biri olan eğitim alanında işbirliği, diğer alanlara göre neredeyse daha dinamik ve yoğun olmuştur. Bu gelişme hızı, karşılıklı ilişkilerin hızla gelişmesi ve daha da genişlemesinde kendini göstermiştir. Azerbaycan Cumhuriyeti`nin milli lideri Aliyev`in uzun vadeli stratejik ve vizyoner politikası sonucunda, Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından 1 Aralık 2000 tarihinde imzalanmış işbirliği protokolü ile karşılıklı yarara dayalı eğitim ilişkileri daha da hızlandırılmış ve genişletilmiştir (Hüseynova, 2003, s. 304).

Onun kişisel çabaları sonucunda Türkiye, özellikle Azerbaycan`ın geleceği ve kalkınması adına genç nesillere kaliteli eğitim verebilecek eğitim kurumlarının oluşturulması yönünde büyük çalışmalar yapmıştır. Bu bağlamda Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Azerbaycan`da kurulan Türk okulları veya eğitim çalışmaları yapan özel kuruluşlar, Azerbaycan gençliğine üst düzey eğitim vermeye

devam etmektedir. Azerbaycan`da faaliyet gösteren Türk okulları, ülke eğitiminin bu seviyeye ulaşmasına önemli katkılarda bulunabilmiştir.

Haydar Aliyev`in Azerbaycan ile Türkiye arasında başta bilim, kültür ve eğitim olmak üzere her alanda çağdaş dünya standartlarına uygun işbirliğinin kurulması ve geliştirilmesindeki büyük hizmetlerini dikkate alarak, Uluslararası Atatürk Ödülü ile ödüllendirilmiş, ayrıca Türkiye`nin en değerli üniversitelerinden fahri doktor adına layık görülmüştür (Azerbaycan Beynelhalk Alemde, 2000, s. 47).

Azerbaycan eğitimi, Haydar Aliyev`in ikinci kez Azerbaycan`ın siyasi yönetimine gelmesinden sonra yeniden gelişim sürecine girmiştir. İktidara geldiği ilk yıllarından itibaren eğitim, kültür ve maneviyat konuları devlet politikasının önemli bir parçası haline gelmiştir. Yeni dönemde Azerbaycan eğitimi, bilimi ve kültürü gerçek bir canlanma süreci yaşamıştır (Aliyev, 1997, s. 358). Eğitim kurumlarının maddi ve teknik altyapısı güçlendirilmiştir.

Haydar Aliyev`in eğitim geliştirme alanında belirlediği stratejik çizgi, bugün Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından başarıyla sürdürülmektedir. Eğitimi Azerbaycan`ın sürdürülebilir kalkınma stratejisinin önemli bir parçası olarak ilan eden Aliyev, petrol gelirlerini insan sermayesine dönüştürmeyi sürekli kalkınmanın önemli bir parçası olarak görmektedir.

3.3.2. Azerbaycan`da Türk okullarının açılması ve faaliyetleri

Günümüzde tüm dünyada eğitimin toplumun gelişimine katkıları son derece yüksek ve belirleyici yere sahiptir. Genel olarak belirtmek gerekir ki, eğitim, bireyin toplumsal, siyasal, kültürel, ruhsal, ekonomik, felsefi, psikolojik, pedagojik ve entelektüel gelişiminde belirleyici faktor olarak, toplumun bir üyesi olan bireyin yaşamına yön vermektedir. Sosyal sistemin doğası ve özü, türevleri olan alt sistemlerin anlaşılması ve yönetimi, toplumdaki tüm gelişme süreçlerinin düzenliliği eğitim yoluyla sağlanır. Bu nedenle, her normal toplum, eğitim sistemini oluşturmak ve daha da geliştirmek için diğer ülkelerin mutarakki eğitim sistemleriyle ilişkilerini kurmaya ve genişletmeye ilgi duymaktadır. Küreselleşen dünyada eğitimin küreselleşmesi, birbirleriyle yakın ilişki içinde olan ülkeler arasında kolaylıkla hareket edebilen, kültürlerarası farklılıklara sahip, farklı ortamlarda rahat yaşayabilen bireyler yetiştirme faaliyeti olarak anlaşılmaktadır.

Diğer açıdan eğitimin temel amacı, farklı kültür ve coğrafyalarda kimliklerini kaybetmeden yaşayabilen insanlar yetiştirmektir.

Eğitim sadece küreselleşen dünyada bu sürecin bir aracı değil, aynı zamanda bu sürecin neden olduğu sorunları çözmenin bir aracıdır. Eğitim, küreselleşmeyi gerçekleştiren insan tipini yetiştirmektir. Bu bağlamda küreselleşme gerçeğinden hareketle, küreselleşen dünyada ayakta kalabilmek, insanlara gerekli bilgi, beceri, değer ve davranışları aşlamak ve sürdürmek arasındaki incelikleri iyi anlamak gerekir. Küreselleşme yandaşlarının önünde ulusal kültürün korunması ve küresel değerlere uyum sağlanması gibi iki seçeneğin birleştirilmesi gibi bir sorun mevcuttur. Elbette küreselleşen dünyada ister bireysel bazda, isterse de toplumsal düzeyde varlığımızı sürdürebilmemiz için küresel arenada rekabete açık ve rekabet edecek donanımına sahip olunması kaçınılmazdır. Fakat küresel değerlerin kabul edilmesi, milli değerlerden, milli benlikten ve milli kültürden ödün vermek anlamına gelmemelidir. Bu bağlamda çağımızda kaliteli eğitim hizmetlerinin sunulmasında diğer ülkelerin eğitim sistemlerinden yararlanmak, bu bağlamda uluslararası eğitim ilişkileri ve rekabet, çağın talebidir. Dünyadaki bu gelişmenin gerisinde kalmamak için her ülke sınırlarını aşmak, diğer ülke ve uluslararası kuruluşlarla işbirliği yapmak zorundadır. Bu sürecin gerisinde kalmamak için Azerbaycan Cumhuriyeti, eğitime büyük önem vermekte, bağımsızlığını kazandığı ilk yıldan başlayarak uluslararası ilişkilerinde eğitimi ön sıralara yerleştirmiştir. 1992 yılında bin Azerbaycanlı öğrencinin Türkiye'ye yüksek öğrenim için gönderilmesi, hem iki ülkenin eğitim ilişkilerinin büyük ölçekli bir proje ile başlaması açısından önemli olduğu kadar, Azerbaycan'ın yeni dönemde eğitime vereceği önemi de göstermiştir.

Bu açıdan bağımsızlıktan sonra dünyanın gelişmiş eğitim sistemleri ile bağlantı kurmak, Azerbaycan devletinin dış politika faaliyetinin ana hatlarından biri haline gelmiştir. Eğitim alanında uluslararası ilerici uygulamaların incelenmesi ve uygulanması, ulusal bir eğitim sisteminin oluşturulması ile birlikte, toplumun yeni bir sosyo-politik ve ekonomik sisteme geçişi sırasında ortaya çıkan tüm sorunların çözülmesine de büyük ölçüde yardımcı olmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra dünyanın ileri eğitim sistemleri ile temas kurarak tecrübelerini pekiştirme yönünde pek çok çalışma yapmıştır. Bu açıdan Türkiye ile eğitim ilişkilerinin oluşturulması ve geliştirilmesi büyük önem taşımaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki eğitim ilişkileri, 29 Şubat 1992 tarihinde imzalanan anlaşma ile

başlayarak, her iki tarafça kabul edilen ve onaylanan belgeler sistemine göre düzenlenmektedir. Eğitim alanındaki karşılıklı ilişkiler, Türkiye'nin eğitim kurumlarında Azerbaycanlı gençlerin eğitim görmesiyle sınırlı kalmamıştır. Türkiye Milli Eğitim Bakanlığı, 1994 yılında Bakü Türk Anadolu Lisesi ve Bakü Türkçe Öğretim Merkezi'ni açarak hizmet vermeye başlamıştır ki, bugün hala her iki eğitim kurumu faaliyet göstermektedir.

Ayrıca, Türk özel şirketleri Azerbaycan'da bir üniversite, iki fakülte, toplam 17 lise ve 1 ilköğretim kurumu açmıştır (ACEB, DİA. Türkçe konuşan ülkelerle işbirliği ile ilgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 481). Bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra, kardeş Türkiye'nin eğitim işleriyle uğraşan kamu ve özel kuruluşlar Azerbaycan'da da eğitim sistemlerini oluşturmuş ve genişletmiştir.

3.3.3. Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı'na bağlı eğitim kurumları

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti ortak bir dil, din, kültürü paylaşmakta ve daha da önemlisi halkların gelenek ve etnik köken benzerliğinden kaynaklanan bir yakınlık söz konusudur. Bu yakınlık Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin dinamizmini oluşturmuştur ve oluşturmaya devam etmektedir. Bu nedenle, her iki ülkede de eğitim alanındaki ilişkilerin önemini çok iyi anlamaktalar. Bağımsızlıktan sonra Türkiye'nin hem devlet hem de özel eğitim kurumlarının Azerbaycan'da okullar ve dersaneler, öğrenci yurtları açması ve eğitim hizmetleri vermesi bunu bir kez daha teyit etmektedir. Günümüzde her ne kadar bu eğitim kurumlarının büyük bir kısmı kapansa da, eğitime devam eden kurumlara ilgi çok büyüktür.

Herhangi bir toplum ve toplumun eğitim sistemi ne kadar sağlıklı ve zenginse, o toplumun bugünü ve geleceği de sağlıklı ve güçlü olacaktır. Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Azerbaycan'da bir ilkokul (Bakü Türk İlköğretim Okulu), bir dil merkezi (Bakü Türkiye Türkçesi Eğitim-Öğretim Merkezi) ve bir ortaokul (Bakü Türk Anadolu Lisesi) ile temsil edilmektedir. Eğitim ve öğretim alanında 28 Şubat 1992 tarihinde yapılan anlaşmaya göre Bakü Türk İlkokulunun Azerbaycan'n uygun göreceği bir yerde açılması planlanmaktadır. Bu okul Türkiye'den Bakü'ye gelen işadamlarının, kültür emekçilerinin, öğretmenlerin ve Azerbaycanlı çocukları cezbetmek için açılmıştır (ACEB, DİA. Türkçe konuşan ülkelerle işbirliği ile ilgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak

84). Ancak bu hedeflere ulaşan okul, Azerbaycan Cumhurbaşkanı ile Türkiye Cumhurbaşkanı arasında 14 Ağustos 2000 tarihinde imzalanan protokole göre 2000-2001 öğretim yılından itibaren faaliyete geçmiştir (Azerbaycan, 15 Ağustos 2000, 1,7). Okulda öğrencilere Türkiye'den gelen öğretmenler tarafından Türkçe ve İngilizce eğitim verilmektedir. Bu süreçte okul Azerbaycan eğitimine büyük katkılarda bulunmuş ve ülkede eğitim kalitesinin yükseltilmesinde büyük önem arz etmiş, diğer eğitim kurumları için örnek oluşturmuştur. Her yıl yaklaşık dokuz yüz öğrenci Bakü Türk İlköğretim Okulu'nda öğrenim görmektedir. Genel olarak eğitim kurumundan faaliyete başladığı yıldan 2010 yılına kadar 224 kişi mezun olmuş ve eğitimlerine ülkenin diğer eğitim kurumlarında devam etmiştir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 114).

Azerbaycan'da Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı bir diğer orta öğretim kurumu Bakü Türk Anadolu Lisesi'dir. Lise, 1992 yılında Azerbaycan ile Türkiye arasında imzalanan anlaşmaya istinaden 1993-1994 öğretim yılından itibaren faaliyete başlamıştır. Okul eğitimi ücretsizdir. Lise, Türkiye Cumhuriyeti'ndeki Anadolu Liselerinin eğitim müfredatına göre faaliyet göstermektedir. Ayrıca Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilen ve doğrudan Azerbaycan eğitimi ve bilimi ile ilgili olan dersler de okulun müfredatında yer almaktadır. Bu dersler içinde Azerbaycan tarihi, Azerbaycan coğrafyası, Azerbaycan dili ve edebiyatı vs. gösterilebilir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 89). 1999 yılına kadar Bakü Türk Anadolu Lisesi'nde eğitim tamamen İngilizce olarak yürütülmüş, fakat aynı yıl 174 No'lu ortaokulun kapanmasıyla burada öğrenim gören 390 öğrenci öğrenimlerine devam etmek üzere bu okula transfer edilmiştir. Bu okulda öğrenciler Azerbaycan ve Rus bölümlerinde eğitim gördükleri için 1999 yılında Bakü Türk Anadolu Lisesi'nde İngilizce eğitim gören 296 öğrenci ile birlikte kapatılan okuldan transfer edilen toplam öğrenci sayısı 686'ya ulaşmıştır. Bu öğrencilerin eğitiminde Türkiye'den 24, Azerbaycanlı 46 öğretmen görev yapmaktadır. Bakü Türk Anadolu Lisesi'nde eğitim süreci Türkçe, İngilizce, Azerice ve Rusça dillerinde yürütülmektedir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile ilgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 291).

Bakü Türk Anadolu Lisesi'nin kuruluş amacı, Bakü'de yaşayan Türk vatandaşlarının çocuklarının eğitimini sağlamaktır. Açıldığı tarihten 2010 yılına kadar bu ortaokuldan 640 kişi mezun olmuştur. 2010-2011 eğitim öğretim yılında 166'sı kız, 239'u

erkek olmak üzere toplam 385 öğrenci lisede öğrenimlerine devam etmiştir (ACEB, DİA. Türkçe konuşan ülkelerle işbirliği ile ilgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 301). Okulun ortaokul düzeyini bitiren öğrenciler lise aşamasından itibaren sosyal bilimler veya fen bilimleri ağırlıklı olarak eğitimlerine devam edebilmektedir. Sosyal bilimlerin ağırlıklı olduğu sınıflarda tarih, coğrafya, dil, edebiyat ve matematik dersleri verilmektedir. Fizik, kimya, biyoloji ve geometri ağırlıklı olarak fenn bilimleri bölümünde okutulmaktadır. 8. sınıftan itibaren sınavla öğrenci alınmaktadır. Kabul edilen öğrenciler İngilizce, Türkçe ve Azerice dillerinde kurslar hazırlayarak bir yıl geçirirler. Hazırlık kurslarının sonunda bir sınav yapılır ve sınavları başarıyla geçen öğrenciler okulun 9. sınıfına alınır. Azerbaycan eğitim sisteminde olduğu gibi 9. ve 11. sınıfları bitiren öğrencilere sertifika ve tasdik verilmektedir. Aynı zamanda 12. sınıf mezunlarına Türkiye Cumhuriyeti Anadolu Lisesi diploması verilir. Bu diplomalar Türkiye’de yasal olarak kabul edilmektedir. Doğa bilimlerinin dünya bilimsel-uygulama tabanı ile daha yakın ve akıcı bir şekilde kurulabilmesi için fizik, kimya ve biyoloji derslerinin İngilizce olarak öğretilmesine daha fazla önem verilmektedir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 314).

Lisede tüm bilimlerin öğretilmesinin yanı sıra, öğrencilerin sosyal ve kültürel açıdan gelişimine büyük önem verilmektedir. Bu nedenle, Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti’nin resmi tatil günleri ile Azerbaycan’ın önemli günleri her yıl üst düzeyde düzenlenen etkinlikler çerçevesinde kutlanmaktadır. Ayrıca okulda bir müzik grubu ve bireysel olarak milli danslarla uğraşan bir grup öğrenci bulunmaktadır. Okulda öğrenciler aktif olarak sporla ilgilenmektedirler. Lisede futbol takımı, basketbol takımı ve kız öğrencilerden oluşan voleybol takımı bulunmaktadır. Bu takımlar katıldıkları Müsabakalarda birkaç kez birincilik elde etmişler (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 211).

Şu anda Bakü Türk Anadolu Lisesi’nde okuyan öğrencilerin 15 sınıfta yoğunlaştığını belirtmek gerekir. Okulun bir bilgisayar odası, iki salonu, iki İngilizce hazırlık sınıfı, iki doğa bilimleri konu laboratuvarı, bir spor salonu ve öğrencilerin hizmetinde olan bir kafeteryası bulunmaktadır (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 213).

Türkçe dil eğitim merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı tarafından Azerbaycan’da açılan eğitim merkezlerinden biridir. Bu eğitim kurumu, 28 Şubat 1992’de iki devlet arasında imzalanan mutabakat zaptı uyarınca açılmıştır. Aslında bu,

Türkiye'nin Azerbaycan'da açtığı ve halka hizmet eden bir dil öğretim merkezidir. Bu merkez açıldığından beri ücretsiz olarak faaliyet göstermektedir. Okulun açılmasının asıl amacı, Azerbaycan'ın ihtiyaç duyduğu personelin yetiştirilmesine yardımcı olmak ve Türkiye Türkçesinin inceliklerini Türk kültürü ile birlikte öğretmek, halklarımız arasındaki milli manevi ve tarihi birliği daha da güçlendirmektir. Merkezin açılışından 2010 yılına kadar toplam 1.340 kişi çeşitli düzeylerde sertifika almaya hak kazanmışlar (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 263). Azerbaycan'da, Türkiye Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı tarafından düzenlenen okulların faaliyetleri Azerbaycan'ın eğitim sisteminin gelişmesinde ve ülkeye yüksek nitelikli milli personel kazandırılmasında büyük rol oynamıştır.

3.3.4. Azerbaycan'da Türk yükseköğretim kurumlarının açılması ve faaliyetleri

Azerbaycan'la Türkiye arasında eğitim ilişkileri içinde toplumun gelişiminde daha önemli bir işlevi bulunan yüksek öğretim alanındaki işbirliği önemli yer tutmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti bir taraftan her yıl yüzlerce Azerbaycanlı gencin ülkesinde yüksek öğrenim görmesine olanak sağladığı gibi, diğer taraftan Azerbaycan'da yüksek öğretim kurumları, üniversitelerin nezdinde fakülteler açarak da bu alanda ilişkilerin gelişimine katkı sağlamaktadır. Bilindiği üzere, Sovyet döneminde Azerbaycan'ın Türkiye ile bu alanda hiçbir ilişkisi bulunmamış. Kültürel ilişkiler, kültür günleri vesilesiyle, önemli sanatçıların, şair ve yazarların ziyaretleri çerçevesinde gerçekleşmiştir. Fakat eğitim ilişkileri için aynısını söylemek mümkün değil. Bu alandaki ilişkiler, Azerbaycan'ın bağımsızlığını kazanmasından sonra, öğrenci değişim projesi çerçevesinde başlamış, fakat diğer alanlardaki ilişkilerden daha hızlı gelişmiştir.

Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında bağımsızlığın ilk yıllarında imzalanan eğitim alanındaki işbirliği protokolleri, eğitimin çeşitli alanlarında işbirliğini öngörmekteydi. Giderek küreselleşen ve küçülen dünyada, her yönde dengeyi sağlamanın en önemli unsuru hızla değişen bilim ve eğitimidir. Dünya tecrübesinden de anlaşılacağı gibi, tarihinde bilim ve eğitimde ilerleme kaydeden toplumlar, gelişmiş ve yüksek medeniyete erişebilmişlerdir. Herhangi bir toplumda bilimin gelişimi hem iç hem de dış faktörlere sahiptir. Bahsettiğimiz gibi Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra en yakın komşusu olan hem etnik yakınlığa hem de modern bir eğitim sistemine sahip olan Türkiye Cumhuriyeti ile bilim ve eğitim alanında işbirliği

düzenlemeye başlamıştır. Azerbaycanda Türk yüksek eğitim kurumu olarak kurulun ilk üniversitesi sonralar kapatılan Kafkas Üniversitesi olmuştur (Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı Arşivi, 2010: 138).

Azerbaycan`da günümüzde de çalışmalarını sürdüren yüksek öğretim kurumlarından bir diğeri ise Türk Dünyası İşletme Fakültesi`dir. 1992 yılında Türk Dünyası Araştırma Vakfı tarafından Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi bünyesinde açılan söz konusu fakülte halen eğitim çalışmalarına devam etmektedir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 21). Bu fakültenin açılması bazı önemli amaçlar ve hedefler içermektedir. XX. yüzyılın sonunda Sovyetler Birliği`nin dağılmasından sonra, bağımsızlığına kavuşan Türk Cumhuriyetlerinin ekonomi alanında ihtiyaç duyduğu yüksek ihtisaslı kadroların yetiştirilmesi bu ülkelerin ekonomik sorunlarını çözmeleri ve piyasa ekonomisine daha kolay adapte olmalarını sağlamaları açısından önemliydi. Ayrıca, bu tür eğitim kurumlarında Türk devletlerinden gelen gençlerin beraber eğitim görmeleri söz konusu devletler arasında ilişkilerin gelişimi açısından da önem arz etmekteydi. Mevcut fakültenin açılması ve çalışmaları da bu amaçlara hizmet etmekteydi.

Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Türk Dünyası Araştırmalar Vakfı`nın Başkanı Prof. Dr. Turan Yazgan tarafından 1992 yılında Bakü`de Azerbaycan Halk Taserüfatı İşletme Enstitüsü`nün nezdinde kurulmuştur. Fakülte, 2001 yılından Azerbaycan Cumhurbaşkanı`nin kararı ile Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi`nin bünyesine alınmıştır. Fakültede eğitim dili Türkçedir ve Türkçe dil hazırlığı Yunus Emre Enstitüsü tarafından gerçekleştirilmektedir (<https://unec.edu.az/education/faculty/turk-dunyasi-isletme-fakultesi/>).

Fakülte`nin Türkiye`de denkliği bulunmaktadır ve bu durum yüksek lisans eğitimine Türkiye üniversitelerinde devam etmek isteyenler için kolaylık sağlamaktadır. Çoğu Türkiye üniversitelerinden mezun, yüksek lisans ya da doktorasını Türkiye`de tamamlamış genç öğretim elemanlarından kurulu akademik kadronun çalıştığı Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi`nin akademik etkinliği değerlendirme sisteminde peşpeşe dört yıl birinci olmuştur.

Fakülte açıldıktan sonra kırktan fazla öğretim üyesi öğrencilerin eğitiminde görev almıştır (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 491). Öğretmenlerin dokuzu Vakıf tarafından Türkiye`den gönderilmiştir. Türk Dünyası Araştırma Vakfı`nın doğrudan desteğiyle bu fakültede Azerbaycanlı

uzmanlar yetiştirilmektedir. Fakülte'deki tüm uzmanlık dersleri Türkçe olarak yürütülmektedir. Diğer teknik dersler ise Azerbaycan Türkçesi ile verilmektedir. Dersler Azerbaycan İktisat Üniversitesi değil, İstanbul Üniversitesi müfredatına uygun hale getirilmiştir. Dersler iki dönemlik değil, yıllık olarak yapılır. Fakülteye öğrenci kabulü Azerbaycan Cumhuriyeti'nin düzenlediği resmi sınavlarla yapılmaktadır. Her yıl 100 kadar genç bu fakülteye öğrenci olarak alınmaktadır. Fakülteyi yeni kazanan öğrencilere birinci yılın başından itibaren 2 ay süresince yoğunlaştırılmış Türkçe öğretilmektedir.

1990 yılında Devlet İktisat Enstitüsü ile yapılan anlaşmaya göre, ekonomi alanında personel yetiştirme seminerleri düzenlenerek, bu doğrultuda yürütülen eğitim ağı vakıf tarafından daha da genişletilmişti. Üniversite yönetimi ile Vakıf yönetimi arasında sonradan imzalanan protokole göre 4 yıllık fakülte kurulmuştur. İlk mezunlarını 1996 yılında veren fakülteden yaklaşık 700 öğrenci mezun olmuştur (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 352).

2001 yılından itibaren fakülte bünyesinde iki bölüm eğitim-öğretim vermeye başlamıştır: İşletme ve Uluslararası İlişkiler. 2001 yılına kadar Türkiye'den 15 öğrenci fakültede eğitim görmek için kayıt yaptırmıştır. Sonralar ise Türk öğrencilerin sayısı artmıştır. 2002-2003 öğretim yılında bu fakültede eğitim görmek için Türkiye'den gelen öğrenci sayısı 50'den fazla olmuştur (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 331).

Tablo 3.1. Devlet İktisat Üniversitesi'ne bağlı Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nde öğrenim gören öğrenci sayısının yıllara göre dağılımı

Çalışma yılları	1992-1993	1995-1996	2000-2001	2005-2006
Öğrenci sayısı	115	430	450	480

Kaynak: <https://unec.edu.az/education/faculty/turk-dunyasi-isletme-fakultesi/>

Tablodan da anlaşılacağı üzere fakültede eğitim gören öğrenci sayısı yıllar geçtikçe artmıştır. Öğrenci sayısının artmasının temel nedeni fakültede verilen eğitimin kaliteli olmasından kaynaklanmaktadır. Ayrıca farklı programlar, Türk üniversiteleri ile ilişkiler ve değişim programları öğrencilere alışlagelmişten farklı olanaklar sunmuş, bu durum öğrencilerin ilgisini çekmiştir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 492).

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türk Dünyası İşletme Fakültesi, başta Türkiye'deki tanınmış üniversiteler olmak üzere, dünyadaki birçok eğitim kurumuyla ilişkilere sahiptir. Özellikle, İstanbul Üniversitesi başta olmak üzere, Isparta Süleyman Demirel

Üniversitesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi ile sıkı ilişkileri bulunmaktadır. Bu üniversitelerin öğretim programlarından, ders kitaplarından ve öğretim elemanlarından yararlanan fakülte, çalışma koşullarını yakından tanımları için kendi öğretim üyelerini ve öğrencilerini zaman zaman bu üniversitelere göndermektedir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 493). Fakültede başarılı öğrenciler, tüm masraflarının vakıf tarafından karşılandığı Türk üniversitelerine gönderilmektedir. Fakülte tarafından Türkiye'ye gönderilenlerin büyük çoğunluğu yüksek lisans ve doktora eğitimi alacak olanlardır. Özellikle Türkiye'den bu fakültede eğitim görmek için gelen öğrencilerin giderlerinin bir kısmının ve barınmak için ihtiyac duydukları evlerin kiralama masrafları vakıf tarafından karşılanmaktadır.

Türk Dünyası İşletme Fakültesi bağımsız bir eğitim kurumu olmasa da, Azerbaycan'daki eğitim sisteminin gelişimi, dünya eğitim sürecine entegre edilmesi ve ilmi kadro ve medresede oynayan uzman personelin yetiştirilmesi yönünde önemli çalışmalar yapmıştır. Azerbaycan ekonomisinin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Fakültenin Türk üniversiteleri ile birlikte düzenlediği uluslararası düzeyde bilimsel kongreler bu amaca hizmet etmektedir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 167). Bu kongrelere katılan dünyanın farklı ülkelerinden gelen bilim adamları, bilimde yaşanan yeniliklerini katılımcılarla paylaşmaktalar. Zengin maddi ve teknik altyapıya, güçlü bir bilimsel ve pedagojik potansiyele sahip olan Türk Dünyası İşletme Fakültesi, kuruluşundan bu yana Azerbaycan eğitim sisteminde önemli sonuçlar elde etmiştir. Cumhuriyetin sosyal, kültürel ve eğitim hayatı için gerekli uzmanların modern çağın gereklerine uygun olarak yetiştirilmesi alanında vazgeçilmez çalışmalar yapılmıştır.

Günümüzde fakültede yedi bölüm bulunmaktadır. Maliye, Pazarlama, İktisat, Muhasebe, İşletme, Uluslararası Ticaret ve Lojistik, Kamu Yönetimi. Ayrıca fakültenin ismi değiştirilmiş ve Türk Dünyası İktisat Fakültesi adını almıştır (<https://unec.edu.az/education/faculty/turk-dunyasi-isletme-fakultesi/>).

Diyanet Vakfı, Azerbaycan'da eğitim ve öğretim alanında faaliyet gösteren Türk kurumlarından bir diğeridir. Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde açılan İlahiyat Fakültesi ve Bakü Türk Lisesi olmak üzere Türkiye Diyanet Vakfı iki kurumla Azerbaycan'da temsil olunmaktadır. Bakü Devlet Üniversitesi bünyesinde İlahiyyat Fakültesi, Türkiye Dayanat Vakfı tarafından Bakü'de kurulan İlahiyat Vakfı ile Bakü Devlet Üniversitesi arasında 30 Temmuz 1992 tarihinde imzalanan protokole göre 1992-

1993 eğitim-öğretim yılından itibaren faaliyet göstermeye başlamıştır (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 361). Fakültenin açılmasında her iki tarafın da amacı Azerbaycan halkının dini açıdan eğitim ihtiyacını karşılamaktır. Fakültede ana dili Arapça olan diller bölümü ve dini ilimlerin öğretildiği İslami İlimler Bölümü bulunmaktaydı. Fakülte mezunlarına hem Arap dili uzmanı hem de ilahiyat diploması verilmiştir. Azerbaycanlı öğretmenler dil bölümünde çalışmış, İslami ilimler bölümünde ise fakültenin açıldığı ilk yıllarda ülkede yeterli personel olmadığı için Türkiye`den davet edilen öğretim üyeleri çalışmışlardır. Şu anda Dayanet Vakfı`nın desteğiyle Türkiye`deki üniversitelerde bu fakülteden başarıyla mezun olan ve yüksek lisans ve doktora çalışmaları yapan birkaç Azerbaycanlı uzman çalışmaktadır (BDÜA, Türkiye Diyanet Vakfı`nın İlahiyat Fakültesi`nin Faaliyyetine Dair Dosya/ 1993-2010 yılları/ yaprak 182).

İlahiyat fakültesinde Arap dili, Kur`an-ı Kerim, İslam ahlakı, İslam biliminin temelleri, İslam tarihi, İslam ülkeleri tarihi, dinler tarihi, din felsefesi, İslam kültürü ve diğer özel konular öğretilmektedir. Fakültede dini ilimlerin yanı sıra dünyevi ilimler de okutulmaktadır. Bu da o fakültede eğitim gören öğrencilerin geniş bakış açısının oluşmasında önem arz etmektedir. Azerbaycan toplumundaki boşluğu doldurmak için modern bir dünya görüşüne sahip, dünyadaki süreçlerin farkında olan ve bunlardan sonuçlar çıkarabilen yüksek nitelikli bir kadrolara büyük ihtiyaç vardır. Fakültenin genç olmasına rağmen burada bir takım bilimsel metodik çalışmalar yapılmış, fakülte öğretmenleri hem ulusal hem de üniversite düzeyinde düzenlenen bilimsel konferans ve sempozyumlara aktif olarak katılmış ve ilginç konularda konuşmuşlardır. Fakültede öğrencilerin fen bilgisi edinmeleri için iki bölüm bulunmaktadır:

- İslami ilimler bölümünde beşi İslami ilimlerde felsefe doktoru ve biri İslami ilimler doktoru olan bir profesör olmak üzere sekiz öğretim elemanı görev yapmaktadır. Bu öğretim elemanlarının tamamı doktora tezlerini Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde savundular. Fakültenin kurulduğu ilk yıllarda Türkiye'nin farklı üniversitelerinden uzman olmayan kişiler davet edilirken, şimdi bölümün tüm öğretmenleri yerel bölümlerdendir.
- Diller Bölümü`nde on üç öğretim elemanı görev yapmıştır. Fakültede 2007-2008 eğitim öğretim yılına kadar lisans ve yüksek lisans programları bulunmuştur (BDÜA, Türkiye Diyanet Vakfı`nın İlahiyat Fakültesi`nin Faaliyyetine Dair Dosya/ 1993-2010 yılları/ yaprak 18).

İlahiyat Fakültesi kurulduğu günden Azerbaycan İlahiyat Enstitüsü'ne dönüştüğü 2017 yılına kadar her yıl 40-50 öğrenci yüksek öğrenim sürecine katılmaktadır. Fakültede her yıl yaklaşık 200 kişi eğitim görmüştür. Bu fakülte Azerbaycan'da resmi din eğitimi veren ve ülkenin en güvenilir devlet yüksek öğretim kurumu olan Bakü Devlet Üniversitesi'ne bağlı olarak eğitim vermektedir. Fakültenin açılmasının temel amaçlarından biri, kardeş halkların aynı dine mensup olmasının yanısıra, iki kardeş arasındaki ilişkileri güçlendirmek ve ayrıca ülkeler arasındaki dostluk bağlarını güçlendirmektir. Kurulduğu günden itibaren yüksek din eğitimine sahip uzmanların yetiştirilmesi yönünde önemli hizmet verilmiştir (bkz. Tablo 4.2).

Tablo 3.2. *Türkiye Diyanet Vakfı tarafından Bakü Devlet Üniversitesi'nde açılan İlahiyat Fakültesi mezunlarının yıllara göre dinamik dağılımı*

Yıllar	Mezun sayısı		Toplam
	Erkek	Kadın	
1997	26	11	37
1998	24	30	54
1999	16	26	42
2000	21	16	37

Kaynak: <https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-1/>

Tablodan da anlaşılacağı gibi, fakültenin açıldığı ilk yıldan itibaren hem erkek hem de kızlar cumhuriyette özellikle din eğitimi alma konusunda aktif olmuştur. Böylece, bağımsızlığın yeniden kazanılmasından sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin eğitim sisteminin geliştiğini ve dünyanın modern eğitim sistemlerine entegre edildiğini ve Türkiye Cumhuriyeti'nin ülkede açtığı yüksek öğretim kurumlarının büyük olduğunu güvenle söyleyebiliriz. Ülkeye gerekli yüksek nitelikli personeli sağlama hizmeti söz konusudur. Bu nedenle, Azerbaycan liderliği, başarılarını dikkate alarak, bu eğitim kurumlarına her zaman özenle davrandı ve davranmaya devam ediyor.

Azerbaycan eğitim sistemi Sovyet döneminde bu kadar güçlü bir bilimsel potansiyele sahip olmasına rağmen, bu sistemin de bir takım eksiklikleri vardı. Azerbaycan'da eski Sovyet eğitim sistemi merkezi bir sistemdi ve eğitim kurumlarının birbirinden farklı olmasına izin verilmedi. Yeni eğitim yasasının ve Bologna ilkelerinin eğitime kazandırılmasıyla birlikte cumhuriyetin eğitim sisteminde yenilik ve gelişme dönemi başlamıştır.

3.3.5. Azerbaycan'la Türkiye arasında öğrenci ve personel değişimi

Eğitim alanındaki ilişkilerin temel prosedür biçimlerinden biri, yabancı ülke üniversitelerine öğrenci gönderme ve yurtdışından kendi üniversitelerine öğrenci çekme

sürecidir. Bu durumda en önemli husus, devletin gelişmişlik düzeyine bağlı olarak talebe göre gerekli niteliklerin belirlenmesi ve gençlerin eğitime yönlendirilmesidir. Bu çalışmada da bağımsızlığın ilk yıllarında olduğu gibi bireylerin değil, devletin ve halkın çıkarlarının dikkate alındığına dikkat edilmelidir. Bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'da yurt dışına öğrenci gönderilmesi ayrı şirketler ve işletmeler tarafından gerçekleştiriliyordu. Bu ise sürecin hem kontrol edilmesi, hem de her yıl kaç öğrencinin Türkiye'ye eğitim için gönderilmesinin tam olarak bilinmemesine neden oluyordu. O dönemde bu işle uğraşan işletmeler sadece gelirlerini artırmak için çalışıyorlardı (Süleymanov, 2010, s. 16-17).

Azerbaycan'ın eğitime öğrenci gönderdiği ana ülke olan Türkiye'ye gönderilen öğrenci sayısının az olması nedeniyle, öğrenciler Türkiye'ye gönderilirken cumhuriyet için daha gerekli olan niteliklerin seçimi öğrencilerin kendilerine bırakılmaktadır. Üniversitelerden mezun olup memleketlerine dönen öğrencilerin çoğu işsiz kaldı. Cumhuriyetin tüm üniversitelerinin pedagojik eleman yetiştirme fakülteleri olduğu söylenebilir ancak bağımsızlığın ilk beş yılında Türkiye'de okuyan Azerbaycanlı öğrencilerin yüzde 30'dan fazlası pedagojik eğitim aldıktan sonra memleketlerine dönmüştür (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya/ 1991-2010 yılları/ yaprak 262). Bu nedenle, bağımsızlığın ilk yıllarında, Türkiye'nin yükseköğretim kurumlarında bu uzmanların yetiştirilmesi için geniş fırsatlar olmasına rağmen, bu süreç yürütülmemiştir. 1992-1993 öğretim yılında, Ankara, Dokuz Eylül, On Dokuz Mayıs gibi çok sayıda Azerbaycanlı öğrencinin bulunduğu Türk üniversitelerinin ana dallarını okurken, Türkiye'de okumaya giden genç Azerbaycanlıların Türkçe eğitimi aldığı ortaya çıktı. üniversiteler, cumhuriyetin modern gelişimi için gerekli olan ana dallarda çalışmadılar. Söz konusu üniversitelerde öğrenim gören Azerbaycanlı öğrencilerin % 34,1'i pedagoji, % 27'si iktisat ve sosyal bilimler fakültesi, % 8'i ilahiyat, % 8,2'si iktisat ve % 4,3'ü eğitim alanındadır (Ahmedov, 2009, s. 262-263).

Azerbaycan'ın eğitim ilişkilerine ilişkin kaynakların incelenmesi, Türkiye ile 1995 yılına kadar olan ilişkilerin aslında iki devlet arasında yapılan sözleşme ve anlaşmalara uymadığını ve neredeyse körü körüne yürütüldüğünü göstermektedir. Azerbaycan'da siyasi iktidarın değişmesiyle birlikte durum kökten değişmeye başlamış, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren yukarıda belirtilen olumsuz durumun çözülmesi yönündeki faaliyetler genişletilmiş, ayrıca mevcut ikili anlaşmaların güçlendirilmesi ve yeni anlaşma ve sözleşmelerin yapılması yönünde büyük çalışmalar yapılmıştır.

Haydar Aliyev, Azerbaycan`ın cumhurbaşkanı olduktan sonra Azerbaycan ile Türkiye arasında üniversite öğrencilerinin ve öğretim üyelerinin değişimi olmakla, eğitim ilişkilerinin daha da geliştirilmesi süreci başladı. 5 Ocak 1994 tarihinde Türk üniversitelerine Azerbaycanlı gençlerin öğretim görmesinin koşullarını içeren bir kararname imzalandı (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya/1991-2010 yılları/ yaprak 238). Bu kararname öğrenci değişimi alanında bağımsızlığın ilk yıllarında var olan karmaşık ve kaotik durumun ortadan kalkmasını sağladı. Böylece, bu alanda devlet denetimi güçlendirilmiştir. Diğer ülkelerde olduğu gibi Türkiye`deki üniversitelerde yüksek öğrenim gören Azerbaycanlı öğrencilerin de pek çok sorunu olduğu düşünüldüğünde, bu sorunların çözüle kavuşturulması ihtiyacı, ülkenin cumhurbaşkanının kişisel talimatlarıyla gündeme getirilmiştir. Bu amaçla, 2 Mayıs 1995 tarihinde Azerbaycan Cumhuriyeti Eğitim Bakanlığı`nda yapılan toplantıda, yüksek nitelikli personel temini yönünde kabul edilen 12/5 sayılı karar uyarınca, ülkenin ekonomik, bilimsel, eğitim ve kültürünün çeşitli alanlarında yabancı ülkelerin yüksek okullarında genç Azerbaycanlıların öğrenimi için programın hazırlanmasına başlanmıştır (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya/1991-2010 yılları/ yaprak 236). Ayrıca, Milli Eğitim Bakanlığı kararı ile 1995-1996 öğretim yılından itibaren yabancı ülkelerin yükseköğretim kurumlarında öğrenim görmek üzere gönderilecek gençlerin talepleri doğrultusunda öğrenim görecekları uzmanlık dalları listesi hazırlanmış, söz konusu ülkelerle bu konuda anlaşmaya varılmıştır (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya/1991-2010 yılları/ yaprak 238).

Azerbaycanlı gençlerin yurt dışında yüksek öğrenim görmelerini düzenleyen ve finanse eden söz konusu projenin benimsenmesi, esas olarak, cumhuriyet ekonomisinin amaçlanan gelişimini gerçekleştirmek için nitelikli personel eğitiminin kalitesinin genişletilmesi ve iyileştirilmesi düşüncesine dayanmaktaydı. Belge, ülkede ihtiyaç duyulan ancak cumhuriyetin mevcut eğitim potansiyelinin yeni uzmanlık alanlarında personel yetiştirmeye izin vermediği alanların bir listesinin hazırlanmasını ve yabancı ülkelerden yükseköğretim ve ihtisas okullarında ilgili personelin hazırlanması gerektiğini açıkça belirtti. Programdan doğan görevler ve ülke ekonomisi için ihtiyaç duyulan personelin yetiştirilmesi için Türk üniversitelerinin potansiyelini kullanmak için şimdiden geniş koşullar yaratılmıştır.

Hazırlanan bu programın uygulanması doğrultusunda ilk tedbirler alındı. Milli Eğitim Bakanlığı, Cumhuriyetin diğer bakanlık ve kurumlarına başvurarak ihtiyaç

duydukları uzman personel hakkında bilgi vermelerini istedi. Kuşkusuz bu olaylar sonraki yıllarda önem kazanmıştır. Ayrıca yurt dışına eğitim için gönderilen gençlerin nitelik türleri de ilgili devlet kurumları tarafından görüşülerek belirlendi. Bu programın uygulanmasından bu yana, Türkiye Cumhuriyeti yükseköğretim kurumlarına gönderilen gençlerin okuyacakları uzmanlık alanlarının kompozisyonu nitelik olarak gelişmeye başlamıştır. Tablo 4.3.'ten de görüleceği üzere 1990'lı yıllarında Azerbaycan'da siyasi istikrarın sağlanmasından sonra her yıl Türk yükseköğretim kurumlarına eğitim için giden gençlerin sayısı azalmaya azalmaya başlamıştır.

Tablo 3.3. *Türkiye üniversitelerinde yüksek öğrenim gören Azerbaycanlı öğrenci sayısı*

Akademik yıllara göre	Toplam öğrenci sayısı
1991-1992	500
1992-1993	1.400
1993-1994	1.650
1994-1995	1.530
1995-1996	1.320
1996-1997	1.350
1997-1998	1.170
1998-1999	960
1999-2000	840
2000-2001	653
Toplam öğrenci sayısı	11.373

Kaynak: ACEB, DİA. Türkçe konuşan ülkelerle işbirliği ile ilgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 244/256/305/312

Bu süreci, resmi bir devlet kurumu olan Milli Eğitim Bakanlığı ve çeşitli hayır kurumları ve kuruluşları dışında yurt dışına öğrenci gönderilmesinin önüne geçilmesini etkilemiştir. Ayrıca, 1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesi sonrasında ülkede iç karışıklığın giderilmesi, Ermenistan ile ateşkesin imzalanması, ekonominin çöküş sürecinin ve yüksek enflasyonun önlenmesi de gençlerin yüksek öğrenimde yurt dışını tercih etmesini giderek azaltmıştır.

Azerbaycan Eğitim Bakanlığı, bağımsızlığının ilk yıllarında yurt dışına eğitim için gönderilen çoğu gencin varlığından haberdar olmadığı halde, 1990'lı yılların ikinci yarısından itibaren eğitim ilişkilerinin gelişiminin yanı sıra, eğitim sürecinin takibine yönelik özel bir program üzerinde çalışmaya başlamıştır. Bakanlık, 90'ların ikinci yarısında, uluslararası ilişkilerin diğer alanlarında olduğu gibi, bu konuda da pratik adımlar atmıştır. Bu doğrultuda Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti arasında 1 Mart 1997 tarihinde Bakü'de imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Nazırlığı Arasında İşbirliği Protokolü" ile diplomaların karşılıklı tanınması ve denklik meseleleri yapılacak görüşmelerle

düzenlenmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı ile Azerbaycan Cumhuriyeti Tahsil Nazırlığı Arasında İşbirliği Protokolü, 1997, Madde 11). 5 Ağustos 1997 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Bakanlar Kurulu Kararı ile onaylanması için TBMM'e gönderilen (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi. Sayı 97/9726. Tarih: 05 Ağustos 1997) söz konusu protokol gereği, Azerbaycan'dan Türkiye'ye eğitim için öğrencilerin gönderilmesi sürecindeki birkaç yıldır devam eden belirsizlik ortadan kalkmıştır (Geniş bilgi için bkz. Ek 12-14). Ayrıca yurt dışına eğitim için gönderilen gençler, daha ziyade ülkenin yeni dönemde gelişimine katkı sağlayacak bölümlere yönlendirilmiştir. İlerleyen yıllarda çeşitli kuruluşlar tarafından plansız olarak yurt dışına öğrenci gönderilmesinin önüne geçilmiş, bunun sonucunda yabancı üniversitelerde eğitim gören öğrenci sayısı önemli ölçüde azalmıştır. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in 16 Nisan 2007 tarih ve 2090 sayılı kararıyla onaylanan 2007-2015 yıllarında Azerbaycan gençlerinin yurt dışında eğitimine yönelik Devlet Programı, Türkiye'nin kaliteli üniversitelerinde Azerbaycan gençliğinin eğitim görme olanaklarını genişletti. Program göre yurt dışında eğitim göreceğ öğrencilerin tüm masraflarının devlet tarafından karşılanmasını öngörüyordu.

Bu program çerçevesinde eğitim gören Azerbaycanlı öğrenciler, Türkiye'nin en kaliteli üniversitelerinde farklı bölümlerde lisans, yüksek lisans ve doktora düzeylerinde eğitim görmüşlerdir. Son 4 akademik yılda yaklaşık 130 kişi Türk üniversitelerinde eğitim görme hakkı kazanırken, 2011/2012'de bu sayı 103 olmuştur (Azerbaycan-Türkiye ilişkileri son 20 yılda, 2011, s. 120).

Eğitim ve bilimde Sovyetler Birliği'nden gelen yüksek göstergelere sahip olan Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını kazandıktan sonra, sekteye uğrayan ilişkilerini yeniden onarmaya çalışmış ve Türkiye gibi kendine milli, kültürel, dini, bölgesel ve tarihi açıdan yakın olan ülkelerle ise her alanda ilişki kurmaya başlamıştır. Azerbaycan'ın özellikle fen bilimlerinde yüksek kaliteli bilim adamlarına sahip olması, Türkiye başta olmakla, bölgenin çoğu devletinin vatandaşlarının yüksek öğrenim görmek için bu ülkeye yüz tutmasına neden olmuştur. Bu durum ülkenin eğitim sisteminin dünyaya açılmasını hızlandırmıştır. Yukarıda da belirtildiği gibi bağımsızlığın ilk yıllarında Azerbaycan'da yüksek öğrenim görmek için gelen öğrenciler içinde çoğunluğu Türk öğrenciler oluşturmıştır (bkz. Tablo 3.4.).

Tablo 3.4. *Azerbaycan Cumhuriyeti'nin yüksek öğretim kurumlarında okumak için Türkiye'den gelen öğrenci sayısının dinamikleri*

Akademik yıllar	Toplam öğrenci sayısı
1991-1992	149
1992-1993	643
1993-1994	704
1994-1995	824
1995-1996	994
1996-1997	1031
1997-1998	1006
1998-1999	1001
1999-2000	1059
2000-2001	1359
2001-2002	2450

Kaynak: ACEB, DİA. Türkçe konuşan ülkelerle işbirliği ile ilgili dosya. 1991-2010 yılları/ yaprak 244/256/305/475.

Tablodan da görüldüğü gibi, incelenen dönemde Azerbaycan, sadece Türkiye üniversitelerine öğrenci ihraç eden ülke olmamış, aynı zamanda Türk gençlerin yurt dışında eğitim aldıkları ülkeler arasında yer almıştır. Tablodaki rakamlardan da anlaşıldığı üzere, XX. yüzyılın 90'lı yılların ortalarından itibaren, Azerbaycan'ın iç istikrara kavuşması ve devlete olan güvenin artması sonucunda, Azerbaycan'ın yüksek okullarına Türkiye'den olduğu kadar yabancı ülkelere de öğrencilerin gelmesi ve her yıl gelen öğrencilerin sayısı artmıştır. Bu yıllarda Türkiye'den üniversite eğitimi için gelen öğrencilerin sayısı her geçen yıl çoğalmıştır.

Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlığını kazandıktan sonra, diğer birçok alanda olduğu gibi eğitim alanının gelişmesine ve dünyanın ilerici eğitim sistemleriyle karşılıklı işbirliğine özel önem verdi. Eğitim alanında dünyanın önde gelen ülkelerinin eğitim sistemlerinde mevcut olan kurumların çalışmalarından faydalanması ve onların deneyiminin ulusal eğitime aktarılması Azerbaycan için önemli olmuştur. Bu, Azerbaycan eğitim sisteminin piyasa ekonomisinde dünya standartları düzeyinde yeniden inşası ve geliştirilmesi için gerekli nitelikli personelin hazırlanması için geniş koşullar yarattı. İncelenen döneme ilişkin eğitim alanındaki belgelerin incelenmesi sırasında, Azerbaycan'ın yüksek öğretim kurumlarının yabancı ülkelerin önde gelen üniversiteleriyle çeşitli bilim ve eğitim alanlarında sözleşmeler imzaladığı, ortak deneyimler yürüttüğü ve personel değişimi yaptığı belirlenmiştir (Ahmedov, 2006, s. 176).

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından önce bile, Azerbaycan'da eğitim alanında mevcut kurumlar uluslararası işbirliği sürecine katılmışlardı. Ancak bu katılım SSCB Bilimler Akademisi'nin izniyle mümkün olmuştu. Bu arada Azerbaycanlı bilim adamları, uluslararası bilimsel konferanslara ve sempozyumlara daha çok katılmaya başlamış, diğer ülkelerin bilim adamları ile ortak çalışmalar gerçekleştirmiş ve dünyanın birçok tanınmış

bilim merkezinde tecrübe alışverişine katılmışlar. Söz konusu dönemde Moskova'nın çeşitli araçlarla kontrol mekanizması mevcut olsa da, Azerbaycan bilim adamlarının dünyaya açılması süreci giderek hızlanmıştır. Bütün bunlar, Azerbaycanlı bilim adamlarının isimlerinin yurtdışındaki prestijli bilim merkezlerinde tanınması ve bilgi ve becerilerinin kullanılması ile sonuçlanmıştır.

Azerbaycan, bilimsel temelinin zenginliği nedeniyle teorik ve pratik olarak gelişmiş devletlerin ilgisini çekmiş ve bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın uluslararası dünyada tanınmasının ana nedenlerinden biri haline gelmiştir. Merkezin yönetimine bağlı olan bu ilişkilerin kesinlikle sistemli olmadığını ve en önemlisi Azerbaycan biliminin karşılanmamış potansiyelinin mümkün olduğunca kullanılmadığını da belirtmek gerekir. Dünya topluluğu tarafından eşit bir konu olarak kabul edildikten sonra, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bilimsel yönetimleri ve kuruluşları ile dünya ülkelerinin üniversiteleri, Türkiye'nin münferit üniversiteleri karşılıklı ilişkilerin daha da geliştirilmesi ile ikili ilişkiler konusunda anlaşmalar, sözleşmeler ve niyet protokolleri imzaladılar. Bu tür yasal belgelerin oluşturulmasından sonra, Azerbaycan ve Türkiye üniversiteleri arasında öğrenci, öğretmen ve bilimsel personel değişimi için yeni potansiyel fırsatlar ortaya çıkmıştır. Azerbaycan üniversitelerinde ve bilim bölümlerinde çalışan bilim adamları, Türk meslektaşları ile birlikte bilimsel araştırma çalışmaları yürütürler, doğrudan bilimsel deneyim alışverişi, öğretmen ve öğrenci değişimi ve diğer işbirliği faaliyetleri için fırsatlar yaratırlar. Bu şekilde Azerbaycan'ın mevcut bilimsel potansiyelini dünya bilimi önünde bir kez daha teyit etmek için uluslararası koşullar ve imkanlar yaratılmıştır. Bağımsızlıktan sonra Azerbaycan, Türkiye ile bilimsel ve teknik işbirliğinin her alanında yakın ilişkiler kurmaya başladı. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tüm alanlardaki işbirliğinde, özellikle eğitim ve bilim alanındaki ilişkiler, bilimsel sorunun birçok alanını kapsayan ve çeşitli biçimlerde gerçekleşen ilişkilerde öne çıkmaktadır. Bu formların çalışmasında, üniversitelerde karşılıklı bilimsel deneyim için çalışan bilim adamlarının heyetleri, üst düzey bilimsel konferans ve sempozyumlara ortak katılım, bireysel üniversiteler ve bilimsel kurumlar arasında düzenlenen kitap değişimi, bilimsel sorunların karşılıklı gelişimi ve bilimsel projelerin ortaklaşa hazırlanması yaygındır (Ahmedov, 2009, s. 280).

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Turgut Özal'ın 1991 yılının Mart ayında Azerbaycan'a yaptığı resmi ziyaret ve 1992 yılının ilk çeyreğinde Türkiye'nin Azerbaycan'daki diplomatik temsilciliğinin teşkilatlanması, Türkiye arasında bilim ve

eğitim alanında işbirliğinin gelişmesinde büyük rol oynamıştır. TÜBİTAK Başkanı prof. T.Terzioğlu'nun iş gezisi sırasında Azerbaycan Milli İlimler Akademisi'nde yapılan görüşmelerde, 12 Aralık 1992 tarihinde iki kardeş devletin ana bilim dalları arasında işbirliğinin düzenlenmesi ve geliştirilmesi konusunda varılan anlaşma, her iki tarafı da memnun etmek ve daha fazla işbirliği yapmak, yoğunlaşacak 11 maddeden oluşan bir anlaşmanın imzalanmasıyla sonuçlandı (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya/1991-2010 yılları/ yaprak 166). Anlaşmada öngörülen görevlerin analizinden, iki kardeş ülkenin ilgili bilim kurumları arasındaki işbirliğinin temel bilimler alanını kapsadığı bilinmektedir. Böylece anlaşmada matematik, fizik, astronomi, kimya, ekoloji, bilişim ve diğer bilimsel alanlarda işbirliğinin aşağıdaki şekilde uygulanması planlandı. Her iki tarafın üniversitelerinde bilimsel personelin bu alanlarda yetiştirilmesi, ortak araştırma biriminin kurulması, bilimsel araştırma sonuçlarının uygulanması, bilim insanı ve uzman değişimi, ortak bilimsel konferans, sempozyum ve iş toplantıları, bilimsel ve teknik bilgi alışverişi planlanmaktadır.

Taraflar, sözleşmeden doğan yükümlülüklerin yerine getirilmesi için ortak bir komisyon oluşturmak zorunda kaldı. Bu komisyon, bilimsel ve teknik personelin yetiştirilmesi ve bilim alanlarında işbirliği ile ilgili temel konu ve görevleri belirlemek ve ilgili tavsiyeleri hazırlamak ve taraflara sunmakla görevliydi. Sözleşme, önümüzdeki 5 yıllık işbirliğini kapsıyordu. Zamanı geldiğinde, tahrifat tanımının yazılı bir başvurusu olmaması halinde iki yıl daha uzatılabilir (ACEB, DİA. Türkçe Konuşan Ülkelerle İşbirliği ile İlgili Dosya/1991-2010 yılları/ yaprak 131).

Böylece Azerbaycanlı bilim adamları, bağımsızlığının ilk yıllarından itibaren Türk meslektaşları ile ticari-bilimsel ilişkilerini genişletme yönünde maksatlı faaliyetlere başladılar. İncelenen dönemin ilk yıllarından itibaren Azerbaycan'ın bilim ve eğitim personeli Türk üniversitelerinde ders vermiş ve bilimsel araştırmalar yapmışlardır. Bilimsel çalışmalarının sonuçlarına göre Türkiye'nin bilimsel ödüllerini aldılar. Ekim 1992'de Türk Fizik Derneğinin Eskişehir'deki kongresinde konuşan üç Azerbaycanlı bilim adamından biri olan Azerbaycan Milli İlimler Akademisi başkan yardımcısı akademisyen Neriman Guliyev bu derneğin madalyasını aldı (Azerbaycan, 28 Ekim 1992, sayı 42, 3).

Azerbaycan üniversitelerinin uluslararası ilişkileri, özellikle Türk üniversiteleri ile kapsamlı işbirliği genişledikçe, ülkenin bilimsel potansiyeli gelişmiş ve dünya bilim camiası tarafından daha yakından tanınmaya başlamıştır. Aynı zamanda, Azerbaycanlı

bilim adamlarının dünya biliminin yeni başarılarını tanıma olanakları oluşmuştur. Daha sonra Türkiye'nin yüksek öğretim kurumları ile öğrenci değişimi sonucunda Azerbaycan'ın modern dünya süreçlerine uygun düzeyde entegrasyonunu sağlayacak personel yetiştirme alanında büyük başarılar elde edilmiştir.

3.3.6. Türkiye ile Azerbaycan arasında ortak bilimsel çalışmalar

Azerbaycan'ın bağımsızlığının yeniden kazanılmasından sonra bilimsel ve teknik iki ülke arasındaki kapsamlı işbirliğinin inkişafının teşkilatlanması ve güçlendirilmesinde çok önemli olan temel etken, Türki dilli ülkelerin ilim merkezleri ve üniversiteleri üzerinde firma ve diğer ilmi-teknik problemleri firmalarla uğraşan firmalar üzerinde anlaşmalar yapmasıdır. Sonraki yıllarda ortak imzalamış, yürütülen anlaşmaların yükümlülüklerini özürüne almıştır.

Bu tür anlaşmalardan biri 17 Mart 1993'te imzalanmıştır. AMEA ile Türkiye'nin Selçuk Üniversitesi arasında imzalanan (Azerbaycan, 18 Mart 1993, s. 8) bu anlaşma, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bilimsel ve teknik işbirliği anlaşmalarının en önemlisidir. İki ülke arasında bilimsel bilginin ve araştırma sonuçlarının hızlı bir şekilde aktarılması, uluslararası araştırmalarda işbirliği alanında istisnai bir öneme sahip olmuştur. Bu anlaşma, aynı zamanda, bağımsızlık yoluna girmiş olan Azerbaycan'da yeni bir demokratik ve ekonomik reform politikasının uygulanması ve bunun dünya toplumuyla daha fazla entegrasyon sağlamasına katkı sağlamıştır.

Karşılıklı-faydalı eşitlik temelinde bilimsel ve teknik işbirliğinin uygulanması için temel oluşturacak anlaşma 11 maddeden oluşmaktadır. Anlaşma şartlarına göre, araştırma çalışmalarının finansmanı alanında iki kardeş ülkenin bilim adamlarının temel araştırma çalışmalarının geliştirilmesine özel önem verilecektir. Taraflar bilimsel ve teknik işbirliği alanındaki vakıfların kurulmasını, bilimin her alanında karşılıklı işbirliğinin geliştirilmesini, bilimsel bilgi alışverişinin genişletilmesini ve diğer sorunların çözümünü öngörmüşlerdir. Bu tür anlaşmalar sonraki dönemlerde iki ülke bilim insanlarının ortak bilimsel ve teknik projeler geliştirilmesini kolaylaştırmıştır. Özellikle ortak çalışmaları hangi kurumlar arasında, hangi kurumlarda gerçekleştirileceği, projelere maliye desteğinin ne oranda ve hangi kurumlarca sağlanacağı gibi konuların açıkça gösterilmesi, ortak bilimsel çalışmalara yasal dayanak ihtiyacını zorunlu kılmış, eğitim alanında imzalanan anlaşmalar bu yasal dayanağı oluşturmuşlardır. Bilimsel ve teknik işbirliği ve

entegrasyon alanında Azerbaycan Cumhuriyeti ile bu önemli anlaşmada Türkiye Cumhuriyeti, bilimsel ve ekonomik alanlarda ulusal çıkarları ön planda tutarak bilimsel ve teknik işbirliğinin geliştirilmesine özel önem vermektedir. Yaklaşımlar üzerinde bir dizi fikir birliğine varılmıştır.

Bu anlaşmaya göre:

- Matematik, fizik, astronomi vb. temel bilim alanları;
- modern teknoloji;
- bilgi ve enerji teknolojileri;
- ekoloji ve çevre;
- jeoloji;
- biyoteknoloji, tıp, vb. alanlarda işbirliği.

Çeşitli alanlarda bilimsel ve teknik işbirliğinin daha da geliştirilmesi bir öncelik olarak belirlenmiştir.

AMEA, bilimsel araştırma alanında Türkiye'deki üniversitelerle de temaslar kurmuştur. Bunun bir örneği 9 Eylül Üniversitesi ile 19 Nisan 1994 tarihinde imzalanan anlaşmadır. Bu anlaşmanın aşağıdaki şekilde uygulanması öngörülmüştür:

- Ortak bilimsel kongreler ve sempozyumların düzenlenmesi,
- Bilimsel ve teknik bilgi alışverişinin sağlanması.

Anlaşmanın şartlarına bakılırsa, bu anlaşmanın iki ülke arasındaki mevcut bilimsel ve teknik işbirliğine yeni bir ivme kazandırdığını görebiliriz. Bu sözleşmenin imzalanmasından hemen sonra, iki Azerbaycanlı bilim adamı profesör ve doçent ünvanını almıştır (Azerbaycan, 17 Mayıs 1997, 1-2).

Daha sonra Azerbaycan Milli İlimler Akademisi Başkanlığının 13 Nisan 1994 tarih ve 9/2 sayılı kararına göre Fotoelektronik Enstitüsü ve Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Enstitüsü Organizasyon ve geliştirmeyi düzenleyen protokol imzalandı (Azerbaycan Muallimi, 15 Nisan 1994, s. 4). Fotoelektronik Enstitüsü ile TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi arasında yapılan anlaşmaya göre aşağıdaki alanlarda:

- “Kızılötesi fotoğraf alıcılarının, elektronik buzdolaplarının ve etkili yarı iletken malzemelerin oluşturulması”,
- TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi Fotoelektronik Enstitüsü'nün yardımıyla organizasyon,

- Türkiye Cumhuriyeti bilim ve eğitim merkezlerinde onoelektronik ve enstrüman yapımında ileri bilim, mühendislik ve teknoloji alanlarında özel kursların düzenlenmesi ve yürütülmesi,
- Türkiye'deki bilim ve eğitim kurumlarında elektrik mühendisliği ve ekipman imalatı alanında uzman yüksek nitelikli personelin yetiştirilmesi (Hüseynov, 2000, s. 99).

Genel olarak, Azerbaycan Cumhuriyeti, bağımsızlığını yeniden kazandıktan sonra, toplumsal kalkınmanın bir bütün olarak bilimin gelişmesiyle bağlantılı olduğunu fark ederek, dünya ülkeleri ve Türkiye ile bilimsel ve teknik işbirliğini genişletmiştir. Burada amaç:

- ortak araştırma projelerini gerçekleştirmek,
- Türkçe konuşan devletlerin bilim adamları ile ortak ilmi ve pedagoji faaliyetlerde bulunmak,
- ortak bilimsel konferansların, sempozyumların ve oturumların düzenlenmesi,
- bilimsel sonuçlar hakkında bilgi alışverişi,
- araştırma sorunları vb. üzerine ortak çalışmaların yayınlanması.

Türkiye ile özellikle 1990'ların ikinci yarısından itibaren bilimsel ve teknik işbirliği genişlemiş ve gelişmiştir. Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi, Türkiye'nin en ünlü bilimsel kuruluşudur. TÜBİTAK ile işbirliği genişlemiş ve Türkiye ile bilimsel ve teknik işbirliği o zamandan beri etkili olmuştur. Böylece, bu kuruluşlar arasında 12 Ekim 1997 (Azerbaycan, 16 Ekim 1997, 1) tarihinde imzalanan anlaşma sonunda, temel bilimlerin çeşitli alanlarında kapsamlı bilimsel araştırma ve keşifler yapılmıştır. Yani bu anlaşma hükümlerine göre Azerbaycan-Türkiye ortak araştırma laboratuvarı kurulmuştur.

Ayrıca, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Fizik Enstitüsü, lazer ışınlarının etkisi altındaki düşük sıcaklık spektrumlarını incelemek için Türkiye'deki Orta Doğu Üniversitesi Fizik Fakültesinde bir deney gerçekleştirdi. O zamandan beri, Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi'nin Kimyasal Teknolojinin Teorik Problemleri Enstitüsü ve Türkiye'nin Ege Üniversitesi Mühendislik Fakültesi, doğal ve sentetik selülitler alanında araştırmalar yürütmektedir (AMEA, Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, 2001, s. 73).

Azerbaycan bilim kurum ve kuruluşlarının Türkiye'nin tanınmış bilim kurum ve kuruluşlarıyla ilişkilerinin kurulması, bağımsızlık döneminde ekonomik ilişkilerin daha da genişletilmesi ve gelişiminin temellerini attı. Ortak bilimsel araştırma sonuçlarının

karşılıklı olarak uygulanmasının, sanayinin ve genel olarak üretimin iyileştirilmesi ve geliştirilmesi üzerinde özel bir etkisi olmuştur. Petrol ve kimya, metalurji, gıda endüstrisi vb çeşitli alanlarda bilimsel sonuçların değişimi özellikle faydalı olmuştur.

SSCB'den bu yana petrokimya alanında geniş deneyime sahip olan Azerbaycan Ulusal Bilimler Akademisi Petrokimya Prosesleri Enstitüsü bilim adamlarının halen Ankara Üniversitesi ve Üniversitede Türk meslektaşlarıyla birlikte çalıştıklarını belirtmek gerekir. Kardeş ülkenin bilim insanlarıyla işbirliği içinde yürütülen bilimsel araştırmaların bir takım sonuçları elde edilmiş ve üretime uygulanmıştır. Böylece ortaklaşa petrokimya proseslerinde kontrol sistemlerinin iyileştirilmesi, kimyasal prosesleri gerçekleştiren reaktörler ve başka bu alanda bir takım bilimsel sonuçlar elde edilmiştir ve bu çalışmalar devam etmektedir (AMEA, Dış İlişkiler Ofisi'nin Türkdilli Ülkelerle İşbirliği Hakkında Belgeler Toplusu, 2001, s. 181).

4. 1991-2001 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN KÜLTÜR İLİŞKİLERİ: ROMANTİZMDEN GERÇEKÇİ YAKLAŞIMA EVRİLME

4.1. Türkiye -Azerbaycan Kültürel İlişkilerinin Romantik Aşaması

4.1.1. Kültürel ilişkilerin genel görünümü

1991 yılında SSCB'nin dağılması dünyadaki dengeleri bozmuş ve uluslararası ilişkilerde yepyeni bir döneme kapı aralamıştır. “Demir Perde”nin kalkması, uzun yıllar birbirinden kopmuş Türk halklarının kaderini de etkilemiştir. Bu halklar arasındaki ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır (Özey, 1998, s. 194). Bu durum Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini de olumlu yönde etkilemiş, ilişkilerin hızla gelişmesi ile müşaiyet olunan yeni dönem başlamıştır.

Dünyadaki yeni durum Türkiye için bir takım fırsatlar oluşturmuştur. Türkiye bölgesel bir güce dönüşmüştür (Hale, 2003, s. 307, 310). Bir yandan bölgede yeni işbirliği fırsatları açılırken, diğer yandan riskler ve istikrarsızlıklar artmış, devletlerde sistemsel değişim ve model arayışları başlamış, rekabet yoğunlaşmıştır (Türk Dış Politikası. 1980-2001, s. 367).

Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel, Meclis'te yaptığı konuşmada, SSCB'nin dağılması ve Avrupa'daki değişimler bağlamında Türk ve Müslüman Sovyet cumhuriyetleriyle işbirliği yapılması gerektiğini vurgulamıştır. Bundan sonra Türkiye aktif diplomatik adımlar atmıştır. 30 Aralık 1991'de Türk hükümeti bağımsızlığına yeni kavuşan devletlerde büyükelçilikler açmaya karar vermiştir. Türkiye Dışişleri Bakanlığı Siyasi İşler Dairesi Başkanı Bilal Simşir'in 14 Ocak 1992 tarihinde Bakü'ye yaptığı ziyarette, Azerbaycan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulması konusu görüşülmüş ve Azerbaycan Dışişleri Bakanı Hüseynağa Sadikov ile bu hususta bir protokol imzalanmıştır. İki ülke arasında 14 Ocak 1992'de diplomatik ilişkiler resmi olarak kurulmuştur. Ocak 1992'de Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçiliği ve Nahçıvan Başkonsoloslugu açılmıştır. Altan Karamanoğlu'nun, Türkiye'nin Bakü'deki ilk büyükelçisi olarak atanmasıyla, Türkiye, Azerbaycan'da büyükelçilik açan ilk ülke olmuştur. dipnot

Bundan sonra Türkiye ile ilişkiler Azerbaycan Cumhuriyeti'nin dış politikasında önemli bir yer tutmuştur. İki ülke arasındaki ilişkilerin kurulmasını ve gelişmesini etkileyen bir dizi faktör mevcuttu. Her şeyden önce, Azerbaycan ve Türkiye halkları coğrafi, tarihi, dil ve kültürel açıdan ortak değerlere ve bağlara sahipti. Türkiye, Avrupa

ve Asya`da elverişli bir jeopolitik konumdaydı. Dünya okyanuslarına açılan boğazları kontrol ediyordu. Bölgede ekonomik ve askeri açıdan güçlü bir devlettir. Bir NATO ülkesi olarak güçlü ve her an savaşa hazır modern silahlı kuvvetleri mevcuttu. Dünya ve bölge siyasetinde etkili bir devlet olarak kabul edilmekteydi. Bölgeye komşu ve sınır komşusu olan Türkiye`nin Güney Kafkasya`da ulusal ve askeri stratejik çıkarları bulunmaktaydı. Türkiye`de yaklaşık 3 milyon Azerbaycan Türkü yaşamaktaydı (Haydar Aliyev ve Şark. Cilt 5, s. 183).

Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ebulfez Elçibey`in 24-27 Haziran 1992 tarihlerinde Türkiye`ye yaptığı çalışma ziyareti, iki ülke arasındaki ilişkilerin genişletilmesinde önemli bir adımdır. Elçibey, Karadeniz Ekonomik İşbirliği Anlaşmasını ve Boğazlar Bildirgesi`ni İstanbul`da imzalamıştır (Anadolu Torpağında Görüşler, 30 Haziran 1992, Halk, 1-2). Görüşmenin ardından Azerbaycan Cumhurbaşkanı, Türkiye Başbakanı Demirel ile görüşmek üzere Ankara`ya hareket etmiştir. Görüşmeler sırasında çeşitli alanlarda ilişkilerin geliştirilmesi konusunda mutabık kalınmış ve ortak bildiri imzalanmıştır.

Azerbaycan Cumhurbaşkanı`nın Türkiye ziyareti somut sonuçlar doğurmuştur. Kısa bir süre sonra, 13-17 Temmuz tarihlerinde, Dışişleri Bakan Birinci Yardımcısı Özden Sanberg başkanlığındaki 23 kişilik bir heyet siyasi, ekonomik, kültürel, eğitim ve diğer alanlarda işbirliğine ilişkin taslak anlaşmalara dair çalışmak üzere Azerbaycan`ı ziyaret etmiştir (Azerbaycan-Türkiye Ortak Bildirisi, 1992).

Azerbaycan tarafı, Türkiye ile ilişkileri güçlendirmek için başka adımlar da atmıştır. 5 Ağustos 1992`de Azerbaycan Cumhuriyeti Milli Meclisi, Türkiye Cumhuriyeti`nde Azerbaycan Cumhuriyeti Büyükelçiliğinin açılmasını öngören bir karar kabul etmiştir. 7 Ağustos`ta Memmed Aliyev, Azerbaycan Cumhuriyeti`nin Ankara Büyükelçisi olarak göreve başlamıştır. 1991-1993 yıllarında Azerbaycan ile Türkiye arasındaki siyasi ve ekonomik ilişkiler, bilim, eğitim, kültür ve diğer alanlarda işbirliği gelişmiştir. Bir dizi belge imzalanmıştır (Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları Arasında Yapılan Anlaşmalar, İlişkiler ve Faaliyetler, 1990-1992). İki ülke stratejik ortaklık yolunda hızla ilerlemiştir. Ülkeler arasında kültür alanında işbirliğini geliştirmek için devlet ve hükümet yetkililerinin, ilgili kültür kurumlarının başkanlarının karşılıklı ziyaretleri, bu alanlardaki kuruluşların ortak toplantıları düzenli olarak gerçekleştirilmiştir.

4.1.2. 1990-2001 yılları arasında kültürel anlaşmaların imzalanması ve kurumsallaşma girişimleri

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, 18 Ekim 1991'de kabul edilen Anayasa Akti ile yeniden berpa edilmiştir. Bağımsızlığın yeniden kazanılması, Azerbaycan'ın modern uluslararası ilişkilere katılımına yol açmıştır. Bu durumdan yararlanan Azerbaycan Cumhuriyeti, modern dünyanın gerçeklerini ve halkın ulusal çıkarlarını dikkate alarak aktif bir dış politika izlemeye başlamıştır. Azerbaycan devleti dış politikası ile uluslararası arenada aşağıdaki amaç ve hedeflere ulaşmaya çalışmıştır (Abdullayev, 2003, s. 467):

- Bağımsızlığı korumak ve güçlendirmek,
- Güvenliği sağlamak,
- Milli gelişim için uygun uluslararası koşulları oluşturmak,
- Uluslararası işbölümüne katılmak,
- Uluslararası ilişkiler sistemindeki rolünü artırmak.

Azerbaycan devleti bu görevleri modern uluslararası hukuk ilkeleri temelinde uygulamaya başlamıştır.

Azerbaycan'ın uluslararası ilişkilerinde her zaman Türkiye'nin özel bir ağırlığı olmuştur. 1990'lardan beri, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bilimsel, teknik ve kültürel işbirliği konuları da her zaman odak noktasında olmuştur. 10 Ocak 1990'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Türkiye ziyareti sırasında 1990-1992 yılları arasında kültürel ve bilimsel-teknik değişim protokolü, bilimsel-teknik ve kültürel ilişkiler konusunda bir anlaşma imzalanmıştır (Hüseynova, 2006, s. 87-92). Bağımsızlığın ilk yıllarında imzalanan bu belgeler kısa sürede uygulamaya konmuştur. Bakü-İstanbul hava ulaşımı açılmış, Azerbaycan'da Türk televizyon programları yayınlanmaya başlamış, bazı ulusal gazetelerin ofisleri açılmıştır.

Azerbaycan'la Türkiye arasındaki bilimsel işbirliğinde Azerbaycan İlimler Akademisi ve Bakü Devlet Üniversitesi özel rol oynamıştır. Azerbaycan hem eğitim hem de sağlık bakanlıkları Türkiye'nin ilgili bakanlıkları ile işbirliği kapsamında öğrenci ve öğretmen değişimi programı yürürlüğe girmiştir (Abdullayev, 2003, s. 467).

Azerbaycan ve Türkiye'deki kadın örgütleri arasında ilişkiler kurulmuştur. Karşılıklı anlaşma ile Bakü ve İstanbul'da Türk Dünyası ve Azerbaycan Dünyası kitapçıları açılmıştır. Sanatçıların, şarkıcıların ve folklor gruplarının karşılıklı gösterileri, sanatçıların eserlerinin sergilenmesi, film festivallerinin düzenlenmesi süreklilik arz

etmeğe başlamış, turizm alanında işbirliği giderek genişlemiştir (Türkiye Atatürk'ün, Azerbaycan Haydar Aliyev'in eseridir, 2002, s. 81).

İki ülke arasında diplomatik ilişkilerin kurulması, ilişkilerin gelişmesi için geniş perspektifler açmıştır. Daha Şubat 1992'de Azerbaycan Cumhuriyeti ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlıkları, iki ülke arasında vizesiz seyahat konusunda işbirliği ve posta konusunda anlaşmalar imzalamıştır (Azerbaycan ile Türkiye arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 10. Yılına Dair Konferans, 2002, s. 128).

Mart 1992'de Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Türkiye Başbakanı Demirel, Dışişleri Bakanı Hikmet Çetin ve Türkiye Büyük Millet Meclisi milletvekillerinin 1992 yılında Azerbaycan'a yaptıkları ziyaretler, iki ülke arasındaki çok yönlü ilişkilerin gelişmesine ivme kazandırmıştır. Buna karşılık, 1992'de Azerbaycan Cumhurbaşkanı ve Meclis Başkanı, Türkiye Cumhuriyeti'ni ziyaret etmiştir (Azerbaycan ile Türkiye arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 10. yılına dair konferans, 2002, s. 56).

Türkiye Cumhurbaşkanı Özal'ın 1-3 Mayıs 1992 tarihlerinde Azerbaycan'a yaptığı ziyaret sırasında imzalanan Ortak Bildiri, stratejik işbirliğinin temelleri sayılmaktadır. İki ülkenin liderleri arasındaki görüşmeler ve Ortak Bildiri, ilişkilerin temel ilkelerini ve gelişiminden duyulan beklentileri ortaya koymaktadır. Sonraki dönemlerde her iki ülke yönetimlerinin karşılıklı yarar sağlayan işbirliği ilkelerine dayalı tutarlı adımlar atması beklentilerin boşuna olmayacağını kanıtlamıştır. Türkiye, bağımsız bir devlet inşa etme yoluna giren Azerbaycan Cumhuriyeti'nin çabalarını desteklemiş ve ilişkilerin geliştirilmesine geniş yardımlarda bulunmuştur (Abdullayev, 1998, s. 112).

Türkiye'nin 1992'den itibaren "Türkçe Konuşan Ülkeler Birliği"ni kurması ve son yıllarda bölge ülkelerine 1,5 milyar dolar ayırması, söz konusu ülkelerin pragmatik politikalarının beklenen sonuçları doğurmasına neden olmuştur. Türkiye'nin attığı bu adımlar, bölgede etkinliğinin artmasına yol açmıştır. SSCB'nin var olduğu ve günümüz Türk-Müslüman halklarının henüz ulusal bağımsızlığını kazanmadığı bir dönemde, Batılı ülkeler Türkiye'nin Kafkasya ve özellikle Azerbaycan'a yönelik politikasını desteklemiş, Türkiye'nin güçlenmesini Türk-Müslüman birliğine gerçek bir tehdit olarak görmemişlerdir. Aslında, Batı'nın SSCB'deki böyle bir grup insanı etkilemek için Moskova'daki bu halkları memnun etmekten ve onlarla herhangi bir şekilde uğraşmaktan başka bir yolu yoktu. Ancak, SSCB'nin çöküşü ve bağımsız devletlerin ortaya çıkmasıyla Batı, Türkiye'nin bu devletler ve halklar arasında, etnik ve dini aidiyetleri kullanarak,

onları kendi etrafında birleştirmesine ve böylece Avrupa'daki konumunu daha da güçlendirmesine hiçbir şekilde izin veremezdi. Bu nedenle Batılı ülkeler, Türkiye'nin bir zamanlar NATO'nun Kafkaslar ve Orta Asya'da ortak çıkarlarını inşa etmek adına desteklenen özgür ve bağımsız faaliyetlerini kabul etmemektedir (Cahangirli, 2006, s. 214).

Azerbaycan'ın uluslararası toplumla entegrasyonunda bölgesel güvenliğin korunmasında Türkiye ile kapsamlı işbirliğinin genişletilmesine ve genel olarak ülkenin siyasi, ekonomik, bilimsel ve kültürel çıkarlarının gerçekleştirilmesine 1993 yılında Haydar Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra daha çok dikkat ayrılmış ve bu yönde hızla ilerleme kaydedilmiştir.

Böylece Azerbaycan hükümeti, Türkiye ile ilişkileri karşılıklı yarar sağlayan ekonomik ve siyasi işbirliği ve ortaklık düzeyine getirmek için maksatlı ve çok ciddi çalışmalar yaparak kısa sürede olumlu sonuçlar elde etmiştir. Her şeyden önce, bölge devletlerini ve uluslararası örgütleri iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişte olduğu gibi salt etnik faktörlere değil, iki bağımsız devletin uluslararası ilişkiler temelinde karşılıklı çıkarlarına dayandığına ikna etmek mümkün olmuştur. Bu, Azerbaycan'ın uluslararası ilişkiler sistemine daha fazla entegre olması için elverişli fırsatlar oluşturmuştur (Hasanov, 1998, s. 119).

Azerbaycan Devleti, çok taraflı bir örgüt olan "Türk Devlet Başkanları" zirvesinin kurulmasında görev almıştır. Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan ve Kırgızistan cumhurbaşkanlarının ilk toplantısı 30-31 Ekim 1992 tarihlerinde İstanbul'da yapılmıştır. Görüşme sonucunda bir deklarasyon yayınlanmıştır. Türk devlet başkanlarının ikinci toplantısı Ekim 1994'te yine İstanbul'da gerçekleşmiştir. Azerbaycan, toplantılarda Cumhurbaşkanı Aliyev başkanlığındaki bir heyet tarafından temsil edilmiştir. Toplantı sonunda İstanbul Deklarasyonu yayınlanmıştır. Bildiride, ülkelerin uluslararası toplum tarafından kabul edilen normlara saygı duyduğu ve bunlara uyduğu belirtilmiştir. Bildiride ayrıca, BM ve AGİT ilkelerine bağlı olarak, halkları arasında dil, tarih ve kültür alanında ilişkileri geliştirmenin gerekli olduğu kaydedilmiştir (Memmedli, 2006, s. 192).

Ağustos 1995'te Türk devlet başkanlarının üçüncü zirvesi Bişkek'te yapılmıştır. Zirve toplantısı Türk devletleri arasında ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel ve insani işbirliğini kolaylaştırmıştır. 21 Ekim 1996'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Taşkent'te Türk Devlet Başkanları Dördüncü Zirvesi'ne katılmıştır. Toplantı sonucunda

Taşkent Deklarasyonu imzalanmıştır (Türkdilli Devletlerin ve Toplulukların 10. Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı, 2006, s. 36-37).

9-10 Haziran 1998`de Azerbaycan Cumhurbaşkanı Kazakistan`ın Astana kentinde Türk devlet başkanlarının beşinci zirvesine katılmıştır. Türk devlet başkanlarının altıncı zirvesinin Nisan 2000`de Bakü`de yapılması önemli bir olaydı. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev toplantıda bir konuşma yapmıştır. Kardeş ülkeler arasındaki işbirliği konuları görüşülmüş ve Bakü Deklarasyonu yayınlanmıştır (Orucov, Abdullayev, 2001, s. 127-131).

5 Ocak 1994`te Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerine öğrenci alınmasına ilişkin kararnameyi imzalamıştır. Aynı yılın 7 Şubatı`nda Aliyev, Türk üniversitelerine gidecek olan bir grup öğrenci ile bir araya gelerek onlara beklentilerini içeren konuşma yapmıştır. Azerbaycan ve Türkiye, ekonomi, sağlık, finans, eğitim, kültür ve diğer alanlarda karşılıklı işbirliği konusunda 16 anlaşma imzalamıştır. 10 Şubat`ta Azerbaycan Cumhurbaşkanı, İstanbul üniversitelerinde eğitim gören Azerbaycanlı gençleri kabul etmiştir (Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ve Haydar Aliyev, 2002, s. 151-160).

Türk televizyon kanalları - TRT, TQRT, Samanyolu, NTV ile Azerbaycan televizyonları başkanları arasında yapılan görüşmede, Azerbaycan televizyon programlarının Türk televizyon kanalları aracılığıyla Türkiye`de yayınlanması hem Türkiye hem de Azerbaycan için çok iyi bir adım olacağı kaydedilmiştir. Azerbaycan gerçeğini Türk TV kanalları aracılığıyla dünyaya aktarmanın öneminden bahseden Haydar Aliyev`in Türkiye`ye yaptığı ikinci resmi ziyarette, ülkelerimiz arasındaki stratejik işbirliğinin derinleştirilmesine ilişkin deklarasyon kabul edilmiştir. Görüşme sonucunda 8 belge daha imzalanmıştır. Genel olarak, iki ülke arasındaki ilişkilerin yasal ve düzenleyici çerçevesinin oluşturulduğu bu ziyaret de dahil olmak üzere, Azerbaycan ile Türkiye arasında yaklaşık 50 belge imzalanmıştır (Haydar Aliyev ve Şark, 2002, s. 195). 9 Mart 2001`de Aliyev, Azerbaycan`da Atatürk Merkezi`nin kurulmasına ilişkin bir karar almıştır (Haydar Aliyev ve Şark, 2002, s. 112-120). Aynı yılın 13 Martı`nda Aliyev, TBMM üyelerine hitap ettiği konuşmasında “Ülkelerimiz ve halklarımız arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkileri son yıllarda artarak devam etmektedir. İlişkilerimizde stratejik ortaklığı düzeyine çoktan ulaştık. Halklarımız arasındaki ilişkilerin tarihi çok uzun ve değeri daha da yüksektir” şeklinde iki ülke ilişkilerinin geliminden duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir (Hüseynova, 2006, s. 89).

4.2. Haydar Aliyev Döneminde Türkiye-Azerbaycan Kültür İlişkileri: Gerçekci Yaklaşım Giden Süreç

4.2.1. Haydar Aliyev döneminde Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin genel görünümü

Ünlü devlet adamı ve politikacı Haydar Aliyev`in Haziran 1993`te yeniden iktidara gelmesiyle birlikte Azerbaycan-Türkiye ikili ilişkilerinde bir dönem sona ermiş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Ciddi siyasi, askeri ve ekonomik sorunların hüküm sürdüğü çalkantılı bir dönemde iktidara gelen Aliyev, halkının adeta kurtarıcısı olmuştur. 20 Ocak 1990`da Bakü`de “Kanlı Ocak” olaylarında sivil halkın Sovyet askerleri tarafından katledilmesinden sonra Aliyev Moskova`da bulunan Azerbaycan ofisine gelmiş, olayın bir vahşet olduğunu beyan etmiş ve başta Gorbaçev olmak üzere sorumluların adalete hesap vermeleri gerektiğini söylemiştir. Temmuz 1991`de ise Komünist Parti saflarından ayrılan Aliyev, 12 Aralık 2003`teki ölümüne kadar tüm hayatını ülkesine adamıştır. Bugün Azerbaycan ekonomisi dünyanın en hızlı büyüyen ekonomilerinden biriye, bu onun eseridir. Azerbaycan onun yönetimi sırasında, uluslararası alanda tanınan bağımsızlık ve toprak bütünlüğü konusunda uluslararası yasal güvenceler altına alınan, bilim ve kültür alanında ilerici adımlar atan bir ülkeye dönüşmüştür. Dış ilişkilere büyük önem veren Aliyev, iktidara geldiğinden beri bu yolda çok çalışmış ve kısa sürede gelecek adına önemli başarılar imza atmıştır (ACDİBA, 26.05.1994-15.06.1994/ dosya no.NS/ yaprak 5-6). Öncelikle Aliyev, Azerbaycanı Rusya, Ukrayna, Gürcistan, Türkmenistan`ın yer aldığı Bağımsız Devletler Topluluğu`na dahil etmeyi başardı ve bu devletlerle çeşitli ortaklık antlaşmaları imzaladı (ACDİBA, 14.10.1994-31.12.1994/ dosya no.N21/ yaprak 46). Fakat Aliyev, ABD, Çin, Japonya ve Orta Doğu dahil olmak üzere Avrupa ile çok yönlü ilişkilerin geliştirilmesinden yana olmuştur. Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi, AGİT ve NATO gibi bölgesel ve uluslararası örgütlerle işbirliğine başlamıştır. 1982 yılında Sovyetler Birliği Komünist Partisi Merkez Komitesi Politbürosu`na seçilen ilk ve tek Türk olan Aliyev, Türkiye ile ilişkilere her zaman özel dikkat ayırmıştır. Bu doğrultuda yeniden iktidara geldikten sonra da iki ülke arasında tüm engellemelere rağmen petrol ve doğalgaz hatları, demiryolu ulaşımı gibi konularda hızlı adımlar atılmıştır. 20 Eylül 1994`te “Yüzyılın Anlaşması”nın imzalanmasında Aliyev`in şahsen çok büyük

gayretlerinin yanı sıra, baskılar karşısında dik duruşu etkili olmuştur. Aslında bir gerçekliği belirtmek gerekir ki, ister Türk devletinin büyük kesiminde, isterse de Türk kamuoyunda, Aliyev'in iktidara gelmesinden sonra Azerbaycan'ın dış politikasının Türkiye'yi dışlayacak şekilde değişeceği yönünde ciddi endişeler hakimdi. Fakat bu endişeler kısa sürede yerini olumlu rüzgarlara bıraktı. "Türkiye-Azerbaycan ilişkileri asla kötü ve kopuk olamaz" açıklaması ile Demirel'in de söz konusu endişelerin kısa sürede giderilmesinde etkisi olmuştur (Bütün Silahlar Düşmana Karşı, 1993). Aliyev'in Türkiye'ye yönelik sıcak ve samimi politikasının arkasında milli duygu ve düşünceler yatmaktadır. "Bir millet, iki devlet" sözüyle bu konudaki tutumunu ortaya koyan Aliyev'in bu sloganının Azerbaycan'da ve Türkiye'de herkes tarafından bilinmesi ve sıklıkla kullanılması, onun her iki tarafın da duygu ve düşüncelerini dile getirdiğini göstermektedir. Aliyev 2001 yılında TBMM'de yaptığı konuşmada bu konudaki görüşlerini açık ve geniş bir şekilde ifade etmiştir. Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin derin bir tarihi geçmişe sahip olduğunu vurgulamıştır. Kökleri, tarihi, dili, dini ve gelenekleri aynı olan insanlar, uzun yıllar dostluk ve kardeşlik ilişkileri içinde birbirlerini korumuşlardır. Tüm baskılara ve siyasi engellere rağmen ortak değerlere bağlılıkları nedeniyle birbirlerinden ayrılmamışlardır (Haydar Aliyev ve Şark, 2005, s. 152).

Bugün Aliyev, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki dostluğun en önemli sembollerinden biridir. Aliyev'in Türkiye'ye yönelik özel tutumunun, onun resmi statüsünden kaynaklanan bir prosedür olmadığını belirtmek gerekir. Kaynağı milli kimlik bilinci olan gerçek bir milli yaklaşımdır. Bu tutum, Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti Yüksek Meclisi Başkanı olduğu zaman da mevcuttu (Haydar Aliyev ve Şark, 2005: 368).

Küçük yaşta kitap ve gazetelerde Türk devleti ve halkı hakkında yazılar okuyarak Türkiye'ye büyük sempati duyduğunu ifade eden Aliyev, Meclis kararlarını yakından takip ederek, kuruma derin saygı duyduğunu ifade etmiştir. Aliyev'in Türkiye'ye ve Türklere duyduğu sempati, iki ülke halkının kardeşlik duygularının açık bir göstergesidir. Tarihsel gerçekleri yansıtan duygulardır, çünkü Azerbaycan ve Türkiye geçmişte defalarca kardeşlik örneği olarak birbirlerine yardım etmiş, en zor koşullarda maddi ve manevi desteklerini esirgememiştir (Aliyev, 1998, s. 76).

Türkiye Cumhuriyeti'nin tarihi geçmişi, bağımsız Azerbaycan Cumhuriyeti için bir örnek, bir tecrübe kaynağıdır. Aliyev'in siyasi, ekonomik ve sosyal alanda yaptığı reformların yanı sıra kültürel ve sanatsal şahsiyetlere gösterdiği ilgi ve özen nedeniyle övülen bir liderdir. Azerbaycan'ın o zamanki Türkiye Büyükelçisi Faig Bagirov, Haydar

Aliyev`in siyasi becerilerinin yanı sıra dil ve kültür alanındaki deneyim ve sorumluluklarının büyük bir devlet adamı olarak itibar kazanmasında önemli rol oynadığını kaydetmişti (Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ve Haydar Aliyev, 2002, s. 126).

Haydar Aliyev tarafından Azerbaycan`da milli ve manevi değerlerin korunmasına, Azerbaycan dilinin korunmasına ve geliştirilmesine özel önem verilmiştir. Bu bağlamda Haydar Aliyev`in Türkiye ile Azerbaycan arasında bilim, kültür ve sanat alanlarında diyalogun oluşmasına önemli katkılarda bulunduğunu kaydetmek gerekir (Azerbaycan ile İmzalanan Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Karar, 1993).

Aralık 1993`te Azerbaycan Meclis Başkanı sıfatıyla, TBMM Başkanı Hüsamettin Cindoruk`un davetlisi olarak Türkiye`ye kısa bir resmi ziyarette bulunmuştur. Ziyarete ikili ilişkiler ve bölgede barış ve güvenliğin korunması konuları ele alınmıştır. Aynı yılın Aralık ayında Azerbaycan heyeti TBMM`nin davetlisi olarak Türkiye`yi ziyaret etmiştir (Bayramov, Hüseynova, 2004, s. 112). Ziyaret sırasında gerçekleştirilen çok sayıda görüşme ikili ilişkilerin gelişmesinde olumlu rol oynamıştır. Siyasi ilişkiler, iki ülke arasındaki ticari, ekonomik, bilimsel, teknik, kültürel ve insani bağların gelişmesine katkıda bulunmuştur (Mehdiyev, 1998, s. 139).

Haydar Aliyev`in 8-11 Şubat 1994 tarihlerinde Türkiye`ye yaptığı ilk resmi ziyaret, ikili ilişkilerin gelişmesine yeni bir ivme kazandırmıştır. Ankara`daki görüşmelerin ardından Şubat ayında Azerbaycan ile Türkiye arasında işbirliği ve karşılıklı yardımlaşma protokolü, bilimsel, teknik, kültürel ve ekonomik alanlarda işbirliği anlaşması, dostluk ve kapsamlı işbirliğinin geliştirilmesine ilişkin anlaşma ve diğer önemli belgeler imzalanmıştır (Cahangirli, 2006, s. 69).

Devlet başkanlarının düzenli karşılıklı ziyaretleri iki ülke arasındaki ilişkilerin daha da geliştirilmesi hızlandırmıştır. Türkiye Cumhurbaşkanı S. Demirel`in 7-9 Aralık 1995 tarihlerinde Azerbaycan`a gerçekleştirdiği resmi ziyaret sırasında imzalanan Ortak Bildiri ve Ekonomik İşbirliği Antlaşması, dostane ilişkileri belirleyen ilkelerin ve ilişkilerin gelişme yönünü ve hızını yeniden teyit etmiştir (Kasimov, 1998). İkili ilişkilerin bu tür antlaşmalarla güçlendirilmesi ve dostane ilişkilerin geliştirilmesi Azerbaycan-Türkiye işbirliğinin kapsamını genişletmiştir.

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, 1996 yılında Türk devlet başkanlarının 4. Zirvesi`nde de ikili olarak ele alınmıştır. Aynı yılın 24 Ekim tarihinde, Türkiye`nin yeni atanan Bakü Büyükelçisi O. Loğoğlu, Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev`e

itimatnamesini sunmuştur. 1997 yılı Şubat ayı ortalarında Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden bir heyet Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Ziyaret sırasında taraflar, parlamento ilişkileri de dahil olmak üzere ikili siyasi ilişkilerin geliştirilmesinin önemini vurgulamışlar. 18-20 Mart tarihlerinde TBMM Başkanı Mustafa Kalemli Azerbaycan'ı ziyaret etmiş, Azerbaycan Milli Meclisi'ne hitaben yaptığı konuşmada Demirel'in mektubunu Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev'e takdim etmiştir (Orucov, Abdullayev, 2001, s. 120-123).

1997 yılı Mayıs ayı başlarında Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev resmi davetli olarak Türkiye'ye gelmiştir. Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı ikili görüşmeler gerçekleştirmişler. Cumhurbaşkanı Demirel, iki ülke arasındaki ilişkilerin gelişmesinden duyduğu memnuniyeti dile getirmiştir. Aynı gün iki ülke arasında yeni antlaşmaların imza töreni düzenlenmiştir. Azerbaycan ve Türkiye Cumhurbaşkanı iki ülke arasında "Stratejik İşbirliğini Derinleştirme Bildirgesi"ni imzalamışlar (Haydar Aliyev ve Şark, 2003, s. 431). Daha sonra Azerbaycan Hükümeti ile Türkiye Hükümeti arasında diğer alanlarda düzenleme ve işbirliğine dair belgeler imzalanmıştır.

Türkiye'nin giderek dünyada nüfuzunun artması ve bölgesel ve küresel düzeyde söz sahibi olmak için gerçekleştirdiği hamleler Haydar Aliyev'in Türkiye ile ilişkilerine ve siyasi görüşlerine yansımıştır. Haydar Aliyev Türk Halkları Dostluk, Kardeşlik ve İşbirliği Kongresi katılımcılarına ünvanladığı tebrik mesajında şöyle söylemişti: "Yükselişinin yeni bir dönemini yaşayan modern Türk dünyası, uygarlığın benzersiz yeni örneklerini ortaya koyacaktır" (Azerbaycan ile Türkiye Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 10. Yılına Dair Kongre, 2002, s. 128). Günümüzde Türk ulus-devletlerinin birliği fikrinin temelinde bu devletleri oluşturan Türk halklarının etno-genetik tarihinin yanı sıra, tüm büyük devletlerin sahip olduğu ekonomik, kültürel değerlerin bulunması sevindiricidir. Bu değerler o kadar dirençlidir ki tarihin en acımasız hallerinde bile sarsılmamıştır ve artık potansiyellerini daha kendinden emin ve maksatlı bir şekilde harekete geçirebilmektedirler.

4.2.2. TÜRKSOY'un kurulması ve kültürlerarası etkileşime katkıları

Bağımsızlığına kavuşan Türk halkları için milli ve manevi diriliş ve dünya halklarının ailesinde hak ettikleri yeri almaları yönünde geniş ufuklar açılmıştır. Zengin ve kadim bir kültür mirasına sahip olan Türk halkları tarihin sunduğu bu önemli fırsattan yararlanarak milli ve kültürel kendi kaderini tayin etme yolunda ciddi adımlar atmaya

başlamıştır. Ortak soykökü ve kültürel değerlere sahip Türk halklarının manevi yaşamındaki süreçleri koordine etmek ve yönlendirmek için kurumsal yapılara büyük bir ihtiyaç olduğu kısa sürede anlaşılmış ve böyle bir ihtiyacın sonucu olarak TÜRKSOY Teşkilatının kurulması kararı alınmıştır (Hüseynova, 2006, s. 9-10). TÜRKSOY, Türk devletleri ve özerk yönetimleri arasında kültürel ilişkilerinin kurulmasında ve gelişiminde tek söz sahibi örgüt olmayacağı bilinse de, kültürel ilişkilerinin gelişinde en etkili ortak örgütsel yapı olduğu kısa sürede gördüğü işlere, süzenlediği etkinliklere bakılınca anlaşılmaktadır.

Örgütün kuruluş ve çalışma esaslarına ilişkin anlaşmaya göre TÜRKSOY, bugün aşağıdaki önemli işlevleri başarıyla yerine getirmektedir: Türk ülkeleri arasındaki kültürel ve sanatsal bağları daha da güçlendirmek ve geliştirmek için çeşitli program ve projeler uygulamak; Ortak manevi değerleri, tarihi mirası, kültür ve sanat eserlerini, ata sporları ve halk oyunlarını teşvik etmek; Video film yapmak için TV ve radyo programları; Türk dünyasının en iyi kültürel ve sanatsal başarılarını tanıtmak; TÜRKSOY'un amaç ve hedefleri çerçevesinde uluslararası bilimsel konferans, sempozyum, tartışmaların düzenlemek (Memmedli, 2005, s. 177-178).

TÜRKSOY, Azerbaycan'ın bağımsızlığı, aynı kökten gelen halklar arasındaki tarih, dil, din ve kültür ilişkilerinin genişletilmesi ve derinleştirilmesi için çok yönlü fırsatlar açmıştır. İlki Ekim 1992'de Ankara'da düzenlenen Türkçe Konuşan Devlet Başkanları Zirvesi, giderek gelenek haline gelmiş ve zirveye katılan devletler arasında dostluğu ve yakın işbirliğini güçlendirmeye ve geliştirmeye hizmet etmiştir. Altı ülkenin Kültür Bakanları tarafından Haziran 1992'de İstanbul'da kurulan Türk Dili Konuşan Ülkeler Daimi Kültür Bakanları Konseyi, Azerbaycan ve Türkiye arasındaki kültürel ilişkilerin gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Aralık 1992'de Bakü'de bu örgütün adı TÜRKSOY olarak değiştirilmiştir (Hüseynov, 1999, s. 2-3).

TÜRKSOY Genel Müdürlüğü, 1993 yılı Şubat ayından itibaren Ankara'da faaliyete başlamıştır. Söz konusu yıllarda halen Azerbaycan Kültür Bakanı olan Polad Bülbüloğlu, TÜRKSOY Genel Müdürü olarak göreve başlamıştır. TÜRKSOY'un resmi dili Anadolu Türkçesidir. Daha sonra Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ve Tataristan, Başkurdistan, Tuva ve Hakasya gibi Rusya Federasyonu'na dahil özerk Türk Cumhuriyetleri de TÜRKSOY'a daimi üye olarak katılmışlar. Böylece, kültürel işbirliğinin geliştirilmesine hizmet edecek örgüt, sadece Türk devletleri ile sınırlı kalmamış, Türk özerk cumhuriyetlerini de içine alarak, üye devletlerin halkları arasında kültürel bağların her

geçen gün gelişmesine katkı sağlamış ve katkı sağlamaya devam etmektedir (Haydar Aliyev Medeni İrsimizin Keşiyinde, 2001, s. 266-267). 1993 yılında kurulan TÜRKSÖY'un ana çizgisi, dünyanın farklı bölgelerindeki Türkçe konuşan halkların kültürel etkinlikler yoluyla ortak fakat kendilerine has kültürlerini tanıtmaları ve kültürel gelişimlerini sürdürmeleridir. TÜRKSÖY aynı zamanda Türk halklarının kültürel mirasının araştırılması, korunması ve tanıtılmasında etkin olarak çalışmalar yapmaktadır. Kuruluşundan beri, Dede Korkut, Manas, Nizami, Fuzuli, Tasavi, Mahmud Gaşgarlı, Ahmet Yesevi, Yusif Balasagunlu gibi Türk halklarının ortak değerlerini tanıtmış, bu yönde çok sayıda etkinlikler düzenlemiştir.

TÜRKSÖY'un başta UNESCO olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlarla yaptığı kültürel işbirliği takdire layıktır. TÜRKSÖY geçtiğimiz yıllarda amacına sadık kalmış, ortak kültürel değerler üzerinden Türk halkları arasındaki kültürel bağların güçlendirilmesine hizmet eden etkili bir uluslararası kuruluş haline gelmiştir (Yılmaz, 16 Nisan 1996, Halk, 1-2). Örgüt, otuz yıldır Türk dili konuşan halkların kültürünü uluslararası arenada tanıtmak konusundaki etkin çalışmalarıyla amaçlarını ve beklentilerini dünyaya göstermiştir.

Ünlü Türk şahsiyetlerinin, uygarlığın incileri olarak kabul edilen milli destanların önemli yıldönümleri ile Türk halklarının hayatındaki önemli ve tarihi olayların kutlanması bir gelenek haline gelmiştir. Bu anlamda örgüt, zengin kültürel değerlerle ilgili ortak proje ve faaliyetlerin geliştirilmesi ve uygulanması açısından üye devletler için büyük öneme sahiptir. TÜRKSÖY'un bugüne kadar gerçekleştirdiği toplantıların sonuçları, etkinliklerinin Türkçe konuşan halkların dünya kültürüyle bütünleşme çabalarını artırdığını ve ahlaki değerlerin yaygınlaşmasına yardımcı olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Farklı ülkelerdeki kültür günleri, festivaller, uluslararası yarışmalar, sergiler, yıldönümleri ve anma akşamları bu yönde atılan adımlardır.

Azerbaycan Cumhuriyeti Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu, 16-17 Ocak 2001 tarihlerinde Bakü'de düzenlenen 15. TÜRKSÖY toplantısında, bu örgütün varlığının kültür ve sanatın girmedığı kapı olmadığı gerçeğinden hareketle, "uluslararası prestiji hızla artan Türkiye'ye yeni bir kapı açtığını" söylemiştir.

TÜRKSÖY, uluslararası düzeyde, sade ve açık yapısı olan, demokratik bir yönetim sistemine sahip, benzeri olmayan bir kuruluştur (Beynelhalk TÜRKSÖY Teşkilatının XV. Toplantısında Azerbaycan'ın Medeniyet Bakanı Polad Bülbüloğlu'nun Konuşması, 2001, s. 8). TÜRKSÖY zirvelerinin tarihi, bu tür önemli toplantıların düzenli olarak

yapılmasının Türk halklarının siyasi, sosyal ve kültürel hayatında büyük bir olay olduğunu bir kez daha kanıtlamaktadır. Kültürel bağların kurulmasında en büyük başarı, Türk halklarıyla geleneksel ilişkilerin kurulmasıdır. Bu sebepsiz değil. Çünkü dünyanın geleceği nasıl milletlerin etkileşimi ve işbirliğine bağlıysa, her ailenin gelecekteki mutluluğu da samimiyet ve sevgiye bağlıdır. Ulusların ana dillerine, dinlerine, inançlarına ve ata geleneklerine döndükleri bir dönemde bu birliğe olan ihtiyaç daha da fazladır. Türkçe konuşan halkların birlik ve beraberliğinin gelişmesi için TÜRKSOY, kuruluşundan beri etkin bir şekilde çalışmaktadır (Ruinten, 2005, s. 119-120).

Mart 1996'da Ankara'da Türkçe konuşan ülkelerin kültür bakanları yapılan çalışmaların kapsamının daha genişletilmesi ve dünya kültürüyle bütünleşme niyetlerini açıklamışlar. Eğitim, bilim ve kültür yoluyla uluslararası işbirliğini artırmak, barış ve güvenliğin korunmasına yardımcı olmak amacıyla UNESCO Genel Direktörü Federico Mayor İstanbul'a davet edilmiş ve UNESCO-TÜRKSOY Kültürel İşbirliği Anlaşması imzalanmıştır. Bunun sonuçları Türk ve dünya basınında büyük yankı uyandırmıştır. Türk cumhuriyetleri ve Türk toplulukları için bu işbirliği büyük bir başarıydı ve kültürel tanıtım için bir fırsat sunacaktı.

Aralarında güçlü bir tarih, dil, kültür ve din bulunan Türk cumhuriyetleri, barışçıl ve işbirliği ortamının kurulmasını ve geçmişin geleceğe aktarılmasını temel amaç olarak görmüşlerdir. Türk Cumhuriyetleri arasındaki bu dayanışma üye ülkelerin halklarına ve tüm dünya halklarına dostluk, kardeşlik, açıklık ve kültürel zenginlik sunacaktır. Ayrıca ortak tarihini, sanatını, kültürünü ve dilini korumak ve geliştirmek TÜRKSOY'un en doğal hakkıdır ve kimse bunu hafife almamalıdır. TÜRKSOY'un destekçisi olan Türkiye Cumhuriyeti'nin de Avrasya ve TÜRKSOY üyesi ülkelere kültürel anlamda ve Türk İşbirliği ve Kalkınma Ajansı aracılığıyla büyük yardımlarda bulunduğu bilinmektedir. Organizatörler, TÜRKSOY'u kurmaktaki amacımızın yüksek Türk kültürünün varlığını ve kimliğini korumak, dünya kültürlerini bütünleştirmek ve bu kültürel silahla bölgede ve dünyada barışı sağlamak olduğunu tüm dünyaya ilan etmişler (Bülbüloğlu, 1996, s. 7-8).

Sadece Azerbaycan-Türkiye bilimsel ve kültürel ilişkileri değil, TÜRKSOY bir bütün olarak Türk dünyasının kültürel entegrasyonunda özel bir rol oynamaktadır. 1993 yılından bu yana faaliyet gösteren örgüt, sadece bağımsız ülkeleri değil, Türk özerk yapılarını ve Rusya Federasyonu içindeki Türk cumhuriyetlerini de gözlemci olarak sıralarında birleştirmektedir.

Türk dünyasının önemli tarihi olaylarını yansıtan çok zengin bir takvimin oluşturulmasının üzerinden 30 yıllık bir süre geçen TÜRKSOY, kültür ve sanat alanında birçok başarıya imza atmıştır. Tüm Türk değerlerinin korunması, tarihi şahsiyetlerin yıldönümlerinin düzenlenmesi, çeşitli sanat dallarında ortak yarışmaların düzenlenmesi vs. etkinliklerle, “ortak Türk kültürü” tezini dünyanın dikkatine sunmuştur. TÜRKSOY ile UNESCO arasında ortak işbirliği anlaşmasının imzalanması, örgütün uluslararası arenadaki prestijini daha da artırmıştır.

4.2.3. Azerbaycan Atatürk Merkezi'nin kurulması ve iki ülke arasında kültürel ilişkilerin gelişmesinde yeni bir aşama

Türk devletleri üçüncü binyıla ortak bir politika ve kültür stratejisi üzerinde hareket etme ve bu akımı başarı ve kararlılıkla sürdürme ihtiyacıyla girmiştir. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, XX. yüzyılın başında, bu ihtiyacı uluslararası politika bağlamına taşıyan ilk lider olmuştur. Türk dünyasının birliği düşüncesi, Türk ulus-devletlerinin birleşik siyasi kültür stratejisi, bugün hem siyasi güç hem de toplumsal düzeyde özellikle Türkiye ve diğer kardeş Türk cumhuriyetlerinde kendini göstermektedir. Dünya Türklüğünün anavatanı olan, büyük ve bağımsız bir devlet tecrübesine sahip olan ve bu ideolojiyi her dönemde koruyan ve geliştiren Türkiye Cumhuriyeti'nde söz konusu fikir ve kavram elbette daha güçlü bir temele ve kendini gerçekleştirme potansiyeline sahiptir (Ulusel, 2004, s. 105-115).

XX. yüzyılın büyük dehası, tüm Türk dünyasının gururu, güçlü Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün kişiliği ve hayatının özellikleri on yıllardır halkının ilgi odağı olmuştur. 1920'lerde, özellikle 1930'larda Türkiye Cumhurbaşkanı, milli birliği daha da güçlendirmek için birçok kültürel ve manevi süreci başlatmış ve milletin kültürel açıdan gelişiminde dönüm noktası oluşturmuştur.

Bu nedenle bugün Atatürk'ün kültür, ruh ve dil politikasından cesaretle söz edilmekte ve büyük devlet adamının bu alandaki tecrübesinin başarılı bir örnek olduğu öne sürülmektedir. Atatürk ve onun uygulamalarının araştırılması Azerbaycan devleti için de her zaman dikkat çekici bulunmuştur. Merkezin görevi, “Türk dünyasının büyük lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün dünyadaki önemli yeri dikkate alınarak kendisinin mirasının, Türk tarihinin ve kültürünün araştırılması ve tanıtımını derinleştirmek” olarak belirlenmiştir. Azerbaycan'daki Atatürk

Merkezi tüzüğünün onaylanmasından sadece birkaç ay sonra, 2002 yılının ilk günlerinden itibaren oldukça verimli çalışmalar ortaya konulmuştur (Nazarlı, 2006, s. 89-90).

Haydar Aliyev, Atatürk'ün mirasını ülkedeki herkesten daha fazla incelemenin önemini anlamış ve onu incelemek için somut adımlar atmaya çalışmıştır. 13 Mart 2001 tarihinde Türkiye'ye gerçekleştirdiği ziyaretten dört gün önce, 9 Mart 2001 tarihli kararla “Azerbaycan'da Atatürk Merkezi”nin açılmasını onaylamıştır (Veliyev, Muhtarov, 2003, s. 18-19). Kararda şöyle denilmekte, “Türk dünyasının büyük lideri, Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Türk halklarının tarihindeki önemli yerini göz önünde bulundurarak, Atatürk'ün mirasını genel olarak incelemeye ve tanıtmaya karar veriyorum” (Azerbaycan–Türkiye İlişkileri ve Haydar Aliyev, 2002, s. 164). Kararda aşağıdaki hususlar bulunmaktadır:

1. Azerbaycan'da Atatürk Merkezi kurmak,
2. Azerbaycan Cumhurbaşkanı'nın Atatürk Merkezi'nin onursal başkanı olduğunu belirlemek.

Merkezin ilk başarılı etkinliği, çok önemli bir gelişmeye, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 10. yılına atfen düzenlenmiştir. Bu bağlamda, Azerbaycan'daki Atatürk Merkezi ve Azerbaycan'daki Türkiye Büyükelçiliği, 14 Ocak 2002 tarihinde bilimsel-pratik bir konferans düzenlemiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev, 14 Ocak'ta Türkiye'nin Bakü Büyükelçiliği tarafından Europe Hotel'de düzenlenen törene katılmış ve bir konuşma yapmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan Büyükelçisi ise konuşmasında, Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti arasında diplomatik ilişkilerin kurulmasının 10. yıldönümünü Türkiye ve Azerbaycan halklarının ortak bayramı olarak nitelendirmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin son derece verimli olduğunu ve yüksek bir düzeye ulaştığını kaydetmiştir (Veliyev, Muxtarov, 2003, s. 117-121).

Azerbaycan'da Atatürk Merkezi'nin kuruluşundan geçen sürede Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bilimsel ve kültürel bağları güçlendirmek ve geliştirmek için bir takım önemli çalışmalar yapılmış, bilimsel konferanslar düzenlenmiştir. “Bibliyografik kitap - Azerbaycan'da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Araştırmaları (1941-2003)” Azerbaycanlı bilim adamlarının ve yazarların Azerbaycan'da ve yurtdışında Türkiye Cumhuriyeti ve Atatürk hakkında yayınladıkları çalışmaları hakkında bilgiler

içermektedir (Azerbaycan`da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Araştırmaları, 2003, s. 48-54).

Kısa bir süre içinde merkez, iki halkın ortak kültürüne katkı sağlayan önemli etkinliklere ev sahipliği yapmıştır. Azerbaycan`daki Atatürk Merkezi`nde “Azerbaycan, Türkiye ve Türk Dünyasında Latin Alfabesi” konulu uluslararası bir konferans düzenlenmiştir (Azerbaycan`da Atatürk Merkezinin 3 Aylık Bülteni, 2004, s. 32-33). Söz konusu konferans, Azerbaycan`ın milli lideri Haydar Aliyev`in 18 Haziran 2001 tarihli “Devlet dilinin kullanımının iyileştirilmesine ilişkin” kararına ithafen uluslararası düzeyde Azerbaycan`daki Atatürk Merkezi`nde gerçekleşmiştir. Kongrenin düzenlenmesinde, Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı, Azerbaycan`daki Atatürk Merkezi, Azerbaycan-Türkiye Parlamentolararası İlişkiler Çalışma Grubu, Türkiye-Azerbaycan Parlamentolararası Dostluk Grubu katkı sağlamıştır (Azerbaycan`da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Araştırmaları, 2004, s. 32). Konferansta, Azerbaycan-Türkiye bilimsel ve kültürel ilişkileri hakkında da görüş alışverişi yapılmıştır. Genel olarak, Azerbaycan ile Türkiye arasındaki bilimsel ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesine yönelik faaliyetler açısından milli lider Haydar Aliyev`in Azerbaycan`da Atatürk Merkezi`nin kurulması emrini vermesi tarihi ve kültürel bir olay olarak değerlendirilebilir.

Azerbaycan halkının milli lideri H.Aliyev, Azerbaycan-Türkiye bilimsel ve kültürel ilişkilerinin gelişmesine yaptığı hizmetlerden dolayı yüksek ödüle layık görülmüştür. 23 Ağustos 2002 tarihinde Haydar Aliyev, Cumhurbaşkanlığı Sarayı`nda Türkiye Marmara Grubu Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Vakfı Başkanı Akkan Suver başkanlığındaki bir heyeti kabul etmişti. Aliyev, konuşması sırasında şunları kaydetmiştir: “Vakfınızın sadece Türkiye`de değil, tüm dünyada genişlemeye devam etmesini diliyorum. Türkiye Cumhuriyeti halkına fayda sağlamanızı ve Türkiye-Azerbaycan dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin gelişmesine yeni katkılarda bulunmanızı temenni ederim. Vakfınızın onursal başkanlığına seçilmem, her şeyden önce Azerbaycan ile Türkiye arasındaki dostluk ve kardeşlik ilişkilerinin gelişmesi ve yaygınlaşması için yeni bir adımdır” (AzAtaM Bülteni, 2002, s. 10). Haydar Aliyev, Azerbaycan`da Atatürk Merkezi`nin kurulmasından sonra ve özellikle Türk dünyasına yaptığı hizmetlerden dolayı 2002 yılında “Atatürk Başöğretmen” ödülüne layık görülmüştür (AzAtaM Bülteni, 2002, s. 10).

Azerbaycan`daki Atatürk Merkezi Müdürü Nizami Caferov, “Haydar Aliyev`den İlham Aliyev`e” adlı makalesinde (Caferov, 2004, s. 237) genel olarak Türk devletlerinin

birliğinin, Türk dünyasının birliğine kültürel ve etnografik bir birlik olarak bakmakla sınırlı kalamayacağını, bu birliğin siyasi perspektiflerine özel önem verildiğini belirtmektedir. Bu, 2000 yılında Bakü’de Türk Dili Konuşan  lkeler VI. Bakanlar Toplantısı’nda kabul edilen Haydar Aliyev’in görüşlerini doğrudan yansıtan ‘‘Bakü Deklarasyonu’’nun her maddesi ile doğrulanmaktadır. Azerbaycan’da Atatürk Merkezi’nin kurulmasından sonra Türkiye ile Azerbaycan arasındaki bilimsel ve kültürel faaliyetler daha sistemli ve organize hale gelmiştir.

4.2.4. Tiyatro-opera alanında etkinlikler

İki devlet bir millet olan Türkiye ve Azerbaycan halkları arasındaki birlik ve beraberlik eski çağlardan beri hayatın her alanına yansımıştır. Bu ilişkiler tiyatro sanatı alanında da önemliydi. Sadece Azerbaycan’da değil, tüm Doğu’da tanınan Mirze Fetali Ahundov’un komedilerinin birçok ülkede olduğu gibi Türkiye’de de sahneye konulması iki halkın kültürel açıdan ilişkilerini geliştirmesinin önemli adımı sayılmaktadır (Kerimov, 2000, s. 5). Azerbaycan-Türk kültür ilişkilerinin tarihine tiyatro sanatı açısından baktığımızda, 1960’lardan itibaren Azerbaycan tiyatrosunun Türk tiyatrosuna olan ilgisinin önemli ölçüde arttığını görüyoruz. Bu dönemden itibaren Nazım Hikmet ile birlikte Azerbaycan tiyatrolarının repertuarında Orhan Kemal, Aziz Nesin, Reşat Nuri Güntekin, Turan Ozanoğlu ve diğer Türk yazarların eserleri yer almaya başlamıştır (Kerimov, 2000, s. 119).

Azerbaycan Tiyatro Aktörleri Birliği Birinci Sekreteri, Cumhuriyetin Onurlu Sanat Emekçisi Yönetmen Azer Nemetov, UNESCO Uluslararası Tiyatro Enstitüsü’nün İstanbul’daki 24. Kongresi’ne katılarak Tiyatro ve Kültür Komitesi  yeliğine seçilmiştir. Bu gerçek, Azerbaycan’ın uluslararası arenada tiyatro ile iletişim kurma konusunda büyük bir eğilime sahip olduğunu göstermiştir. UNESCO 1991 yılını ‘‘Yunus Emre ve Aşk Yılı’’ ilan etmiştir. Azerbaycan Devlet Sanat  niversitesi’nde Yunus Emre’nin anısına adanan ebedi-sanatsal bir tiyatro gecesi düzenlenmiştir (Abdullayev, 1998, s. 79-80).

Türk oyun yazarı Sadık şendil’in ‘‘Kanlı Nigar’’ının Azerbaycan Devlet Akademik Dram Tiyatrosu’nda ve Suat Derviş’in ‘‘Fosforlu Cevriye’’sinin Gence Dram Tiyatrosu’nda sahnelenmesi, Azerbaycan-Türk kültürel bağlarının güçlendirilmesinin tiyatroya yansıyan somut örnekleridir. Türk meslektaşları, besteci Adnan Saygun,

dekoratör Acar Başkut ve sanat eleştirmeni Aydın Gün, Adnan Saygun'un Kerem operasının Azerbaycan Devlet Akademik Opera ve Bale Tiyatrosu'nda sahnelenmesinde aktif rol almışlar. Şubat 1990'da Ü. Hacıbeyov'un "Meşedi İbad" adlı oyunu Bursa'da Ahmet Vekif Paşa Devlet Tiyatrosu'nda sahnelenmiştir. Tiyatronun yönetmeni Feyha Çeleng Hanım o yılın Ağustos ayında Azerbaycan'ı ziyaret etmiştir. Bu ziyaretin asıl amacı, Bursa tiyatrolarında Türk ve Azerbaycan oyunlarını aynı repertuarda sahnelemektir (Çalışlar, 1995, s. 274).

Azerbaycan-Türkiye ilişkileri, iki cumhuriyet arasındaki geniş bir ilişkiler yelpazesini içeriyordu ve gelecekte bu ilişkilerin daha da geliştirilmesi gerektiği düşünülmelidir. Bu eğilimi somut işlerde göstermek için Haziran 1996'da Kültür Bakanı Polad Bülbüloğlu, Türk mevkidaşı Namık Kamal Zeybek'in daveti üzerine Türkiye'yi ziyaret etmiştir. P. Bülbüloğlu ile N. K. Zeybek arasında yapılan görüşmede, iki ülkenin kültürel ilişkiler alanında büyük ilerleme kaydedeceği döneme girdiklerinin altı çizilmiştir. Türk Kültür Bakanı, Azerbaycanlı ses sanatçısı tenör Lütfiyar İmanov'un Azerbaycan Akademik Dram Tiyatrosu'nun Boğaziçi'nde Azerbaycan Günlerine katılması zamanı sergilediği performanstan övgüyle bahsetmiştir. Genç Azerbaycanlı müzisyen Elşad Bağirov, İstanbul Opera ve Bale Tiyatrosu genel müdürü ve Ankara Operası kemancısı Azerbaycan Cumhuriyeti Halk Sanatçısı Server Guliyev'in isimleri özellikle anılmıştır. Ünlü Türk besteci Nehit Kodalla'nın "Van Gogh" operasının M. F. Ahundov Akademik Tiyatrosu'ndaki prömiyeri önemli bir olaydı ve iki halkın ortak kültürünün gelişiminin bir kutlamasıydı. O günlerde Türk - Azerbaycan basını, radyo ve televizyonunun bu tarihi olayları yüksek düzeyde kaydederek, halklar arasındaki kültürel bağların gelişmesinde yeni bir adım olarak değerlendirmesi tesadüf değildir (Edebiyyat, 5 Kasım 1999, 4).

4.2.5. Müzik ve dans eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalar

Azerbaycan-Türkiye kültürel bağları giderek güçlenmekte ve farklı kültürel alanları kapsamakta devam etmiş, bu süreçte müzik alanında ilişkiler hep öncelikli yer tutmuştur. Azerbaycan müziğinin bilimsel ve çağdaş Batı değerlerine sahip özellikleri Türk müzik sanatçılarının ilgisini çektiği gibi, Türk müziğinin Anadolu Türklerine has halk ve sanat müziği örneklerinin yanı sıra, genç kuşağa hitap eden pop müziği janrı Azerbaycan'da hızla popülerleşmiştir. Özellikle 1990'lı yıllarda Türk pop müziğinin Azerbaycan'da

popüleritesi, sadece Türkiye ile kıyaslanabilecek düzeye erişmiş, yayınlanan tüm müzik klipleri anında Azerbaycan`da popülerlik kazanmıştır.

Azerbaycan müziğinin Sovyetler Birliği döneminde güçlü bilimsel temellere oturması, opera ve bale sanatının güçlü Azerbaycan bestecilerinin kaleme aldığı opera eserlerinin yanı sıra, Rus bestecilerinin eserleri sayesinde dünya düzeyine ulaşması, Türk müzik çevrelerinin yoğun ilgisine neden olmuş ve bu tecrübeden yararlanılmasının Türk müziğinin gelişimine önemli katkı sağlayacağı savından hareketle, çok sayıda Azerbaycanlı müzik adamı ülkenin farklı müzik okullarında, orkestralarında, operalarında çalışmaya davet edilmişlerdir. Ayrıca farklı müzik grupları sık sık Türkiye`nin değişik şehirlerinde konser vermek için turneler düzenlemişlerdir.

Azerbaycan`ın Gebele ilçesinin Bum köyü kültür evinin “Zopu-zopu” halk dansları topluluğu, İstanbul`da düzenlenen uluslararası folklor festivalinde başarıyla sahne almış ve ödül kazanmıştır. Ekim 1994`te Azerbaycanlı bir amatör müzik grubu, Hazar kıyılarından Boğaz kıyılarına kadar mugam eşliğinde turne düzenlemiş ve İstanbul`a ulaşarak burada düzenlenen 8. Uluslararası Folklor Festivali`nde Azerbaycan`ı temsil etmiştir. Azerbaycan şarkı ve dans topluluğunun festivalde gösterisi için birer saat ayrılması halkın onlara olan ilgisinin sonucuydu (Süleymanlı, 2004, s. 16). Program boyunca Azerbaycan`dan gelen ekibin “Size selam getirmişem” şarkısı, bu performanslara ayrı bir anlam katmıştır. Ardından halkımızın geleneklerini yansıtan bir Azerbaycan düğünü gösterisi gerçekleştirilmiştir. Folklor festivalinde amatör gruplar birbirinin yerini almıştır. Azerbaycan Devlet Sanat Üniversitesi`nin kızlardan oluşan dans topluluğu performansı ile öne çıkmıştır (Hüseynov, 2002, s. 139-140).

Azerbaycan müziğinin çağdaş türkülerinden örnekler sunan Aşık M. Azaflı, A. Badullayev ve A. Zamanov, büyüleyici sesleri ve danslarıyla seyircilerin beğenisini kazanmıştır. Azerbaycan amatör grubunun büyük başarısında Cumhuriyetin Onurlu Sanat İşçisi programının yönetmeni Ali Usubov ve ekibin sanat yönetmeni Mevlid Ocagov`un özel çabalarının kaydedilmesi gerekmektedir. Aynı günlerde önde gelen Türk gazetesi Milliyet, ülke halkının Azerbaycanlı sanatçıların performanslarını sıcak bir şekilde karşıladığını kaydetmiştir. Grup başkanı Murat Allahverdiyev, İstanbul`da ilk kez folklor festivaline katıldıklarını söylemiştir. Sunulan gösteriler ve güçlü performanslar, festivalin diğer katılımcılarının yanı sıra Türk seyircilere de Azerbaycan halkının folkloru ve zengin geleneklerini tanıma fırsatı vermiştir. Festival katılımcılarından tekrar Türkiye`ye gelmeleri için çok sayıda istek dahil olmuştur. En önemlisi ise farklı ülkenin festivale

katılan sanatçılar ve topluluklar arasında dostluk bağları kurulmuştur (Abdullayev, 1998, s. 69-76).

Türk müziği, Azerbaycan'da müziğinin Türkiye'de olduğundan daha fazla popüliteriteye sahip olmuştur. Bu nedenle Türk şarkıcılar her zaman Azerbaycan'da sevilmiş ve seyircilerin sempatisini kazanmıştır. Bu da Azerbaycan ile Türkiye arasında kültürel bazda daha yakın bağların kurulmasına yol açmıştır. 18-25 Mayıs 1991'de Azerbaycan'da gelenek haline gelen "Harı Bülbül" Uluslararası Müzik Festivali düzenlenmiş, (Süleymanlı, 2004, s. 15) festivalde diğer yabancı ülkelerden gelen müzisyenlerin yanı sıra Türk ekibi de başarılı bir performans sergilemiştir. Azerbaycan'da UNESCO hattıyla düzenlenen bu etkinliğe katılan konuklar Bakü, Berde, Gence, Goranboy, Ağcabedi, Zagatala, Balaken, Şeki ve Ağdaş'ı ziyaret etmişler.

4.2.6. Radyo-televizyon, sinema ve resim vs. kültürel sanat faaliyetleri

Azerbaycan-Türkiye kültürel bağlarının gelişmesinde radyo ve televizyon gazetecileri de büyük rol oynamıştır. 1990'da Azerbaycan'ın Türk televizyon şirketleriyle ilişkilerinin daha da genişlemesi ve 1991'de Türk televizyonunun canlı yayına başlaması bu alanda atılan temel adımlar olarak kaydedilebilir. Azerbaycan'ın resmi devlet televizyonu AzTv, Türkçe programlara çok yer ayırmaya başlamış ve özel bir departman oluşturmuştur. 1990'ların başından itibaren Türkiye Radyo ve Televizyo'nu (TRT), Azerbaycan'daki yayınlarını artırmıştır. Bu yıllarda Azerbaycan ile Türkiye arasında televizyon programları düzenlenmesine ve ortak kanalların açılmasına, ortak yayınların düzenlenmesine karar verilmiştir. Temmuz 1991'de Ankara Radyosu personeli edebiyat eleştirmeni Servat Gürcan ve müzik editörü Kenan Özgan iki haftalığına Bakü'ye davet edilmiştir. AzTv'nin çalışanları ile bir araya gelmişler ve görüş alışverişinde bulunmuş, yakın işbirliği konusunda anlaşmış ve programlar için materyaller toplamışlardır (Ahundov, 1992, s. 66).

Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin gelişmesinde basın da önemli bir rol oynamıştır. Burada televizyon kanallarının rolü vurgulanmalıdır. Çünkü televizyon kanallarının bir ülkeden diğerine yayınlanması, insanlar arasında daha yakın iletişim için koşullar oluşturmaktadır. İnsanlar iletişim kurarken küçük boyutlardaki dil farkını kolayca ortadan kaldıracılmakteler. Son zamanlarda bu alandaki ilişkilerin de gelişmesi sevindiricidir.

Ocak 1991`de Türkiye`de Cafer Cabbarlı adına Azerbaycan film yapımcılığının üstlendiği bir film festivali gerçekleştirilmiştir. Azerbaycanlı yönetmenlerin beş filmi Ankara, İstanbul, Erzurum ve diğer şehirlerde seyircinin izlenimine sunulmuştur. Festivalin açılışı Ankara`da olmuştur. Açılış töreninde Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanı Zeybek, Azerbaycan Film Yönetmenleri Birliği Birinci Sekreteri Rasim Balayev, yönetmen Eldar Guliyev, devlet sanatçısı Hemide Ömerova, Azerfilmvideo Yapım Derneği Başkan Yardımcısı Yusif Şeyhov birer konuşma yapmışlar (Azerbaycan Türk Devletleri İle Siyasi İlişkiler Sisteminde, 2005, s. 21).

Festival, “Nizami” filmiyle başlamış, “Dede Korkut”, “O Olmasın, Bu Olsun”, “Çileli Yollarla”, “Yaramaz” filmleriyle devam etmiştir. Türk basını, radyosu ve televizyonu festivalin gidişatını ve sonucunu geniş bir şekilde yansıtmıştır. Ziyaret sırasında ortak bir “Tomris” filminin çekilmesinin yanı sıra, Azerbaycan`da 100 kadar Türk filminin izleyiciye sunulması konusunda anlaşmaya varılmıştır (Hüseynova, 2007, s.194-195).

Azerbaycan-Türkiye kültürel bağlarının yaygınlaşmasında uygulamalı ve güzel sanatların rolü de büyüktür. Bir dizi önde gelen Azerbaycanlı sanatçı Türkiye`yi ziyaret etmiş, deneyimlerini paylaşmış ve sanatta yaşanan yeni gelişmelerle tanışmışlardır. Türkiye`de bulunduğu sırada, Azerbaycan`ın ünlü ressamlarından Abdulhalig “Süleymaniye Camii”, “Balıkçılar” ve diğer eserlerini üretmiştir. 1990 sonbaharında Trabzonlular burada açılan sergi aracılığıyla Azerbaycan`ın güzel sanatlarıyla tanışmışlardır. Sergide 45 sanatçının 60`tan fazla tablosu yer almıştır. Sergi nedeniyle bir grup Azerbaycanlı sanatçı Türkiye`ye gelmiştir. Sergi, izleyicilere Azerbaycan`da güzel sanatların farklı gelişim alanlarında farklı kuşakların temsilcilerinin yaratıcılığını tanıma fırsatı sunmuştur. 1-8 Haziran 1990`da Ankara`nın merkezi sergi salonlarından birinde Azerbaycan Halk Sanatçısı Kamil Aliyev`in kişisel halı sergisi düzenlenmiştir. Azerbaycanlı sanatçının eserlerinde portre türünün önemli rol oynadığı bilinmektedir. Bunlar arasında Nizami, Nesimi, Fuzuli, Puşkin ve Tagor`un portreleri bulunmaktadır. Türkiye Cumhuriyeti`nin kurucusu Atatürk`ü betimleyen halı da sergide yer alan eserlerden biriydi. Serginin açılış töreninde Azerbaycan Kültür Bakanı Bülbüloğlu, Azerbaycan halkı adına bu halıyı Türkiye Kültür Bakanı Zeybek`e hediye etmiştir. Türkiye`nin başkenti Ankara`nın ardından kardeş şehir olan İzmir`de Azerbaycanlı sanatçının halı sergisi açılmıştır. İzmirli Azerbaycan halı dokumacılığı sergisine büyük ilgi göstermişler. İzmirli bir hafta boyunca Azerbaycan Halk Sanatçısı Kamil Aliyev`in

eserleriyle tanışma fırsatı bulmuşlar. Yerel basın sergiye geniş yer ayırmıştı. Azeri televizyon gazetecileri İzmir şehri hakkında bir belgesel yapmışlardı. Azerbaycan halısı sergisi İstanbul'da da açılmıştır.

1991 yılında, İstanbul'daki Ramko Sanat Merkezi'nde Azeri sanatçıların eserlerinden oluşan bir sergi daha düzenlenmiştir. Azerbaycan persenajı Türkiye'de büyük yankı uyandırmıştır. Ülkenin en etkili gazeteleri, televizyonları ve radyoları bu konuda haber hazırlamışlar. Bu tür sergilerin sempozyumlarda ve diğer etkinliklerde ortak şekilde düzenlenmesi kararlaştırılmıştır.

Bu doğrultuda sonraki yıllarda Bakü'de İstanbullu sanatçıların resim sergisi açılmıştır. Azeri fırça ustalarının yeni sergileri Ankara'da düzenlenmiştir. Nisan 1991'de Kültür Bakanlığı'nın daveti üzerine Azerbaycan Ressamlar Birliği'nden 7 kişilik bir heyet Türkiye'yi ziyaret ederek meslektaşlarıyla görüşmüşlerdir. Düzenli karşılıklı sergilerin gerçekleştirilmesi de dahil olmak üzere bazı konularda müzakereler yapılmış ve sanat alanında ilişkilerin her iki taraf için verimli şekilde ilerlemesi için görüş birliğine varılmıştır.

Azerbaycanlı ressamın İstanbul ve Ankara'nın kültür hayatıyla da tanışmış, Gazi ve Mimar Sinan üniversitelerinin sanat bölümlerinde eğitim süreciyle yakından ilgilenmişler. Anlaşmaya göre, Ankara ve İzmir'e Azerbaycanlı sanatçıların eserlerinin büyük sergileri düzenlenmiştir (Abdullayev, 1998, s. 85-86). Azerbaycan-Türkiye kültürel bağlarının daha da genişlemesi için fiziksel koşullar zaten mevcuttu. Bu, her şeyden önce, Azerbaycan'ın artık egemenliğine kavuşması ile yakından ilgiliydi. İkincisi, Azerbaycan'ın yüksek kültürel potansiyeli, bu ilişkileri geliştirmek için olanak sağlamaktaydı. Üçüncüsü, Türkiye ile müzik, film, sanat, televizyon ve radyo ilişkilerini genişletmek için her türlü imkan ve olanaklardan yararlanmak faydalı olacaktı.

SONUÇ

Türkiye-Azerbaycan eğitim-kültür ilişkilerinin tarihi ve milli-manevi kökleri birbiriyle ayrılmaz bir biçimde bağlı olan çok sayıda faktöre dayanmaktadır. Etnik, tarihi, milli-manevi ve sosyo-politik etkenlere dayanan bu ilişkiler güçlü geleneklere sahiptir.

1967-2001 yıllarını kapsayan dönemde genel olarak iki ülkenin eğitim ve kültürel alanlardaki ilişkileri yükselen hatla gelişmiştir. İlişkilerin gelişiminde liderler kadar, ülkelerin iç durumu, bölgesel ve küresel gelişmeler de etkili olmuştur. Soğuk Savaş'ın detente (yumuşama) dönemine girmesi, Türk-Azerbaycan ilişkilerinin yeniden kurulmasında belirleyici faktör olmuştur. İlişkilerin gelişiminde Haydar Aliyev, Süleyman Demirel, Bülent Ecevit gibi liderlerin katkılarının da kaydedilmesi gerekir. Günümüz Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin gerçekçi bir boyuta ulaşmasında adları verilen liderlerin tutumları belirleyici olmuştur.

Araştırma sonucunda Türkiye-Azerbaycan kültür ve eğitim ilişkilerinin kurulması ve gelişiminde XX. yüzyılın başlarında yaşanan gelişmelerin önemli olduğu görülmektedir. Çarlık Rusyası'nın dağılma sürecine girmesi, ülkedeki halkların özgürlük isteklerini tetiklemiştir. Bu gelişme Azerbaycan aydınları arasında Osmanlı devletine sempatiyi artırmıştır. Nitekim, Azerbaycan ile Osmanlı devleti arasında ilişkilerin kurulmasında daha ziyade Azerbaycanlı aydınların kişisel teşebbüsleri, onların oluşturduğu vakıfların çalışmaları önemli yere sahip olsa da, 1910'lu yıllarda Osmanlı yönetiminin bu ilişkilerin gelişiminde çabalarının artması açıkça görülmektedir. Osmanlı devleti yaklaşan savaşlar nedeniyle dış Türklere yakınlaşma çabası içine girmiş ve onların gücünden yararlanma planları yapmaya başlamıştır.

Osmanlı devleti ile ilişkilerin kurulması ve gelişmesi, Azerbaycan'da milli ruhun yükselmesine neden olmuş ve 1918 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin kurulmasında etkili olmuştur. Dolayısıyla Azerbaycan için de Osmanlı devletinin desteği, bağımsızlık yolunda en önemli faktör olmuştur. 1918 yılında bağımsızlığını kazanan Azerbaycan halkı, Azerbaycan Halk Cumhuriyeti devletini kurmuş ve bağımsızlığını korumak için zor uluslararası ortamda dış politikasını oluşturmaya çalışmıştır.

Osmanlı devleti ile Azerbaycan arasında ilişkilerin yeniden kurulduğu 1900'lü yılların başında tarafların beklentileri farklı olmuştur. Osmanlı devletini yöneten İttihatçılar için bir Müslüman-Türk toplumu olarak Azerbaycan Türklerine askeri ve maddi beklentisi ile yaklaşmış, Kafkasya'ya askeri açıdan nüfus etme açısından yaklaşmış, Azerbaycan tarafı ise Osmanlı'dan her alanda yardım beklentisi içinde

olmuştur. Taraflar arasında ilişkiler Azerbaycan için eğitim açısından daha faydalı olmuştur. Osmanlı devleti Azerbaycan'a eğitim müfredatı, ders kitapları, çeşitli eğitim araç ve gereçleri, hatta öğretmen yardımında bile bulunmuştur. 1920 yılında Bolşevik Rusya tarafından Azerbaycan Halk Cumhuriyeti'nin işgal edilmesi ve yönetime Bolşeviklerin gelmesinden sonra bile Azerbaycan'la Türkiye arasında eğitim ilişkileri yukarıda kaydedilen gereksinimlerin karşılanması doğrultusunda ve alfabe reformlarını da kapsayacak bir biçimde 1930 yılına kadar devam etmiştir.

Osmanlı devleti ile eğitim alanında ilişkiler Azerbaycan'da çok sayıda eğitim kurumunun açılmasında, bu kurumlarda ihtiyaç duyulan ders kitapları başta olmakla eğitim için gerekli olan diğer malzemelerin temin olunmasında etkili olmuştur. 1914 yılında Azerbaycan'da toplam 976 okul bulunmakta ve bu okullarda 73.100 öğrenci eğitim görmekteydi, 1919-1920 eğitim yılında ise 643 ilk okulda 78.078 ve 23 orta okulda 9.611 öğrenci eğitim görmekteydi. Ülkenin eğitim sistemini yeniden kurmak ve geliştirmek hükümetin karşısında duran önemli sorunlardan biriydi. Bu sorunun üstesinden gelebilmek için ise Türkiye'nin yardımına ve deneyimine ihtiyaç vardı. Nitekim, kısa sürede bu konuda Osmanlı devletine müracaat eden Azerbaycan yönetimi beklentilerini karşılığını almayı başarmıştır.

Eğitim alanında Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin daha Osmanlı döneminde iki yönde daha gelişmiştir. Bunlarda biri Türk öğretmenlerin Azerbaycan'ın isteği üzerine bu ülkeye gönderilmesidir. Azerbaycan'ın isteği üzerine çok sayıda Türk eğitimci gönüllü olarak Azerbaycan'a gelmiş ve ülkenin çeşitli bölgelerinde halkın eğitim düzeyinin yükselmesi için çalışmışlar. 1919 yılının Kasım ayından başlayarak Azerbaycan'a gelen Türk öğretmenlerin büyük çoğunluğu Türkçe öğretmeniydi. İçlerinde hanım öğretmenler bile bulunmuştur. Azerbaycan'ın "sovyetleşmesi"nden sonra bu öğretmenlerin büyük çoğunluğu geri dönmüştür. Azerbaycan'da çalışan Türk öğretmenlerin toplam sayısı 50'den fazla olmuştur (Resulzade, 1990). Azerbaycan'da birkaç yıl sonra Latin Alfabesine geçilmesi, bununla da yetinilmeyen Sovyet yönetimi 1930'lu yılların sonunda Kiril Alfabesinde karar kılması, Türk öğretmenlerin halkın eğitim düzeyine yaptığı katkıları en aza indirmiştir.

Bir diğer önemli husus çok sayıda gencin yüksek öğrenim görmek için Osmanlı devletine gitmesidir. Osmanlı devletinin bu yardımları halkın okur yazar düzeyinin yükselmesi ve en önemlisi ihtiyaç duyulan kadroların hazırlanması açısından son derece önemli olmuştur. Fakat SSCB'nin her köşesinde olduğu gibi, Azerbaycan'da da komünist

yönetime karşı mevcut olan açık ve gizli itirazları önlemek ve halkın örgütlenmesinde etkin olan aydın kesimin sıradan çıkarılması amacına uygun olarak Osmanlı`da ve diğer Batılı devletlerde eğitim görmüş çok sayıda Azerbaycanlı aydın Stalin yönetiminin kurbanına çevrilmiştir. Onların büyük bir kısmı idam edilmiş, bir kısmı ise Azerbaycan`da Sibiryaya sürülmüştür.

Azerbaycan ile Osmanlı İmparatorluğu arasındaki kültürel ilişkilerin geliştirilmesi ve Azerbaycan kültürünün Türkiye`de tanıtılması yönünde tiyatro toplulukları ve biraz sonra Azerbaycan Türk Dram Tiyatrosu da çok değerli hizmetler vermiştir. Bahsedilen dönemde Azerbaycan tiyatro alanında Türkiye`nin önündeydi. Kadınların Azerbaycan tiyatro topluluklarının gösterilerine katılması Türkiye`de büyük yankı uyandırmış ve 1918 Ağustos-Eylül aylarında İstanbul basınında şaşırtıcı yazılar ve söyleşiler yayımlanmıştır. Osmanlı gazeteleri, Azerbaycan tiyatrosu hakkında geniş yazılar yayınlamıştır.

Azerbaycan hükümeti Osmanlı devleti ile askeri, siyasi ve ekonomik alanlarda olduğu kadar eğitim alanında da işbirliği yapmış, onun yardım ve tecrübesinden istifade etmiştir. Azerbaycan`daki okulların millileştirilmesi sürecinde Türkiye`den getirilen ders kitapları ve öğretim yardımcılarının yanı sıra Türkçe öğretmenlerinin rolü büyüktü.

27 Nisan 1920 tarihinde Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Rusya`dan ülkeye dahil olan XI. Kırmızı Ordu tarafından işgal edilmiş, yeni kurulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nde Moskova yanlısı Bolşevikler ele almışlar. Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti`nin kurulmasından sonra, ülkenin yeni yönetimi Osmanı yönetimiyle ilişkileri kesmiş ve Ankara yönetimi ile Moskova`nın gözetiminde her alanda yeni gerçeğe ışığında ilişkiler kurmuştur. 1920-1930 yıllarını kapsayan on yıllık periyotta iki ülke ilişkilerinin kültürel ve eğitim boyutu SSCB-Türkiye ilişkilerinin seyrine göre gelişen ve bu ilişkilerinin gelişimine hizmet eden nitelikte olmuştur.

Her şeyden önce belirtmek gerekir ki, Ankara hükümeti ile Azerbaycan`ın bolşevik yönetimi arasında ilişkilerin kurulması ve gelişimini etkileyen temel faktor Ankara hükümeti ile Bolşevik Moskova arasında ilişkiler olmuştur. Bu ilişkilerin olumlu seyri, Ankara ile Bakü arasında ilişkilerin de olumsuz yönde gelişimini belirlemiştir. Her iki ülkenin savaştığı güçler aynı olduğu için, “düşmanımın düşmanı dostumdur” mantığından hareketle Ankara hükümeti ile Sovyetler Birliği özgürlük ve bağımsızlık mücadelesinde ortak düşmana karşı işbirliği içinde oldukları sürece Azerbaycan ile Ankara hükümeti arasında da ilişkiler de normal seyretmiştir. 1920`li yılların başında

Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerini belirleyen temel faktor, SSCB-Türkiye ilişkileri olsa da, 1920’li yılların özellikle ikinci yarısından itibaren bu faktörün yerini Sovyetlerin yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti’ni kendi saflarına çekmek ve “sovyetleştirmek” isteği yatmaktadır. Bu amacına ulaşmak için Bolşevik Moskova, Ankara yönetimini etkilemek için Azerbaycan’dan da yararlanmaya çalışmıştır. Fakat beklentilerini elde edemeyen ve yüzünü Batı’ya çeviren genç Türkiye Cumhuriyeti’ne karşı Bolşevik Moskova baskı politikası uygulamaya başlamış ve 1930’lu yıllarda ilişkiler kopma noktasına gelmiştir.

1921 yılının Ekimi’nde Azerbaycan’ın Ankara büyükelçisi olarak atadığı İbrahim Ebilov’un şehre gelmesiyle iki ülke arasında diplomatik ilişkiler kurulmuş, fakat bu ilişkilerin ömrü çok da uzun sürmemiştir. Moskova’nın kısa süreli göz yumduğu ve Ankara’nın endişelerini gidermek amacı taşıyan bu gelişme, önce Ebilov’un pasifize edilmesi, sonra ise elçiliğin kapatılması ile sonuçlanmıştır. Kısa süre faaliyette bulunmasına rağmen, Azerbaycan’ın Ankara elçiliği iki ülke arasında eğitim ve kültür alanında ilişkilerin gelişmesine katkı sağlayacak adımlar atmıştır.

1920’li yıllarda Azerbaycan ve Türkiye arasında tiyatro, müzik, spor vb. alanda kültürel ilişkiler gelişmiştir. Türk hükümeti, ulusal personelin eğitimi için Sovyet uçuş ve paraşüt spor uzmanlarını Ankara’ya davet etmiştir. Bu alanda Türk milli personelinin bir kısmı Sovyetler Birliği’nde, büyük bir kısmı da Kafkas cumhuriyetlerinde eğitim görmüştür. Görüldüğü gibi, bu yıllarda Azerbaycanı SSC ile Türkiye Cumhuriyeti arasındaki sanat, tiyatro, müzik, edebiyat, resim vs. alanlarda kültürel ilişkiler gelişmiş ve iki halkın ilişkilerinin devam etmesinde önemli bir etken olmuşlar.

Şubat-Mart 1926’da Bakü’de Birinci Türkoloji Kongresi yapılmıştır. Kongredeki ana konulardan biri, Türkçe konuşan halkların kullandığı Arap alfabesinin Latin alfabesiyle değiştirilmesi konusuydu. Kongreye Türk bilim adamları, TBMM’den yüzü aşkın temsilci katılmıştır. 1926 yılında Bakü’de Türk Halkları Kongresi’nin yapılması ve Türk bilim adamlarının aktif katılımı araştırmacılar tarafından oldukça takdir edilmektedir. Bakü’deki Türkoloji kongresinden sonra, tavsiyeler doğrultusunda, Türkiye’de dil alanında reformlar yapmak üzere özel bir bilim-dilbilim komisyonu kurulmuştur.

Türk hükümetinin talebi üzerine, Haziran-Temmuz 1929’da, Azerbaycan, Ankara’daki hukuk okullarına, başta Azerbaycan Anayasası olmak üzere, çok sayıda hukuk literatürü, kanunlar da dahil olmak üzere bir dizi kararname ve kanun toplusu

göndermiştir. Azerbaycan Halk Komiserliği kadının toplumda yeri ve hukuklarına dair çeşitli materyaller göndermişti.

1929'da Transkafkasya Yabancı Ülkelerle Kültürel İlişkiler Cemiyeti, Türkiye'ye tarım, tıp, sanayi, hukuk vb. bilim alanlarına ait 97 farklı ders için 288 adet bilimsel kitap ve dergi göndermiştir. 1930 yılında ise Azerbaycan ve Tatar dillerinde 224 kitap ile süreli yayın Türkiye'ye ulaştırılmıştır.

1930 yılına kadar ekonomik alanı kapsayan Türkiye-SSCB ilişkilerinin gelişmesinden olumlu yönde etkilenen Azerbaycan-Türkiye eğitim-kültür ilişkilerinde pratik sonuçlar doğuran gelişmeler yaşanmıştır. Latin alfabesine geçiş ve eğitim müfredlarının hazırlanması gibi eğitimde önemli konuları kapsayan ilişkilerin içerdiği diğer işbirliği alanları ise öğretmenlerin ve ders kitaplarının gönderilmesi olmuştur.

1920'li yıllarda iki ülke arasında kültürel alanlarda da ilişkiler mevcut olmuştur. Sanatın resim, tiyatro gibi alanlarında ilişkilerde süreklilik devam etmiştir. 1930'lu yıllarda ise ilişkiler kısa sürede kesintiye uğramıştır. Bunun nedeni Türkiye-SSCB ilişkilerinin hızla bozulma sürecine girmiş olmasıdır. İki devlet arasında siyasi konularda, özellikle dış politikada, uluslararası ilişkilerde yaşanan görüş ayrılığı, Azerbaycan-Türkiye eğitim-kültür ilişkilerinin de sekteye uğraması ile sonuçlanmış ve 1960'lı yıllara kadar bu durum devam etmiştir.

1930'li yıllardan 1960'lı yılların ilk yarısına kadar Türkiye – Azerbaycan eğitim ilişkilerinden kesinlikle bahsetmek mümkün değildir. Bu dönemde iki ülke arasında kültür alanında da ilişkileri yok denecek kadar az olmuştur. Azerbaycan'ı temsilen Türkiye'de yaşayan Azerbaycanlı muhacirler, Türkiye'yi temsilen ise Nazım Hikmet iki ülke arasında bir anlamda “kültür elçisi” gibi çalışmış, tarafların bu alandaki ilişkisinin sekteye uğramasını engellemişler.

1960 sonrası Azerbaycan'ın Türkiye ile eğitim-kültür ilişkilerinde canlanma dönemine girilmiştir. Bu canlanmanın temel nedeni Türk-Sovyet ilişkilerinde yaşanan normalleşme sürecidir. Türk ve Sovyet yetkililerin iç ve dış politikada, uluslararası ve bölgesel konjunktürde yaşanan gelişmelerin etkisiyle, İkinci Dünya Savaşı başlamadan gerilen ve savaş sonrası ise tamamen kopan Türk-Sovyet ilişkilerini yeniden normalleşme kararına gelmeleri ve bu doğrultuda karşılıklı adımlar atmalarına paralel olarak, bir nebze de Moskova'nın ülkesinde yaşayan Türk halklarının her açıdan rifah içinde yaşadıklarını, gelişim gösterdiklerinin propagandası yapmak isteğine uygun olarak kültürel alanda ilişkiler normalleşmeye başlamıştır. 1963 yılından itibaren SSCB'yi ziyaret eden Türk

yetkililerinin ve kabilelerin Azerbaycan başta olmakla, Türk bölgelerini de ziyaret etmelerinin temel nedenlerinden biri, Sovyet yönetiminin bu bölgelerde yaşana gelişimi onların yerinde görmeleri ve Sovyetler Birliği'ne daha sempati ile yaklaşmaları olmuştur.

Türkiye'de fabrikaların kurulmasına destek vermekle, Sovyetler, Türkiye'de Amerikan etkisini azaltmak, işçi sınıfını tarafına çekmek, kendi yönetim biçimini ve ideolojisini bu ükleye ihraç etmek, en nihayetinde ise kendi saflarına çekmek niyeti taşıyordu. İlişkilerin gergin veya normal olmasına bakmaksızın, Sovyetler her zaman Türkiye'de yasa dışı girişimlerini sürdürmüş, yurt dışında bulunan sol eğilimli siyasal örgütleri her açıdan desteklemiştir. Türkiye'de istihbarat çalışmalarını sürdürmüştür. Sovyetler hem işbirliği yolu ile hem de diğer yollarla Türk toplumunu içten sayıflatmaya, direncini kırmaya çalışmıştır. Ayrıca, Türkiye'ye karşı Ermeni terörünün arkasında duran en güçlü devlet olmuştur.

Sovyetler Birliği'nin 1970'li yıllarda iki ülke arasında ekonomik ve kültürel ilişkilerini daha da canlandırma eğilimi içine girmesinde, Moskova yönetimine bu yönde tavsiyelerde bulunan Azerbaycan'ın o dönemki lideri Haydar Aliyev'in çok büyük etkisi olmuştur. Söz konusu yıllarda Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında siyasi ilişkilerde soğukluk devam etse de, eğitim alanında hiçbir ilişki olmasa da, ekonomi, bilim ve kültürel alanlarda ilişkilerde normalleşme süreci devam etmiştir.

1970'li yılların sonlarından itibaren SSCB'nin dış politikasında saldırganlık eğilimi artmış, buna paralel olarak Orta Doğu'da gerilim artmıştır. İran İslam Devrimi ve Afganistan olayları sadece bölgede değil, tüm dünyada gerilimi hızla tırmandırmıştır. Yaşanan gelişmeler Türk-Sovyet ilişkilerini de olumsuz yönde etkilemiş ve Sovyetlerin Afganistan'a askeri müdahalesinden sonra iki ülke ilişkileri hatta yeniden kopma noktasına gelmiştir. Bu süreç birkaç yıl Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin de ters yönde ivme kazanmasına neden olmuştur.

Fakat 1980'li yılların ikinci yarısından 90'lı yılların başlarına kadar geçen 5-6 yıllık sürede genel olarak Doğu Bloku'nda, özel olarak ise SSCB'de yaşanan iç siyasi gelişmelerin mantıksal sonucu olarak Birliğe dahil Türk cumhuriyetlerinde bağımsızlık eğilimleri pasif görünümünden aktif eylemlere dönüşmüştür. Bu süreç söz konusu ülkelerin dış politikasına da yansımış ve dış ilişkilerde gözle görülür bir canlanma yaşanmıştır. Yaşanan gelişmelerin dışında kalmayan, hatta bağımsızlık elde etmek isteyen devletlerin içinde önde gelen Azerbaycan da kendisinin siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkilerinde ciddi dönüş sağlamıştır. 23 Eylül 1989 tarihinde Azerbaycan SSC'nin Ali Sovyeti'nin

(Azerbaycan Parlamentosu) olağanüstü oturumunda “Azerbaycan SSC’nin Egemenliği” hakta Anayasal Belge kabul edilmiş ve bu tarihten itibaren dünya devletleri ile doğrudan ilişkiler kurulmaya başlanmıştır. Türkiye Cumhuriyeti Azerbaycan’ın dış ilişki kurduğu devletler arasında ilk sırayı almıştır.

1990 yılının Ocak ayında Azerbaycan Sovyet Cumhuriyeti’nin hükümet temsilcilerinden oluşan heyet Türkiye’yi ziyaret etmiş, 1991 yılının Mart ayında ise Türkiye Cumhurbaşkanı Turgut Özal SSCB’ye gerçekleştirdiği resmi ziyaret kapsamında Azerbaycan’a da gelmiş, söz konusu ziyaret sırasında Azerbaycan’la Türkiye arasında işbirliğinin oluşturulması için yirmiden fazla protokol imzalanmıştır. İmzalanan belgeler bağımsızlığa giden süreçte iki devlet arasında karşılıklı ilişkilerin kurulması için yasal zemin oluşturmuştur. Bu tür belgeler sadece Türkiye ile değil, Özbekistan (Ekim 1990) ve Kazakistan’la (Eylül-Ekim 1991) da imzalanmıştır.

Fakat ister Sovyetler Birliği’nin dağılma aşamasına girdiği dönemde, isterse de bağımsızlık sonrası dönemde Azerbaycan’ın Türkiye ile ilişkileri, genel olarak Azerbaycan’ın dış ilişkilerinde, özelde ise Türk devletleri ile ilişkilerinde daha ayrıcalıklı konuma sahip olmuştur. Bunun nedeni ilişkilerin sadece devletlerarası ilişkiler bağlamında değerlendirilemeyeceği gerçeğidir. Özellikle Azerbaycan’da Türkiye ile ilişkilerde belirleyici faktörler arasında halklar arasında akrabalık bağları, aynı soyköke ve ortak geçmişe sahip olmak gibi faktörler belirleyici olmuştur. Tesadüfi değildir ki, iki devlet arasında ilişkilerde zaman zaman oluşan sorunlar, kaydedilen faktörlerin etkisi ile kısa sürede atlatılmış, ilişkilerin yükselen hat üzere gelişmesi günümüze kadar devam etmiştir.

1991 yılında bağımsızlığına kavuşan Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Türkiye Cumhuriyeti ile her alanda ilişkilerini hızla geliştirmesi, eğitim ve kültür çok sayıda anlaşmanın imzalanması ve bu anlaşmalara dayanan çok sayıda projenin uygulanmasında 1960’lı yıllardan itibaren iki devlet arasında Moskova’nın gözetiminde olmasında rağmen kurulan kültürel ilişkilerin rolü büyük olmuştur. Bu ilişkilerin tüm zorluklara rağmen 1970’li ve 1980’li yıllarda yükselen hatla devam etmesi, karşılıklı ziyaretler ve bilim-kültür alanında yapılan etkinlikler, bağımsızlık yıllarında iki ülkenin bu alanlarda ilişkilerinin belli bir temel üzerine kurmasına neden olmuştur. Yirmi yıllık süre zarfında zayıf da olsa iki ülkenin kültürel bağlarını kurması, iki halkın ilişkilerinin yetmiş yıllık Sovyet döneminde tam olarak kopmasını engellemiş, ilişkilerin kısa sürede onarılmasını

ve hızla geliştirmesini kolaylaştırmıştır. Dolayısıyla, bağımsızlık yıllarında Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkileri sağlam temeller üzerinde inşa edilmiştir.

Azerbaycan ile Türkiye'nin yakınlaşması, sadece siyasi ve ekonomik boyutla sınırlı kalmamış, toplumlar arasında ilişkilerin hızlı gelişiminin bir sonucu olarak her alanda ilişkiler kurulmuştur. Özellikle eğitim alanındaki çalışmalar giderek daha geniş kapsama sahip olmuştur. Sosyo-kültürel alanda da eğitim alanında olduğu gibi kalıcı önemli adımlar atılmış, başta TÜRKSOY olmakla çok sayıda ortak proje üretilmiştir.

Azerbaycan'da yetmiş yıl boyunca yasaklanmış olan tüm Türk edebiyatı ve kültürünün milli-tarihi bağlamda incelenmesi, bilimsel-kültürel ilişkilerimizin araştırılması için yeni sayfaların açılmasına neden oldu. Bu bağlamda Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerini daha geniş bir açıdan incelemek ve bu ilişkiyi kültürel bağlamda takip etmek acil bir konu olarak önemlidir. İki halkın kültürü arasında tarihi ve manevi köprülerin yeni düşünce ışığında gözden geçirilmesi, araştırılması ve insanlara ulaştırılması, Azerbaycan'ın yetmiş yıl dünyadan tecrid edilmiş edebiyatının dünya ve Türk dünyası edebiyatı içinde yeniden yerini alması, kültürünün tanınması için olumlu koşullar sağlamıştır.

Azerbaycan-Türkiye kültürel ilişkilerinin incelenmesi, siyasi ve ideolojik açıdan olduğu kadar, siyasi-diplomatik ilişkilerin yeni ve daha verimli bir aşamasının önünü açması açısından da önemlidir. Kültürel ilişkilerin kurulması ve gelişmesi, her iki halk arasındaki karşılıklı manevi zenginleşme ihtiyacından kaynaklanmaktadır. Tarih gösteriyor ki, Azerbaycan'ın özgürlüğü ve bağımsızlığı, Türk halklarının kültürel-tarihi birliği bağlamında önemli olmuştur. Böyle bir birlik fikri, XX. yüzyılın başlarından itibaren farklı alanlarda güçlenmiş, basın-yayında, edebiyatta, sanatta, genel olarak kültürde yoğun bir şekilde tartışılmış ve pekiştirilmiştir. Azerbaycan Yazarlar Birliği Başkanı Anar'ın Azerbaycanlı yazarların IX. Kongresi'nde çok haklı olarak belirttiği gibi: "Türkiye ile yakın kültürel ilişkiler, modernleşmemize, dünya değerlerini benimsememize, dünyanın önde gelen milletleri arasında demokratik, aydın, modern bir toplum olarak tanınmamıza yardımcı olacaktır. Eskiden dünyaya açılan penceremiz sadece Rus basınıydı, bugün bir başka pencere, Türkiye penceresi dünyayı tanımada ve kendimizi dünyaya tanıtmada önemli bir rol oynamaktadır". Dolayısıyla, iki ülke arasında kültürel ilişkilerinin tüm boyutlarının 1990'lı yıllarda hızla gelişimi, günümüzde iki halkın birbirini daha iyi anlamasına, tanınmasına ve yakınlaşmasına neden olmuş, daha

sıkı işbirliği içinde olması, kültürel alanda ilişkilerini dil, kültür, örf ve adet gibi iki halkın sahip olduğu kültürel değerlerin kaynaşması açısından büyük etkiye sahip olmuştur.

Günümüzde iki ülke ilişkilerinin gelişinde kültürel etkinlikler ve ortak kültürel değerleri koruyan kurumların temelleri 1990`lı yıllarda atılmıştır. Söz konusu kurumların sayısı giderek çoğalmaktadır. Kültürel ilişkilerin gelişiminde en fazla eğitim, kültür, dış ve iç işleri bakanlıklarının uygun birimleri, YÖK, TÜRKSOY, TRT, Basın Yayın Enformasyon Genel Müdürlüğü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu gibi kuruluşlar ve Türk Dünyası Eğitim Vakfı, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü, Türk Dünyası Araştırma Vakfı gibi sivil toplum kurumları katkı sağlamışlar.

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Kurumu kendi çalışmalarında Azerbaycan`a, Kafkasya`ya özel önem vermiştir. Örneğin, Türk Tarih Kurumu`nun XII. Türk Tarih Kongresi`ne Azerbaycanlı bilim adamları da katılmıştır. Türk Dil Kurumu`nun Türk dünyası ile ilgili yayınladığı 37 kitabın hazırlanması sürecine Azerbaycan da katkı sağlamıştır.

Tabii ki yukarıda adı geçen kuruluşların faaliyetlerinin kısa sürede sonuç vermesi mümkün değildir. Bu kurumlar, dil (alfabe, kelime hazinesi ve dilbilgisi), kültür (oyunlar, filmler, edebiyat ve destanlar) ve tarih (ortak bir tarihsel perspektif) dahil olmak üzere birçok alanda büyük ilerlemeler kaydetmiştir. Türkiye Diyanet İşleri Bakanlığı 2001 yılında Azerbaycan`da dört cami inşa ettirmiş, iki camiyi restore ettirmiş ve anlaşmalı olarak Azerbaycan`a belli süre için gönderilen din adamları bu alanda hizmet vermişler.

Ortak Radyo ve Televizyon yayın çalışmaları ve Azerbaycan`da Latin alfabesine geçişten sonra Azerbaycan-Türkiye ilişkileri daha da genişlenmiştir. “Kardeş Edebiyatlar”, “Belge”, “Bilig”, “Yesevi”, “Türk Dünyası” gibi yayınevleri, Türkiye ile Azerbaycan arasında bir kültür köprüsü kurulmasında büyük katkı sağlamıştır.

Türkiye ile Azerbaycan arasındaki öğrenci değişimi, televizyon ve radyo yayınları, alfabe birliği gibi daha önemli ilişkiler, her iki ülkenin kültür politikalarında hedef birlik ve ortaklaşa milli kültürü geliştirme hedefidir. Dolayısıyla kültür, ekonomik, siyasi, askeri ve benzeri politikaları belirleyen bir unsur olmakla birlikte ayrı bir unsurdur.

Araştırma sonucunda rahatlıkla söyleyebileceğimiz hususlardan biri, Azerbaycan`ın bağımsızlığını kazanmasından sonra her alanda gelişim gösteren Türkiye-Azerbaycan ilişkileri içinde eğitimin, bu ilişkilerin en hızlı ve kapsamlı şekilde gelişen yönünü oluşturmuşmasıdır. Siyasi ve ekonomik ilişkilerin gelişiminden hiç de geri kalmayan eğitim ilişkilerinin bu denli hızlı gelişiminde bazı faktörler etkili olmuştur. Bunların

başında Türkiye'nin eğitim sisteminin Azerbaycan'a oranla daha gelişmiş ve dünyaya açık olması, dil ve kültürel yakınlığın sağladığı kolaylıklar, Azerbaycanlı gençlerin kapalı Sovyet yönetiminden kurtulması ve dünyaya açılmak istemeleri, ülkenin gelişimine katkı sağlayacak kaliteli eğitim almış kadrolara duyulan ihtiyaç çok sayıda Azerbaycanlı öğrencinin bu ülkeye yükseköğrenim görmek için yüz tutmasına neden olmuştur. Ayrıca ülkenin içinde bulunduğu zor ekonomik koşullar ve savaş hali bilim adamlarının beyin göçüne neden olmuş, bu göçün en fazla olduğu ülke ise Türkiye olmuştur. Özellikle fen bilimleri alanında (matematik, kimya, fizik vs.) yetişen Azerbaycanlı bilim adamları Türkiye'de bu bilim dallarının gelişini ve Türk bilim adamlarının yetişmesine katkı sağlamışlar.

1990'lı yılların başında, yani Azerbaycan bağımsızlığını kazandıktan daha bir yıl geçmeden iki ülke arasında eğitim alanında önemli bir eğitim projesi gerçekleşmiştir. Bu proje belki de eğitim alanında dünyada gerçekleşen en büyük projelerden biri olmuştur. Bu proje binlerce öğrenciyi kapsayan "Büyük Öğrenci Mubadelesi"dir. Zor koşullar altında gerçekleşen bu proje, iki ülke ilişkilerinin kısa sürede gelişmesi açısından önemlidir. Çünkü proje kapsamında yüksek öğrenim gören gençler kendi ülkelerine geri döndükten sonra, devletin ve toplumun değişik kademelerinde göreve başlamış ve ilişkilerin gelişimine katkı sağlamışlar. Araştırma sonuçları gösteriyor ki, Türkiye üniversitelerinden mezun olan gençlerin büyük çoğunluğu (% 85) ülkelerine geri dönmüş ve iş hayatına başlamış (% 91), küçük bir kısmı ise Türkiye (% 5) ve diğer ülkelere yerleşmişler (Süleymanov, 2014, s. 75-76).

Fakat Türkiye'den eğitim için Azerbaycan'a gelen öğrencilerin kararlarında etkili olan hususlar içinde Azerbaycan'da daha kolay eğitim koşullarının olması, Türkiye üniversitelerini kazanamama gibi birkaç olumsuz faktör de etkili olmuştur. Eğitim alanında iki ülke ilişkilerinde dikkat çeken sorunlardan biri de Türkiye'den Azerbaycan'a gelerek ortaöğretim ve yüksek öğretim kurumları açan bazı Türk işadamlarının sonraki yıllarda yasadışı faaliyetleri bu kurumların kapanması ile sonuçlanmıştır. Fakat, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın desteği ile 1992-1993 öğretim yılında açılmış İlahiyat Fakültesi, TÜDEV'in açtığı Türk Dünyası İşletme Fakültesi, Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı Bakü Türk İlkokulu, Bakü Türk Ortaokulu, Bakü Türk Anadolu Lisesi, Diyanet Vakfı'nın açtığı lise vs. halen eğitim faaliyetlerini devam ettirmekteler.

Türkiye-Azerbaycan eğitim ve kültür ilişkilerinin gelişimi son yıllarda büyük ivme kazansa da, her iki alanda düzenlenmesi ve sistemleştirilmesi gereken çok sayıda problem

mevcuttur. Özellikle, eğitim alanında karmaşık bir yapının halen devam etmesi, eğitim için diğer ülkeye giden gençlerin belli sorunlarla karşılaşmasına neden olmaktadır. Azerbaycan`da eğitim veren diğer ülkelerin ingilizce, fransızca veya rusça eğitim veren okullarının daha etkili ve kamuoyunda tanınıyor olmasına karşın, Türk okullarına da halkın rağbeti yüksektir. Fakat, Türk ortaöğretim kurumlarının eğitim hizmeti üretmedeki temel problemi, uluslararası eğitim piyasası oluşturamadığıdır. Türkiye ve Azerbaycan müşterek dil, tarih ve kültüre sahip olmasına rağmen, uluslararası düzeyde kaliteli eğitim hizmeti verebilen yerli eğitim müesseselerine sahip olmadıkları için, bu alandaki işbirliğini istenilen noktaya taşıyamamaktalar. Azerbaycan`da ve diğer Türk Devletlerinde mevcut Türk okulları, yaşadığımız çağın taleplerine uygun vasıflarla donatılmış kadrolar yetiştirmek için gerekli imkanlara sahip olmadığı için beklentileri karşılama noktasında eksik kalmaktalar. Bu sorunun ivedilikle çözüme kavuşması her alanda ihtiyaç duyulan kaliteli kadroların hazırlanması ve dolayısıyla Azerbaycan-Türkiye eğitim ilişkilerinin gelecek başarısı açısından önemli olacaktır.

Sanat alanında daha fazla işbirliğinin geliştirilmesi ve kurumsal nitelik kazanması konusunda halen katedilmesi gereken mesafe büyüktür. Sorunların aşılması için iki ülke arasında yasal düzenlemeler bulunsa da, pratikte atılan adımlar halen yetersiz kalmaktadır.

Bilim ve eğitim alanında iki ülkenin belirli kurumlarının işbirliğini daha da geliştirilmesi gerekir. Bilimsel işbirliğinin teorik boyuttan pratik ve verimli alanlara kaydırılması günümüz açısından kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

- ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 17a-18a.
- ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 27a.
- ACCOSBA, fon kodu 277/ catalog no.2/ dosya no.7/ yaprak 48.
- ACDA, fon kodu 275/ catalog no.12/ dosya no. 248/ yaprak 375.
- ACDA, fon kodu 28/ catalog no.12/ dosya no.56/ yaprak 71.
- ACDA, fon kodu 28/ catalog no.12/ dosya no.57/ yaprak 87.
- ACDA, fon kodu 28/ catalog no.12/ dosya no.66/ yaprak 55.
- ACDA, fon kodu 28/ catalog no.12/ dosya no.84/ yaprak 64.
- ACDA, fon kodu 410/ catalog no.1/ dosya no.78/ yaprak 2.
- ACDA, f on kodu 28 / catalog no.12/ dosya no.31/ yaprak 2-30.
- ACDİBA, 14.10.1994-31.12.1994/ dosya no.N21/ yaprak 46.
- ACDİBA, 21 Ocak 1992 tarihli 213/2 sayılı rapor.
- ACDİBA, 26.05.1994-15.06.1994/ dosya no.NS/ yaprak 5-6.
- ACEB, DİA, Türkdilli ülkelerle işbirliği dosyası / 1994.
- ACEB, DİA. Türkçe konuşan ülkelerle işbirliği ile ilgili dosye. 1991-2010 yılları/ yaprak 244/256/305/475.
- ACESDA, fon kodu 340/ catalog no.1/ dosya no.1964/ yaprak 108.
- AC MGBA, dosya no.497/ yaprak 178.
- ACMM, UİOA, Türkdilli ülkelerle ilişkiler dosyası/ 1994-2010 yılları.
- ACMMA, fon kodu 2941/ catalog no.1/ dosya no.254/ yaprak 10.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.28/ dosya no.508/ yaprak 9.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.5/ dosya no.129/ yaprak 90-100.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.56/ dosya no.45/46.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.56/ dosya no.46/ yer 105/ dosya no.2/ yaprak 10.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.56/ dosya no.63/ yaprak 13-14.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.56/ dosya no.63-64/ yaprak 1.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.60/ dosya no.134/ yaprak 7.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.61/ dosya no.156/ yaprak 99.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.63/ dosya no.147/ yaprak 128.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.64/ dosya no.163/ yaprak 170.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.64/ dosya no.163/ yaprak 180-182.
- ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.67/ dosya no.23/ yer 127/ yaprak 22

ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.68/ dosya no.408/ yaprak 22.

ACSPİHDA, fon kodu 1/ catalog no.70/ dosya no.409/ yaprak 45.

ADİÜA, Türk Dünyası İşletme Fakültesi'nin faaliyeti dosyesi/ 1992-2010 yılları.

Архивы Кремля. Президиум ЦК КПСС.1954-1964. Черновые протокольные записи заседаний. Стенограммы. Постановления. Т.І.Гл. ред. А.А.Фурсенко. М., РОССПЕН, 2004, с.1142.

ABПРФ, ф.132, рефература по Турции, оп.54, папка 173, д. 9, л. 82.

ABПРФ, ф.132, рефература по Турции, оп.54, папка 173, д. 9, л. 64.

ABПРФ, ф.132, рефература по Турции, оп.54, папка 173, д.11, л.2.

BDÜA, Türkiye Diyanet Vakfı'nın İlahiyat Fakültesi'nin faaliyetine dair dosya/ 1993-2010 yılları.

BOA, DH.HMŞ, catalog no.4-1/ yaprak 4-96

BOA, DH.İ.UM, catalog no.5-2/ yaprak 1-6.

RFDA, fon kodu 101/ catalog no. 74/ dosya no.6/ yaprak A, 13.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi. Sayı: 94/5310, Tarih: 10 Şubat 1994.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi. Sayı 97/9713. Tarih: 04 Ağustos 1997.

T.C. Başbakanlık Devlet Arşivi. Sayı 97/9726. Tarih: 05 Ağustos 1997.

TİEA, fon kodu 1/ catalog no.19/ dosya no.8953/ yaprak 126.

TİEA, fon kodu 1/ catalog no.19/ dosya no.8953/ yaprak 129.

TİEA, fon kodu 1/ catalog no.19/ dosya no.8953/ yaprak 130.

Kitaplar

15 лет азербайджанской нефтяной промышленности (1920-1935). (1935). Краткий стат. справочник. Баку, Москва.

Abdullayev, M. (2003). *Uluslararası ilişkiler tarihi (XX yüzyıl)*. Bakü: Tahsil EİM Yayınları.

Abdullayev, M. (1998). *Azerbaycan-Türkiye ilişkileri*. Bakü: Mütercim Yayınları.

Abilova, A. (2003). *Atatürk'ün Azerbaycanlı dostu-İbrahim Abilov*. Bakü: Nurlan Yayınları.

Ahmedov, A.H. (2009). *Azerbaycan'ın uluslararası ilişkileri (Türki devletleriyle ilişkiler (XX yüzyılın 90'lı yılları))*. Bakü: Elm ve Tahsil Yayınları.

Ahundov, A. (1992). *Dil ve medeniyet*. Bakü: Yazıcı.

Aliyev, H. (1997). *Bağımsızlığımız (mustakilligimiz) ebedidir* (1. Cilt). Bakü: Azərneşr Yayınları.

Aliyev, H. (1997). *Bağımsızlık yollarında*, Bakü: Azərneşr Yayınları.

Anar. (2015). *Kerem gibi* (Bakü: Elm Yayınları).

- Aslan, B. (2000). *I Dünya Savaşı esnasında Azerbaycan Türklerinin Anadolu Türklerine kardeş kömeği (yardımı) ve Bakü Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi*. Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- Atatyurk, K. (1966). *İzbrannie reçi i vistupleniya*. Moskova: Nauk.
- Atmaca, T. (1999). *Yirminci yüzyılın sonunda Azerbaycan ve Türkiye ilişkileri (1993-1999)*. Ankara: Şafak Matbaası.
- Azerbaycan Beynelhalk Alemde. (2000). *Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev'in 1993-1998 yıllarında yabancı ülkeleri ziyaretlerine ait belgeler*. Bakü: Nurlan Yayınları.
- Azerbaycan Cumhurbaşkanı H. Aliyev'in Türkiye'ye işgüzar seferi*. (1999). Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) *Parlamentosu (cilt 2)*. (1998). Bakü: Azerbaycan Matbaası.
- Azerbaycan Respublikası (1991-2001)*. (2001). Bakü: XXI-Yeni Neşrler Evi Yayınları.
- Azerbaycan Sovyet Ansiklopedisi (Cilt 1)*. (1976). Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Azerbaycan-Türkiye ilişkileri son 20 yılda*. (2011). Bakü: SBS Yayınları.
- Azerbaycan-Türkiye ilişkileri ve Haydar Aliyev (1991-2001) (1. Cilt)*. (2002). Bakü: Kafkas Yayınları.
- Азгьсг-91*. (1991). Moskova: Политиздат.
- Babayev, A. (2016). *Nazım Hikmet galaksisi*. Bakü.
- Baranovski, B. (1987). *Historia Azerbejdzani*. Wroslaw: Zaklad Narodowy im Ossolinskich Wydawnietwo.
- Baykara, H. (1992). *Azerbaycan istiklal mübarizesi tarihi*. Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Bayramov, G. ve Hüseynova, İ. M. (2004). *Haydar Aliyev ve Azerbaycan tarih bilimi*. Bakü: Tahsil Yayınları.
- Cahangirli, C. (2006). *Müasir devirde Azerbaycan Türkiye ilişkileri*. Bakü: Araz Yayınları.
- Çalışlar, A. (1995). *Tiyatro Ansiklopedisi*. Ankara: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Çoxasırlık tariximizin 34 yılı*. (2003). Bakü: CBS Yayınları.
- Ergüç, V. (2017). Johnson mektubu. M. K. Kaynar (der.), *Türkiye'nin 1960'lı yılları içinde* (257-274). İstanbul: İletişim.
- Evsile, M. (1999). *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin konular indeksi*. Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Əliyev, R. (1998). *Haydar Aliyev ve manevi deyerler*. Bakü: İrşad Yayınları.
- Fowkes, B. (2002). *The national question in the Soviet Union under Leonid Brezhnev: policy and response*. New York: Brezhnev reconsidered.
- Gaffarov, T. (Ed.). (2008). *Azerbaycan tarihi (7. Cilt)*. Edt: Tahir Bakü: Elm Yayınları.
- Gasımlı, M. (2006). *Haydar Aliyev-istiklale giden yol (1969-1987)*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları.

- Gasımlı, M. (2007). *SSCB-Türkiye munasibetleri (Türkiye`de 1960 darbesinden SSCB dağılanadək)*. (1. Cilt). Bakü: Adiloğlu Yayınları.
- Gasimov, M. (1992). *Azərbaycan Respublikası dünya meridianlarında: medeni emekdaşlıq*. Edt. V.Mecidov. Bakü: Gençlik Yayınları.
- Gayıdış (1990-1993). (1996). Belgelee Toplusu. Bakü.
- Güdretoy, D. H. (1962). *Birinci beşillikde Azərbaycanda sovhöz kuruculuğu (1928-1932 yılları)*. Bakü.
- Hacıyev, N. (1985). *Dostluq ve emekdaşlıq telleri*. Bakü: Elm Yayınları.
- Hale, W. (2003). *Türk dış politikası (1774-2000)*. İstanbul: Mozaik Yayınları.
- Halilov, B. (1999). *Birinci beynelxalk türkoloji kurultayı*. Bakü: Elm Yayınları.
- Halilov, B. (2001). *Türkologiyanın intibah dönemi*. Bakü: Adiloğlu Yayınları.
- Halilov, B. (2016). *Türkologiyanın tarihi (XX yüzyılın 20-30`lu yılları)*. Bakü: Papirus Yayınları.
- Hasanov, A. (1998). *Azərbaycan`ın dış politikası Avrupa devletleri ve ABD (1991-1996)*. Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Hasanov, A. (2005). *Muasır beynelxalk munasebetler ve Azərbaycan`ın harici siyaseti*. Bakü: Azərbaycan Neşriyatı Yayınları.
- Hasanov, C. (1993). *Azərbaycan uluslararası ilişkiler sisteminde (1918-1920)*. Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Haydar Aliyev medeni irsimizin keşiyində (2. Cilt). (2001). Bakü: Bakü Yayınları.
- Haydar Aliyev ve Şark (1. Cilt). (2002). Bakü: Tural-ENPM Yayınları.
- Haydar Aliyev ve Şark (3. Cilt). (2003). Bakü: Çarşıoğlu Yayınları.
- Haydar Aliyev ve Şark (5. Cilt). (2005). Bakü: Çarşıoğlu Yayınları.
- Haydar Aliyev`in neft strategiyası (1. Cilt). (2001). Bakü: Norul Yayınları.
- Hikmet, N. (2002). *Şiirler 7 - Son şiirleri (1959-1963)*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hikmet, N. (2009). *Seçilmiş eserleri*. Bakü: Şark-Garp Yayınları.
- Hüseynov, E. (2000). *Azərbaycan Respublikası`nın Türkiye ile iktisadi ve medeni ilişkileri (1991-1995)*. Bakü: AzTU Yayınları.
- Hüseynov, İ. (2002). *Azərbaycan milli adət ve ananelerinin bedii-estetik mahiyeti*. Bakü: Mars-Print Yayınları.
- Hüseynova, F. (2007). *Bağımsızlık döneminde Azərbaycan-Türkiye ilişkilerinin kulturoloji aspektleri*. Bakü: Nurlan.
- Hüseynova, İ. (2003). *Bağımsızlığımızın (mustakilliyimizin) garantörü (teminatçısı)*. Bakü: Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- İbrahimli, X. (2012). *Azərbaycan muhacireti tarihi*. Bakü: ADPU Yayınları.
- İslam, M. (2000). *Türkün büyük oğlu*. Bakü: Ağrıdağ Yayınları.
- İsmayılov, İ. (2004). *Azərbaycan-Türkiye medeni ilişkileri XX yüzyılda*. Bakü: Milli Meclisin Yayınları.

- Kansu, M. F. (1997). *Erzurum`dan ölümüne kadar Atatürk`le beraber*. Ankara: TTK Yayınları.
- Karabekir, K. (2006). *İstiklal harbimiz*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Kasimov, M. (1998). *Azerbaycan-Türkiye diplomatik siyasi ilişkileri*. Bakü: Mütercim Yayınları.
- Kasimov, M. (2006). *Azerbaycan Türkiye ilişkileri*. Bakü: Araz Yayınları.
- Kerimov, İ. (2000). *Azerbaycan -Türkiye tiyatro ilişkileri*. Bakü: Nağıl Evi Yayınları.
- Kocatürk, U. (1991). *Atatürk*. Bakü: Elm Yayınları.
- Koln, H. (2007). *Panslavizm ve Rus milliyetçiliği*. İstanbul: İlgi Kültür Sanat Yayınları.
- Lenin, V. İ. (1958). *Eserlerinin tam küllüyesi (cilt 41)*. Bakü: Azərneşriyyat Yayınları.
- Mahmudov, Y. (Ed.). (2013). *Haydar Aliyev (1. Cilt)*. Bakü: Turhan Yayınları.
- Mehdiyev, R. (1998). *Haydar Aliyev-75*. Bakü: Azərbaycan Üniversitesi Yayınları.
- Mehemmedzade, M.B. (1992). *Milli Azərbaycan heraketi*. Bakü: Nicat Yayınları.
- Memmedli, N. (2005). *Merkezi Asyanın Türk devletleri ve Türkiye*. Bakü: AzAtaM.
- Memmedova, S. (Ed.). (2003). *Azerbaycan`da Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti araştırmaları (1941-2003)*. Bakü: AzAtaM Yayınları.
- Merdanov, M. ve Abdullayev, A. (2003). *Azerbaycan tahsili Halk Cumhuriyeti yıllarında (1918-1920)*. Bakü: Çarşıoğlu.
- Musayev, İ. (1998). *Azerbaycan – Türkiye ilişkileri (1917-1922 yılları)*. Bakü: Bakü Üniversitesi Yayınları.
- Naxçıvan Respublikası (1969-1999)*. (1999). Naxçıvan: Milli İlimler Akademisi Yayını.
- Nazarlı, S. (2006). *Müdrük Atatürk*. Bakü: Nurlan Yayınları.
- Nerimanov, N. (1989). *Seçilmiş eserleri (cilt 2)*. Bakü: Azərneşr Yayınları.
- Nerimanov, N. (1992). *Ucqarlarda inqilabımızın tarihine dair*. Bakü.
- Nerimanov, N. (2019). *Türk-Azerbaycan Dilinin kısa dilbildisi*. İ. Gulusoy (Haz.). Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları.
- Novruzov, G. (2011). *Azerbaycan`la Türkiye arasında tehsil alakaları*. Bakü: SAM Yayınları.
- Nuriyeva, İ. (2015). *Azerbaycan tarihi*. Bakü: Mütercim.
- Orucov, H. ve Abdullayev, A. (2001). *Haydar Aliyev ve Azerbaycan`da milli siyaset*. Bakü: Şark- Garp Yayınları.
- Özey, R. (1998). *Jeopolitik ve jeostratejik açıdan Türkiye*. İstanbul: Marifet Yayınları.
- Paşaoğlu, T. (1993). *Atatürk ve Türkiye`de medeni inkilab (1920-1930`lu yıllar)*. Bakü.
- Resulzade, M.E. (1990). *Azerbaycan Cümhuriyyeti*. Bakü: Elm Yayınları.
- Resulzade, M.E. (1991). *Asrımızın Siyavuşu*. Bakü: Genclik Yayınları.
- Resulzade, M.E. (1994). *Bolşeviklerin Şark siyaseti*. Bakü: Sabah Yayınları.

- Ruinen, S. (2005). *Azerbaycan Türk devletleri ile siyasi ilişkiler sisteminde (XX asrın 90'lı yılları)*. Bakü.
- Ruinen, S. (Ed.). (2005). *Azerbaycan Türk devletleri ile siyasi ilişkiler sisteminde (1990'lı yıllar)*. Bakü: Adiloğlu Yayınları.
- Salamova, M. ve Büyüktolu, R. (2021). Azerbaycan ve Türkiye Cumhuriyeti kaynaklarına göre elçi İbrahim Muharremoğlu Abilov (Ибрагим Магеррам оглы АБИЛОВ) 1881-1923. A. Efe ve F.Sanvar (Ed.), *Tarih ve siyaset bilimi araştırmaları – II*. Ankara: Vadi Yayınları.
- Saray, M. (1993). *Gaspıralı İsmail Bey'den Atatürk'e Türk dünyasından dil ve kültür birliği*. İstanbul: Nesil Yayıncılık.
- Solovyov, V. и Klepikova, E. (1985). *Behind The high Kremlin walls*. New York: Proeger Publishers.
- Süleymanlı, M. A. (2004). *Kultüroloji irsimizin qaynaqlarına doğru "Medeniyyet dünyası"*. Bakü: ADMİU.
- Sünbül, T. (1990). *Azerbaycan dosyası*. Ankara: Kök Yayınları.
- Şimşir, B. (1991). *Azerbaycan'da Türk alfabesi tarihçesi*. Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Şimşir, S. (2013). *Azerbaycan'ın istiklal mücadelesi*. İstanbul: IQ Yayınları.
- Tagiyev, E. (2000). *Ruslar ve Türkler*. Bakü: Elm Yayınları.
- Türk Dış Politikası. (2001). *Kurtuluş savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar* (cilt 2: 1980-2001). Edt: Baskın Oran. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Türkiye Atatürk'ün, Azerbaycan Haydar Aliyev'in eseridir*. (2002). Bakü.
- Türkiye ve Türk Cumhuriyetleri ve Türk Toplulukları arasında yapılan anlaşmalar, ilişkiler ve faaliyetler (1990-1993)* (1. Cilt). (1994). Ankara.
- Ulusel, S. R. (2004). *Haydar Aliyev ve Azerbaycan, Atatürk ve Türk Dünyası Nizami Caferov'un elmi araştırmalarında*. Bakü: Elm Yayınları.
- Veliyev, İ. ve Muhtarov, K. (2003). *Haydar Aliyev ve Türk dünyası*. Bakü: AzAtaM Yayınları.
- Veliyeva, M. (Ed.). (2006). *Latin esaslı yeni Türk alfabesi ve I Bakü türkoloji kurultayı*. Bakü: Merkezi Kütüphane.
- Yakub, M. (1996). *Kafkas'ın problemleri*. Bakü: Azerbaycan Yayınları.
- Yaqublu, N. (1991). *Mehmet Emin Resulzade*. Bakü: Gençlik Yayınları.
- Yavuz, K. (Ed.). (1976). *Reşad Nuri Güntekin'in tiyatro ile ilgili makaleleri*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Азербайджан в цифрах*. (1964). Краткий стат. сб. Баку,
- Азербайджанская Демократическая Республика (1918-1920)*. (1998). Законодательные Акты (Сб.Документов). Вакü: Azerbaycan.
- Ализаде, А. (1963). *Проблемы современной Турции*. Москва: ИВЛ.
- Амальрик, А. (1991). *Просушествует ли советский союз до 1984 года? Погружение в тря-сину: Анатомия застоя*. Moskova: Nauk.

- Баку-Город Проведения Форумовученых.* (1970). Информационный материал о развитии экономики наук Азербайджана, Bakü.
- Верт, Н. (1992). *История советского государства. 1900-1991.* Пер. с фр. М.: Прогресс: Про-гресс-Академия.
- Еремеев, Д.Е. (1971). *Этногенез Турок.* Москва: Наука.
- Здравомыслов, А.Г. (1999). *Межнациональные конфликты в постсоветском пространстве.* Moskova: Аспект Пресс.
- Контрольные цифры народного хозяйства Азербайджанской ССР на 1927 г.* (1927). Стат. справочник. Баку.
- Краткий информационный отчет о деятельности Аз.ЧК,* (1923). Май 1921 - Май 1922.
- Кулиев Р.И. (1966). *Во имя мира и дружбы (Международные культурные связи советского Азербайджана).* Баку: Азернешр.
- Лисичкин, С.М. (1958). *Очерки развития нефти добывающей промышленности СССР.* Москва.
- Медведев, Р. (2010). *Советский Союз. Последние годы жизни. Конец советской империи.* Москва: Аст Полиграфиздат.
- Миллер, А.Ф. (1983). *Турция Актуальные проблемы новейшей истории.* Москва: Издано.
- Нариманов, Н. (1989). *Избранные произведения.* (Том 2), Баку.
- Николаевский, Н.И. (1938). *Вопросы экономики нефтяной промышленности.* Moskova.
- Протопопов, А.С., Козьменко, В.М. и Елманова, Н.С. (2003). *История международных отношений и внешней политики России (1648-2000).* Moskova: Аспект Пресс.
- Раджаблы, Ф. и Атаев, О. (1969). *Нефтьчи.* Баку.
- Расцвет экономики Азербайджанской ССР.* (1967). Баку.
- Резолюции и постановления съездов Советов Азерб. ССР 1921-1937 гг.* (1961). Баку.
- Салущий, А.С. (1990). *Пророки и пороки: «Поп-наука» в зеркале реальности.* М.: Молодая Гвардия.

Süreli Yayınlar

- Ahmedov, A. H. (2006). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin türkdilli ülkelerle ilişkilerinin ilkeleri ve mahiyeti. *ADPU'nun Haberleri*, 4.
- Akın, Ü. (2018). Yeni Kafkasya Dergisi'nde Emin Abid üzerine bir inceleme. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5(12), 565-594.
- Alptekin, G. ve Özer Ö. (2020). Johnson Mektubu haberlerinin Cumhuriyet, Hürriyet ve Tercüman gazetelerindeki sunumu üzerine bir inceleme. *Akdeniz İletişim Dergisi*, (34), 283-308.

- Arıkan, Z. (1996). Muhittin Birgen ve Azerbaycan. *Toplumsal Tarih*, (29), 46-53.
- Azerbaycan Respublikası ile Türkiye Respublikası Arasında Diplomatik İlişkilerin Kurulmasının 10. Yılına Dair Sempozyum. (2002). AMEA, Bakü.
- Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bütün alanlarda ve seviyelerde karşılıklı dostluk üzerine kurulmuştur. (2005). *Dirçeliş XXI Asr*, (Özel sayı).
- Azizbeyov, P. (1970). Azerbaycan tarihi müzesi. *Elm ve Hayat*, (9).
- Babaşlı, M. (2003). XX asrın başlarında Azerbaycan'da milli dirçeliş ve eğitim hareketi. *Jurnal of Qafqaz*, (12).
- Bülbüloğlu, P. (1996). Türk dünyasında kültür işbirliği. *Avrasya Etüdləri*, (3).
- Büyükbaş, N. (2017). Azerbaycan Cumhuriyeti ile Türkiye Cumhuriyeti eğitim ilişkileri. *İrs Dergisi*, 1(17), 12-19.
- Caferoğlu, A. (1964). Ziya Gökalp'ın Azerbaycan türklüğü üzerindeki tesiri. *Türk Kültürü*, (24).
- Caferov, N. (2004). Türk dünyasının birliyi strategiyası. Haydar Aliyev'den İlham Aliyev'e. *Dirçeliş XXI Asr*, 4(5).
- Çay, A. (1989). 1905-1917 yıllarında Azerbaycan'daki türk siyasi kuruluşları. *Türk Kültürü Araştırmaları*, (27).
- Enserov, V. (2018). Mehmet Emin Resulzade önderliğinde Türkiye'de çıkarılan Azerbaycan Siyasi Muhaceret Dergileri. *İNİF e-dergi*, 3(1), 100-126.
- Gafarov, V. (2018). Tahsil ve medeniyyet sahasında Azerbaycan-Osmanlı emekdaşlığı (1918 yılı). *Azerbaycan Mektebi*, (2), 125-137.
- Gençalp, E. (2014). Türk basınında ikili ziyaretler boyutunda Türk-Sovyet ilişkileri (1965-1980). *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları*, 14(29), 315-352.
- Hasanova, S. N. (2010). XX asrın 20-30'lu yıllarında ibtidai ve orta tahsilin gelişiminde Azerbaycan aydınlarının rolü. *Bakü Üniversitesi Haberleri*, (3), 154-159.
- Hüseynov, H. (1999). TÜRKSÖY' un etkinliği. *Medeni-Maarif*, 5(6), 12-14.
- Hüseynova, F. (2006). Azerbaycan-Türkiye medeni ilişkilerinde siyasi amillerin roluna dair. *Medeniyet Dünyası*, (12), 87-92.
- Hüseynova, F. (2006). TÜRKSÖY-Türk xalqlarının mədəni integrasiyasının təzahürü kimi. *Medeni-Maarif*, (4), 32-35.
- Karaman, E. (2010). Düünden bugüne Azerbaycan'da alfabe. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, (2), 130-143.
- Mammadov, M. (2021). Türkiyenin İstiklal Harbinde Neriman Nerimanovun rolü. *Tarih, İnsan ve Cəmiyyət Dergisi*, 1(31), 73-80.
- Mammadova, E. (2019). Birinci Türkoloji Qurultay ve dil meseleleri. *Elmi İş*, 10(49), 31-34.
- Medeniyet Dünyası Dergisi* (2006). (12), 4-5.
- Memmedli, N. (2006). Türkdilli dövlətlər beynəlxalq münasibətlər sistemində. *Dirçeliş-XXI Asr*, 8(9), 44-49.
- Muxtarova, E. (2003). Haydar Aliyev ve Türk dünyası. *Tarix ve Onun Problemləri*, (1).

- Naki, K. (1957). Büyük bir hayırsever Hacı Zeynalabidin Takızade. *Azerbaycan Dergisi*, 14(62).
- National Intelligence Estimate. (1964). Foreign relation of the united states (1964-1968). *The Soviet Union*, 14(10), 20-24.
- Oral, M. (2004). Türkoloji tarihinde 1926 Bakü Türkiyat Kongresi. *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, (17), 107-129.
- Özcan, U. (2004). Ahmet Ağaoğlu'nun kişiler serüveni açısından XX. yüzyılda Türkiye ve Azerbaycan'daki modernleşme deneyimleri. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Konferansları*, (29), İstanbul.
- Resulzade, M. A. (1996). Müsavat Partisi'nin kuruluşu. *Azerbaycan Dergisi*, (167), Ankara.
- Rusyalı İslam Şakirdlerine Yardım Cemiyeti. (1918). *Türk Yurdu*, 14(159), 329-330.
- Special National Intelligence Estimate (2001). *Washington, January 8, 1964.-Foreign Relation of the United States 1964-1968*. The Soviet Union, Washington: United States Government Printing Office, s. 5-7.
- Şahmuradov, A. Ş. (2012). SSRİ-nin sügutu prosesi hakkında. *Bakü Üniversitesi Haberleri*, (4), 60-70.
- Şarq Halkları, (1), 1920.
- Tekerek, M. (2021). Kurtuluş Savaşı'nda Azerbaycan ve Rusya'nın Türkiye'ye maddi yardımları. *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları*, 6(2), 165-179.
- Telegram From the Embassy in Belgium to the Department of State (1964). Foreign Relation of the United States, 1964-1968. *The Soviet Union*, 7, 11.
- Toplumsal Tarih* (1996). (29).
- Türkdilli Devletlerin ve Toplulukların 10. Dostluq, Kardeşlik ve İşbirliği Kurultayı. (2006). *Dirçeliş-XXI Asr*, 8(9).
- Uluslararası TÜRKSOY Teşkilatının XV Toplantısında Azerbaycan Kültür Bakanı P.Bülbüloğlu'nun Nutku. (2001). *Medeni Marif*, 1(2).
- Uslu, R. (2015). Sovyet Rusya belgelerinde Türkiye-Azerbaycan siyasi ilişkileri (1920-1922). *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları*, (38).
- Vatancüda, M. (1931). Bizler-Kardeş Türkiye'de. *Odlu Yurt*, (27).
- Walker, M. (1994). *The Cold War and the Making of the Modern World*. Vintage.
- Yeni Kafkasya Dergisi* (1925). Sayı 2/50.
- Экономический вестник Азербайджана. (1923). (9), 21-27.

Tezler

- Ağayev, M. (2006). *Milli Mücadele yıllarında Türkiye ve Azerbaycan ilişkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Albayrak, C. (1998). *Muallim Cevdet'in Azerbaycan eğitimine katkıları*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

- Atmaca, T. (2007). *XX. asrın sonlarında Azerbaycan-Türkiye munasebetleri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Bakü: AMEA.
- Erat, M. (1991). *Türk basınında alfabe meselesi (1862-1918)*. Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Habibullayev, İ. (2001). *Hüseynzade Ali Bey (Turan) hayatı ve fikirleri*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Musayev, M. (2000). *Osmanlı Ordusu'nun Azerbaycan harekatı, faaliyetleri ve halkın ilgisi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya: Selçuk Üniversitesi.

Gazeteler ve Gazete Makaleleri

- Ahundov, A. (21 Nisan 1981). Halkımıza deyerli hediye. *Komünist*, 3.
- Alemdar. (24 Kasım 1920). 2.
- Aliyev, H. (30 Aralık 2000). Azerbaycan XXI. yüzyılın ve üçüncü binyılın ayrımında. *Cumhuriyet*, 1.
- Aliyev, H. (30 Aralık 2001). Yeni 2001-ci il. *Respublika*, 1.
- Aliyev, Y. (29 Ocak 2010). Türkiye-Azerbaycan tahsil ilişkilerini genişlendirmek için büyük potansiyel var. *Azerbaycan Muallimi*, 3.
- Anadolu torpağında görüşler (30 Haziran 1992). *Halk*, 1,2.
- Aşmarin, N. (9 Kasım 1925). Çağrılacak türkoloji kurultay hakta birkaç kelime. *Komünist*, 4.
- Azadlık* (13 Eylül 1991). 4.
- (6 Ağustos 1918). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde maarif. *Atı*, 8.
- Azerbaycan Gencleri* (11 Aralık 1990). 1, 3.
- Azerbaycan Gencleri* (20 Nisan 1990). 3-4.
- (4 Eylül 1918). Azerbaycan Hakkında Konferans. *Vakit*, 3.
- Azerbaycan Hariciye Nazırı ile gayri-siyasi bir mülakat. (13 Eylül 1918). *Temaşa*, 4.
- Azerbaycan ile İmzalanan “Dostluk, İşbirliği ve İyi Komşuluk Anlaşması”nın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Karar. (21 Mart 1993). *T.C. Resmi Gazete*.
- Azerbaycan mektebi jübile yılında. (22 Ağustos 1969). Azerbaycan SSC Maarif Naziri M.Mehdizade'yle söyleşi. *Komünist*, Sayı 196, 1,7.
- Azerbaycan Muallimi*. (15 Nisan 1994). 4.
- Azerbaycan SSC'nin 1980 Bütçesi ve Azerbaycan SSC'nin 1978 Bütçesinin Yerine Yetirilmesi Hakkında. (21 Aralık 1979). *Komünist*, Sayı 290, 1.
- Azerbaycan tiyatrosu. (8 Şubat 1919). *Zaman*, 4.
- Azerbaycan Türk dram-operet kumpanyası. (6 Şubat 1919). *Sabah*, Sayı 10498.
- Azerbaycan Türk dram-operet kumpanyası. (21 Nisan 1919). *Tercüman-ı Hakikat*, Sayı 13705.

Azerbaycan. (15 Ağustos 2000). Sayı 29, 1,7.
Azerbaycan. (18 Mart 1993). 8.
Azerbaycan. (1997). 16 Ekim, 1.
Azerbaycan. (1997). 17 Mayıs, 1-2.
Azerbaycan. (28 Ekim 1992). Sayı 42, 3.
Azerbaycan-Türkiye arasında tiyatro ilişkileri. (15 Ekim 2013). Ses, 2-3.
Babayev, A. (13 Ocak 2012). Nazım Hikmet - Ad günün mübarek ustad. *Edebiyyat*, 3.
Bakinskiy Raboçiy (Бакинский Рабочий). (1 Kasım 1970). 3.
Bakinskiy Raboçiy. (11 Nisan 1921). 8.
Bakinskiy Raboçiy. (14 Eylül 1990). 2.
Bakinskiy Raboçiy. (15 Ağustos 1922). Sayı 182, 8.
Bakinskiy Raboçiy. (15 Haziran 1922). Sayı 156, 4.
Bakinskiy Raboçiy. (15 Mayıs 1990). 2.
Bakinskiy Raboçiy. (19 Aralık 1990). 8.
Bakinskiy Raboçiy. (19 Haziran 1990). 1, 5.
Bakinskiy Raboçiy. (2 Haziran 1990). 1-2.
Bakinskiy Raboçiy. (24 Şubat 1970). 5-6.
Bakinskiy Raboçiy. (29 Nisan 1990). 6.
Bakinskiy Raboçiy. (30 Mart 1922). 7.
Baku (Баку). (15 Şubat 1960). 3.
Baku. (1 Kasım 1990). 3.
Baku. (13 Eylül 1970). 1,6.
Baku. (23 Ağustos 1967). 2-3.
Baku. (24 Haziran 1991). 3-4.
Baku. (25 Mart 1991). 6.
Baku. (26 Haziran 1987). 8.
Baku. (29 Kasım 1990). 2.
Baku. (30 Kasım 1967). 1-2.
Baku. (30 Ocak 1969). 3.
Baku. (31 Mayıs 1967). 7
Baku. (5 Mayıs 1970). 2.
Bakü. (6 Mart 1981. 4.
Baku. (6 Haziran 1991). 7.
Baku. (16 Mayıs 1991). 2.

Baku. (6 Nisan 1989). 7-8.

Baku. (6 Ocak 1970). 7.

Baku. (8 Haziran 1990). 4-5.

Baku. (9 Haziran 1969). 2.

Bütün silahlar düşmana karşı. (2 Temmuz 1993). *Halk*, 7-8.

Cumhuriyet. (9 Haziran 1975). 4.

Edebiyat ve İncəsənət. (4 Mayıs 1990). 2.

Edebiyat. (29 Kasım 2002). Sayı 48, 3-4.

Edebiyat. (5 Kasım 1999). Sayı 43, 4.

Gasimov, T. (18 Eylül 1970). Büyük Küvvət. *Azərbaycan Gəncləri*, 6.

Hakimiyet-i Milliye. (18 Aralık 1920). Sayı 689, 4.

Hakimiyet-i Milliye. (1921). Sayı 231, 6.

Halefbeyov, H. (24 Ekim 1970). Azərbaycan İzmir Yarmarkasında. *Komünist*. 1, 4.

Hayat. (17 Eylül 1991). 8.

Hayat. (1906). Sayı 124, 4.

Hayat. (1906). Sayı 87, 5.

Hayat. (1906). Sayı 97, 2.

Hayat. (28 Haziran 1991). 7.

Hayat. (3 Eylül 1991). 2.

Hayat. (3 Mart 1992). 2.

Haydar Aliyev`in Bakü Devlet Üniversitesi`ndeki nutku. (16 Nisan 1996). *Halk*, 1-2.

İdman. (17 Nisan 1991). 3.

İrşad. (1906). Sayı 84, 4.

Искендеров, М. (8 Ağustos 1970). Праздник молодости. *Бакинский Рабочий*, 3.

İzvestiya (Газета Известия ВРК). (29 Nisan 1920). 1.

İzvestiya. (30 Nisan 1920). 1-2.

İzvestiya. (1921). Sayı 5-6, 1-2.

XX əsr Azərbaycan ədəbiyyatı: milli intibah üçün böyük təkan. (14 Nisan 2018). *525-ci Gazete*. 2.

Kafkas Terakki Cemiyeti. (05 Temmuz 1934). *Zaman*, Sayı 93, 6.

Kerimov, H., Abdullayev, Ş. (20 Şubat 1969). Kütüphanenin elmi alakaları. *Baku*, 4.

Kino. (20 Nisan 1991). 1-2.

Komünist. (23 Temmuz 1921). 1, 3.

Komünist. (08 Nisan 1990). 2.

Komünist. (13 Ağustos 1977). Sayı 186, 7.

Komünist. (13 Kasım 1922). Sayı 7, 7.
Komünist. (15 Ocak 1991). 5.
Komünist. (16 Haziran 1990). 2.
Komünist. (16 Kasım 1991). 6.
Komünist. (18 Nisan 1991). 2.
Komünist. (19 Ağustos 1967). 8.
Komünist. (19 Kasım 1969). Sayı 271, 5.
Komünist. (2 Temmuz 1990). 4.
Komünist. (20 Kasım 1969). Sayı 272, 1, 5.
Komünist. (22 Haziran 1990). 2.
Komünist. (22 Kasım 1990). 6.
Komünist. (22 Mayıs 1920). Sayı 17, 1, 4.
Komünist. (23 Haziran 1990). 7.
Komünist. (25 Nisan 1990). 4-5.
Komünist. (27 Aralık 1973). Sayı 302, 3.
Komünist. (27 Mayıs 1990). 1, 3.
Komünist. (28 Temmuz 1990). 8.
Komünist. (29 Mart 1921). Sayı 183, 2.
Komünist. (4 Eylül 1990). 8.
Komünist. (5 Haziran 1921). Sayı 241, 3.
Komünist. (6 Şubat 1991). 3.
Komünist. (6 Temmuz 1977). Sayı 155, 3.
Komünist. (7 Ağustos 1971). 1.
Komünist. (9 Nisan 1988). 3.
Komünist. (9 Nisan 1988). 2.
Komünist. (31 Aralık 1922). Sayı 132, 1, 5.
Milliyet. (17 Temmuz 1928). Sayı 871, 3.
Гуссейнова, З. (1 Kasım 1970). Наша Гордость-Университет. *Бакинский Рабочий*. 3.
Oğuz, A. (2010). Anar`ın tanıdığı Nazım Hikmet – “Kerem gibi”. *525-ci Gazete*, 2.
Поездка в СССР была полезной. *Gazete Pravda*, (14 Haziran 1963), No: 65 (16386).
Professor N. N. Poppe`nin mektubu. (09 Kasım 1925). *Komünist*, Sayı 256, 8.
Resulzade Mehmed Emin Bey`in Konferansı. (7 Eylül 1918). *Yeni Gün*. 1-2.
Rusyalı İslam Şâkirdlerine Yardım Cemiyeti (1334). *Tanin*, Sayı 3414, s.4

- Sanberk, Ö. (21 Temmuz 1992). Türkiye Dış İşleri Bakanı Müsteşarı (1991-1995) Azerbaycan-Türkiye Ortak Bildirisi. *Halk*, 4.
- Sarıyeva, İ. (3 Aralık 2014). Mirza Fetali Ahundov'dan Haydar Aliyev'edek "alifba mücadelesi". *Bakü haber*, 11.
- Sovet Köyü*, (17 Kasım 1990). 3.
- Sumbatzade, A. (Ocak 1970). Azerbaycanda Şarkşinaslık. *Komünist*, 4.
- Tasvir-i Efkar*. (20 Ocak 1919). 8.
- Türk Ocağı'nda bir konferans. (4 Eylül 1918). *İkdam*. 1-2.
- Türk Ocağı'nda resmi kabul. (15 Eylül 1918). *Yeni Gün*. 14.
- Türkiye-Azerbaycan kültür ilişkilerinin inkişafında ziyalıların rolü. (5 Mayıs 2018). 525. *Gazete*. 6.
- Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Eğitim, Öğretim, Uzmanlık Hizmetleri, Teknik ve Bilimsel İşbirliği Anlaşması, (14 Temmuz 1992). *Resmi Gazete*, Sayı: 21284.
- Вручение верительных грамот послом Турецкой Республики. *Газ. Правда*, (7 августа 1960). No: 220 (15344).
- Vakit*. (12 Mart 1922). Sayı 1527, 1-2.
- Vakit*. (25 Aralık 1921). Sayı 1452, 4.
- Vakit*. (8 Ocak 1922). Sayı 1466, 2.
- Vatan Sesi*, (1991), Sayı 16, 8.
- Vışka*. (1 Ağustos 1970). 2.
- Vışka*. (1 Temmuz 1971). 3.
- Vışka*. (15 Ekim 1957). 4.
- Vışka*. (16 Ocak 1990). 1, 5.
- Vışka*. (19 Ocak 1961). 5.
- Yeni Düşünce*. (31 Aralık 2001). 4.
- Yeni Gün*. (3 Haziran 1975). 2.
- Yeni İnkilab*. (1916). Sayı 212, 3.
- Yeni Yol*. (1924). Sayı 10, 4.
- Yılmaz, M. (16 Nisan 1996). 1996 yılının 15 Nisan tarihinde M.E.Resulzade adına Bakü Devlet Üniversitesinde konuşması. *Halk Gazetesi*, 1-2.
- 40 лет советско-турецкого договора. *Gazeta Pravda*, (18 марта 1961), No:77 (15567).
- Bültenler**
- AMEA Kütüphanesi Dış Yayınlar Şubesinin 1982 Yılı Bülteni. (1983). Bakü, AMEA Yayını.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Yüksek Sovyeti'nin Bülteni. (1991), Sayı 15-16.

Azərbaycan Milli Elmlər Akademisi Dış İlişkilər Ofisi'nin Türkdillli Ülkələrle İşbirliğı Hakkında Belgeler Toplusu. (2001). 1991-2000 Yılları.

Azərbaycan'da Atatürk Merkezi'nin 3 aylık Bülteni. (2004). Sayı 2, Bükü: AzAtaM Yayınları.

Azərbaycan'da Atatürk Merkezi'nin 3 aylık Bülteni. (2004). Sayı 4, Bükü: AzAtaM Yayınları.

Обзор деятельности правительства за 1925 и 1926 гг. (1927). Баку.

Обзор деятельности правительства за 1927 и 1928 гг. (1929). Баку.

Статистический справочник по Азербайджану на 1926 г. (1927). Аз ЦСУ, отд. III.

Решение ЦК КПСС от 7 января 1963 г. "О создании международного профсоюзного фонда помощи левым рабочим организациям при румынском совете профсоюзов" 1963 года. Строго секретно-РГАНИ, ф.89, оп.38, д.25, л.1-2.

İnternet Kaynakları

<https://edebiyatqazeti.az/news/diger/289-unudulmaz-gorus> (Erişim tarihi: 16. 08.2022)

http://www.mfa.gov.az/files/file/Azerbaijan_-_Turkiye_munasibetleri_17.09.2014.pdf (Erişim tarihi: 22.07.2021).

https://525.az/?name=xeber&news_id=52967 (Erişim tarihi: 11. 02.2022)

<https://ait.edu.az/az/about/child-page-example-1/> (Erişim tarihi: 16.10.2022).

<https://edu.gov.az/az/news-and-updates/13462> (Erişim tarihi: 07. 11. 2021)

<https://irs-az.com/new/pdf/201312/1386944902397065785.pdf> (Erişim tarihi: 02. 07. 2021)

<https://kulis.az/news/25142> (Erişim tarihi: 12.10.2020)

<https://lib.aliyev-heritage.org/az/4610295.html> (Erişim tarihi: 14.11.2021).

<https://m.modern.az/az/news/92522/bakinin-meshur-qonaqlari-kqbnn-izletdiyi-nazim-hikmet-bakida-niye-aglamisdi-layihe> (Erişim tarihi: 27.12.2021).

<https://medeniyyet.az/page/news/19468/Heyder-Eliyev-ve-turk-dunyasi.html?lang=en> (Erişim tarihi: 19.12.2021).

<https://nazimhikmet.com/nazim-hikmetin-azerbaycanin-tarihi-seki-han-sarayindan-cok-etkilendigi-ortaya-cikti/> (Erişim tarihi: 13.08.2022)

<https://ordu.az/az/news/124180/en-qaynar-noqtelerde--azerbaycan-sulhmeramli-quvveleri-%E2%80%93-herbi-ekspert-arasdirma> (Erişim tarihi: 12.12.2021).

<https://unec.edu.az/education/faculty/turk-dunyasi-isletme-fakultesi/> (Erişim tarihi: 17.10.2022).

<https://www.adalet.az/w172336> (Erişim tarihi: 22.07.2022)

https://www.azerbaijans.com/content_1709_az.html (Erişim tarihi: 22. 05. 2021)

<https://www.kultura.az/az/article/2551/> (Erişim tarihi: 03.08.2022)

<https://www.odatv4.com/guncel/gozlerindeki-huzun-hala-dun-gibi-aklimda-0507151200-78228> (Erişim tarihi: 13.08.2022)

- <https://www.kaspi.az/az/turkologiya-jurnalinin-fealiyyeti-ile-bali-deyirmi-masa-kecirilib> (Erişim tarihi: 11.12.2022)
- <https://turksunas.wordpress.com/2016/11/11/xx-ci-əsrin-30-cu-illərində-türkiyənin-sosial-iqtisadi-vəziyyəti/> (Erişim tarihi: 22.08.2022)
- https://tasam.org/Files/Icerik/File/1964_Johnson_Mektubu_pdf_49ba45e6-9efd-4b84-8acf-56054d711caf.pdf (Erişim tarihi: 16.04.2023)
- <https://sesqazeti.az/news/mia/369664.html> (Erişim tarihi: 19.02.2023)
- Karabaği İ.E. (2019). Nazim Hikmet ve Bakü Rüzgarı. <https://www.adalet.az/w172336> (Erişim tarihi: 16.08.2022).
- Nağısoylu M. (2016). I Türkoloji Qurultay - tarixə düşmüş əlamətdar hadisə. https://525.az/?name=xəber&news_id=52967 (Erişim tarihi: 16.07.2022).
- Türk Dünyası İktisat Fakültesi. <https://unec.edu.az/education/faculty/turk-dunyasi-isletme-fakultesi/> (Erişim tarihi: 16.10.2022).
- Türk inqilabi poeziyasının banisi–Nazim Hikmet. <https://xeber100.com/turk-inqilabi-poeziyasinin-banisi-nazim-hikm%C9%99t/> (Erişim tarihi: 04.06.2020).

Kaynak: *Baku Gazetesi*, 6 Ocak 1970, 1.

Ek 2: Türkiye'de Festivala Katılan Azerbaycan Sanatçıları ile İlgili Haber

МЭДЭНИЙЭТ

АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЭДЭНИЙЭТ БАЗИРЛАРЫНЫН ОЙУНЫ • ОУГАН ИММУНТЕЛЕТНЭН БИРЛЭШКЭН АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКА

№ 11 1973 й. март 16-чы к. 2

ЖУРДУНДАН АЗЫЛАН
ЛЕДЛИ ИЛ АҒЛАР,
ЕЛИНДЭН АЗЫЛАН
ОЛУНЧ...

ТӨВРӨК ЕДИРМЭ

АЗЕРБАЙДЖАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫН МЭДЭНИЙЭТ БАЗИРЛАРЫНЫН ОЙУНЫ • ОУГАН ИММУНТЕЛЕТНЭН БИРЛЭШКЭН АЗЕРБАЙДЖАНСКОЙ РЕСПУБЛИКА

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi

ФЕСТИВАЛ БАША ЧАТДЫ, ФЕСТИВАЛ ДАВАМ ЕДИР

Төрөлүк фестивалынын башы чатды, фестивал давам едир. Фестивалдын башы чатды, фестивал давам едир. Фестивалдын башы чатды, фестивал давам едир.

ЈЕКУН КОНСЕРТИ

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi

ТЕЛЕГРАМЛАР

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi

Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi	Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi	Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi	Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Азərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi Azərbaycan Respublikasının Mədəniyyət Nazirliyi
---	---	---	---

Ek 5: Nazım Hikmet Azerbaycanlı Dostları ile Birarada

*Y.Qriqoroviç, A.Məlikov, S.Virsaladze,
N.Hikmət və Niyazi. 1961.*

*Ю.Григорович, А.Меликов, С.Вирсаладзе,
Н.Хикмет и Ниязи. 1961*

*Y.Grigorovich, A.Melikov, S.Virsaladze,
N.Hikmet and Niyazi. 1961.*

Kaynak: Oğuz, A. (2010). *Anar'ın tanıdığı Nazım Hikmet – “Kerem gibi”*. 525-ci Gazete, 2.

К пункту I-г, прот. № II4

П Р О Г Р А М М А
пребывания в Азербайджанской ССР президента Турецкой
Республики Д.Суная

18 ноября 1969г.

(Вторник)

12.00

(Время местное)

- Прибытие в Баку. На Бакинском аэродроме гостей встречают т.т.Искендеров М.А. с супругой, Алиханов Э.Н. с супругой, Ибрагимов А.И., Аллахвердов М.И., Шукурова З.З., Олифиров Ф.А., Таирова Т.А., Красильников В.С., Абдуллаев Р.М., Халилов К.А., Насруллаев Н.И., Курбанов М.К., Гаджиев Р.С., Мамедов М.А., Халилов М.Р., Кулиев Р.И., Ахмедов Н.Х.

От аэродрома до резиденции в автомашинах сопровождают т.т.

Искендеров М.А. и Алиханов Э.Н. -президента Турции
Азизбекова Т.Х. и Алиханова З.Г.-супругу Суная г-жу
Атыфат Сунай

Таирова Т.А.

-министра иностранных дел И.Чаглаян-
гиля.

В поездках автомашину президента Турции сопровождает эскорт мотоциклистов (ответ. т.Али-заде М.А.).

14.15 -

Совместный визит Председателю Президиума Верховного Совета Азербайджанской ССР т.Искендерову М.А. и Председателю Совета Министров Азербайджанской ССР т.Алиханову Э.Н. На визите присутствуют т.т. Шукурова З.З., Таирова Т.А., Абдуллаев Р.М., Халилов К.А.

15.30 -

Осмотр достопримечательностей г.Баку. Пояснения дает т.Абдуллаев Р.М.

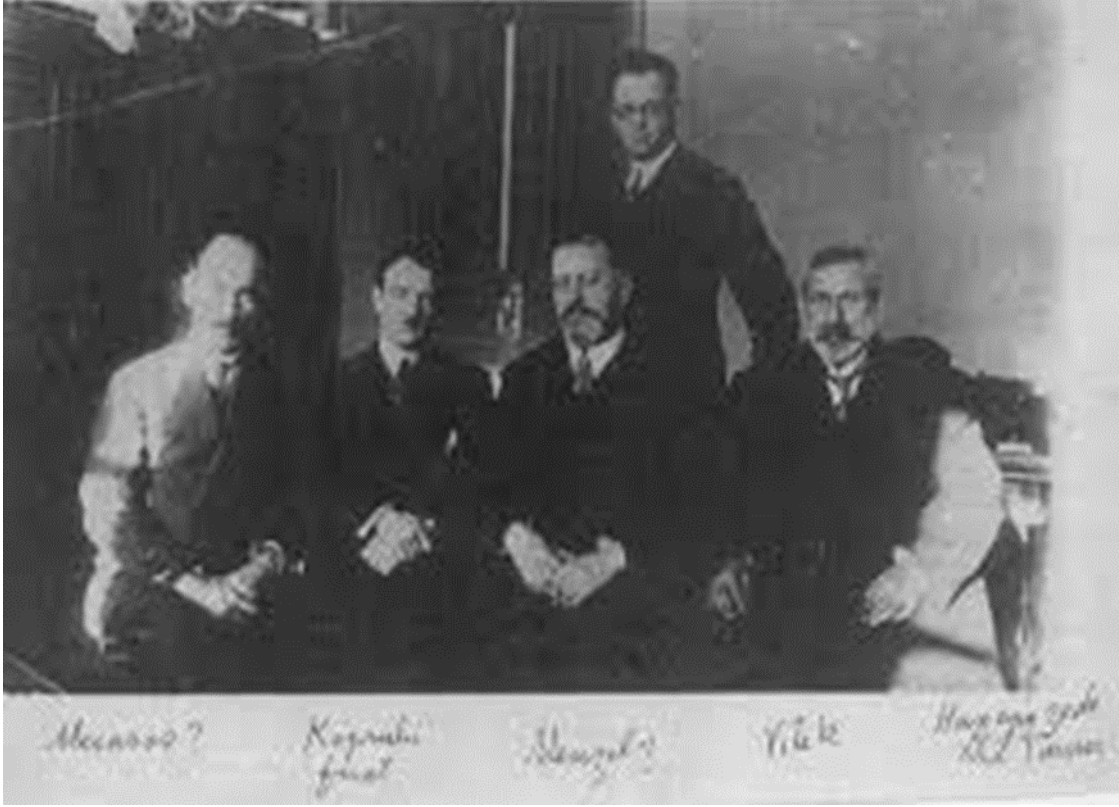
17.00 -

Посещение Азгосуниверситета им.С.М.Кирова. Заезжают в резиденцию и сопровождают т.т.Таирова Т.А., Гусейнова З.И., Абдуллаев Р.М.

20.00 -

Официальный обед от имени Президиума Верховного Совета и правительства республики (ресторан "Дружба"). Ответственные т.т.Башир-заде А.Б. и Агаев А.Б.

Ek 7. Bakü Türkoloji Kurultayı'nın iştirakçıları: F. Körpülü, F. Mensel, Vitter, A.Hüseynzade

Kaynak: Azerbaycan Halk Cumhuriyeti Ansiklopedisi. Cilt